

MUNICIPIUL SIGHIȘOARA MUZEUL DE ISTORIE

Alt - Schaessburg

3, 2010

MUNICIPIUL SIGHIȘOARA
MUZEUL DE ISTORIE

ALT- SCHAEßBURG

Istorie. Patrimoniu

3, 2010

Sighișoara
2010

COLECTIVUL DE REDACTIE

NICOLAE TEȘCULĂ – redactor șef
FLORINA ȘTEFAN – secretar de redacție

Membrii :

LAVINIA AVRAM
NICULINA CIOTLOȘ
MIRCEA-RADU IACOB
ADONIS P. MIHAI
SORINA PARCHIRIE

ISSN 1844-6302

ALT SCHAESSBURG, 3, 2010

Orice corespondență se trimite pe adresa
MUZEUL DE ISTORIE

P-ța Muzeului nr. 1

545400 Sighișoara

tel-fax 0265 771108

tel 0265 771514

e-mail: altschaessburg@gmail.com

Editura Qual Media

Cluj Napoca, 2010

CUPRINS

ISTORIE

1. COSMIN URIAN – Femeia în legislația burgunzilor	7
2. VASILE MĂRCULEȚ – Campanii militare bizantine la nord de Dunăre în timpul comnenilor	11
3. CONSTANTIN BOGOȘEL – Așezarea sașilor și a cavalerilor teutoni în Transilvania	27
4. LIVIU CÎMPEAN – Greavii, nobilimea germană din Tansilvania medievală	33
5. VIRGIL CIOCÎLTAN – Reflecții pe marginea marelui comerț în Evul Mediu	43
6. VASILE S. MUNTEAN – Aspecte ale toleranței religioase în Transilvania secolelor al XVI-lea și al XVII-lea	59
7. NICULINA CIOTLOȘ – Cultura plantelor tehnice tradiționale și noi în Transilvania de sud-est, în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea	67
8. IACOB MÂRZA, CORALIA TELEA – Manifestări ale francofoniei în Transilvania, la intelectualii Blajului, în Epoca Luminilor și în Vormärz	75
9. NICOLAE TEȘCULĂ – Din istoria catastrofelor naturale. Inundațiile la Sighișoara	91
10. GABRIEL GROZAV – Abdicarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza, reflectată în "Gazeta Transilvaniei"	99
11. CARMEN BARNA – Salarizarea și pensionarea învățătorilor din zona Orăștiei (1868-1918)	105
12. GHEORGHE GAVRILĂ – Astra sighișoreană (1871-1918)	115
13. ADONIS P. MIHAI – Două cărți de adrese ale orașului liber regesc Sighișoara din anii 1893 și 1906	125
14. LUCIA ȚARĂLUNGĂ – Zaharia Boiu-preot și om de cultură	141
15. GHEORGHE DRĂGAN – Aspecte din activitatea protopopului Demetriu Moldovan	151
16. DANIEL I. IANCU - Colaborarea lui Nicolae Densușianu la ziarul "Orientul Latin" de la Brașov	165
17. ANCUȚA MOLDOVAN – Lucrări apărute la Editura "Miron Neagu" din Sighișoara	179
18. CLAUDIU POP – Aspecte privind colectivizarea în zona Sighișoara	187
19. ION EUGEN SÂRBU – Depopularea Șapartocului în perioada comunistă	193

20. FLORINA ȘTEFAN – Comunismul și Revoluția din 1989 în conștiința sighișorenilor	199
21. ADRIAN SORLEA – Politicile culturale ale Uniunii Europene	205

PATRIMONIU

22. MIRCEA RADU IACOB – Monede geto-dacice aflate în Colecția Muzeului de Istorie Sighișoara	213
23. SORINA PARCHIRIE – Restaurarea unui vas habană (secolul XVII)	225
24. LAVINIA CARMEN AVRAM – Vecinătățile săsești ieri. Însemne de vecinătate aflate în Colecția Muzeului de Istorie Sighișoara	229

MISCELLANEA

25. GHEORGHE DRĂGAN: Ion Eugen Sârbu – Monografia localității Boiu, Târgu Mureș, Casa de editură „Mureș”, 2010, 244p. (recenzie)	239
26. IACOB MÂRZA: Serinela Pintilie, Claudiu-Lucian Topor, Istoricii români și lumea germană în a doua jumătate a secolului XIX. Indice general de Alexandrina Ioniță, Iași, „Demiurg,” 2008, 236 p. (recenzie)	243
27. DUMITRU BOTOȘ – Patrimoniul muzeal și predarea-învățarea istoriei. Câteva considerații generale	249
28. STELIAN LARGA – Sighișoara: armonia inimii tale. Handbalul sighișorean	253
29. LISTA AUTORILOR.....	258

ISTORIE

FEMEIA ÎN LEGISLAȚIA BURGUNZILOR

Cosmin Urian

Diversele infracțiuni la adresa femeilor burgunde prevedeau pedepse diverse: morale, corporale sau bănești, în funcție de starea socială a celui implicat/acuzat, evident cu probarea vinovăției. În cazul răpirii fetelor tinere (titlul 12), se stabilește cu destulă exactitate pedepsele pentru răpitor, în funcție de anumite circumstanțe. Dacă tânăra răpită/barbară se întoarce acasă cu virginitatea pierdută, vinovatul trebuia să plătească de 6 ori suma măritișului, plus o amendă de 20 de solizi de aur (art. 1). Neplata acestei sume, îl pune pe răpitor la dispoziția părinților fetei, care puteau să dispună de el după bunul lor plac (art. 2). Situația se modifica dacă fecioara îl urma pe bărbat din proprie inițiativă și întrețineau raporturi sexuale. Atunci, bărbatul trebuia să plătească de 3 ori prețul căsătoriei. În ceea ce privește fata întoarsă acasă după răpire cu virginitatea intactă, aceasta reîntra în casa părinților, însă fără a mai putea fi pețită (art. 4). Căsătoria unei galo-romane cu un burgund fără știrea și consimțământul părinților, conducea la decăderea acesteia din drepturile de succesiune din partea părinților (art. 5).

La vechii germani, soțul aducea o dotă soției („Dotem non uxor marito sed uxori maritus offert”- Tacitus, Germania). Această dotă (plata măritișului) avea o dublă importanță: soțul obținea consimțământul părinților și în caz de deces îi asigura femeii o resursă. Ulterior, acest obicei se pierde și se mai păstrează doar la câteva națiuni unde se constituie într-o formă simbolică. La franci, în urma consimțământului, părinții primeau un solid de aur și un denar, iar pentru a doua noapte 3 solizi de aur și un denar. La burgunzi, această tradiție de a oferi o dotă femeii s-a conservat, însă se distinge un preț nupțial din care o sumă importantă este primită de femeie și un preț de mariaj, plătit părinților fetei (Titlul 52).

Insultarea unei femei în public sau la domiciliul acesteia (atentarea la păr, tragerea de păr) de către un om de rând fără nici un motiv, și acest fapt putea fi probat prin mărturii, îl obliga pe vinovat la plata unei sume de 20 solizi de aur, plus o amendă de 20 solizi din aur. Dacă femeia era o sclavă eliberată, vinovatul plătea 6 solizi de aur, iar dacă era o sclavă, plătea 3 solizi de aur, plus o amendă de 3 solizi de aur. (Titlul 33/art. 1). Situația se modifica dacă vinovatul acestei insulte asupra unei femei libere era un sclav, el primind 200 de lovituri de ciomag. Numărul acestor lovituri de ciomag se reduceau dacă era vorba de o sclavă eliberată (100 lovituri) sau de o sclavă propriu-zisă (75 lovituri)/Titlul 33/art. 2. O cercetare față de insulta adusă femeii nu se va mai produce doar atunci când aceasta a făcut obiectul unei răzbumări.

Suplimentul I al legii Gombetta, face unele precizări la titlul 5, în legătură cu tăierea părului femeilor ușurative/frivole în interiorul locuințelor acestora. Tăierea părului unui femei de acest gen, de condiție liberă, în spațiul casei acesteia, îl obliga pe atentator (om de rând), la plata unei sume de 30 solizi de aur victimei, plus o amendă de 12 solizi din aur (Supliment, titlul 5/art. 1). Această femeie nu mai primea nici o sumă dacă era rănită sau i se tăia părul într-o altercație, ceartă, încăierare din afara căminului, iar vinovatul era la adăpost de orice plângere sau cercetare penală. Se considera vina femeii, care nu a stat la domiciliul ei. Un asemenea atentat comis asupra unei slave în casa în care ea servea, îl obliga pe vinovat la plata a 3 solizi de aur acesteia, plus o amendă de 2 solizi din aur (Supliment, titlul 5/art. 3). Pedepsa cu moartea în cazul acestui gen de atentat, se aplica atunci când vinovatul era un sclav iar victima o femeie de condiție liberă. Stăpânul sclavului nu intra sub incidența urmăririi penale, dar putea să-l răscumpere de la moarte prin plata unei sume de 10 solizi din aur. La momentul predării de către judecător a sclavului către stăpânul său, acesta mai primea 100 de lovituri de ciomag pentru al determina pe viitor să nu mai repete o asemenea faptă și să nu-i mai creeze probleme stăpânului său (Supliment I, titlul 5, art. 6).

Violul unei slave de către un om de rând, cu probarea vinovăției, îl obliga pe autor la plata unei sume de 20 solizi din aur către stăpânul acesteia. Dacă violul era comis de un sclav, el primea ca pedeapsă un număr de 150 de lovituri de ciomag (Titlul 30/art. 1-2).

Legislația burgundă conține precizări destul de exacte și în cazul divorțului sau repudiilor (Titlul 34/art. 1-4). Abandonarea soțului de către o femeie cu care a fost căsătorit legitim, o expunea pe vinovată la moartea prin înecare într-o mlaștină (Titlul 34/art. 1). Acest mod de moarte era aplicat de vechii germani lașilor sau celor cu diformități corporale ce nu puteau servi statul. În sens contrar, dacă bărbatul își repudia soția, fără o cauză legitimă, el trebuia să plătească o sumă egală cu aceea ce a dat-o ca preț al mariajului, la care se adaugă o amendă de 20 solizi din aur.

La burgunzi, soția putea fi repudiată doar în anumite situații, respectiv atunci când se făcea vinovată de adulter, farmece/vrăjitorie (maleficam) sau profanare de morminte. Aceste acuzații trebuiau probate, iar apoi judecătorul stabilea pedeapsa în conformitate cu infracțiunea săvârșită (Titlul 34/art. 3). Dacă aceste crime invocate nu puteau fi probate, repudierea nu putea să aibe loc. Soțul putea în schimb să-și părăsească căminul conjugal, renunțând definitiv la toate bunurile care intrau în posesia soției și a copiilor (Titlul 34/art. 4).

Dacă în cazul galo-romanilor repudierea soțului de către femeie și chiar divorțul acesteia era acceptat, în cazul burgunzilor soția nu-și putea repudia soțul. Femeia care se căsătorea prin voința sa pe ascuns cu un bărbat era considerată adulteră și desfrânată

iar bărbatul era obligat să plătească o amendă. Termenul de incest se regăsește în legea burgunzilor și prin el se înțelege căsătoria cu o rudă sau sora soției.¹Cineva care era prins în adulter cu unul dintre părinți sau cu sora nevastei altuia, trebuia să plătească celei mai apropiate rude a acesteia suma datorată rangului acelei femei, plus o amendă de 20 solizi din aur. Femeia ce comitea această infracțiune devenea sclava regelui (Titlul 36).

Actele de violență ale unui sclav la adresa unei femei libere, cu probarea acestora, conduceau la pedeapsa cu moartea a vinovatului (Titlul 35/art. 1). Într-o altă situație, dacă o femeie tânără de condiție liberă s-a lăsat voit sedusă de un sclav, pedeapsa cu moartea se aplica ambilor parteneri (titlu 34/art. 2). Refuzul părinților de a accepta această pedeapsă, conducea la pierderea libertății ei, devenind sclavă a regelui. La francii ripuari un asemenea gest era rezolvat într-o manieră mai interesantă. Respectiva femeie, ce s-a lăsat sedusă prin voința sa de către un sclav, se prezenta în fața regelui care îi oferea două obiecte: o spadă și o furcă de tors. Dacă se oprea asupra spadei, era obligată să o arunce în pieptul sclavului, iar dacă alegea furca de tors, atunci devenea sclava suveranului (Legea Ripuară, tit. 60/art. 21).

Unirea în secret a fiicei unui burgund de condiție liberă cu un roman sau barbar cu probarea acestui fapt, nu atrăgea vreo pedeapsă vinovatului, dar trebuia să plătească 15 solizi din aur (Titlul 44). Femeia implicată în această relație era predată infamiei rezultate din pierderea castității sale (Titlul 44/1). Dacă femeia era o văduvă, ea nu mai era demnă de vreun mariaj, de vreo recompensă bănească și nu putea să-l ia ca soț pe respectivul individ.

În cazul în care apărea o situație neprevăzută în lege, aceasta se judeca și primea autoritatea unei legi permanente/obligatorii/generale pentru viitor (n.n. precedent). O asemenea problemă s-a ivit în cazul unei femei care a promis că se va căsători cu un bărbat anume, dar s-a căsătorit cu altul pentru satisfacerea propriilor pasiuni. La moartea soțului ei, Aunegild și-a dat mâna din propria sa voință, cu consimțământul părinților lui Frédegisel, primind din partea acestuia cea mai mare parte a prețului mariajului. Însă, aceasta a cedat pasiunilor sale și s-a oferit lui Balthamond. O asemenea faptă poate fi ispășită de persoanele vinovate prin „vărsarea de sânge”, dar având în vedere că dezbaterile publice nu pot avea loc în zilele sfinte, s-a ordonat ca Aunegild să-i plătească lui Frédegisel suma de 300 solizi din aur, iar Balthamond 150 solizi din aur, în cazul în care a jurat cu 11 cojuranți demni de credință că, în timpul căsătoriei lui cu Aunegild a ignorat angajamentul anterior și ar fi știut de el (Titlul 52). Pe viitor, gravitatea acestei nelegiuiri trebuia să aducă obligatoriu pedeapsa cu moartea.

---

1 Mircea Bălan, *Istoria prostituției*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2006, p. 199sq.

Dacă o femeie de națiune barbară se oferă voluntar unui bărbat, părinții acesteia trebuiau să plătească prețul simplu al mariajului, iar bărbatul implicat se putea căsători cu o altă femeie cu care dorea (Titlul 61).

La vechii germani, femeile până la căsătorie erau dependente de familia lor. Ele nu puteau să contracteze o căsătorie sau un mariaj fără consimțământul părinților, ce era cumpărat de soț cu un solid de aur și un denar. La încheierea primului mariaj, ea intra sub tutela părinților săi sau a părinților primului soț, iar acordul/consimțământul acestora pentru un nou mariaj era cumpărat cu 3 solizi din aur și un denar.

La o fată orfană ce se căsătorește, având doar un unchi paternal și surori, acestora le revine câte o treime din wittemon, iar a treia parte dintr-un solid de aur, îi revine fetei căsătorite pentru a ține loc de inele și podoabe (Titlul 86, art. 3). Dacă nu avea nici tată nici frați, mama ei primea o treime, iar rudele apropiate o altă treime. Dacă nu avea nici mamă, surorile apropiate luau treimea revenită mamei. Sensul termenului wittemon (la saxonii, wite = amendă; wituma= dotă) nu pare să fie destul de clar. Uneori el semnifică prețul mariajului sau dota femeii, iar alteori pedeapsa celui care s-a căsătorit cu o fată fără consimțământul tatălui ei.

În momentul contractării unui al doilea mariaj de către o femeie, părinții primului soț vor avea dreptul de a primi wittemon-ul. Dacă femeia trecea la al treilea mariaj, a putea dispune personal de wittemon-ul primit din partea soțului respectiv (Titlul 69/art. 1-2). Căsătoria unei femei burgunde sau romane fără acordul părinților, îi permitea soțului să aibă drept asupra dotei soției sale ca asupra persoanei ei, dispunând de bunurile acesteia ca de propriile sale bunuri (Supliment I, Titlul 13). Când un burgund nobil sau dintr-o clasă de mijloc se căsătorește fără acordul tatălui acesteia, vinovatul trebuia să plătească triplu despăgubirea de 150 de solizi din aur, plus amendă de 30 solizi din aur (Supliment I, Titlul 14/art. 1). Dacă fapta a fost comisă de un leudes acesta plătea aceeași sumă (450 solizi din aur), plus o amendă de 20 solizi din aur (Supliment I, Titlul 14, art. 2). Leudes sau fideles erau aceia care-l însoțeau pe rege în expedițiile militare (vasali direcți ai regelui, „conviva regis”).

Prinderea în flagrant a două persoane vinovate de adulter, conducea la uciderea celor doi. (Titlul 68/art. 1). Uciderea unuia singur îl obliga pe vinovat la plata unei sume fixate de lege. Se presupunea că ucigașul a dat curs unei răzbunări personale și astfel intra în clasa ucigașilor ordinari ce trebuiau să se răscumpere prin plata unei despăgubiri (Titlul 68/art. 2).

Katherine Fischer Drew, *The Burgundian Code*, University Pennsylvania Press, SUA, 1972.

CAMPANII MILITARE BIZANTINE LA NORD DE DUNĂRE ÎN TIMPUL COMNENILOR

Vasile Mărculeț

Epoca dinastiei Comnenilor (1081-1185) reprezintă ultimul moment de apogeu al Imperiului Bizantin. Pentru ultima oară în istoria statului basileilor, Dunărea, respectiv sectorul cursului său inferior, devenea hotarul său nordic. În acest context, în secolul al XII-lea asistăm la o intensificare a legăturilor Imperiului Bizantin cu spațiul românesc, inclusiv, în anumite momente, la o prezență militară bizantină la nord de Dunăre. În cursul întregului secol al XII-lea principalii adversari ai Bizanțului la Dunăre au fost cumanii și Regatul Ungariei. Ca urmare, împotriva lor s-au îndreptat cu precădere acțiunile militare ale Imperiului Bizantin în această epocă.

Spațiul românesc și politica dunăreană a împăraților Comneni. Domnia împăratului Alexios I Comnenos (1081-1118) deschidea o nouă etapă în istoria Imperiului Bizantin, punând capăt lungii perioade de crize care măcinase statul romeilor după 1025. Talentat militar și abil diplomat, Alexios I reușea la capătul unor intense eforturi militare și diplomatice să înlăture pericolul normand care amenința Constantinopolul (1081-1085), să elimine prezența pecenegilor în Peninsula Balcanică (1086/1087-1091) și să anihileze atacurile cumanilor, stabiliți la nord de Dunăre în a doua jumătate a secolului al XI-lea substituindu-se puterii pecenegilor după nimicirea acestora în 1091. Pe fondul acestor succese, basileul restabilesc autoritatea imperiului asupra teritoriilor dintre Munții Balcani și Dunăre, care aparținuseră fostei theme Paristrion-Paradunavon, pierdute de Bizanț după revolta *orașelor paristriene* din 1072-1073¹.

Realitățile politico-teritoriale instaurate în urma succesorilor lui Alexios I la Dunărea de Jos își află confirmarea în cuvântarea marelui heteriarh Manuel Straboromanos, rostită în fața împăratului în 1103 în care demnitarul bizantin subliniază faptul că „*acea parte a Europei care era bântuită de război, ne-ai pacificat-o iar din aceea care ne fusese răpită nu puțin ne-ai readus înapoi și [anume] teritoriul care se întinde și se cuprinde între Haemus și Istros, din sus de la munții getici, până la Pontus Euxinos*”². Recucerirea bizantină este confirmată și de Anna Comnena care relatează că în anul 1114,

1 Pentru revolta orașelor paristriene, vezi: Ioannis Scylitzae curopalatae, *Excerpta ex brevuario historico excipientia ubi Cedrenus desinit*, în Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus, t. II, Bonnæ, 1839, p. 719; Michaelis Attaliotae, *Historia*, opus a Wladimiro Bruneto de Presle, Institutu Gallici Socio, inventum descriptum correctum, recognovit Immanuel Bekkerus, Bonnæ, 1853; Ioannis Zonarae, *Epitome historiarum*, cum Caroli Ducangii suisque annotationibus, edidit Ludovicus Dindorfius, vol. IV, Lipsiae, p. 223.

2 M. Straboromanos, *Cuvântare către împăratul Alexios Comnenos*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II, București, 1975, p. 172-173.

în perspectiva confruntării cu cumanii, Alexios I și-a dispus trupele „între Philippopolis, locul numit Petritzos, Triaditza și thema Nissos și până la Branitzova, în Paristrion”³.

Restabilirea hotarului nordic al Imperiului Bizantin pe întregul sector al cursului inferior al Dunării la sfârșitul secolului al XI-lea de către împăratul Alexios I a sporit importanța geopolitică și strategică a teritoriilor de pe malul stâng al Dunării de Jos, controlate de cumanii de neam turanic, pentru care bogățiile imperiului reprezentau o atracție permanentă. Presiunile exercitate de turanici asupra hotarului dunărean au transformat Dunărea „mai mult într-un front de luptă” decât într-o frontieră propriu-zisă⁴.

În contextul prezentat, controlarea militară a regiunilor de pe malul stâng al Dunării inferioare căpăta o importanță vitală pentru siguranța provinciilor nord-balcanice ale Imperiului Bizantin. În consecință, politica bizantină la Dunărea de Jos secolul al XII-lea este marcată de acțiunile politico-militare ale autorităților de la Constantinopol circumscrise atingerii acestui obiectiv. Inițiată de Alexios I la începutul secolului al XII-lea, politica ofensivă a Bizanțului la nord de Dunăre înregistra maxima sa amploare în deceniile 5-7 ale aceluiași secol, în timpul împăratului Manuel I Comnenos (1142-1180), când controlul militar al imperiului asupra regiunilor Munteniei și sudului Moldovei actuale devenea unul efectiv.

Campania anticumană din 1114–debutul politicii militare ofensive bizantine la nord de Dunăre. Pe acest fond, de la începutul secolului al XII-lea, asistăm la un puternic reviriment politic și militar al Imperiului Bizantin, care va redeveni principala putere a spațiului sud-est european și micro-asiatic. Rezultatul indiscutabil al acestui reviriment politico-militar al Bizanțului s-a materializat în modificarea raportului de forțe la Dunărea de Jos în favoarea imperiului, fapt ce i-a permis basileului să adopte o politică de forță față de violenții săi vecini, cumanii, stabiliți de la mijlocul secolului al XI-lea la nord de Dunăre. Ca urmare, în ultimii ani de domnie ai lui Alexios I asistăm la inițierea unei politici ofensive a Bizanțului la Dunărea de Jos.

Prima acțiune de acest fel s-a consumat în toamna anului 1114. Ea își află prezentarea în lucrarea *Alexiada* a principesei bizantine Anna Comnena. Conform relatării acesteia, „încă nu trecuse un an când împăratul, auzind vestea că cumanii trecuseră iarăși Istrosul, părăsea Cetatea Cetăților (Constantinopolul, n.n.) la începutul celei de-a opta indictiuni, la sfârșitul toamnei, în luna noiembrie și adunându-și trupele le împărțea între Philippopolis (Plovdiv, n.n.), locul numit Petritzos (Bačkova sau Petric,

3 Ana Comnena, *Alexiada*, ed. Maria Marinescu și N.Ș. Tanașoca, București, 1977, XIV, VIII, 1 (în continuare: Comnena).

4 D. Obolensky, *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy*, în Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines. Ochride 10-16 septembre 1961, tome I, Beograd, 1963, p. 50.

n.n.), *Triaditza* (Sofia, n.n.) și *thema Nissos* (Niș, n.n.) și până la *Buranitzova* (Braničevo, n.n.), în *Paristrion*, [...], iar el s-a oprit la *Philippopolis*”, așteptând atacul cumanilor⁵.

Spre deosebire de Anna Comnena, cronicarul Ioannes Zonaras datează incursiunea cumană în Imperiul Bizantin în primăvara anului 1114. El susține, de altfel, că împăratul s-a stabilit la *Philippopolis* încă din cursul anului 1113, lăsând indirect să se înțeleagă faptul că era la curent cu preconizatul atac cuman⁶.

În această fază a campaniei, împăratul, stabilit la *Philippopolis*, s-a preocupat, atât de luarea unor măsuri administrative, cât și militare. În plan administrativ, el a acordat o atenție deosebită problemelor religioase și, „*pentru că cumanii încă nu sosiseră, a făcut pe lângă expediție un lucru mai însemnat: i-a întors pe manicheeni – deosebit de numeroși în această metropolă a Thraciei – de la credința lor amară, insuflându-le dogma dulcii salvări*”⁷. În plan militar, relatează în continuare Anna Comnena, împăratul a ordonat trupelor sale „*să se îngrijească bine de caii lor pentru ca aceștia să fie destul de puternici ca să-și poarte călăreții la vremea luptei*”⁸.

Evenimentele legate de incursiunea cumanilor în imperiu și de riposta bizantină sunt succint rezumate de Anna Comnena în opera sa. Cunoaștem din relatarea prințesei bizantine că atacul așteptat al barbarilor la sud de Dunăre a determinat însă imediat riposta împăratului. În timp ce acesta se afla încă la *Philippopolis*, relatează aceasta, „*a venit un sol de la Istros anunțând traversarea cumanilor. Împăratul, fără să mai piardă o clipă, a alergat la Istros cu soldații pe care îi avea lângă el; a ajuns la Vidin și, negăsindu-i pe barbari (căci aceștia aflaseră de apropierea împăratului și se grăbiseră să treacă de cealaltă parte), a luat imediat o unitate de soldați viteji, pe care a trimis-o în urmărirea barbarilor. Îndată soldații au traversat Istrosul și au pornit pe urmele dușmanului. După un drum de trei zile și trei nopți, văzând că cumanii trecuseră un afluent al fluviului din acel ținut cu plutele pe care le aveau cu ei, s-au întors la împărat, fără să fi făcut nimic. Împăratul a fost nemulțumit că barbarii nu fuseseră ajunși de trupele sale; totuși socotind ca un fel de victorie faptul de a-i fi alungat la auzul numelui său și de a fi adus la credința noastră atâtia oameni din secta ereziei manicheenilor; astfel că a înălțat un dublu trofeu, unul asupra barbarilor cu ajutorul armelor, altul asupra ereticilor prin vorbe pline de credință. Astfel s-a întors din nou la *Philippopolis* și după o scurtă odihnă și-a reluat treburile*”⁹.

5 *Ibidem*, XIV, VIII, 1-9.

6 Ioannis Zonarae, *Epitome historiarum*, cum Caroli Ducangii suaque annotationibus, edidit Ludovicus Dindorfius, vol. IV, Lipsiae, 1871, XVIII, 26

7 Comnena, XIV, VIII, 9.

8 *Ibidem*, XIV, VIII, 1.

9 *Ibidem*, XIV, IX, 1-2.

În istoriografia românească, dezbaterea s-a axat îndeosebi pe localizarea ariei geografice în care au acționat trupele bizantine la nord de Dunăre și pe identificarea râului la care face referire Anna Comnena. Specialiștii care au abordat aceste aspecte au localizat zona în care au acționat trupele bizantine din sud-vestul Olteniei, până în Muntenia. În funcție de localizarea propusă au identificat și râul în cauză. Astfel, Alexandru Philippide propune râul Olt¹⁰; I. Conea și I. Donat propun râul Jiu¹¹, propunere pe care P. Diaconu o consideră ca fiind cea mai verosimilă¹²; K. Horedt, care susține că trupele bizantine au înaintat în urmărirea cumanilor până la „circa 100-150 km” în adâncimea teritoriului controlat de cumani, propune, după caz, Ialomița, Buzăul sau Oltul¹³.

În ceea ce ne privește, considerăm că informațiile transmise de autoarea bizantină ne permit o serie de constatări certe pe care le vom expune în continuare. Atacul cumanilor în Imperiul Bizantin s-a produs în sectorul vestic al cursului inferior al Dunării, barbarii debușând la sud de fluviu, cel mai probabil pe la Vadul Cumanilor-Vidin. Faptul că împăratul a avut imediat la dispoziție trupe pregătite pentru a fi trimise la nord de Dunăre în urmărirea cumanilor, unde acestea au acționat trei zile și trei nopți, ne permite concluzia că acțiunea nu a fost una încropită ad-hoc și una premeditată. În opinia noastră trupele bizantine trimise în urmărirea cumanilor au înaintat în adâncimea teritoriului controlat de adversari maximum 75-100 km, cu o medie de circa 25-35 km pe zi. Fără îndoială, ritmul de înaintare a trebuit să țină seama de condițiile concrete în care se desfășura urmărirea, trupele imperiale, spre deosebire de adversarii lor, fiind cu certitudine obligate să ia permanent măsuri de asigurare a siguranței deplasării, motiv pentru care ele nu au reușit să țină pasul cu inamicul urmărit, fiind, de altfel, silit ca la finalul perioadei menționate să abandoneze urmărirea. O înaintare mai mare în adâncimea teritoriului inamic ar fi condus la pierderea contactului cu restul armatei imperiale ceea ce ar fi putut expune trupele trimise în urmărire unor lovituri primite din partea adversarului, fără posibilitatea de a primi ajutor. Replierea cumanilor la nord de Dunăre în fața contraofensivei bizantine s-a făcut pe direcția Vidin-Vadul Cumanilor, urmată și de forțele bizantine trimise în urmărirea lor. Pe baza acestor constatări, considerăm că forțele bizantine au acționat undeva în zona actuală a Calafatului. Plecând de la această constatare, regiunea în care au acționat forțele bizantine trebuie căutată într-o zonă riverană Dunării din sud-vestul Olteniei.

10 Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași 1927, p. 352.

11 I. Conea, I. Donat, *Contributions à l'étude de la toponymie pechténègue-comane de la plaine roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès International des Sciences Onomastiques à Munich 24-28 août 1958*, Bucarest, 1958, p. 154.

12 P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București, 1978, p. 59, n. 260.

13 K. Horedt, *Blökumanaland și blakumen*, în *Arheologia Moldovei*, VI, 1969, p. 180-181.

Ca urmare, propunem localizarea ei: a) fie în estul actualei Câmpii a Blahniței, situație în care râul amintit de principesa bizantină ar putea fi identificat cu Drincea sau chiar cu Blahnița; b) fie, cel mai probabil, în sudul actualei Câmpii a Băileștilor, o regiune mlăștinoasă în epoca respectivă, caz în care râul menționat ar putea fi Sărăceaua, care se varsă în lacul omonim, fie Desnățuiul, care se varsă în lacul Bistreț.

Deși fără un succes extraordinar în acest moment, împăratul Alexios I inaugura totuși, prin această acțiune militară, politica ofensivă a Imperiului Bizantin la nord de Dunăre. Noua politică bizantină promovată de Alexios I în raporturile cu populațiile nord-dunărene dominante, de origine turanică, va înregistra, după o perioadă de stagnare, punctul culminant în a doua jumătate a secolului al XII-lea, sub nepotul lui Alexios I, împăratul Manuel I Comnenos.

Riposta fermă a împăratului Alexios I a asigurat Imperiului Bizantin câțiva ani de liniște la frontiera dunăreană din partea cumanilor. Intervenția bizantină împotriva cumanilor confirma, odată în plus, „*rigoarea cu care Bizanțul supraveghea axul dunărean*”¹⁴. Ca urmare, pentru ultimii ani de domnie a întemeietorului dinastiei Comnenilor nu avem știri că s-ar mai fi produs vreo incursiune a cumanilor în imperiu.

Campania anticumană din 1148 – instaurarea controlului militar bizantin în regiunile extracarpatice. La mijlocul secolului al XII-lea (1148), sursele bizantine înregistrează o nouă confruntare de amploare între Imperiul Bizantin și cumani. Desfășurarea evenimentelor militare, consumate în mare parte în regiunile de pe malul stâng al Dunării reprezintă, totodată, o nouă confirmare a politicii ofensive bizantine la nord de fluviu.

În anul 1148, relatează cronicarul bizantin contemporan Ioannes Kynnamos, împăratului Manuel I „*îi ajunge zvonul că oști de sciți (cumani, n.n.) au trecut Istrosul și distrug ce întâlnesc în cale și pradă totul și că au cucerit și un oraș însemnat care se adapă și el din apele Istrosului*”¹⁵. Orașul cucerit de cumani este desemnat de cronicarul bizantin cu numele de „*Demnitzikos*”¹⁶.

Știri asemănătoare chiar dacă, oarecum mai succinte, ne oferă și cronicarul Niketas Chonates. Ca urmare, fără a oferi alte detalii, acesta se limitează la a consemna doar că, „*sciții care trecuseră Istrosul devastau ținuturile din preajma Haemusului*”¹⁷.

Informațiile transmise cu deosebire de Kynnamos au generat mai multe controverse în istoriografie. Una dintre acestea este legată de identificarea și localizarea

14 V. Spinei, *Realități entice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 75.

15 Ioannis Cinnami, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, edidit Augustus Meinecke, Bonnae, 1836, p. 93 (în continuare: Cinnamus).

16 *Ibidem*.

17 Nicetae Choniatae, *Historia, ex recensione Immanuelis Bekkeri*, Bonnae, 1835, p. 103-104 (în continuare: Choniatae).

orașului *Demnitzkos*. Unii istoricii precum W. Tomaszek, N. Iorga, N. Bănescu și alții au considerat că este vorba de Zimnicea, V.G. Vasiljevskij înclină și el spre Zimnicea, dar nu respinge nici posibilitatea ca localitatea să fie Urziceni de pe Ialomița, teză acceptată și de Fr. Chalandon; K.I. Grot l-a identificat cu S[v]iștov, situat în dreptul Zimnicei pe malul Bulgar; V.N. Zlatarski a susținut că este Glavinitzza din *Alexiada*, localitate pe care a localizat-o în apropiere de Turtukaia (Tutrakan); A.A. Bolșacov-Ghimpu a optat pentru Dinogetia, propunere acceptată și de I. Barnea, iar P.Ș. Năsturel a propus inițial identificarea cu Turnu Măgurele, pentru ca într-un studiu de dată recentă să revină asupra propunerii și să identifice *Demnitzkos*, cu o fortificație numită *Cetatea Pătului* de lângă Cernavodă, identificare acceptată și de Al. Madgearu¹⁸.

În ceea ce ne privește, ne bazăm opinia pe informațiile transmise de Ioannes Kynamos, care este categoric atunci când relatează că distrugerea cetății bizantine de pe malul Dunării de către cumani s-a produs după ce „*oștile de sciți au trecut Istrosul*”¹⁹. În consecință, considerăm că opiniile specialiștilor care localizează orașul *Demnitzikos* pe malul drept al fluviului sunt cele mai veridice. Identificarea sa rămâne însă dificil de realizat.

Succesul inițial al cumanilor s-a datorat, în mare parte, neglijenței arătate de autoritățile bizantine apărării frontierei dunărene. Slăbirea amenințării barbare după nimicirea pecenegilor de împăratul Ioan II Comnenos (1118-1142) în 1122-1123²⁰ a

18 W. Tomaszek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, II, *Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabes Idrisi*, în *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, t. 113, Wien, 1886, p. 297; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III: *Ctitorii*, București, 1993, p. 46 (în continuare: *Istoria Românilor*, III); N. Bănescu, *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube*, în *Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique*, XIII, 1927, p. 20-21; I.I. Nistor, *Bizantinii în luptă pentru recucerirea Daciei și a Tranduviei*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. III, t. XXIV, m. 15, 1943, p. 28 (în continuare: *Recucerirea Daciei și a Tranduviei*); Fr. Chalandon, *Les Comnènes. II. Jean II Comnène et Manuel II Comnène*, Paris 1912, p. 323-325; V.N. Zlatarski, *Istoriia na bălgarskata dārjava prey srednite vekove*, vol. II, Sofia, 1934, p. 384-385; A.A. Bolșacov-Ghimpu, *La localisation de la cité byzantine de Demnitzikos*, în *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, V, 1967, 3-4, p. 545-549; I. Barnea, *Dinogetia et Noviodunum, deux villes byzantines du Bas-Danube*, în *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, IX, 1971, 3, p. 355; P.Ș. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous la règne de Manuel Comnène*, în *Byzantina*, I, 1969, p. 170-175; Idem, *Axiopolis sous les Comnènes. Une relecture de Kinnamos (III 3)*, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 524-529 (în continuare: *Axiopolis*) Pentru întreaga controversă și bibliografia acesteia, vezi: I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III: *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 158-160; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 81-89. P.Ș. Năsturel, *Axiopolis*, p. 525-526; Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, 2007, p. 126.

19 Cinnamus, p. 93.

20 Pentru confruntarea cu pecengii din 1122-1123, vezi: Cinnamus, p. 7; Choniatae, p. 19-23; Snorre Sturlason, *The Heimskringla a History of the Norse Kings*, edited by S. Laing, R.B. Anderson, vol. III, London, Copenhagen, Stockholm, Berlin, New York, 1907, p. 1007-1008. Pentru discuțiile asupra invaziei pecenege din 1122-1123, vezi: P. Diaconu, *op. cit.*, p. 62-77.

indus, se pare, o stare de siguranță materializată în diminuarea atenției hotarului de la Dunăre, situație de care cumanii au profitat din plin în anul 1148.

Atacul barbar a primit însă imediat o ripostă pe măsură din partea războinicului basileu al Bizanțului. În fruntea trupelor terestre, Manuel „a luat drumul către Istros, după ce poruncise să fie aduse corăbii de la Bizanț către Istros, pe la Anchialos”²¹.

Informațiile transmise de Ioannes Kynnamos și Niketas Choniates permit concluzia că angajarea acestui impresionant efectiv de forțe militare a fost rezultatul indiscutabil al intenției împăratului de a le aplica barbarilor o lovitură decisivă, nimicitoare care să ducă la eliminarea definitivă a pericolului reprezentat de aceștia. Fără îndoială, aceluiași scop trebuia să-i servească și ampla campanie combinată pe apă și pe uscat, concepută de împărat împotriva cumanilor.

Conform relatării lui Kynnamos, cumanii au evitat o confruntare directă cu armata bizantină și, în timp ce contraofensivă terestră a împăratului trena din cauza întârzierii flotei ce trebuia să opereze pe Dunăre, „*știții, care prădaseră țara romeilor* (Imperiul Bizantin, n.n.), *tocmai trecuseră Istrosul și așezându-și corturile își făcuseră tabăra nu departe*”, pe malul stâng²². În relatarea acestei faze a confruntării bizantino-cumane, informațiile cronicarilor bizantini sunt contradictorii. Spre exemplu, spre deosebire de Ioannes Kynnamos, Niketas Choniates înregistrează o primă ciocnire între forțele imperiale și barbari la sud de Dunăre, abia după consumarea căreia barbarii ar fi degajat teritoriile sud-dunărene ale imperiului revenind la nord de fluviu²³.

Întârzierea flotei, în fruntea căreia, conform relatării lui Niketas Choniates, împăratul îl numise pe cumnatul său, megaducele Stephanos Kontostephanos²⁴, care, cu certitudine, avea misiunea de a intercepta rutele de repliere ale cumanilor peste Dunăre, tăindu-le astfel orice posibilitate de retragere, a compromis iremediabil obiectivul principal al campaniei: acela de a aplica barbarilor o lovitură nimicitoare și definitivă. Hotărât însă să ducă până la capăt campania împotriva cumanilor, fără a mai aștepta sosirea flotei, împăratul, folosind monoxilele locale, – căci consemnează Kynnamos, „*bărci de felul acesta, făcute dintr-un singur trunchi, se găsesc în chip obișnuit la malurile din această regiune*”²⁵, dovadă a intenselor legături dintre locuitorii de pe cele două maluri ale Dunării – împăratul și-a trecut o parte a forțelor pe malul stâng, urmărindu-i pe cumani în propriile teritorii.

Conform relatării lui Ioannes Kynnamos, singura sursă care ne prezintă desfășurarea campaniei din 1148, forțele militare bizantine trecute la nord de Dunăre sub comanda directă a împăratului, sprijinite de contingente barbare, foarte probabil tot turanice, înrolate în armata imperială, (Kynnamos îi desemnează pe componenții lor cu

21 Cinnamus, p. 93; Cf. Choniatae, p. 103.

22 *Ibidem*.

23 Choniatae, p. 103.

24 *Ibidem*.

25 Cinnamus, p. 93.

numele de „sciți”), îi urmăresc pe cumani pe care îi surprind și îi zdrobesc undeva în sudul Munteniei, într-o zonă colinară. „Așadar – relatează Kynnamos – a lăsat restul oștirii tăbărâtă pe malurile fluviului, iar el [...], legând și așezând bărcile una de alta, trecu Istrosul cu cinci sute dintre soldații săi. Trebuind să înainteze a dat peste două râuri navigabile. Cum nici nu vedea deloc vreo barcă de care să se poată folosi pentru trecerea [râurilor], a poruncit alor săi ca, legând bărcile de pe Istros de cozile cailor, să le aducă la râurile amintite. Ceea ce făcându-se au trecut fără osteneală și străbătând apoi un ținut întins ajunseră până la muntele Tenouormon, care înaintează până la hotarele Tauroscythiei (Rusiei haliciene, n.n.). Acolo, găsind tabăra sciților cu totul deșartă de oameni (plecaseră cu puțin timp mai înainte), și-au continuat înaintarea. Și fiindcă era acum pe la amiază și nu se arăta nicidecum vreun dușman, împăratul, luându-i pe sciții care luptau alături de romei, i-a dat hypostrategosului Giphardos, bărbat încercat în multe lupte, ca să meargă după dușmani, urmărindu-i pas cu pas și, unde va fi cu putință, să se lupte cu ei. Iar el venea în urmă pe îndelete. Giphardos dădu peste dușmani nu departe [de locul din care pornise] și, fiindcă nu îndrăznea să-i atace (căci i se părea că barbarii sunt mai numeroși), trimise vorbă împăratului, rugându-l să vie cât mai repede. Auzind aceasta, împăratul se înarmă îndată el însuși și pregăti de luptă și întreaga armată. Și aruncându-se din spate asupra sciților, se încheștară în luptă cu ei. La început, sciții se opriră ca să le țină piept și, așezându-se în ordine de luptă, voiau să-și rânduiască apărarea lor înșile și a prăzilor pe care le cărau cu ei, iar ciocnirea fu de amândouă părțile tumultuoasă și violentă. Atunci și mulți alți bărbați dintre romei s-au arătat viteji, dar mai mult decât toți – împăratul. Căci amenințat de aproape de dușmani, el se năpustea asupra lor cu lancea, risipindu-le frontul și omorându-i pe mulți dintre ei, nu numai câte unul, dar chiar și câte doi deodată. Drept urmare, romeii însuflețiți de atacul irezistibil al împăratului și aruncându-se asupra barbarilor, au dat un atac strălucit. Au căzut mulți barbari și au fost prinși ca la o sută, între care era și Lazaros, bărbat de foarte mare vitejie, cu vază între căpeteniile lor. Pe ceilalți i-au scăpat vrednicia cailor și desigurile munților, foarte numeroase în acest ținut. Iar romeii, ridicând toată prada, s-au întors înapoi”²⁶.

Informațiile privitoare la campania bizantină din anul 1148 împotriva cumanilor, îndeosebi la evenimentele derulate la nord de Dunăre, au primit interpretări diferite din partea specialiștilor. Dacă majoritatea dintre aceștia le consideră ca fiind veridice, există însă și opinii opuse. Din rândul ultimelor o reținem pe cea a lui Ioan Ferent, care identifică în relatarea lui Ioannes Kynnamos numeroase elemente specifice gestelor eroice, considerând, pe bună dreptate, ca neplauzibilă informația cronicarului bizantin, că Manuel I s-ar fi aventurat în urmărirea cumanilor, în adâncimea teritoriului controlat de aceștia, în fruntea unui detașament format doar din 500 de soldați²⁷.

26 Ibidem, p. 94-95.

27 I. Ferent, *op. cit.*, p. 41-43.

În ceea ce ne privește am fi total de acord cu opinia lui I. Ferentț dacă ne-am raporta, așa cum procedează el, exclusiv la soldații din armata regulată bizantină trecuți la nord de Dunăre în urmărirea cumanilor. Admitem ca absolut plauzibilă opinia ca cifra furnizată de Kynnamos referitor la efectivele acestora este exagerat de mică. În aprecierea noastră trebuie însă să avem în vedere faptul că cronicarul bizantin menționează între trupele bizantine participante în acțiunea de urmărire a cumanilor și contingentele auxiliare formate de asemenea din elemente turanice, pe care le numește generic doar ca „*sciții care luptau alături de romei*”, fără a le preciza însă efectivele. Fără îndoială, având în vedere condițiile concrete în care se desfășura acțiunea și inamicul care urma a fi înfruntat, numărul acestora a fost unul apreciabil, fapt ce sporește considerabil efectivele totale angajate de Manuel I împotriva cumanilor la nord de Dunăre, punând într-o cu totul altă lumină această acțiune militară.

Revenind la desfășurarea campaniei propriu-zise, știrile transmise de Ioannes Kynnamos ne permit identificarea a două faze. Prima fază, determinată de întârzierea flotei care a compromis planul inițial de nimicire a cumanilor la sud de Dunăre, stă sub semnul improvizației, atât ca organizare și desfășurare, cât și ca logistică.

Știrile transmise de Ioannes Kynnamos cu privire la desfășurarea acestei părți a campaniei anticumane de la nord de Dunăre au constituit subiectul altor controverse generate în rândul specialiștilor și în literatura de specialitate. Disputa s-a axat îndeosebi pe identificarea celor „*două râuri navigabile*” și a „*muntelui Tenouormon*”.

În ceea ce privește identificarea celor două râuri navigabile menționate de cronicarul bizantin, istoricii care au abordat subiectul s-au pronunțat în funcție de zona în care consideră că trupele imperiale au debarșat pe malul stâng al Dunării. Spre exemplu, W. Tomaschek, considerând că acțiunea bizantină a avut loc în apropierea gurilor Dunării, consideră că cele două râuri sunt Siretul și Prutul; K. Grot propune Argeșul și un braț al Dunării; V.N. Zlatarski, care susține că trecerea fluviului a avut loc pe la Turtucaia, se pronunță fie pentru Vedea și Argeș, fie pentru Argeș și Dâmbovița; N. Bănescu le identifică cu Vedea și Teleormanul; pentru A.A. Bolșacov-Ghimpu, care localizează acțiunea bizantină în nordul Dobrogei, cele două râuri sunt Siretul și Bârladul; P. Diaconu, le identifică cu două din numeroasele brațe sau canale care dublează Dunărea pe întregul său curs inferior; P.Ș. Năsturel se pronunță pentru identificarea lor cu Dunărea și brațul Borcea²⁸.

28 W. Tomaschek, *op. cit.*, p. 297; V.N. Zlatarski, *op. cit.*, p. 386; N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 104 (în continuare: *Les duchés byzantins*); Idem, *Bizanțul și romanitatea la Dunărea de Jos*, în *Discursuri de recepție la Academia Română*, București, 1980, p. 279; A.A. Bolșacov-Ghimpu, *op. cit.*, p. 546; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 86. Pentru discuțiile asupra întregii probleme, vezi: P. Diaconu, *op. cit.*, p. 82-87; P.Ș. Năsturel, *Axiopolis*, p. 528.

În ceea ce ne privește, considerăm, că cumanii, urmași de forțele bizantine, au trecut Dunărea pe malul stâng undeva foarte aproape de gura de vărsare a Argeșului, deplasându-se apoi spre nord. Ca urmare, cele două râuri întâlnite nu au putut fi decât Argeșul și Dâmbovița, undeva în apropierea punctului de confluență, situat la doar circa 20 km de Dunăre. Numai așa se explică, după părerea noastră, timpul extrem de scurt scurs între trecerea Dunării și atingerea celor două râuri, după cum rezultă din relatarea lui Ioannes Kynamos.

Discuții la fel de controversate au generat identificarea și localizarea muntelui Tenouormon. B. Petriceicu-Hasdeu consideră că acesta trebuia localizat în regiunea Buzăului sau a Râmnicului Sărat; A.D. Xenopol, care plasează acțiunea bizantină în nordul Moldovei, îl localizează undeva „către hotarele Galiiiei”, localizare acceptată recent și de S.B. Dașkov; K. Grot se pronunță pentru regiunea Urziceni; V.N. Zlatarski, îl plasează în estul Munteniei sau sudul Moldovei, lăsând indirect să se înțeleagă că prin aceste regiuni trecea și hotarul sudic al Galiiiei; N. Iorga, propune Teleormanul, opinie căreia i se aliază și I. Donat; I.I. Nestor se pronunță pentru localizarea în regiunile colinare ale Munteniei; N.S. Derjavin, optează pentru localizarea în sudul Moldovei; Moravcsik Gy. propune vecinătatea regiunilor rusești; A.A. Bolșacov-Ghimpu susține că este regiunea Râmnicu Sărat; P. Diaconu afirmă că este una din colinele sau terasele de pe malul stâng al Dunării²⁹.

În ceea ce ne privește, considerăm că din punct de vedere geografic, termenul de „munte” dat de Ioannes Kynamos toponimului *Tenouormon* este impropriu. Suntem de acord cu opinia lui P. Diaconu că ne aflăm în prezența unui coline sau, eventual, a unei terase, probabil a Argeșului sau a Dâmboviței. Referitor la localizarea sa, credem că acesta trebuie plasată undeva în zona Vlăsiei, ocupată în epocă de păduri imense, care se prelungeau până în regiunile montane.

O altă știre la fel de interesantă pe care ne-o furnizează lucrarea lui Ioannes Kynamos în legătură cu aceleași evenimente consumate la nord de Dunăre în anul 1148 se referă la capturarea de către bizantini a unei căpetenii (*phylarchos*) locale numite *Lazaros* (Λάζαρος). Cine a fost acesta? A fost el un autohton de origine română sau o căpetenie cumană? Un răspuns categoric la aceste întrebări este imposibil de

29 B. Petriceicu-Hasdeu, *Originile Craiovei*, în Idem, *Olteneștile*, Cluj-Napoca, 2002, p. 97; A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I, București, 1985, p. 415; S.B. Dașkov, *Dicționar de împărați bizantini*, București, 1999, p. 322; V.N. Zlatarski, *op. cit.*, p. 386; N. Iorga, *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor*, I, *Teleormanul*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. III, t. XXIII, m. 14, 1941, p. 11; I. Donat, *Recenzie* la N. Iorga, *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor*, în Ramuri, Craiova, 1941, p. 4; I.I. Nistor, *Emanciparea politică a dacoromanilor din Transdunavia*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. III, t. XXIV, m. 17, 1942, p. 12; N.S. Derjavin, *Istoriia Bolgarii*, vol. II, Moskva-Leningrad, 1946; Moravcsik, Gy., *Byzantinoturcica*, vol. II, Berlin, 1958, p. 305-306; A.A. Bolșacov-Ghimpu, *op. cit.*, p. 543-549; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 86.

formulat exclusiv pe baza informațiilor pe care le deținem. Reținem însă ca deosebit de interesantă opinia exprimată de N. Iorga, în general, acceptată de majoritatea istoriografiei românești care a studiat acest aspect, că acest Lazaros sau *Lazăr*, cum îl numește el, „*rămâne deci să fie un reprezentant al populației supuse sau un creștinat sub influența ei*”³⁰. Recent, P.Ș. Năsturel îl identifică pe Lazaros cu „*un șef local creștin, deci român, un voievod, un jupan din Câmpia Română*” constrâns să colaboreze cu cuceritorii turanici care dominau teritoriile din nordul Dunării³¹.

La rândul nostru, cu titlu de ipoteză opinăm că, în condițiile în care acest *Lazaros-Lazăr* va fi fost un autohton romanic, respectiv un român, atunci putem afirma, având în vedere statutul său social și politic, precum și prestața de care se bucura în rândul turanicilor, subliniate în mod expres de Kynnamos, că, foarte probabil, ne aflăm în prezența conducătorului unei formațiuni politice locale, o *Romanie* autohtonă, – un cnezat sau un voievodat – dependentă de puterea cumană³². Într-un asemenea caz, acest *Lazaros-Lazăr* ar fi primul conducător politic local din spațiul extracarpatic al cărui nume a fost reținut de sursele scrise de care dispunem.

Însemnătatea campaniei întreprinsă în 1148 de Manuel I la nord de Dunăre depășește dimensiunile confruntării propriu zise. Succesul înregistrat în campania împotriva cumanilor a asigurat Imperiului Bizantin un control militar ferm asupra teritoriilor de răsărit ale Munteniei și central-sudice ale Moldovei, consolidat în urma anihilării altor atacuri întreprinse de aceștia la sud de Dunăre în 1155, 1157 și 1159 și a loviturilor aplicate turanicilor. A contribuit în bună măsură la aceasta, atât implicarea după 1159 a cumanilor în conflictele cu rușii și angajarea lor militară în regiunile Niprului, cât și alianța încheiată de Imperiul Bizantin cu Cnezatul Rus de Halici care-și asigura astfel și un aliat puternic împotriva barbarilor³³.

Prezența militară bizantină în aceste regiuni în a doua jumătate a domniei lui Manuel I este confirmată, atât de unele surse scrise cât și numismatice. Spre exemplu, Niketas Choniates relatează un episod semnificativ din acest punct de vedere, consumat în 1164. Protagonistul acestuia a fost Andronikos Comnenos, vărul împăratului, care evadat din închisoarea în care fusese închis după o tentativă de uzurpare a încercat să se refugieze la Halici. „*Și ajungând la Meliboton și încălecând pe caii ce-i fuseseră pregătiți pentru fugă, ia drumul drept spre Anchialos. După ce a sosit acolo și s-a arătat lui Poupakes [...] și a luat merinde de drum de la el și a primit călăuze a pornit spre Galiția. Dar când Andronikos a încetat să se mai teamă, că scăpase din mâinile urmăritorilor și ajunsese la hotarele Galiției, către care se repezise ca spre un azil*

30 N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 46.

31 P.Ș. Năsturel, *Axiopolis*, p. 531-532.

32 V. Mărculeț, *Thema Paristrion-Paradunavon – c.1018/1020-c.1200/1202 – Istorie-Evoluție-Rol*, Mediaș, 2008, p. 116-117.

33 P. Diaconu, *op. cit.*, p. 94-98.

mântuitor, atunci cade în capcanele vânătorilor. Căci prins de vlahi, la care ajunsese zvonul despre fuga lui, era dus din nou înapoi la împărat”.

Originea vlahilor menționați de Choniates a declanșat o altă controversă în rândul istoricilor. În timp ce unii dintre aceștia – W. Tomaschek, R. Roesler, A.D. Xenopol, D. Onciul, C.C. Giurescu – i-au considerat români din nordul Dunării, mai mult, chiar din nordul Moldovei, alții – G. Murnu, C. Litzica, Al. Elian, H. Mihăescu, C. Daicoviciu, au susținut că textul nu permite identificarea lor cu românii nord-dunăreni, trimițând mai degrabă la vlahii balcanici³⁴.

Mult mai plauzibilă este în opinia noastră, teza emisă de E. Stănescu conform căruia Andronikos Comnenos a fost capturat de unități militare bizantine formate din vlahi sud-dunăreni, la care s-au adăugat probabil și români din nordul Dunării pe baza afinității de origine și limbă. Potrivit concluziei aceluiași istoric aceste unități militare bizantine îndeplineau o serie de misiuni militare în serviciul Bizanțului pe o arie ce se întindea de la Dunăre și până în Bucovina³⁵.

Așa cum am susținut și cu alt prilej, considerăm informația cronicarului ca fiind suficientă pentru a plasa evenimentele prezentate la nord de Dunăre în teritoriile aflate nu sub o stăpânire propriu-zisă a Imperiului Bizantin, ci sub controlul militar al acestuia, unde colaborarea populației autohtone, majoritar românească, cu vlahii balcanici din armata bizantină a constituit factorul fundamental și indispensabil al succesului acțiunilor militare întreprinse de unitățile militare ale forțelor imperiale în aceste regiuni. Rolul acestor unități militare înaintate a fost, fără îndoială, acela de a executa atât cercetarea în adâncimea teritoriilor nord-dunărene, aflate sub dominația mai mult sau mai puțin nominală a cumanilor, dar locuite de o populație majoritar românească, foarte probabil, probizantină, cât și de a menține și consolida controlul militar al Imperiului Bizantin în regiunile estice și central-sudice ale Moldovei, acțiuni dictate de importanța geopolitică și strategică a acestor teritorii³⁶.

Circulația monetară reprezintă un alt factor care confirmă prezența militară bizantină la nord de Dunăre. În regiunile extracarpătice abundă monedele bizantine de bronz sau billon. Spre exemplu, la Zimnicea s-a descoperit un tezaur format din 2.000 de piese de bronz schifate, iar la București alte două tezaure mai mici, unul conținând nouă piese de billon³⁷. În schimb, monedele bizantine de aur din aceeași epocă sunt

34 E. Stănescu, *Les «Βλάχοι» de Kinnamos et Choniates et la présence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnènes*, în *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, IX, 1971, 3, p. 585-588, cu bibliografia problemei.

35 *Ibidem*.

36 V. Mărculeț, *Vlahii în acțiunile militare bizantine din timpul Comnenilor*, în *Revista de Istorie Militară*, 2 (60), 2000, p. 46.

37 O. Iliescu, *Despre un tezaur de monede bizantine din vremea Comnenilor*, găsit la București, în *Studii și Cercetări de Numismatică*, III, 1960, p. 493-495; Idem, *Moneda romano-bizantină pe teritoriul României 326-1327*, în *Cultura bizantină în România*, București, 1971, p. 80.

aproape inexistente. Un singur hyperper de aur, bătut de Manuel I, a fost descoperit în nordul Moldovei, la Manoleasa, județul Botoșani³⁸. Faptul că predomină covârșitor monedele mărunte de bronz își are propria semnificație: ele nu au fost destinate folosirii de către migratorii turanici, care preferau aurul.

Campania împotriva Ungariei (1166). Controlul militar ferm exercitat de Imperiul Bizantin asupra teritoriilor extracarpatiche locuite de români în a doua parte a domniei lui Manuel I Comnenos, avea să-și arate importanța strategică în condițiile îndelungatului conflict bizantino-maghiar. În noul context militaro-politic apărut la Dunăre, teritoriile extracarpatiche vor servi forțelor imperiale ca regiuni de tranzit și baze de atac împotriva stăpânirilor din interior arcului carpatic ale regilor maghiari. Cel mai elocvent exemplu în acest sens îl reprezintă conceperea și executarea campaniei antimaghiare din anul 1166.

Principalele informații cu privire la derularea campaniei antimaghiare din 1166 ne sunt transmise de același cronicar bizantin contemporan, Ioannes Kynnamos. Conform relatării acestuia, în scopul aplicării Ungariei o lovitură decisivă, Manuel I a conceput o companie militară de o amploare deosebită în cadrul căreia forțele imperiale grupate în trei armate sub comanda generală a sebastosului Ioannes Doukas, urmau să opereze concomitent la hotarele de est și sud ale Regatului Ungar. Pe protostratorul Alexios Comnenos, viitorul său ginere, împăratul îl trimise în fruntea unei armate la Dunăre „pentru ca să-i facă pe huni (unguri, n.n.) să creadă că vor fi atacați iarăși din locurile obișnuite”³⁹. Unui al doilea general al său, relatează Ioannes Kynnamos, „Leon, numit și Vatatzes, care aducea altă oaste numeroasă din altă parte, ba chiar și o mare mulțime de vlahi, despre care se spune că sunt colonii de mult ai celor din Italia, îi porunca să năvălească în țara hunilor dinspre ținuturile de lângă Pontul zis Euxin de unde nimeni niciodată nu a năvălit asupra”⁴⁰. Operând conform dispozițiilor primite, armata comandată de Leon Vatatzes a aplicat forțelor maghiare care i se opuneau câteva lovituri nimicitoare, provocându-le mari pierderi în oameni, făcând numeroși prizonieri și luând din regiunile în care a operat numeroase prăzi. „Iar Vatatzes, – consemnează Kynnamos – năpustindu-se pe unde am spus, nimicea totul fără cruțare și călca în picioare tot ce întâlnea în trecerea sa. Și a săvârșit mare măcel de oameni și a făcut nu puțini prizonieri. Pe deasupra a mânat de acolo și cirezi de vite, de cai și de altele, de tot felul și apoi a venit la împărat”⁴¹.

Deosebit de interesante sunt știrile transmise de Ioannes Kynnamos cu privire la acțiunile desfășurare de armata bizantină comandată de generalul Leon Vatatzes.

38 Idem, *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XIe au XVe siècle*, în *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, VII, 1969, 1, p. 111.

39 Cinnamus, p. 260.

40 *Ibidem*.

41 *Ibidem*.

Informațiile cronicarului bizantin ne permit concluzia că în vederea declanșării operațiunilor militare împotriva ungurilor, această armată, întărită cu însemnate contingente recrutate din rândul vlahilor balcanici⁴², s-a concentrat regiunile răsăritene ale themei Paristrion-Paradunavon, respectiv în teritoriile dintre Dunăre și Marea Neagră⁴³.

Itinerarul urmat de această armată nu-l cunoaștem cu exactitate, iar laconicele informații transmise de Ioannes Kynnamos au determinat o varietate de opinii. Spre exemplu, N. Iorga susține că forțele bizantine au înaintat prin „*locurile moldovenești, spre pasurile de odinioară ale pecenegilor, la Palanca*”⁴⁴. Ion I. Nistor consideră că „*drumul parcurs de oștirea lui Batatzes putea duce de-a lungul Oltului sau chiar de-a lungul Argeșului*”⁴⁵. Fără a propune un itinerar propriu-zis, E. Stănescu admite că forțele comandate de Leon Vatatzes au tranzitate Țara Românească și Moldova sudică pentru a pătrunde în Transilvania, neexcluzând posibilitatea ca acestea, având ca obiectiv să opereze undeva mai la nord, să fi traversat întreg teritoriul Moldovei actuale⁴⁶. Recent, Al. Madgearu consideră că „*Leon Vatatzes a atacat Ungaria prin Transilvania, trecând printr-unul dintre pasurile Carpaților Orientali (cel mai probabil Oituz)*”⁴⁷.

În ceea ce ne privește, pe baza informațiilor transmise de Ioannes Kynnamos suntem în măsură să afirmăm că obiectivul armatei comandate de Leon Vatatzes l-a constituit pătrunderea în interiorul arcului carpatic, respectiv în regiunile sud-estice ale Transilvaniei de astăzi. Credem, totodată, că pentru a-și atinge cât mai repede obiectivul fixat și a intra cât mai repede în acțiune, generalul bizantin a ales drumul cel mai scurt pe care i-l permiteau condițiile geografice. Ca urmare, considerăm că forțele comandate de Leon Vatatzes au trecut Dunărea, fie pe la Carsium (Hârșova), fie pe la Dinogetia (Bisericuța-Garvăn), au tranzitat teritoriile răsăritene ale Munteniei actuale și, prin Pasul Buzăului, au pătruns în regiunile sud-estice ale Transilvaniei, unde au desfășurat operațiunile militare descrise de Kynnamos, cu rezultatele prezentate de cronicarul bizantin.

Revenind la prezentarea campaniei bizantine antimaghiare realizate de Kynnamos, acesta relatează că împăratul „*dorind să le dea [hunilor] și o a doua lovitură a mai trimis împotriva lor încă o armată, poruncindu-i să atace de undeva de sus pe hunii care locuiau în vecinătatea Tauroscythiei. Această oaste era condusă de Andronikos Lampardas și de Nikephoros Petraloiphas și de alții mulți. În fruntea tuturor se afla Ioan Doukas, [...]. Aceștia, după ce au parcurs neîntârziat niște întinderi mari*

42 Originea vlahilor menționați de Kynnamos a determinat o vie controversă în rândul specialiștilor: unii dintre aceștia i-au considerat originari din nordul Dunării, alții din Peninsula Balcanică. Pentru prezentarea controversei și bibliografia problemei, vezi: I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 160-161; E. Stănescu, *op. cit.*, p. 588-590.

43 N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 105-106

44 N. Iorga, *op. cit.*, p. 70.

45 I.I. Nistor, *Recucerirea Daciei și a Tranduviei*, p. 720-721.

46 E. Stănescu, *op. cit.*, p. 588-590.

47 Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 131.

și greu de atacat și au străbătut o regiune cu desăvârșire pustie de oameni, năvălesc în țara hunilor, unde dau peste sate numeroase și foarte populate; au pus mâna pe multă pradă și au ucis mulți oameni, iar pe cei mai mulți i-au robii⁴⁸.

Din păcate această componentă a campaniei din 1166 a fost puțin analizată de specialiști. În cazul armatei comandate de Ioannes Doukas, sumarele informații transmise de Kynnamos fac și mai dificil de stabilit itinerarul inițial urmat de aceasta. Spre exemplu, I.I. Nistor susține că armata comandată de Ioannes Doukas „*porni de la Dunărea de Jos pe valea Siretului până la Poiana, vechea Periboridava, și de acolo pe Trotuș în sus până la Oituz-Brețc, vechea Angusta, pentru a pătrunde în secuime*”⁴⁹. Recent, Al. Madgearu se limitează să conchidă doar că cel de-al treilea corp de armată bizantin, comandat de Ioannes Doukas, „*a intrat în Ungaria pe la nord, pe lângă Taurosciția (Rusia haliciană)*”, fără a încerca stabilirea unui itinerar propriu-zis⁵⁰.

Importanța rolului ce revenea corpului de oaste comandat de Ioannes Doukas este relevată, în primul rând, de dimensiunile și calitatea statului major aflat în subordinea generalului bizantin. Având în vedere că aceste forțe urmau să opereze în apropiere de hotarele Haliciului, credem că ele au trecut Dunărea, cel mai probabil pe la Silistra, au tranzitat de la sud la nord regiunile răsăritene ale Munteniei, și teritoriul Moldovei. Controlul militar exercitat de Imperiul Bizantin asupra teritoriilor de răsăritene și meridionale ale Moldovei, precum și alianța cu Rusia haliciană au constituit factorii determinanți ce au asigurat deplasarea fără incidente a forțelor bizantine, pe un itinerar atât de lung, până în zonele de operații. Având în vedere dificultățile traversării Carpaților Orientali în zonele stabilite ca teren de operații, cu titlu de ipoteză considerăm că acestea au debarșat în interiorul arcului carpatic prin Depresiunea Câmpulung – Pasul Mestecăniș – Depresiunea Dornelor – Pasul Bârgău – Depresiunea Bistriței, cea mai accesibilă rută și în prezent, operând în regiunile nord-estice ale Transilvaniei, cu rezultatele cunoscute.

Considerații finale. Restabilirea fermă a hotarului nordic al Imperiului Bizantin pe cursul inferior al Dunării la sfârșitul secolului al XI-lea de către împăratul Alexios I Comnenos a sporit importanța geopolitică și strategică a teritoriilor extracarpatiche dominate de cumani. În noul context politico-militar de la Dunărea de Jos, exercitarea unui strict control militar de către Imperiul bizantin asupra regiunilor de câmpie din sudul Olteniei, din Muntenia și din sudul Moldovei actuale, de unde porneau sau pe care le tranzitau cetele barbare care atacau imperiul, era de o importanță vitală pentru siguranța provinciilor nord-balcanice ale Bizanțului.

48 Cinnamus, p. 260-261.

49 I.I. Nistor, *Recucerirea Daciei și a Tranduviei*, p. 721.

50 Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 131.

În scopul atingerii obiectivului său militar-strategic din nordul Dunării de Jos, de la începutul secolului al XII-lea Imperiul Bizantin a trecut la o politică ofensivă, activă, în raporturile cu turanicii nord-dunăreni. Deschisă de campania din noiembrie 1114 a împăratului Alexios I împotriva cumanilor, derulată în regiunile sud-vestice ale Olteniei – fie în răsăritul actualei Câmpii a Blahniței, fie în sudul Câmpiei Băileștilor – politica ofensivă a Bizanțului la nord de Dunăre înregistra apogeul în deceniile 5-7 ale secolului al XII-lea în timpul împăratului Manuel I Comnenos.

Controlul militar ferm exercitat de Imperiul Bizantin asupra teritoriilor de răsărit ale Munteniei și de sud ale Moldovei după victoria asupra cumanilor din 1148, undeva în regiunea Vlăsiei, consolidat prin alianța cu Cnezatul Rus de Halici, i-a permis basileului bizantin să folosească aceste teritorii ca baze de atac împotriva Ungariei în campania din anul 1166. Cu acest prilej, o armată bizantină, comandată de generalul Leon Vatatzes, pornind din regiunile danubiano-pontice a tranzitat regiunile de răsărit ale Munteniei pătrunzând în sud-estul Transilvaniei, foarte probabil prin pasul Buzăului. Totodată, o a doua armată imperială, comandată de generalul Ioannes Doukas a trecut Dunărea probabil pe la Silistra, a străbătut de la sud la nord teritoriile răsăritene ale Munteniei și teritoriile Moldovei pătrunzând în Transilvania, foarte probabil, prin Depresiunea Câmpulung – Pasul Mestecăniș – Depresiunea Dornelor – Pasul Bârgău – Depresiunea Bistriței, pentru a desfășura operațiuni militare în nord-estul provinciei, în apropiere de hotarul cu Galiția.

CAMPAGNES MILITAIRES BYZANTINES AU NORD DU DANUBE AU TEMPS DES COMNÈNES.

Résumé

À la fin du XIe siècle, l'empereur Alexios I Comnène rétablissait la frontière de l'Empire Byzantin sur le cours inférieur du Danube, ce qui augmentait l'importance géopolitique et stratégique des territoires situés sur la rive gauche du fleuve, contrôlés par les Coumans. L'exercice d'un contrôle militaire par l'empire sur ces territoires devenait une action vitale pour la sûreté des provinces nord-balkanique du Byzance. La politique offensive au nord du Danube, ouverte par la campagne d'Alexios I en 1114 contre les Coumans, déroulée dans les régions de sud-ouest de l'actuelle Olténie, connaissait l'apogée pendant les décennies 5-7 du XIIe siècle sous Manuel I Comnène, qui, après la campagne de 1148 contre les Coumans, instaurait un contrôle militaire ferme de l'Empire Byzantin sur les régions de l'est de la Valachie et du sud de la Moldavie. Cette chose a permis au basileus utiliser ces territoires comme base d'assaut contre la Hongrie pendant la campagne de 1166.

AȘEZAREA SAȘILOR ȘI A CAVALERILOR TEUTONI ÎN TRANSILVANIA

Constantin Bogoșel

Încă din secolul IX, ungurii s-au lansat în cucerirea spațiului Transilvaniei, fiind avantajați și de faptul că micile formațiuni române erau în curs de formare și dezorganizate.

După anul 1000, ungurii trec la catolicism și cucerirea Transilvaniei devine și mai organizată având în vedere că de acum încolo au și sprijinul Bisericii Catolice. În aceste condiții la începutul secolului XIII, ungurii finalizează cucerirea Transilvaniei, dovada faptului că în 1222 sunt atestați la limita de răsărit a Carpaților.

Pentru a se menține în Transilvania și pentru a-și consolida puterea de-a lungul timpului, ungurii au avut nevoie de ajutoare, lucru de care ei erau conștienți, fiind într-un număr relativ mic pe teritoriul Transilvaniei cât și în Câmpia Panoniei. În acest scop ei vor permite colonizările secuilor, sașilor și a cavalerilor teutoni și ioaniți în teritoriul transilvănean. În lucrarea de față am să descriu așezarea sașilor și a cavalerilor teutoni în Transilvania.

Așezarea sașilor

Colonizarea sașilor a fost cunoscută ca o mișcare demografică germană spre răsărit, care s-a desfășurat mai intens între secolele XII-XIV, această mișcare fiind determinată de multiple cauze, generate de structura societății germane din acea perioadă, cum ar fi problemele economico-sociale, politice, demografice, naturale. Suprapopularea unor ducate apusene germane, limitarea suprafețelor care puteau fi amenajate pentru agricultură, situația materială precară a unor categorii ale populației, neacordarea de sprijin de către puterile centrale meșteșugarilor și negustorilor în lupta pentru libertățile comunelor urbane împotriva stăpânilor feudali ai orașelor, dorința de aventură și promisiunile ispititoare ale regilor Ungariei au adus sașii și în teritoriile Transilvaniei.

Originea¹ teritorială a sașilor nu poate fi precizată foarte clar. Cercetările arată că teritoriile de emigrare au fost diferite de la o etapă la alta, în funcție de stadiul de dezvoltare economico-socială a diverselor ducate și principate din Germania. Emigrarea a început din ducatele apusene ale Imperiului German, iar pe durata secolului XIII, centrul de emigrare s-a deplasat în Saxonia, Suabia și Bavaria. Pentru a cunoaște originea sașilor, s-au făcut studii și asupra numelui sub care apar în Transilvania, aceștia fiind numiți Flendrensi, Teutoni și Saxoni. Informații importante pentru cunoașterea originii sașilor oferă și cultura materială constituită din diferite obiecte de apartenență sașă, precum obiecte din fier,

---

1 Th. Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, ed. Kriterion, București, 1992, p.15-25

vas în forma unui cap masculin turnat în bronz, monede și o piatră de mormânt care reprezintă o figură umană în formă de cruce, obiecte găsite la Șelimbăr, Slimnic (jud. Sibiu) și la Cislădie. Studii asupra graiurilor săsești, din secolul trecut, au concluzionat că se aseamănă cel mai mult cu graiul din Luxemburg. Abia în ultimele decenii s-a constatat că această asemănare se datorează izolării relative a ambelor graiuri față de spațiul german. În prezent se admite că cel mai important grup de sași sosiți în Transilvania sunt franconii apuseni din ducatele Lotaringiei Superioare și Inferioare. Primul grup mai important se pare că a venit la chemarea regelui Geza II. În fruntea grupului de coloniști se aflau, de obicei, locatori sau greavi, unii dintre ei dând numele lor satului nou întemeiat, încercând să obțină o anumită preeminență cu caracter feudal asupra sătenilor.

Colonizarea² sașilor, în grupuri compacte și regiuni precise, s-a produs în secolele XII-XIII, în doua valuri: primul, s-a desfășurat în vremea consolidării puterii centrale, a avut ca și caracteristici formarea în enclave, cu precădere rurale, diferențiate juridic și lingvistic³ de regiunile din jur, iar al doilea val, desfășurat când autoritatea regală era deja subminată, fapt care nu a mai condus la insule de populație germană rurală, fiind propice formării orașelor germane. În Transilvania s-a produs o colonizare pașnică, sașii fiind chemați de regalitatea maghiară. În Transilvania au fost așezați cu dobie țărani și meșteșugari, elemente sociale productive, au fost așezate în mod excepțional și câteva grupuri aparținând nobilimii. În procesul de colonizare, sașii au cuprins și o parte din teritoriile secuilor, dar în principal ei s-au așezat pe teritoriile locuite de români. Maghiarii lipseau aproape în totalitate din aceste locuri în momentul colonizării săsești.

O altă caracteristică a acestei colonizări în Transilvania, a fost și așezarea lor de către regalitate într-un teritoriu cucerit relativ recent, locuit în majoritate de români. Sașii au fost așezați în enclave regale⁴, alături de care se aflau teritorii românești, care până la mijlocul secolului XII încă mai dispuneau de autonomie. Prin așezarea lor în Transilvania, aceștia trebuiau să contribuie la consolidarea stăpânirii maghiare în această zonă, fiind antrenați și în sistemul militar al Regatului arpadian, cu rol mai ales defensiv, de apărare a trecătorilor Carpaților. Pentru acest ajutor, sașii aveau beneficii din partea regalității maghiare, precum largi privilegii economice, independență față de Episcopia Transilvaniei, organizare autonomă, toate aceste privilegii precum și condițiile impuse de regalitatea Ungariei sunt consemnate în *Andreanum* (Bula de aur a sașilor), emis de regele Andrei II, în 1224. Diploma reflectă prin conținutul ei, atât interesele regalității, cât și pe cele ale coloniștilor. Sașii urmau să platească anual 500

2 *Ibidem.*, p. 27-32

3 *Ibidem.*

4 *Ibidem.*, p. 63-65.

de mărci de argint și să trimită 50 de luptători în oastea regală, dacă regele întreprindea o campanie în interiorul țării. În afara granițelor regatului, când în fruntea oastei era regele, trebuiau să pună la dispoziție 100 de luptători iar în campaniile conduse de altcineva, trimiteau doar 50. Sașii puteau să-și aleagă singuri dregătorii locali, regele numind un comite în fruntea provinciei. Puteau să circule liber cu mărfurile lor prin regat, având dreptul de a exploata anual, de trei ori câte opt zile, sare mărunță fără a plăti vreo dare. Cel mai important articol pentru sași era interdicția de a se acorda, din acest teritoriu, domenii nobilimii, iar dacă cineva dorea să aiba aici o moșie, aceștia aveau dreptul de a protesta. Au obținut de asemenea și dreptul de a-și alege preoții și de a folosi pădurile împreună cu românii și pecenegii.

Sistemul de organizare⁵ a satelor corespundea vechilor comunități germane. Câte zece gospodării dintr-un sat formau *Zehner*, iar o sută de sate formau o unitate numită *Hundertschaft*. Pământul care le revenea sașilor din partea regalității, s-a întins între Orăștie și Baraolt și între văile Târnavelor și Valea Oltului, plus Țara Bârsei și regiunea Bistriței. Teritoriul a fost împărțit, conform tradiției, în șapte scaune, dar ca și la secui, numărul de scaune a crescut în timp. În fruntea fiecărui scaun era judele local și cel regesc, iar cel mai înalt dregător era comitele sașilor. Primele scaune sunt menționate în secolul XIV, deși probabil organizarea lor este mai veche: Sibiu, Sebeș, Mediaș, Șeica Mare și Mică, Cincu, Sighișoara, Orăștie, Nocrich, Rupea, Miercurea, și două districte: Brașov și Bistrița.

La venirea lor, sașii au fost constituiți în obști sătești cu un număr variat de familii (54 la Cislădie, 8 la Dobârca) în funcție de teritoriul de origine. Sașii și-au organizat satul cu curți alăturate, de regulă în două șiruri și cu piață centrală. Cele mai vechi case de locuit ale sașilor au fost din lemn și din paie, însă colectivitățile săsești și-au ridicat încă din secolul al XIII-lea multe monumente de cult din zid. Pe de altă parte, drepturile de negoț erau înscrise în foarte multe privilegii, arătând un stadiu avansat al diviziunii muncii în societatea săsească. Astfel, sașii la adăpostul privilegiilor lor, au contribuit la dezvoltarea producției agricole în Transilvania cât și la dezvoltarea centrelor meșteșugărești urbane.

Prezența românilor în zonele ocupate de sași, e atestată în mai multe documente scrise și de cultura materială. În condiția pătrunderii feudalismului maghiar și a colonizării secuilor, românii au construit pe la 1100 la Orlat, o fortificație cu trei valuri de pământ, platoul superior al cetății fiind întărit și cu palisade. Prezența obștilor românești⁶ în această vreme în interiorul enclavelor colonizate cu sași, este evidențiată și de numeroase toponime românești preluate în mod direct (Bistrița – Bistritz) sau sub forma de traduceri (Brasov – Kranen = ienupăr). Au fost descoperite numeroase

5 Anton Drăgoescu, *Istoria României. Transilvania*, Ed. George Barițiu, Cluj, 1997, p. 78-82.

așezări presăsești, aparținând românilor, unele aflându-se în perimetrul în care s-au așezat sașii, iar altele în imediata apropiere.

Sașii împreună cu românii, au lucrat pamantul, au crescut animale, s-au ocupat de meșteșuguri, de minerit și comerț, ajutând la înflorirea Transilvaniei.

Colonizarea sașilor a constituit un factor de progres, ce a contribuit la trecerea economiei de la perioada timpurie la cea dezvoltată.

Așezarea cavalerilor teutoni

Regalitatea maghiară intenționa să mai aducă la granițele Transilvaniei, sau cel puțin în apropierea lor, noi populații străine, însă această intenție, în cele din urmă a eșuat. Prima încercare a fost făcută, prin aducerea cavalerilor teutoni în teritoriul Transilvaniei. Cavaleri teutoni⁶ reprezentau un ordin militar călugăresc catolic, creat de papalitate pe Locurile Sfinte (Palestina), în 1190, pe când încă era vie ideea cruciadei clasice. Mai sunt cunoscuți și sub denumirea de cruciații „*ospitalieri ai ordinului Sfintei Marii al teutonilor*”. Ordinul era alcătuit din „frați cavaleri”, aparținând nobilimii de origine germană, reprezentând elementul orășenesc din „frați preoți” (călugări), constituind clerul ordinului și din „frați slujitori” cu obligații față de nobilime.

La începutul secolului XIII, situația cavalerilor teutoni stabiliți la Acra nu era tocmai favorabilă, fapt care i-a determinat să accepte chemarea regelui Andrei II, ca să se stabilească în Transilvania. Cavalerii teutoni au fost așezați în Țara Bârsei în anul 1211 în scopuri militare: pentru a apăra granița de sud-est a Transilvaniei împotriva năvălirilor cumane; în scopuri social-politice: sprijinirea regalității și a feudalității în consolidarea puterii lor; în scopuri de prozelitism: urmăreau atragerea la catolicism a populației ortodoxe din zonele de așezare și cele învecinate. Aceste premise favorabile trebuiau să creeze contextul unei extinderi a puterii maghiare chiar și asupra regiunilor extracarpătice. Prin aceste scopuri de prozelitism se urmărea și prinderea între două forțe catolice a Imperiului Româno-Bulgar a Asăneștilor, pentru a crea astfel un front al cruciadei în spațiul carpato-dunărean, constituită pe de o parte de cavalerii teutoni, iar pe de alta de Imperiul Latin de răsărit, fondat la Constantinopol.

Din aceste motive, s-a încheiat în 1211 o înțelegere între regele Andrei II și cavalerii teutoni, prin care, cei din urmă primeau Țara Bârsei, alături de largi libertăți și scutiri, ca de exemplu: dreptul de a se folosi în parte de bogățiile solului și subsolului, de veniturile din vămi, de a construi cetăți și orașe din lemn. Se supuneau

---

6 Mihai Bărbulescu, Denis Deletant, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Ed. Enciclopedica, București, 1998, p. 124-127.

direct autorității regești și nu celei voievodale. În timp, au obținut chiar și imunități fiscale, precum și cedarea tuturor dărilor de la localnicii români. Din 1222 obțin și scutirea de vamă la trecerea prin țara secuilor și prin țara românilor.

În vremea când Țara Bârsei⁷ a fost dată pentru ocupare, cavalerilor teutoni, aceasta nu era pe deplin integrată în Regatul Ungar, ci forma o țară românească, o uniune de obști, asemeni altori uniuni de pe întreg cuprinsul locuit de români. Regalitatea maghiară, din acest motiv, caracteriza teritoriul în discuție, ca fiind deșert și lipsit de locuitori. Afirmția regalității intră în contradicție chiar cu diploma de danie a cavalerilor teutoni, în care era specificat „țara” care li se dăruiește teutonilor pentru ca să o locuiască în pace și să o stăpânească slobod, pentru ca prin conviețuirea cu ei „să se întindă regatul nostru”.

Pe lângă îndatoririle amintite mai sus, față de regalitatea maghiară, cavalerii teutoni trebuiau să dea o parte din aurul și argintul descoperit în Țara Bârsei, iar restul să le rămână lor.

Cavalerii teutoni vor începe să abuzeze de privilegiile obținute, încercând să obțină altele pe cont propriu, începând să încalce contractul stabilit, extinzându-și stăpânirea fără permisiunea regalității ungare, clădindu-și cetăți de piatră, bătând monedă proprie, nerecunoscând autoritatea episcopului din Alba Iulia, apelând direct la Papă, au trecut chiar și la colonizarea fără învoire a populațiilor germanice în regiunile dăruite lor și în cele învecinate. Aceste excese de autonomie și independență au determinat armata regală să intervină. Primul conflict care a izbucnit între rege și teutoni a fost în 1222, însă acesta s-a aplanat grație intervenției papale. Regele a revenit asupra hotărârilor sale, repunând teutonii în drepturile lor acordate prin diploma din 1211, chiar adăugând drepturi noi. Acestea au fost confirmate prin dania din 7 mai 1222.

Încercarea teutonilor de a-și extinde stăpânirea la sud-est de Carpați și asigurarea unui statut autonom, sub protecția Papei, va determina pe regele Andrei II⁸ să-i alunge din Țara Bârsei, prin forța armelor. Aceștia se vor stabili la scurt timp în Prusia, contribuind la politica de catolicizare, colonizare și de cucerire îndreptată spre est.

Prezența cavalerilor teutoni în Transilvania a fost totuși benefică, ei punând capăt dominației cumane în teritoriile de la sud și est de Carpați, care a dus la destrămarea Imperiului Cuman, de asemenea, au arătat Regatului ungar drumul spre Dunărea de Jos și Marea Neagră, mai precis spre un obiectiv de politică externă care va fi urmat timp de două secole.

7 *Ibidem.*

8 Anton Dragoescu, *op. cit.*, p.120-124.

O dată cu așezarea sașilor și a cavalerilor teutoni în Transilvania, s-a încheiat în mare parte, procesul pătrunderii directe a feudalismului apusean în acest teritoriu.

SETTLEMENT OF THE SAXONS AND TEUTONIC KNIGHTS IN TRANSYLVANIA

Summary

Since the 9th century, the hungarians launched themselves in conquering the space of Transylvania, being advantaged by the fact that the small romanian formations were still developing and were quite disorganized. After the year 1000, the hungarians passed to Catholicism and the conquering of Transylvania became more disorganized, mostly because from now they also had the support of the Catholic Church. In these conditions at the beginning of the 13th century , the hungarians complete the conquering of Transylvania, and in 1222 they are certified at the east bound of the Carpathians. To remain in Transylvania and to consolidate their power over the time, the hungarians needed help, because they were in a relatively small number in Transylvania and also in the Pannonian plain. So they allowed the colonization of the Sze(c)klers , of the saxons from Transylvania, of the teutons and the ioanits knights on the transylvanian teritory. How did this colonization evolve? What importance did it have for Transylvania? I will try to answer to these questions through this article.

GREAVII, NOBILIMEA GERMANĂ DIN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ

Liviu Cîmpean

Prezentul studiu a pornit de la căutarea unui răspuns la următoarea întrebare: a existat la sași o nobilime, știind că „nobilimea este atât de urâtă de către sași încât – dacă ar putea – i-ar stârpi și numele...”¹? În urma cecetărilor am putut stabili că răspunsul la această întrebare nu poate fi decât afirmativ, a existat în evul mediu o elită socială a sașilor transilvăneni și anume greavii.

Greav (germ. *Gräf*) este forma arhaică a cuvântului german *Graf* este traducerea germană a cuvântului *comite*². Acest cuvânt provine, la rândul lui, din lat. *comes-itis*, termen ce desemna în latina medievală un dregător cu atribuții juridice, administrative și militare. În cazul sașilor din Transilvania, termenul s-a consacrat în diplomatica latină și sub forma germană *greb*: la 1354 apare, într-un document al voievodului Transilvaniei Dionysius, *Johannes [...] comite vulgo greb dicto*, (subl. n.) din Cislădie³. Ce înțelegeau sașii din Transilvania prin termenul *comes* ne este dezvăluit de două documente din secolul al XV-lea, care se completează reciproc: la 1402 este menționat un *comes seu iudex* iar în 1430 un *iudex seu grebio*⁴. Cu alte cuvinte *comes*-ul (în germană *Gräv*) nu era altceva decât judele unei comunități săsești. Un document din 1440 atestă că Biertanul era un *comitatus seu grebatus*⁵ așadar că la acea dată exista acolo un scaun de judecată, ocupat de un greav. Aceștia mai erau denumiți în latina de cancelarie *comes* sau *magister*⁶ și erau membrii elitei coloniștilor germani⁷, prezentă în Transilvania încă de la așezarea sașilor în a doua jumătate a secolului XII⁸. Mai mult, această afirmație este întărită de faptul că în Imperiul Romano-German, de unde au venit cea mai mare parte a coloniștilor, sunt atestați în secolele XII-XIII

---

1 Nobilul Ferencz Orbai la 1653, apud Gernot Nussbächer *Aus Urkunden und Chroniken*, vol. I, București, 1981, p.71 (trad. n.).

2 Mihai Isbășescu *Dicționar german-român*, București, 1969, p. 538, sub vocea *Graf*.

3 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol II, ed. Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Sibiu, 1897, p. 207 (în continuare se va cita: Ub., numărul volumului va fi indicat cu cifre romane); Georg Eduard Müller, *Die Gräven des Siebenbürger Sachsenlandes*, Sibiu, 1931, p. 27 (în continuare: G.E. Müller, *Die Gräven...*).

4 *Ibidem*, p. 26; Ub.III, ed. Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Sibiu, 1902, p. 290

5 G.E. Müller *op.cit.*, p. 27.

6 Konrad G. Gündisch, *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Köln-Weimar-Wien, 1993, p. 107-108, 109, 117 (în continuare: K.G. Gündisch, *Das Patriziat...*).

7 *Ibidem*, p. 109: este fără îndoială că germanii coloniști au venit însoțiți de personalități capabile să le ofere o oarecare protecție militară și care puteau servi în organizarea defensivei militare a regatului.

8 G.E. Müller, *op.cit.*, p. 1-3.

greavi, membri ai micii nobilimi, cu atribuții judecătorești⁹. O reglementare juridică din 1291, care privește toate comitatele din Regatul Ungariei, prevedea că nu puteau fi numiți locuitori juridici (juzi) de către comite, decât membri ai nobilimii¹⁰, astfel și juzii sașilor nu puteau proveni decât din rândul elitei lor, adică a greavilor.

Chiar dacă istoriografia săsească mai veche a considerat că nu a existat o nobilime germană în Transilvania și că demnitatea de greav, inițial electivă, fusese uzurpată de câteva familii puternice¹¹, V. Werner intuia la 1902 că în rândurile coloniștilor germani trebuie să fi fost și nobili. Istoriografia modernă (Th. Nögler, K. G. Gündisch) a ajuns la concluzia că peste tot în Regatul Ungariei unde s-au făcut colonizări au existat așa-numiții *locatores*, mai ales persoane de origine nobilă, care intermediu grupurile de coloniști cu regele și aveau grijă ca procesul de colonizare să se desfășoare în ordine¹². Acești mici nobili germani (denumiți *ministeriales*) au fost la origine slujitorii neliberi ai mării nobilimi din Imperiul Romano-German, care și-au dobândit libertatea și statutul nobiliar după ce pământurile pe care le primeau în arendă au devenit feudele lor iar ei vasalii mării nobilimi, fiind asimilați astfel micii nobilimi¹³.

Ministerialii rămași neliberi au început să ia parte la Marea Colonizare din Est (*Drang nach Osten*), pentru a-și dobândi libertatea prin statutul de colonist și pentru a găsi noi mijloace de afirmare (socială, economică etc.)¹⁴. Atât aceștia cât și cei asimilați micii nobilimi germane au însoțit valurile de coloniști germani pornite spre Ungaria și Transilvania, adaptându-se bine păturii de slujitori (*comites*) ai regatului¹⁵. Alt element care atestă că în rândurile populației germane stabilite în Transilvania de la mijlocul secolului al XII-lea se aflau nobili, este că o serie de localități poartă numele conducătorului (greavului-locator) grupului de coloniști-întemeietori. Un astfel de exemplu, deși incert, este cel a lui Anselm din Braz care la 1103 se pregătea să emigreze

9 Dirk Moldt, *Deutsche Stadtrechte im Mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht*, Köln – Weimar – Viena, 2009, p. 119 (în continuare: D. Moldt, *Deutsche Stadtrechte...*).

10 G.E. Müller, *op.cit.*, p. 3-4.

11 Konrad Gündisch, *Das Patriziat...*, p. 102-103.

12 *Ibidem*, p. 103-104; Konrad Gündisch și Mathias Beer, *Siebenbürgen und die siebenbürger Sachsen*, München, 2005, p. 56.

13 Numele lor venea de la diversele slujbe (lat.= *ministeria*) (lucrative, administrative sau militare) pe care aceștia le îndeplineau stăpânilor în schimbul pământului pe care îl primeau în arendă. Vezi Konrad Gündisch, *op.cit.*, p. 104-105.

14 *Ibidem*, p. 105-107; Engel Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale. 895-1526*, Cluj Napoca, 2006, p. 95.

15 Konrad Gündisch, *op.cit.*, p. 105-107; Konrad Gündisch și Mathias, *op.cit.*, p. 56-57; G. Gündisch, *Die Gräven*, în *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, ed. C. Göllner, București, 1979, p. 53.

în Ungaria împreună cu fii săi¹⁶ și care se pare că s-a stabilit la Orăștie (denumită în germană *Broos*)¹⁷. De asemenea Sibiul (*villa Hermannii*), Ațelul (*villa Eczelini*) și alte asemenea *villae*, sunt exemple concludente în acest sens¹⁸.

Pe lângă nobilii și cavalerii veniți din spațiul germanic, regii maghiari au înobilat pe unii dintre *hospites*, cum a fost cazul lui Johannes Latinus la 1204¹⁹. Fii acestuia erau denumiți de către rege *fideles et delictos milites nostros saxones Vltrasiluanos Corrardum et Danielem*²⁰, fiind atestată astfel în Transilvania o adevărată familie de cavaleri germani. Cazul lui Johannes Latinus nu este unic. În secolul al XIII-lea existau numeroase familii de greavi care stăpâneau numeroase sate atât pe *fundus regius* cât și în comitate. Ei primiseră satele prin danii regale în urma unor servicii prestate coroanei sau voievodului, așadar ca feude, devenind astfel nobili deplin²¹. De remarcat că până la începutul secolului al XIV-lea nobilii germani nu a fost desemnați cu termenul *nobilis* sau *iobagionis* ci purtau doar titlul de *comes*, care includea atât atribuțiile lor juridice cât și cele militare²².

La 1291 regele Andrei al III-lea îi atestă într-o diplomă regală pe sașii care trăiau după felul nobililor²³, document din care se poate trage concluzia că la acea dată (dar nici după aceea) nobilimea săsească nu a reușit să se impună ca o stare separată. Deși erau posesori de pământuri, cu drept ereditar, și imitau stilul de viață a nobililor din regatul Ungariei, greavii nu s-au putut desprinde definitiv de comunitatea celorlalți *hospites* germani. Ca nobili nu puteau fi judecați de juzii așezărilor libere săsești dar nu erau scutiți de obligațiile fiscale ca și nobilii maghiari sau secui²⁴. Astfel, chiar Andreanum-ul prevede ca: *spre folosul cămării noastre să fie datori a plăti pe an cinci sute de mărci de argint. Vrem ca nici un stăpân predial sau oricine altul, care se află în hotarele lor, să nu fie scutit de această dare, afară de cei care se vor bucura de un privilegiu oșebit pentru*

16 Thomas Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1981, p. 95 (în continuare: *Așezarea sașilor...*); Konrad Gündisch, *op.cit.*, p. 111.

17 *Ibidem*; A. A. Rusu *Castelarea Carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec.XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, 2005, p. 403.

18 Konrad Gündisch și Mathias Beer, *op.cit.*, p. 35; Konrad Gündisch, *op.cit.*, p. 112-114: ex. la 1148 un Hetzelo și-a vândut posesiunile din Imperiul Romano-German și a pornit spre Ungaria. Nu este sigur totuși că a fost întemeietorul Hetzeldorf-ului de lângă Mediaș, neexistând nici o atestare cunoscută în acest sens.

19 G. E. Müller, *Ist das Andreanum eine Fälschung?* în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, Sibiu, 1935, p. 112-114; G. E. Müller, *Die Gräven...*, p. 10.

20 *Ub.I*, ed. Fr. Zimmermann și Carl Werner, Sibiu, 1892, p. 54.

21 Th. Năgler, *Așezarea sașilor...*, p. 203.

22 G.E. Müller, *op.cit.*, p. 9-10.

23 *Ub.I*, p. 173-176.

24 D. Moldt, *op.cit.*, p. 120-121.

aceasta²⁵. Vedem așadar că deși recunoscuți de regalitate, stăpânii de pământ (greavii, deci) de pe Pământul Crăiesc au aceleași obligații fiscale ca și ceilalți coloniști. Deși cu alt statut juridic ei sunt astfel asimilați, din punct de vedere fiscal, coloniștilor liberi, constituindu-se totuși, prin acest statut special ca și o minoritate juridică, distinctă de ceilalți hospites²⁶.

Atestatarea urmașilor lui Johannes Latinus, care erau denumiți cavaleri fideli (și cărora regele Ștefan le-a confirmat vechile privilegii la 1257)²⁷, sau a comiților ereditari din Călnic *Chyel comes, filius Ervin* (1271) și fiul acestuia Nicolaus²⁸, dar mai ales atestarea literală la 1292 a *nobilium saxonum*²⁹ sunt dovezi incontestabile ale existenței unei elite, cu pretenții de nobilitate, a coloniștilor germani din Transilvania. Aceasta îndeplinea diferite slujbe regale (mai ales de natură juridică, de unde și titlul nobililor de *comes-comitis*) și era dotată de către rege cu pământuri din proprietatea sa (*fundus regius*), care puteau fi lăsate moștenire doar urmașilor de sex masculin, toate aceste elemente fiind condiții ale nobilității în Regatul Ungariei³⁰. Nobilitatea acestor familii este întărită și de faptul că ele ascultau direct de rege (fiind astfel adevărați *servientes regis*), fără a fi intermediare de alte familii nobiliare, de voievod sau de seniori eclesiastici³¹. Dacă familia grevială se stingea fără urmași bunurile imobile se întorceau în proprietatea regelui³².

Datorită unor particularități de natură politic-administrativă sau etnice s-au format, după istoriografia de specialitate așa-numitele nobilități regionale, întâlnite nu numai la sași dar și la români, la secui sau la cumani³³. Conducătorii grupurilor de coloniști germani, fie că au fost nobili înainte de a emigra în Ungaria/Transilvania, fie că au fost înnoilați de rege prin acordarea de danii regale cu drept de moștenire, au întemeiat adevărate familii nobiliare germane (care treptat s-au asimilat nobilimii ardeleni)³⁴.

Se cunosc mai multe familii nobiliare germane cu proprietăți pe pământul crăiesc și din rândul cărora erau aleși/numiți gravi. Câteva exemple ar fi familiile

25 Documente privind Istoria României, C. Transilvania, veacurile XI, XII, XIII, București, 1951, p. 209.

26 D. Moldt, *op.cit.*, p. 121.

27 *Ub.I*, p. 81-82.

28 *Ibidem*, p. 110 și 121.

29 *Universitas nobilium Ongarorum, Siculorum, Saxonum et Comanorum* în *ibidem*, p. 192.

30 Engel Pál, *op.cit.*, p. 111.

31 *Ibidem*, p. 111-112

32 Konrad Gündisch, *op.cit.*, p. 108.

33 Ioan Drăgan *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, București, 2000, p.60-61.

34 *Ibidem*, p. 63. Exemple de familii germane asimilate nobilimii castrense: fam. Dragi, fam. Sombori, fam. Gereb, etc.

greviale din Tălmăciu (germ.=Thalmesch), Cislădie (germ.=Heltau), Apoldu de Jos (germ.=Kleinpold), Vurpăr (germ.=Rothberg), Nocrich-Alzâna (germ.=Leschkirch și Alzen)³⁵, Ațel (germ. Hetzeldorf)³⁶, Călnic (germ. Kelling), ș.a., toate în Cele Șapte Scaune. Cu sumedenia de informații (provenite doar din sursele edite!) privitoare la familiile nobiliare germane din Transilvania s-ar putea întocmi un studiu prosopografic despre ele, proiect pe care dorim să-l realizăm cu altă ocazie. Deocamdată ne mărginim în a expune câteva exemple concrete de familii germane posesoare de proprietăți pe Pământul Crăiesc (dar și în comitate), în urma unei danii regale³⁷, altă condiție a nobilității în regatul medieval maghiar³⁸. Așadar un prim exemplu ar fi cel deja citat al lui Johannes Latinus care la 1204 primește de la rege, pentru serviciile sale, Cislădia (*villa Riutel*) în inima viitorului comitat german al Sibului, nu doar pentru el ci pentru *tota suorum heredum succesione*³⁹. Urmașii săi Corradus și Daniel primesc alte proprietăți în scaunul Miercurea Sibiului (germ.=Reussmarkt)⁴⁰ iar regele Ștefan (*rex primogenitus*) confirmă la 1257 toate posesiunile urmașilor lui Johannes Latinus⁴¹. Un alt exemplu ar fi cel al greavului Chyl, din familia de Călnic, care primește la 1269 de la Ștefan *iunior rex, terra Demetrii și terra Vincentii* care acum țineau de comitatul Sibiu dar *quae fuerunt terrae castrî in comitatu Albensi*⁴². Firește, această posesiune i-a fost acordată lui și *suis heredibus heredumve succesoribus*⁴³. La 1272 regele Ladislau confirmă donația primită de Chyl de Călnic de la Ștefan *iunior rex*⁴⁴. Urmașii lui Chyl de Călnic, Daniel și Solomon sunt atetați la 1291, făcând tranzacții cu niște nobili comitatensi⁴⁵. Urmașii acestora, Daniel și Nikolaus primesc la 1313 de la voievodul Transilvaniei Ladislau posesiunile Ungurei (germ.=Gergeschdorf, la N de Miercurea Sibiului) și Ringelkirch (tot acolo) în schimbul Șonei, posesiune comitatensă⁴⁶. Același Daniel de Călnic primește de la rege confirmare pentru posesiunea sa Weisskirch (în

35 Despre toate aceste familii există un bine-documentat studiu a lui Fr. Schuller, care deși este pozitivist (vezi anul apariției), are un pronunțat caracter prosopografic. Fr. Schuller, *Beiträge zum äußern Geschichte der Erbgrafen der Sieben Stühle* în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, vol. XXI, Tom 2/1887, cu anexă documentară (revista se va cita în continuare: *Archiv...*).

36 Despre care există de asemenea un studiu bine-documentat cu caracter prosopografic. R. Theil, *Die Hetzeldorfer Erbgrafen* în *Archiv...*, vol. XXX, Tom 3/1901.

37 Th. Năgler, *Așezarea sașilor...*, p. 203.

38 Engel Pál *op.cit.*, p.112.

39 *Ub.*, vol I, p. 7.

40 *Ibidem*, p. 54.

41 *Ibidem*, p. 81-82.

42 *Ibidem*, p. 105.

43 *Ibidem*.

44 *Ibidem*, p. 120.

45 *Ibidem*, p. 185, 187.

46 *Ibidem*, p. 303.

Scaunul Miercurea Sibiului) pe care greavul *possederit circa XXti et IIIor annos, sine omni impetitione*⁴⁷.

În anul 1291 sunt atestați greavii Peter Jug de Miercurea Sibiului și Henneng de Apold care fac o tranzacție cu o posesiune tot din comitatul Sibian, *terra Mwn [...] iuxta Ruzmark a parte orientalem existentum*⁴⁸. Această posesiune aparținuse primului greav (cel mai sigur printr-o danie regală astăzi pierdută). Același Peter Jug face o tranzacție și cu greavii din Alțâna (germ.=Alzen), Gerlach și Ștefan⁴⁹. La 1311 regele Carol Robert donează lui *Johannis filii Gebul de Beztrece* satul Pettendorf *in comitatu de Beztrece, per eum suis heredibus heredumque suorum succesoribus*⁵⁰. La 1314 regele Carol confirmă aceeași posesiune⁵¹. Urmașul acestuia, greavul Henning de Petersdorf este atestat la 1325 de către voievodul Transilvaniei Thomas⁵². Există doar în colecția *Urkundenbuch* nenumărate informații despre aceste familii și despre membrii lor (și mai ales despre posesiunilor lor, atât pe Pământul Craiesc cât și în comitate) prin intermediul cărora se pot alcătui adevărate genealogii pe parcursul a 300 de ani (sec. XIII-XV).

Am ales aceste exemple pentru a ilustra concret faptul că în rândul coloniștilor germani de pe *fundus regius* existau familii care îndeplineau, potrivit concluziilor la care a ajuns istoriografia de specialitate (I. Drăgan, Engel Pál), toate condițiile nobilității: erau dotate de către rege cu proprietăți (chiar pe *fundus regius*), acordându-li-se dreptul de moștenire, drept înnoit mereu de către urmașii întemeietorilor de familii, odată cu obținerea de alte proprietăți de la același rege sau de către urmașul său la tron.

Greavii conducători ai satelor se bucurau de *jus grebiatus* sau *jus greboniatus* care era similar cu *jus kenezatus* al cnezilor români sau cu *jus scultetii* al șoltuzilor din nordul Ungariei. Acesta consta în acordarea unui teren mai mare și mai bun în hotarul satului, erau scutiți de unele obligații fiscale sau de muncă, în dreptul de a avea moară și de a păstra o parte din amenzile aplicate în calitate de jude. De asemenea greavii își arogau ereditatea în conducerea satului și s-au impus politic și economic, prin acumularea a tot mai multor bunuri imobile. Această elită cu pretenții nobiliare au încercat să se impună și ca stăpâni feudali asupra satelor în fruntea cărora se aflau, fapt care a dus la nemulțumiri și opoziție din partea locuitorilor liberi⁵³.

47 *Ibidem*, p. 318.

48 *Ibidem*, p. 186.

49 *Ibidem*, p. 189; Cf. . Fr. Schuller, *op.cit.*, p. 334.

50 *Ub.*, vol I, p. 299.

51 *Ibidem*, p. 312.

52 *Ibidem*, p. 391.

53 K. G. Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvinul*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*. Series Historia, fasciculus 2, anul XVII (1972), p. 22-23.

În schimbul proprietăților obținute, membrii acestor familii aveau și îndatoriri militare (*auxilium*) față de rege⁵⁴ și erau de o certă valoare militată datorită faptului că, fiind posesori de pământ, își puteau procura armura și echipamentul necesar războiului și aveau timp pentru exerciții militare și participări la turniruri⁵⁵. Spre exemplu, în 1238 s-a stabilit că din Cricău, Ighiu și Romos să meargă la oaste patru călăreți cu armuri și echipament complet⁵⁶.

Nu numai că nobilii germani din Transilvania erau posesori de pământuri dar sunt atestați slujitorii acestora și persoanele care luau de la ei în arendă diferite moșii, iazuri și mori⁵⁷. Toate acestea asigurau venitul greavului cu ajutorul căruia se putea înarma corespunzător pentru a presta obligațiile militare față de rege.

Începând cu secolul XIV greavii încep să fie denumiți în diplomatica latină literal *nobiles*, cum este cazul greavilor din Călnic la 1334⁵⁸. Totuși, la 1292 la o dietă din Buda este prezentă *universitas nobilium Ongarorum, Siculorum, Saxonum et Comanorum*⁵⁹. Aceasta este prima atestare în masă a unei nobilimi germane în Transilvania.

Trebuie menționat că membrii familiilor greviale nu au purtat nume de familie până târziu în secolul al XVI-lea, numele de botez fiind însoțit de titlul de *comes* și/sau de indicarea locului de proveniență⁶⁰.

O concluzie importantă a lui G. E. Müller este aceea că nobilitatea germanilor din Transilvania nu este o urmare ci o condiție a numirii/alegerii în calitatea de greav. Cel mai potrivit exemplu în acest sens este cazul nobilului german Rudolf atestat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea fără nici o atribuție, fiind numit abia la 1405 greav sau *comes*⁶¹.

Sunt mai multe atestări a alegerii de către comunități (orașe sau târguri) a greavului-jude din rândul nobilimii. Cel mai elocvent exemplu este acela a comunității din Biertan, care la 1440, cu acordul Celor Două Scaune, a ales în calitate de greav-jude un nobil maghiar învecinat⁶². Motivul pentru care erau aleși nobilii ca juzi, chiar și de comunitățile libere ca Biertanul, era că nobilii erau persoanele cele mai adecvate pentru rezolvarea problemelor interne sau externe ale comunității, datorită prestigiului lor social. Dacă o comunitate nu avea greav-jude propriu trebuia și putea să apeleze la judele regional.

54 Vezi de exemplu *infra* îndatoririle militare ale greavilor din Ațel (germ.= Hetzeldorf), atestate în sec. XVI, sau serviciile militare aduse de greavul Chyel de Călnic regelui Ștefan V (*iunior rex*) și răsplătite la 1269 în *Ub.I*, p. 105; Cf. Th. Năgler, *Așezarea sașilor...*, p. 204.

55 G.E. Müller, *Die Gräven...*, p. 5.

56 D. Moldt, *op.cit.*, p. 120.

57 *Ibidem*, p. 7-8.

58 *Ub.I*, p. 462.

59 *Ibidem*, p. 192.

60 G.E. Müller, *op.cit.*, p. 7

61 *Ibidem*, p. 5, 10, 19.

62 *Ibidem*, p. 20.

Comunitatea alegea un nobil care trebuia să încheie cu aceasta un contract în vigoarea căruia primea demnitatea de greav, viager. În cazuri foarte rare această demnitate era acordată cu drept ereditar și nici regele nu putea încălca un contract încheiat între comunitate și greav⁶³. Astfel regele a acordat nobililor din Ațel demnitatea de greav cu drept ereditar dar după numai un an a trebuit să revoce această donație ca urmare a încheierii unui contract între comunitatea din Ațel și nobilul Thobiaschy, care îi acorda viager acestuia din urmă demnitatea de greav-jude⁶⁴.

Atribuțiile greavilor erau în primul rând juridice, după cum sugerează chiar și titulatura lor (*iudex seu grebio*). Greavii-juzi nu aveau drept de jurisdicție penală⁶⁵, reprezentând astfel un for prim de judecată, iar cei care exercitau totuși jurisdicția penală nu făceau altceva decât să folosească un drept primit anterior de la rege de către comunitatea în fruntea căreia se aflau (de exemplu Biertanul a primit drept de jurisdicție penală la 1418 de la regele Sigismund, și astfel greavii puteau judeca unele cazuri penale)⁶⁶. În multe comunități demnitatea de jude era moștenită de fii greavului în funcție, devenind așadar ereditară, fără a avea vreo legitimitate juridică. Pe lângă atribuțiile juridice, greavii ridicau taxe și aveau și unele atribuții administrative⁶⁷. Nu se pot stabili cu exactitate atribuțiile administrative ale greavului, din cauză că informațiile despre acestea sunt lacunare și insuficiente. Greavii aveau unele atribuții administrative (de exemplu la 1516 greavii din Ațel trebuiau să îi protejeze pe membrii comunității și să îi ajute în caz de primejdie), dar acestea trebuie să fi fost minore deoarece se știe că cel care se ocupa de problemele administrative într-o comunitate era hannul⁶⁸.

Greavii nu au fost doar în comunitățile rurale ci și în orașe ca Clujul, Bistrița, Rodna sau Brașov, familii din care ulterior s-a dezvoltat patriciatul orășenesc. Există o listă ce atestă existența a șaizecișinouă de nobili pe Pământul Crăiesc⁶⁹.

Nu se pot stabili relații între greavii sași și juzii comunităților românești⁷⁰ deoarece greavii erau aleși viager iar juzii români erau numiți anual, uneori de două ori pe an. Atribuția principală a greavilor era cea juridică în timp ce judele și-a pierdut cu

63 *Ibidem*, p. 22, 24-25.

64 *Ibidem*, p. 23.

65 De exemplu, la 1356 greavul din Alma (astăzi jud. Sibiu) nu avea dreptul să judece un ucigaș din comunitate, trebuind să lase cazul unei adunări de judecată din Mediaș. *Ibidem*, p. 29.

66 *Ibidem*.

67 Konrad Gündisch, *Das Patriziat...*, p. 117.

68 G.E. Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141-1876*, Sibiu, 1941, p. 39-51, pentru villicul (hann-ul) comunităților urbane și p. 148-159 pentru hannii comunităților rurale și a târgurilor.

69 D. Moldt, *op.cit.*, p. 120.

70 David Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII-XVIII*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, Nr. IV/1961.

timpul această atribuție având mai ales îndatoriri administrative, care s-au întezit de-a lungul secolelor XVII-XVIII. Mai degrabă ar putea fi asociat hannul cu judele satelor românești, lucru pe care o să îl întreprindem într-o altă lucrare.

Odată cu perfecționarea organelor juridice teritoriale (scăunale ori districtuale), în cursul secolului al XV-lea s-a renunțat treptat la demnitatea de greav, care s-a transformat în jude-primar și apoi primar, în hann, în jurat și, se pare și în notar⁷¹.

Nu numai funcția de greav-jude (*Richter*) ci și nobilimea germană a suferit o metamorfoză în a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului următor.

Așadar o parte a nobililor germani (greavi) s-au contopit cu nobilimea maghiară din comitate după ce au obținut proprietăți pe teritoriul comitatens, cum s-a întâmplat cu familia grevială din Călnic (Kelling)⁷². Aceștia, ca dealtfel și greavii din Alțana (jud. Sibiu, germ. *Alzen*) sau cei din Merghindeal (tot în jud. Sibiu, germ. *Mergeln*), au căutat să își extindă proprietățile în comitate, amestecându-se cu nobilimea maghiară⁷³.

Alte familii greviale s-au stins biologic, cum este cazul familiei Thobiaschy din Ațel (jud. Sibiu, germ. *Hetzeldorf*). Ultimul greav din această familie, Petrus Thobiaschy a fost ucis mișelește în baie, la 1528, de către agentul imperial Georg Reichsdorffer (cunoscut umanist transilvănean), deși trecuse după 1526 de parte regelui Ferdinand de Habsburg, împreună cu toată familia, ca dealtfel întreaga populație germană din Transilvania⁷⁴. Se pare că Georg Reichsdorffer l-a ucis pe Petrus Thobiaschy din motive personale, confiscându-i averea și lăsându-o pe drumuri pe soția acestuia și pe copiii săi minori⁷⁵.

După Gustav Gündisch, o parte din familiile greviale s-au dizolvat în patriciatul săsesc din orașe, adoptând ocupațiile acestuia (comerțul și meșteșugurile) sau, cei care își aveau reședință în comunitățile rurale, au devenit agricultori, formând elita satelor. Aceștia și-au păstrat numele de familie *Gräf*, destul de răspândit și astăzi, care indică fosta lor apartenență la vechea nobilime germană a Transilvaniei.

71 G.E. Müller, *Die Gräven...*, p. 53.

72 Gustav Gündisch *Die Gräven...*, p. 56.

73 *Ibidem*.

74 Dr. Rudolf Theil, *op.cit.*, p. 446-447.

75 *Ibidem*.

**DIE GRAFEN, DIE DEUTSCHEN ADLIGEN
DES MITTELALTERLICHEN SIEBENBÜRGENS**

Zusammenfassung

Über die siebenbürgisch-sächsische Gräven wurde in die sächsische und deutsche Geschichtsschreibung ziemlich viel Geschrieben, von die ersten Studien von Rudolf Theil und Friedrich Schuller, bis zur die zwischenkriegszeitige Studien von Georg Eduard Müller und die gegenwärtigen Studien von Thomas Nägler und Konrad G. Gündisch. Die Resultate der älteren und neueren Historiographie wurden hier kritisch analysiert und mit die Quellen konfrontiert. Anhand der Literatur und der Quellen wurde Folgendes festgestellt: die Gräven stammen aus der deutschen (insbesonders Rheinländischen) Kleinadligen welche die deutschsprachigen Siedler nach Ungarn und Siebenbürgen führten und also die Rolle der Lokatoren spielten. Es ist möglich dass soche kleinadligen Gräven mehrere Siedlergruppen nach Ungarn bzw. nach Siebenbürgen geführt haben. Nach die Niederlassung der Siedlern bekamen die Lokatoren die Führung der neuen Gemeinden, d.h. sie übten, im Namen des Königs, die niedrige Gerichtsbarkeit über die neugegründeten deutschsprachigen Gemeinden und sorgten auch über die Verwaltung derselben. Als Lohn für ihre vielfältigen Dienste bekamen die Gräven von den Könige verschiedene Ländereien, welche sie auch vererben konnten. Als Gegenleistung haben die Gräven aber auch verschiedene militärische Dienste den König zu leisten gehabt, was sie zu einer Art Feudalbesitzer gemacht hat. Sie haben sich aber nie zu einen selbstständiges Stand (*natio*) entwickelt obwohl es sehr reiche und politisch einflussreichen Grävenfamilien gab. Später, im 14. u. 15. Jh., als die Gemeinen ihre Freiheit von den ungarischen Köige erkaufte haben wurden die Gräven als einfache Dorf-, Markt-, oder Stadtrichter gewählt und durften ihre Immobiliengüter auf dem *fundus regius* nicht erweitern. Sie kauften also Ländereien in die Komitate und wurden zu der ungarischen Adel assimiliert. Diejenigen Gräven die auf dem Königsboden geblieben sind sind entweder ausgestorben oder mit den Städtischen Patriziat zusammengeschmolzen, so das es, bis gegen die Mitte des 16. Jh., keine eigentliche Grävenfailien mehr gab.

REFLECȚII PE MARGINEA MARELUI COMERȚ ÎN EVUL MEDIU

Virgil Ciocîltan

Comerț și putere politică

Ideea fundamentală, în jurul căreia gravitează considerațiile de mai jos, este dedusă dintr-o serie de realități recurente în rețeaua comerțului eurasiatic în intervalul 1204-1453, anume raportul de determinare reciprocă dintre marele negoț și puterea politică.

Desigur, această concepție nu este nouă și, pornind de la situații diferite, reductibile însă la aceeași „serie fenomenală” (A. D. Xenopol), a fost exprimată în diverse chipuri, care arată în fond unul și același lucru: interdependența dintre stat și comerț în Evul Mediu.

Astfel, pornind de la examinarea relației strânse între geneza, apoi consistența statală și venitul vărsat de comerț în vistieria domnilor români, N. Iorga a definit lapidar și memorabil acest raport: „drum și stat”. Fecunda sa constatare, reluată și completată ulterior de alți istorici (precum Ș. Papacostea) evidențiază legătura determinantă între volumul comerțului de tranzit și puterea statală, exprimată, între altele, prin gradul înalt de centralizare. Figuri reprezentative pentru această stare de lucruri au fost, de exemplu, Basarab „Întemeietorul” – care a oferit regelui Ungariei, Carol Robert, impresionanta sumă de 7.000 mărci e argint, adică 1.200 kg de argint pur –, Mircea cel Bătrân și Ștefan cel Mare. *Per a contrario*, de îndată ce marele comerț și-a redus contribuția la „buget”, puterea centrală s-a contractat, în locul marilor personalități de tipul celor citate au apărut „domni slabi”, controlați de facțiuni boierești, definatorii pentru așa-zisele „regimuri nobiliare”.

În măsura în care documentația este suficientă, acțiunea acestei „legi” devine evidentă mai cu seamă în momentele în care aportul marelui negoț la vistierie este întrerupt dintr-un motiv sau altul. Iată câteva exemple edificatoare pentru legătura simbiotică între puterea statală și comerț:

- „Puterea merovingienilor a scăzut și a pierit pentru că a scăzut comerțul; scutirile acordate nobilimii au fost consecința” (H. Pirenne).
- Întreruperea comerțului cu sclavi cumani pe drumului selgiucid (Sinope-Sivas-Kaiseri-Antalia) de către ilhanul Hülegü în 1262 a inaugurat ultima fază a declinului sultanatului turc din Asia Mică.
- Ilhanul Ahmad Tekudar îl socotea pe negustor drept „fundament al statului”; corupția generalizată și insecuritatea agenților comerciali străini au generat o criză economică profundă, care a condus, odată cu dispariția ultimului suveran mongol din Iran, Abū Sa‘īd, la prăbușirea statului.

- Distrugerea centrelor comerciale ale Hoardei de Aur în 1396 de către Timur Lenk a antrenat declinul ireversibil al statul tătar, urmată de fragmentare lui în state așezate în jurul unor centre comerciale (Krâm, Astrahan, Kazan).
- Cucerirea Chiliei și Cetății Albe de către sultanul otoman Baiazid II în 1484 a redus drastic veniturile domnești și a deschis cale spre „regimurile nobiliare” în Țara Românească și în Moldova.
- Cucerirea Egiptului în 1516/7 de către sultanul otoman Selim I Yavuz a fost un efect al loviturii comerciale administrate de portughezi sultanatului mameluc prin drenarea fluxului mirodeniilor și al spițeriilor, care treceau prin marea Roșie spre Alexandria, spre Europa prin circumnavigarea Africii (Bartolomeu Diaz, 1488: Capul Bunei Speranțe; Vasco da Gama, 1498: Indii; în scurt timp, unele produse orientale se desfăceau la Lisabona cu $\frac{1}{4}$ din prețul practicat la Alexandria; venețienii l-au avertizat în 1503 pe sultanul din Cairo asupra pericolului portughez; intervenția maritimă a mamelucilor împotriva lusitanilor a rămas fără efect).

Desigur, comerțul nu a fost pretutindeni și totdeauna nici unicul, mici măcar cel mai important reazem al puterii statale. Exemplele amintite mai sus se înscriu doar ca o speță în definiția generală formulată de V. I. Lenin: „Politicul [= puterea, n. n.] este expresia concentrată a economicului”.¹ În principiu, orice sursă de venit poate constitui, dacă îndeplinește anumiți parametri valorici în anumite circumstanțe economice, fundamentul unui stat, pe care deținătorii puterii se străduiesc, firește, să o maximizeze sau cel puțin să o întrețină. Un exemplu clar, care demonstrează această relație simbiotică, anume, în cazul dat, politicul la remorca economicului, este oferit de o declarație a ministrului rus de externe în 2007: „Politica Rusiei este politica Gazpromului”. Interdependența a fost pusă în lumină din alt unghi de vedere de disidentul și gânditorul politic Vladimir Bukovski: „Dacă prețul petrolului scade, Rusia se fărâmițează”.

În loc de hidrocarburile atât de valoroase din zorii epocii moderne până astăzi întrucât sunt indispensabile vieții economice și sociale de pretutindeni, statele industriale mai puțin dăruite cu bogății naturale își află suportul economic de bază în propriile produse manufacturate, pe care le impozitează de cum părăsesc porțile fabricii și intră în circuitul comercial ca mărfuri. Tranzitarea unor teritorii statale străine până la destinatar este și ea aducătoare de venit. Cu riscul unei generalizări poate excesive, se poate afirma că majoritatea statelor medievale, mari sau mici, dintre Atlantic și Pacific au avut în exploatarea comerțului de tranzit principala sursă de venit. Gradul superior de dependență a suveranului în Evul Mediu de comerț este explicabilă prin contribuția superioară a acestei ramuri economice la „buget” față de altele, în speță agricultura și meșteșugurile,

1 „Politicul este în societate ceea ce este energia în fizică” (Bertrand Russel), în timp ce „Politica este ansamblul modalităților de exercitare a puterii” (Max Weber).

incomparabil mai plăpânde decât în zilele noastre din cauza productivității extrem de scăzute. Nu este de mirare că de la Cinghiz-han la Timur Lenk și Mehmed II toți marii depozitari ai puterii au fost protectori și promotori ai negoțului în spațiul eurasiatic.

*

Câteva lămuriri teoretice suplimentare, însoțite de exemplificări concrete din perioada mongolă, clarifică mai îndeaproape funcționarea acestei interdependențe.

Nu începe îndoială că din China până în Europa centrală și la țărmul Mediteranei, bogățiile jefuite au „hrănit” elanul combativ al oștilor mongole. Mai mult, pe măsură ce resursele creșteau odată cu progresul cuceririlor, această întreprindere, gândită și executată la scară intercontinentală, a angrenat în chipul unei avalanșe mijloace materiale gigantice și mase de oameni imense. În mobilizarea acestui potențial uriaș pentru război, Cinghizhanizii s-au dovedit maeștri neîntrecuți.

Acțiunile în forță de acaparare a prăzii au avut însă un inconvenient grav chiar pentru invadatori: masacrele și jafurile, la care s-au dat peste tot oștile mongole, au provocat distrugerea, adesea ireversibilă, a surselor existențiale, ceea ce silea căpeteniile militare să-și îndrume oamenii în căutarea prăzii spre noi și noi orizonturi. Limite obiective au făcut ca hani mongoli să nu se poată achita de această sarcină nici zi de zi în vremea marilor cuceriri și, evident, nici la nesfârșit. Scadența avertismentului adresat marelui han Ögödei de unul dintre sfetnicii săi, potrivit căruia „imperiul a fost creat de pe cal, dar nu poate fi guvernat de pe cal”,² era implacabilă.

Deși mai puțin spectaculos, virtuțile de conducători ale suveranilor mongoli s-au manifestat cu tărie și în timp de pace. Meritele lor de organizatori pașnici sunt cu atât mai remarcabile cu cât problema cronică a surselor de existență pentru slujbașii lor militari și civili devenea acută după încetarea operațiunilor armate. Stabilitatea puterii, susținută de însăși dinamica expansiunii – fenomen comparabil cu echilibrul bicicletei, care se menține doar în mers –, trebuia asigurat cu alte mijloace și în alt mod.

Procesul de conversiune a economiei de război într-un sistem de exploatare rațională a resurselor umane și materiale a început de timpuriu, a fost lung, sinuos și nu a reușit niciodată să înlăture structura fundamental militară a imperiului, respectiv a statelor mongole succesoare. Încă din vremea expansiunii a luat ființă un aparat administrativ, amplificat și perfecționat progresiv. Deservit de un personal preponderent de cultură musulmană sau chineză, el a fost destinat primordial să colecteze resurse pentru vistieria hanului. Recensământul populației de pe tot cuprinsul imperiului, înfăptuit în scopul impozitării ei din dispoziția marelui han

---

2 GrouE 321.

Möngke la mijlocul secolului XIII,³ este expresia cea mai desăvârșită a acestei preocupări stăruitoare.

Oricât de eficient ar fi lucrat acest aparat – ceea ce nu a fost decât rareori cazul⁴ –, sărăcia cronică a contribuabililor rurali și urbani, agravată dramatic de devastările din timpul invaziei și de extorsiunile sălbatice care i-au urmat, a fost o realitate dură, cu repercusiuni severe asupra echilibrului între venituri și cheltuieli.⁵ Un dezavantaj suplimentar în această privință a rezultat din faptul că majoritatea dărilor erau efectuate prin forța lucrurilor în produse naturale.⁶ Or, tocmai de lichidități și de obiecte prețioase au avut neconținut nevoie hanii – și tocmai de ele au dispus mereu în cantități insuficiente.

În cea mai autentică tradiție „barbară”, aceste valori concentrate au fost – după cum mărturisesc destule izvoare – și pentru suveranii cinghizhanizi mijloace de plată preferențiale.⁷ Pe lângă alți „bugetivori” mai mărunți, corpul militar – supraponderal în raport cu baza economică – a fost principalul consumator, veșnic nesătul, al acestor bunuri.⁸ Fie că a fost vorba de imperiul unitar aflat la apogeul puterii sale,⁹ fie de fragmentele rezultate din dezmembrarea sa,¹⁰ un viciu intern le măcina inexorabil forțele: veniturile hanilor nu țineau pasul cu cheltuielile, la care îi

3 AllSI 116-143 (cap. 5: *Population Registration*), 144-188 (cap. 6: *Taxation*).

4 Corupția și abuzurile autorităților locale au fost o plagă omniprezentă, față de care măsurile de asanare venite de la centru au fost de obicei fără efect (vezi *ibidem*).

5 SpulM 248: „Cingiz Hans und Hülägüs Züge hatten der finanziellen Kraft der von den Mongolen eroberten Länder ebensowenig Wunden zugefügt wie zahlreichen anderen Bereichen des öffentlichen Lebens. So war das Ilchan-Reich von vornherein in geldlicher Hinsicht infolge des Mangels an steuerzahlender Bevölkerung auf eine ziemlich schwache Grundlage gestellt und ein wesentlicher Teil der Bemühungen zur Wiederbesiedlung und Urbarmachung des Landes kann nur dem Bestreben zugeschrieben werden, diesem Übelstand abzuweichen”. După constatările bine informatului învățat sirian de la mijlocul secolului XIV, Ibn Fadl Allāh al-ʿUmarī, situația finanțelor a fost și mai precară în Hoarda de Aur: „Hanul Hoardei de Aur nu dispune nici de venituri și beneficii din impozite atât de mari, nici de orașe și sate atât de numeroase ca suveranul statului mongol din Persia” (UmarL 136).

6 AllSI 144-88.

7 Tradiția a supraviețuit și în Ilhanat, deși aici impactul civilizației persane a fost masiv. Astfel, ilhanul Ghazan a numit doi supraveghetori ai trezoreriei, „1. für seine Juwelen und seine Kleider und 2. für die Staatsgewänder, d. h. für Bestandteile des Staatsschatzes” (SpulM 248).

8 Conform unei mărturii contemporane, chiar în „pastorală” Hoardă de Aur, trupele, „nenumărate”, primeau din partea hanului „numai bani peșin” (UmarL 144, 147).

9 Aflat în criză de „numerar”, Batu i-a cerut marelui han de la Karakorum 10.000 de lingouri de argint ca să cumpere perle. Deși îi datora tronul și relațiile lor erau optime, Möngke i-a trimis doar 1.000 și sfaturi de cumpătare (AllSI 58).

10 De pildă în Hoarda de Aur, ajunsă în timpul domniei hanului Özbek în faza maximei ei dezvoltări. Despre acest suveran giucid, al-ʿUmarī declară: „Cu supușii săi și cu toți călătorii este prietenos, dar nu împarte daruri cu prea multă mărînimie, deoarece, chiar dacă ar dori [să fie generos], veniturile țării sunt neîndestulătoare” (UmarL 137).

obliga condiția lor de suverani. Acest decalaj s-a aflat la obârșia unor crize, care au dus statul în pragul falimentului.¹¹

În această situație nu poate mira faptul că, prin volumul și specificul contribuției sale la un buget veșnic insuficient, negustorul a fost considerat salvator al finanțelor. Ilhanul Ahmad Tekudar exprima în acest context o opinie cu siguranță larg împărtășită de Cinghizhanizi când îl socotea pe negustor drept „fundament al statului”.¹² Încă mai bine plasat datorită întinderii stăpânirilor sale pentru a emite o judecată globală asupra agenților marelui comerț eurasiatic a fost Timur Lenk. Acest „cuceritor al lumii”, care s-a străduit din răputeri, programatic, să reconstituie imperiul mongol, afirma curând după victoria de la Ankara (1402) într-o scrisoare adresată lui Carol IV, regele Franței, că negustorii se află la originea prosperității generale și din acest motiv îl invita ca împreună să le ofere protecție.¹³

Conduita emirului din Samarkand față de această categorie profesională nu era deloc o inovație în materie: înaintașii săi mongoli au marcat prin aceeași atitudine proteguitoare – aflată în contrast izbitor cu barbariile lor fără seamăn – una dintre cele mai luminoase pagini istorice. Cele mai diverse izvoare prezintă, deplin concordant, această predispoziție care i-a caracterizat pe toți hanii, de la atotputernicii capi ai împărăției până la cei mai șterși veleitari din vremea decadentei.¹⁴ Nici un efort nu a fost cruțat pentru a încuraja în fel și chip activitatea comercială: de la accesul fără opreliști al

11 Semnificativă în această privință a fost și introducerea bancnotelor de hârtie în scopul redresării situației financiare dezastruoase a Ilhanatului: „Nach der Einführung der Scheine September/Okttober 1294 war alles Gold und Silber bei Todesstrafe ablieferungspflichtig”; această măsură forțată de umplere a trezoreriei a avut urmări diametral opuse celor scontate, deoarece „führte sogleich zu einem vollkommenen wirtschaftlichen Zusammenbruch” (SpulM 252). Reformele ilhanului Ghazan, făcute pe baze mai sănătoase, au stăvilit doar o bucată de vreme declinul statului mongol din Iran, succesorii săi fiind incapabili pînă la prăbușirea finală (1335) să înlăture sau măcar să reducă izvorul tuturor relelor: „Trotz Ghazans Maßnahmen zur Hebung der Steuer- und Finanzkraft waren schon unter Ölgäitü die Ausgaben für die Heere wieder höher als die Einnahmen. Unter Abu Sa’id haben sich die Verhältnisse sicher nicht gebessert” (*ibid.* 249). Cauzele economice ale decăderii Hoardei de Aur sunt tot atât de evidente.

12 MufaB II 506: „Nous avons rendu toute la liberté de transit aux marchands, sur lesquels repose la prospérité des empires”; această traducere atenuează rostul negustorilor, marcat în originalul arab de sensul cuvântului *‘imara*, care înseamnă „Gebäude, Bau, Grundstück” (WehrW 578); mai apropiată de înțelesul primar este interpretarea lui SpulM 357, care îi prezintă pe agenții comerciali ca „Grundlage des Reiches”.

13 CharN CXVII: *Oportet praeterea mercatores vestros ad has partes mitti, ut quemadmodum illis honorem haberi et reverentiam curabimus, ita quoque mercatores nostri ad illas partes comeent; et illis honor ac reverentia habeatur, nec quisquam vim aut augmentum eis faciat, quia mundus per mercatores prosperatur.*

14 Consensusul surselor este un loc comun în istoriografia domeniului; vezi, între alții, SpulM 388 (considerații generale) și GrIaH 62-64 (referiri la Hoarda de Aur). Chiar atunci când s-au războit cu negustorii, atitudinea hanilor nu a fost principal ostilă comerțului; exemplul asalturilor tătarilor lui Geanibek la mijlocul secolului XIV asupra genovezilor și venețienilor din Caffa și Tana – una dintre cele mai mari și mai reprezentative agresiuni de acest gen – este edificatoare (v. PapaT 201-207 și CiocM 182-201).

străinilor în aria lor de dominație¹⁵ până la garantarea securității călătorilor și asigurarea condițiilor necesare transportului, la care se adaugă, firește, un regim vamal convenabil – orice mijloc capabil să intensifice traficul de mărfuri a fost socotit bun.¹⁶

Amploarea singulară a comerțului transcontinental în epoca Cinghizhanizilor este dovada evidentă și incontestabilă că stăruințele hanilor au fost încununate de succes. Dimensiunea realizărilor este la rândul ei un indiciu al constrângerii economice care i-a silit pe suveranii mongoli să lucreze totdeauna și peste tot în favoarea negustorilor. Pentru a evalua însă exact gradul de dependență a unuia sau a altuia dintre Cinghizhanizi de beneficiul realizat din exploatarea comerțului este nevoie să fie stabilită ponderea sa relativă în balanța de venituri și cheltuieli. Din păcate, asemenea calcule sunt excluse, deoarece informațiile de ordin cantitativ nu oferă nici măcar excepțional posibilitatea unor astfel de estimări.¹⁷ Fără a putea fi generalizat excesiv, dar nici socotit ca unicat în lumea mongolă, cazul Hoardei de Aur aruncă lumini suplimentare asupra relației han-negustor.

Eventuala impresie, lăsată de mărturii indubitabile privitoare la modul de viață pastoral al majorității populației, că în stepa cumană a continuat în toate privințele traiul strămoșilor nomazi cu formele sale laxe de organizare și după „descălecatului” ostașilor mongoli, este înșelătoare: vasta câmpie a găzduit începând cu anul 1242 un stat în toată puterea cuvântului, care a excelat vreme îndelungată prin ordine și centralism riguros. Ca orice stat însă, și Hoarda de Aur a fost „o afacere costisitoare”. Or, handicapul inițial, care a ipotecat destinul tuturor organismelor statale mongole, a fost mai grav în ulusul giucid decât aiurea, întrucât resursele materiale – în special bani și obiecte de preț –, indispensabile pentru întreținerea acestei mari puteri, au fost în stepă mai reduse decât în ținuturile sedentarelor căzute în stăpânire tătară.¹⁸ Oricât

---

15 Deosebirea este totală față de practica obișnuită, de exemplu, în Bizanț și în țările islamice, unde pătrunderea străinilor era limitată sau complet interzisă. Probabil între alte motive, care i-a determinat pe suveranii cinghizhanizi să procedeze astfel, se numără și nevoia de a apela la serviciile negustorilor alogeni, întrucât din rândul mongolilor nu s-a dezvoltat nici măcar embrionar o „burghezie comercială”, pe care statul să aibe interesul să o protejeze de concurenți străini (cum a fost cazul în țările amintite mai înainte).

16 Setul de măsuri stimulative nu se rezumă, desigur, doar la cele câteva înșirate aici. Reflexe ale acestui interes pentru comerț se găsesc și în sectoare care aparent n-au nici o legătură cu această ramură de activitate, cum a fost de exemplu politica confesională a unuia sau a altuia dintre hani.

17 Chiar în Ilhanat, unde, deși birocrația persană a produs documente cu caracter economic în cantități mari, pierderile suferite în decursul timpului fac astăzi cu neputință astfel de reconstituiri (SpulM 250). În ulusul giucid, ele sînt cu totul de neconceput, întrucât aici sărăcia izvoarelor scrise este cvasiabsolută.

18 Duritatea fiscalității în Hoarda de Aur este concludentă în această privință. Ea l-a impresionat ca fapt neobișnuit și excesiv pe un negustor sirian, care a vizitat Hoarda de Aur în perioada maximei ei afirmări, coincidentă cu domnia hanului Özbek: „Întreaga populație este obligată să plătească stăpânului țării impozite. Ele sunt încasate și în ani răi, când molimele au băntuit în turme și când a căzut zăpadă multă și a fost ger mare, astfel că oamenii sunt nevoiți să-și vândă copiii pentru a le putea achita (UmarL 140). După cum se vede, hanul pretindea de la nomazi tot bani – încă un semn al dificultăților financiare cărora trebuia să le facă față. Este, de asemenea, de remarcat modalitatea indirectă prin care bugetul statului obținea numerar de pe urma unui articol de export dintre cele mai însemnate: sclavii.

s-au străduit hanii Giucizi să stoarcă pe vasali și pe proprii lor supuși, economia „extensivă” a hoardei lor a constituit o temelie mult prea șubredă pentru a susține adecvat atât de apăsătoarea povară a puterii lor.

Renumerele dobândit de hanii Hoardei de Aur ca protectori ai marelui comerț a fost dictat de această fatalitate.¹⁹ Rezultatele cu care a fost combătută infirmitatea structurală a economiei Hoardei de Aur – o prezență nelipsită încă de la înființarea acestui stat²⁰ – au fost remarcabile. „Pacea mongolă” nu a condus numai la intensificarea schimbului tradițional de mărfuri pe axa nord-sud; tot stăpânitorii tătari din stepa cumană au reușit să conecteze Hoarda de Aur printr-o rută proprie, dezvoltată sub oblăduirea lor, la traficul comercial care lega China și Asia Centrală de lumea mediteraneano-pontică.

Aceste conexiuni, realizate prin cooperarea reciproc avantajoasă dintre han și negustor, dovedesc că Hoarda de Aur nu a fost niciodată, în ciuda aparențelor, autarchică. Dimpotrivă, ea a depins vital de pulsațiile arterelor comerțului eurasiatic. Poate aici mai mult decât în alte părți dominate de Cinghizhanizi, negustorul și-a binemeritat titlul onorific de „fundament al statului”.

Dependența atât de strictă a puterii de comerț conținea însă un pericol grav. A fost anume suficient ca Timur Lenk să distrugă în cursul campaniei din 1395/96 împotriva hanului Toktamăș centrele comerciale și să paralizeze în consecință activitatea comercială din stepa cumană pentru a declanșa adevărata agonie și sfârșitul (circa 1430) statului giucid.

Și mai concludentă în privința simbiozei dintre han și negustor este formula existențială a hanatelor reieșite din descompunerea mării puteri. Rămășițele statale ale tătarilor giucizi au supraviețuit nu în nesfârșita stepă – cum ușor s-ar putea crede –, ci doar în preajma unor mari centre ale comerțului. Numele însele ale acestor hanate – Krâm, Astrahan, Kazan – sunt edificatoare. Ele au fost adevărate „rezervații comerciale” cu înfățișare insulară în peisajul înconjurător.

Drumul Mătăsii, coloană vertebrală a rețelei comerțului eurasiatic

Vasta rețea a drumurilor eurasiatice a alcătuit un sistem întins din Extremul Orient până în Europa occidentală și din taiga până în mările Sudului. Desigur, nici drumurile, nici localitățile pe care le-au legat întreolaltă n-au avut aceeași însemnătate și n-au îndeplinit aceleași funcții în cadrul sistemului. Judecat din această perspectivă, Drumul Mătăsii, care a legat China de țărmul Mediteranei orientale, le-a depășit pe toate ca importanță, pentru că această axă a alcătuit adevărata coloană vertebrală a comerțului eurasiatic. Pentru a-i înțelege anatomia și fiziologia sunt de făcut câteva observații preliminare.

Traficul de mărfuri s-a desfășurat în Evul Mediu în două medii: pe apă și pe uscat. Deși nu există date cantitative pentru a aprecia exact avantajele și dezavantajele

19 Cei dintâi hani, Batu și Berke, au inaugurat o veritabilă tradiție în acest sens (GrIaH 62-64).

20 AllsI 58.

unui mod de transportare a produselor față de celălalt, o analogie cu situația din zilele noastre, unde dispunem de valori precise, este cât se poate de instructivă. Astfel, astăzi se poate deplasa folosind 1 CP pe:

1. Șosea: 150 kg/m
2. Calea ferată: 400 kg/m
3. Apă: 4.000 kg/m

Dat fiind faptul că în Evul Mediu transportul era asigurat exclusiv de animale de tracțiune sau de povară cu inconvenientele de rigoare, că starea drumurilor era deplorabilă, este lesne de închipuit de ce căile maritime sau fluviale au fost în măsura posibilului mereu preferate. Mai ales negustorii, tentați prin firea lucrurilor să-și sporească profitul, au fost mereu atenți la cheltuielile de transport, întrucât ele intrau în prețul mărfii. Or, în vremea stăpânirii cinghizhanide, când cea mai mare parte a Asiei și Europa răsăriteană au fost „permeabilizate” grație „păcii mongole”, s-a dezvoltat încă din a doua jumătate a secolului XIII o piață „mondială” unică, negustorul genovez, de pildă, care călătorea pe Drumul Mătăsii trebuia să știe cu cât poate achiziționa balotul de mătase în China, la care se adăugau cheltuielile de transport, taxele vamale etc., pentru ca marfa să se facă față la locul de desfacere din Europa concurenței produselor similare venite pe calea apelor prin Oceanul Indian și Marea Roșie. Un remediu, recomandat chiar de ghidurile pentru uzul negustorilor, a constat în comerțul cu așa-numitele *merces subtiles*, adică mărfuri reduse ca volum și greutate, dar cu valoare ridicată (mătase, pietre și metale prețioase, perle etc.)²¹. De aceste aspecte au fost siliți să țină seama nu numai negustorii, ci și partenerii lor, hanii mongoli, la fel de interesați din motivele economice arătate mai sus în menținerea fluxului comercial. Semn inconfundabil al înțelegerii legilor imuabile ale pieței este un indicator sintetic al politicii comerciale a Hoardei de Aur: taxa vamală percepută de autoritățile tătare la Tana de la vărsarea Donului, capătul marelui drum continental, așa-zisul Drum Tătărăsc, care lega Marea Neagră de Asia Centrală și de China, nu a depășit niciodată 3-5% din valoarea mărfii, în timp ce sultanii mameluci își permiteau să perceapă în Alexandria 33% *ad valorem*, așadar de aproximativ zece ori mai mult, din produsele sosite prin marea Roșie și pe Nil.²²

Din aceste constatări, care pot fi înmulțite considerabil, rezultă încă o „lege”: transportul pe apă ieftinește marfa, cel pe uscat o scumpește. Este de la sine înțeles că în statele angrenate în comerțul pe mare s-a produs incomparabil mai repede și mai masiv concentrări de capital decât în cele continentale, cu urmări covârșitoare nu numai la nivel economic, ci, pe cale de consecințe, politic, social și cultural. Singur orașul Genova a dispus în secolul XIV de tot atât venit cât strângea suveranul Franței din întregul său regat. Nici rivala ei, Veneția, tot republică maritimă și comercială, nu a fost mai prejos în privința bogățiilor.

21 Aceste mărfuri au pus în mișcare „marile roți ale istoriei” (H. İnalcık), chestiune asupra căreia vom reveni cu alt prilej.

22 CiocM 72.

H. Pirenne a constatat, astfel, că „fără Ostia, Roma nu poate fi înțeleasă” și că „lumea romană a avut ca factor unificator Marea Mediterană, în timp ce Egeea a constituit nucleul în jurul căruia s-a dezvoltat elenismul” și a conchis că „însemnătate esențială a Mării Mediterane pentru Imperiul roman [s-a datorat faptului că] pe *mare nostrum* s-au vehiculat mărfuri, idei, religii”.

De mari concentrări de capital trebuie să fi beneficiat și Atena antică ca metropolă comercială,²³ care a asigurat cetățenilor ei o bază materială sigură pentru *otium*, adică timp liber indispensabil creării capodoperelor artistice și filozofice. Strălucirea acestei cetăți deschise și „gânditoare” este încă mai mult pusă în evidență de comparația cu Sparta continentală, conservatoare și „întunecată”.

China și Mesopotamia și-au datorat în ultimă instanță unitatea și disponibilitatea de a înfăptui în Antichitate fiecare câte o *Hochkultur* rețelei fluviale și canalelor, în timp ce Egiptul faraonic și-a finanțat probabil construirea piramidelor – simplă ipoteză de lucru! – cu banii dobândiți din exploatare vamală a comerțului de tranzit din Marea Roșie în Mediterană și viceversa.

Apa unificatoare, în jurul căreia pivotează astăzi civilizația cea mai avansată economic și tehnologic, este formată din jumătatea nordică a Oceanului Atlantic.

În lumina considerațiilor de mai sus, Drumul Mătăsii, rută eminentamente continentală, pare prin dimensiune și prin importanța lui capitală în rețeaua comerțului eurasiatic un paradox, care se cere, firește, explicat.

Această axă transasiatică a fost botezată în 1877 de sinologul german Ferdinand von Richthofen *Seidenstraße*, denumire care, datorită însemnătății ei istorice reale, dar și aurei de legendă, a fost tradusă în cele mai diverse limbi (de exemplu fr. *rue de la soie*, engl. *silk road* etc.), fiind adoptată nu numai în cercul specialiștilor, ci și de publicul larg. Denumirea se justifică nu numai pentru că mătasea a fost, probabil, principala marfă tranzitată pe acest drum, ci și pentru că acest produs manufacturat a îndeplinit rolul de valută forte: nici o monedă nu a putut concura cu acest articol ca acceptanță.

În concepția părintelui acestei denumiri, urmată de majoritatea istoricilor, Drumul Mătăsii a fost acea *via magna* care a legat, de milenii, cu variații mai mari sau mai mici în spațiu, Extremul Orient prin Asia Centrală, Iran, Irak, Siria sau Asia Mică de Marea Mediterană.²⁴ Unii istorici au considerat ulterior că această accepție clasică – care are, desigur, o doză de convențional – trebuie abandonată, întrucât produsul

23 Portul Pireu a îndeplinit în Antichitate un rol similar pentru Atena.

24 Una dintre ce mai bune definiții se găsește în BautR 286: „L'expression «route de la soie» est familière a chacun, même si la réalité est plus complexe. Plus que d'une route, il s'agit d'un grand axe de circulation, unissant par les steppes de l'Asie centrale la Chine au monde occidental et animant, grâce aux variantes possibles, une série des marchés d'importance variable, selon les époques”. Din vasta bibliografie consacrată Drumului Mătăsii, vezi: BarkN, BeckI, BellT, BeVeC, BoulR, BrauM, DregM, DregP, DregR, HarmS, HausGi, HausGv, HeimH, HerrS, HeydH, HinzH, HöllS, HudsH, JakoS, KlimS, PoweO, UhliS.

de lux în cauză a fost transportat și pe alte căi, astfel că în loc de un Drum al Mătăsii întâlnim în lucrările lor drumuri ale mătăsii.²⁵ În lucrarea de față am folosit expresia cu înțelesul ei original, și am numit pentru mai multă claritate alte artere comerciale Drumul Mirodeniilor sau Drumul Tătărăsc, deși este documentat faptul că și pe ele a fost vehiculată mătase.

Drumul Mătăsii în sensul conferit de Ferdinand von Richthofen sugerează o realitate filiformă, el putând fi închipuit ca un fir pe care localitățile de-a lungul său sunt înșirate ca niște mărgele. Această imagine este însă excesiv simplificatoare a situației de fapt, ea nefiind în stare să reflecte complet și, ca atare, corect nici anatomia și nici fiziologia Drumului Mătăsii.

Principalele sale așezări nu au fost simple puncte de tranzit, ci răspântii, locuri unde magistrala est-vest a fost intersectată de traiecte nord-nord. Astfel, Samarkandul a avut în Urgenciul din Horezm antrepozitul ei nordic, care colecta produse din stepă și din taiga, în timp ce pe culoarul sudic, prin Kabul și Kandahar din Afganistan se pătrundea pe valea Indusului în India; Tabrizul a o dublă ieșire spre miazănoapte, anume prin Derbendul caucazian, respectiv prin Erzerum, Trapezunt și Marea Neagră, iar spre miazăzi prin spre Golful Persic și Oceanul Indian; Bagdadul a avut o prelungire fluvială prin Basra spre același Golf Persic, în timp ce spre porturile de pe litoralul Mediteranei orientale se putea ajunge prin Mosul, Damasc și Alep. Constantinopolul s-a bucurat de daruri similare.

După cum este știut, valoarea unei piețe este dată de cantitatea, varietatea și complementaritatea mărfurilor. Or, fiecare dintre metropolele amintite – Samarkand, Tabriz, Bagdad, Constantinopol – a fost un centru colector și redistribuitor al produselor din cele patru mari bazine cu produse specifice: în est Extremul Orient, în vest Europa, în nord stepa și taigaua, iar în sud regiunile scăldate de mările și oceanele calde.

Altă lege nescrisă a dictat poziția acestor mari piețe: anume la mijloc, adică în punctul optim de întâlnire al negustorilor veniți din cele patru mari zone amintite mai sus. Judecate din această perspectivă, Samarkandul, Tabrizul și Bagdadul au satisfăcut acest criteriu obligatoriu și au fost în consecință datorită amplasamentului lor geografic optim în sensul propriu al cuvântului centrele comerțului în sensul propriu al cuvântului. Traiectul care le-a legat de la est la vest, intrat în conștiința publică sub numele de Drum al Mătăsii, alimentat de afluenții săi laterali, a format neîndoielnic coloana vertebrală a întregii rețele a negoțului eurasiatic.

Prin urmare, deși exclusiv continentală, principala axă a marelui comerț în Antichitate și în Evul Mediu, a făcut față concurenței rutei maritime paralele prin Oceanul Indian, pe care transportul a fost de cel puțin zece ori mai ieftin, datorită caracterului ei eminamente central. Tot profundele sale determinări de ordin geografic și economice-

25 În acest sens BoulR.

au asigurat și vitalitatea în timp: ori de câte ori conjuncturile politice au fost favorabile, Drumul Mătăsii a renăscut din propria-i cenușă cu modificări spațiale minime.

Două expansiuni, două baraje

Între cele mai semnificative întreprinderi, care au atins amploarea maximă în prima jumătate a secolului XIV, sunt de amintit călătoriile negustorilor și misionarilor occidentali în Asia. Deși agenții cei mai cunoscuți ai apropierei celor două continente, anume călugării franciscani Ioan de Plano Carpine și Guillaume de Rubrouck, la care se adaugă negustorul venețian Marco Polo, au vizat Mongolia, respectiv China în veacul precedent, perioada de vârf a marilor voiaje – chiar dacă nu a mai dat nume atât de sonore – a fost cu siguranță în primii patruzeci de ani după 1300.

Cu toate că pătrunderea a fost unilaterală în sensul că doar Europa și-a trimis reprezentanții în Asia, niciodată invers, nu încape îndoială că emisarii continentului nostru n-ar fi putut străbate distanțele nesfârșite spre Soare-Răsare, dacă peste ele nu ar fi domnit „pacea mongolă”, indispensabilă securității călătorilor străini. Ea a fost asigurată de urmașii lui Cinghiz-han pe un spațiu imens, întins de la Oceanul Pacific la Marea Neagră și la Mediterană.

«Permeabilizarea» Asiei grație „păcii mongole” a fost rezultatul cuceririlor săvârșite de Cinghizhanizi în veacul precedent. Această expansiune pornită din Extremul Orient spre apus s-a întâlnit pe coastele Mediteranei orientale și în bazinul Mării Negre cu o mișcare în sens contrar, venită din Occident.

Aceasta din urmă constituie cea mai marcantă manifestare externă a redeșteptării Europei occidentale după îndelungata perioadă de somnolență în care zăcuse de la sfârșitul antichității. Desfășurată la început din imbold preponderent, dacă nu exclusiv, spiritual sub semnul crucii, mișcarea s-a îmbogățit în primii ani ai veacului XIII cu obiective marterialiste de netăgăduit: devierea cruciadei din 1204 de la țelul ei primordial – eliberarea Sfântului Mormânt – spre Constantinopol, unde frâncii au întemeiat un imperiu după alungarea împăratului bizantin, s-a săvârșit la instigația Veneției, care și-a promovat astfel interesele negustorești în Mediterana orientală și în Marea Neagră. Deși a încercat să tragă și ea foloase din campanii desfășurate sub stindardul crucii, Genova, cealaltă mare republică comercială italiană, și-a câștigat mai cu seamă prin forțe proprii locul fruntaş în negoțul levantin.

Între cele două lumi în expansiune s-a interpus un baraj alcătuit din două segmente distincte: musulman în Orientul Mijlociu și Apropiat, adică în perimetrul Semilunii Roditoare, și bizantin, care despărțea Marea Mediterană de bazinul pontic.

Supuse la probe încă din veacul XI, cele două părți ale zăgazului au rezistat inegal. Prin privilegiile comerciale, pe care împărații bizantini au fost siliți să le acorde negustorilor

italieni încă de la sfârșitul secolului menționat, s-a creat o breșă, care nu a mai putut fi închisă până la sfârșitul imperiului în 1453. În cazul cel bun, stăpânii strâmtorilor Bosfor și Dardanele au fost siliți cât au mai stat pe tronul din Constantinopol să garanteze venețienilor și/sau genovezilor libertatea de navigație în Marea Neagră și împreună cu ea scutirea totală de vamă. Mai categoric s-a vădit acest raport de forțe dezechilibrat în 1204, când – cum am amintit mai sus – cruciații au dat curs chemării dogelui Veneției și au instalat la Constantinopol, în inima lumii bizantine așadar, puterea „latină”, care a durat până în 1261. Săvârșită în acest an, restaurația bizantină, consacrată de alungarea uzurpatorilor și revenirea împăratului Mihail VIII Paleologul în capitala de pe Bosfor, a fost un act fragil, care nu a putut fi menținut în viață decât aparat de galerele Genovei – serviciu răsplătit cu aceeași libertate de a naviga în Marea Neagră și aceeași scutire completă de taxe vamale.²⁶

Prin perforarea în acest chip a Strâmtorilor, negustorii occidentali au pătruns într-una dintre cele mai însemnate anticamere ale comerțului eurasiatic, care avea să îndeplinească după 1261 un rol capital tocmai în desfășurarea marelui negoț intercontinental.

Marea Neagră a asumat această funcție excepțională între altele și pentru că barajul islamic din Orient a rezistat tuturor asalturilor venite din răsărit și din apus.

Capetele de pod realizate de cruciați pe coasta Mediteranei orientale și în hinterlandul ei, între care regatul de Ierusalim constituie cea mai însemnată înfăptuire, au format doar intrânduri în barajul musulman, nicidecum culoare care să permită negustorilor occidentali să apuce pe drumurile care duceau fie prin Iran spre inima Asiei, fie prin Irak sau Egipt spre Oceanul Indian. Angrenarea Genovei în 1218-1219 și 1249-1250 în expediții cruciate, apoi în 1288-1290 în cooperare cu mongolii din Iran împotriva sultanatului mameluc din Egipt și Siria, au urmărit fără echivoc să înlăture opreliștile puse în cale de musulmani.

La fel de ineficiente au fost tentativele similare din partea opusă. Înfrângerea suferită de oastea mongolă în 1260 din partea trupelor mameluca la ‘Ayn Djalut („Izvorul lui Goliat”) în Palestina a fost o piatră de hotar ireversibilă: frontiera între cele două puteri fixată prin decizia armelor pe Eufrat cu acest prilej a fost definitivă, în ciuda nenumăratelor încercări ulterioare ale Cinghizhanizilor din Persia de a o modifica de unii singuri sau prin operațiuni combinate cu ale occidentalilor.

Momente de răscruce în această încheștare, care au consfințit supremația mamelucă în Orientul Apropiat, au fost trecerea regatului armean din Cilicia în 1285 se sub suzeranitatea suveranului mongol din Iran sub cea a sultanului din Cairo, care a izbutit să cucerească în 1291 Acra, ultima poziție importantă stăpânită de creștinii din Europa apuseană pe litoralul răsăritean al Mediteranei.

Pierderea celor două avanposturi ale creștinătății, care au fost și avanposturi ale marelui negoț, a influențat profund structura comerțului eurasiatic. Mulți dintre cei împiedicați să-și continue activitatea în Orient au căutat o compensație în bazinul pontic.

---

26 Vezi PaCiM.

Marea Neagră – placă turnată a comerțului eurasiatic

Marea Neagră a început să îndeplinească în toată puterea cuvântului funcția de placă turnantă a marelui comerț – definiția inspirată și justă, datorată lui Gheorghe Brătianu, a intrat de mult în circuitul istoriografic universal – o dată cu transferul masiv al negustorilor apuseni în bazinul pontic după catastrofele suferite pe țărmul Mediteranei orientale. Preluând sarcina pozițiilor pierdute din această regiune, Marea Neagră a devenit în același timp avanpostul Occidentului în Europa răsăriteană și în Asia.²⁷

Din această anticameră se deschideau pentru negustori și misionari drumuri fără obstacole spre orizonturi nemărginite, întrucât bazinul pontic fusese cuprins în aria de hegemonie a stăpânitorilor Cinghizhanizi. Spre deosebire de împărații bizantini sau de suveranii musulmani din Orient, care au apărat interesele negustorilor proprii de concurenți din afară, hanii mongoli, lipsiți de o „burghezie comercială” de același neam, au încurajat din răspuțeri pătrunderea agenților comerciali străini pe teritoriile aflate sub controlul lor: securitate și diverse facilități de tranzit au oferit Cinghizhanizii negustorilor din alte țări pentru a obține din exploatarea vamală a schimbului de mărfuri profituri cât mai mari. Aceste încasări au constituit un remediu important, dar nu salvator, pentru echilibrarea bugetelor, în care cheltuielile au fost mereu mai mari decât veniturile.

Conlucrarea negustorilor occidentali cu suveranii cinghizhanizi a contribuit la amplificarea fără precedent a schimbului de mărfuri intercontinental, deoarece au fost puse în legătură pentru prima dată marile zone cu produse complementare ale lumii pe atunci cunoscute: Europa apuseană, silvo-stepa eurasiatică, Asia Centrală, Extremul Orient, bazinul Oceanului Indian.

Reorganizarea constelației de puteri, săvârșită în jurul anului 1261 ca urmare a fragmentării imperiului mongol în câteva state succesorale – între care în părțile vestice ale fostei împărății au fost Hoarda de Aur, așezată în stepa eurasiatică și Ilhanatul, adică statul Cinghizhanizilor din Iran – a generat un șir de rivalități de natură preponderent comercială în interiorul lumii mongole și la periferia ei. Înfruntări pentru controlul rutelor comerciale au provocat mutații majore în rețeaua comerțului eurasiatic, care s-au răsfrânt deosebit de favorabil în bazinul pontic.

Ca efect al rivalității Ilhananizilor cu tătarii Hoardei de Aur pentru exploatarea drumului mătăsii – marea arteră continentală care lega din vremuri străvechi China de Mediterană prin Asia Centrală și Iran –, o parte a traficului desfășurat pe acest traiect a fost abătut din regiunea Mării de Aral prin stepă până la porturile din nordul Marii Negre: Tana, Caffa sau Soldaia.

---

27 Vezi pe larg CiocM și PaCiM.

Conflictul Ilhanatului cu sultanatul mameluc, soldat cu consolidarea barajului musulman pe țărmul Mediteranei orientale, a dus la blocarea ieșirilor firești la mare atât a drumului mătășii, cât și a derivației irakiene a drumul mirodeniilor, aduse din bazinul Oceanului Indian pe Tigru și pe Eufrat în Siria și în Armenia Mică din Cilicia. Ilhanul Arghun împreună cu colaboratorii săi apropiați, negustorii genovezi, au operat schimbarea de la căile fluviale ale Irakului la ruta terestră peste Iran, care a legat Golful Persic de Marea Neagră prin Ormuz, Tabriz, Trapezunt.

Prin urmare, bazinul pontic a fost conectat atât la fluxul comercial al drumului mătășii, cât și la cel al mirodeniilor – situație unică probabil în toată istoria, cu siguranță în evul mediu. Toate marile călătorii întreprinse de negustori sau misionari după 1300 au pornit în mod semnificativ exclusiv din Marea Neagră.

Cele două drumuri, ridicate la rangul de mari artere comerciale, au fost străbătute – după cum dovedesc mărturii diverse – de numeroși negustori apuseni în prima jumătate a secolului XIV.

Abrevieri Bibliografice

AllsI	Allsen Th., <i>Mongol Imperialism. The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259</i> , Berkeley-Los Angeles-London 1987.
BarkN	Barkan Ö. L., <i>Notes sur les routes de commerce orientales</i> , „Revue de la Faculté des Sciences économiques de l'Université d'Istanbul” 1, 1940.
BeckI	Beckwith Ch. I., <i>The Impact of the Horse and Silk Trade on the Economies of T'ang China and the Uighur Empire: on the Importance of International Commerce in the Early Middle Ages</i> , „Journal of the Economic and Social History of the Orient”, 34, 1991.
BellT	Bell M. S., <i>The Great Central Asian Trade Route from Peking to Kashgaria</i> , „Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography”, 12, 1890.
BeVeC	Bennigsen A. et G. Veinstein, <i>Le commerce de l'Empire ottoman avec la Grande Horde Nogay, 1475-1552</i> , în vol. I. <i>International Congress on the Social and Economic History of Turkey</i> , Ankara 1977.
BoulR	Boulnois L., <i>La Route de la soie</i> , Paris 1963.
BrauM	Braudel F., <i>La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II</i> , I-III, Paris 1949.
CharN	Charrière E., <i>Négotiations de la France dans le Levant</i> , I, Paris 1848.
CiocM	Ciocîltan V., <i>Mongolii și Marea Neagră. Contribuția Cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic</i> , București 1998.
DregM	Drège J.-P., <i>Marco Polo et la route de la soie</i> , Paris 1989.

- DregP** Drège J.-P., *De Pékin a Constantinople: Les routes de la soie*, „L'Histoire” 192, octombrie 1995.
- DregR** Drège J.-P., *La Route de la soie: paysages et légendes*, Lausanne 1986.
- GrIaH** Grecov B. D. și A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București 1953.
- GrouE** Grousset R., *L'Empire des steppes. Attila. Gengis-Khan. Tamerlan*, Paris 1938.
- HausGi** Haussig H. W., *Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstrasse in vorislamischer Zeit*, Darmstadt 1983.
- HausGv** Haussig H. W., *Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstrasse in islamischer Zeit*, Darmstadt 1988.
- HerrS** Herrmann A., *Die alten Seidenstrassen zwischen China und Syrien. Beiträge zur alten Geographie Asiens*, I. Abteilung, Berlin 1910.
- HeydH** Heyd W., *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, I-II, Leipzig 1936.
- HinzH** Hinz W., *Ein orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert*, „Die Welt des Orients” 4, 1949.
- HöllS** Höllmann Th. O., *Die Seidenstrasse*, München 2004.
- HudsT** Hudson G. F., *The Medieval Trade with China*, în vol. *Islam and the Trade of Asia. A Colloquium*. Edited by D. S. Richards, London 1970 (Papers on Islamic History, II).
- JacoS** Jacoby D., *Silk cross the Mediterranean: between East and West*, in: Convegno „Le vie del Mediterraneo. Idee, uomini, oggeti (secoli XI-XVI)”, Genova, 19-20 aprile 1994.
- KlimS** Klimkeit H. J., *Die Seidenstraße, Handelsweg und Kulturbrücke zwischen Morgen- und Abendland*, Köln 1990.
- MufaB** Ibn Abil-Fazail al-Mufaddal, *Histoire des sultans mamlouks*. Texte arabe publié et traduit en français par E. Blochet, I-II, Paris 1919, 1928.
- PaCiM** Papacostea Ș. și V. Ciocîltan, *Marea Neagră, răspântie a drumurilor intercontinentale (1204-1453)*, Constanța 2007.
- PoweO** Power Eileen, *The Opening of the Land Routes to Cathay*, în vol. *Travel and Travellers of the Middle Ages*. Edited by A. P. Newton, London 1926: 124-158.
- SpulM** Spuler B., *Die Mongolen in Iran. Politik, Verwaltung und Kultur der der Ilchanzeit 1220-1350*, Leiden 1985.
- UhliS** Uhlig H., *Die Seidenstraße. Antike Weltkultur zwischen China und Rom*, Bergisch Gladbach 1990.
- UmarL** *Das mongolische Weltreich. Al-'Umarī's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masālik al-abṣār fī mamālik al-amṣār*. Mit Paraphrase und Kommentar herausgegeben von K. Lech, Wiesbaden 1968.
- WehrW** Wehr H., *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*, Leipzig 1958.

**LEITGEDANKEN ZUR PROBLEMATIK DES GROSSHANDELS
IM MITTELALTER**
(Zusammenfassung)

Aufgrund einer langjährigen Erfahrung im Umgang mit dem Problemenkreis des Fernhandels im 13. und 14. Jahrhundert erläutert der Verfasser einige seiner Leitgedanken, die in der Fachliteratur entweder mit ungenügend klaren Konturen dargestellt oder ganz außer Acht geblieben sind.

Das Verhältnis zwischen Handel und Macht im Mittelalter gehört seines Erachtens zu den Hauptthemen des Fragenkomplexes. Angesichts der besonders schwachen Produktivität in allen Tätigkeitsbereichen und folglich der entsprechend niedrigen Beiträge zum Staatshaushalt spielte der Handel als verhältnismäßig ergiebigere Einkunftsquelle eine viel gewichtigere Rolle im Budget und somit für den Erhalt des Staatswesens als gewöhnlich angenommen wird. Diese Vorrangstellung, die der Kommerz erst in der Neuzeit einbüßte, bestimmte die auf Gedeih und Verderb angewiesene Beziehung des Herrschers zum Kaufmann: Vom Atlantischen bis zum Stillen Ozean haben sich die Machthaber als Förderer dieses Gewerbes einen Namen gemacht, denn von den Abgaben, die die Zunft der Händler abwarf, hing unmittelbar ihre Position als Staatsoberhäupter ab. Dass sich daraus ein symbiotisches Verhältnis entwickelte, kann nicht wundern.

Im zweiten Abschnitt des Aufsatzes steht die Problematik der Seidenstraße im Vordergrund. Die Landroute, die China mit dem Nahen Osten verband, erscheint auf den ersten Blick als ein Paradoxon durch ihre erfolgreiche Konkurrenzfähigkeit trotz den viel höheren Transportkosten dem südlichen Seeweg über den Indischen Ozean gegenüber. Die Antwort darauf bietet die geographische Lage der Großstädte entlang der Seidenstraße: Sie waren nicht nur Knoten des riesigen Stranges, sondern auch Wegkreuzungen, in denen aus allen Himmelsrichtungen die mannigfaltigsten Waren zuströmten. Dank ihrer einmaligen Zentralität im eurasischen Handelsnetz ermöglichten die Umschlagplätze dieser Verkehrsader wie keine anderen Märkte den Austausch von Waren der vier großen Produzenten der alten Welt: Seide und Porzellan aus China, Gewürze und Spezereien aus Indien, Pelze und verschiedene Rohstoffe aus der Steppe und aus dem Waldgebiet Eurasiens, Wolltücher und andere Handwerkerzeugnisse aus Europa. Die berühmten Handelszentren Bagdad, Täbriz, Samarkand u. a. haben also als optimale Treffpunkte des eurasischen Warenaustauschs die Seidenstraße in Hauptachse des mittelalterlichen Fernhandels verwandelt.

Der Güterverkehr auf dieser Route ist gewiss nicht eine Permanenz gewesen. In ihrer über zwei Jahrtausende langen Geschichte ist die Seidenstraße mehr eine Latenz, die günstige Bedingungen erwartete, um daraus zu treten. Ihr goldenes Zeitalter erlebte sie im 13. und 14. Jahrhundert unter der Herrschaft Tschingis-Khan und seiner Nachfolger, die gewillt waren und es verstanden vornehmlich durch die *pax mongolica* den Fernhandel in unvergleichlichem Ausmaß zu stimulieren. Ihre Partner, die venezianischen und besonders die genuesischen Kaufleute, waren durch ihr Können und Wollen dieser Herausforderung von welthistorischer Bedeutung gewachsen.

Im letzten Kapitel sind die Umstände besprochen, die zur Umwandlung des Schwarzen Meers in eine Drehscheibe des Großhandels beigetragen haben. Ihr liegt zugrunde dieselbe äußerst fruchtbare Zusammenarbeit der Mongolen mit den italienischen Händlern.

ASPECTE ALE TOLERANȚEI RELIGIOASE ÎN TRANSILVANIA SECOLELOR AL XVI-LEA ȘI AL XVII-LEA

Pr. Vasile S. Muntean

Atunci când vorbim despre toleranță religioasă, ca exprimare a indulgenței, acceptării și înțelegerii îngăduitoare, la nivel interconfesional și interetnic, trebuie să avem în vedere faptul că această idee este asemenea unei virtuți supreme. La ea se ajunge foarte greu și cu multă stăruință. De acolo de unde lipsește aceasta, tensiunile, prigonirile și războiul religios sunt o prezență constantă în viața popoarelor. Toleranța religioasă este un fin echilibru la care se ajunge prin înțelepciune, prin cunoașterea celui de lângă tine și prin îngăduința faptului că cineva este diferit de tine.

În Transilvania, până să se ajungă la acest aspect al toleranței națiunile au trebuit să parcurgă un drum greu și întortocheat. Când discutăm despre toleranță religioasă în Transilvania trebuie să avem în vedere un aspect foarte important, și anume că acest termen este relativ nou. Referitor la Transilvania secolelor al XVI – lea și al XVII – lea nu trebuie să avem în vedere sensul actual al conceptului de toleranță. E nevoie să facem o distincție clară între sensul cuvântului actual și intențiile oamenilor din perioada amintită, pentru că în acele vremuri nu s-a încercat, într-un mod deplin, să se ajungă la acceptarea și înțelegerea celorlalte religii. A fost mai degrabă o înțelegere convenită între principii conducători și stări, cu scopul de a evita luptele interne. Forțele politice și religioase erau echilibrate și toți au înțeles, în conjunctura aceluia moment, că neagresiunea era mai folositoare decât dezbinarea.

Despre toleranța religioasă din secolele al XVI –lea și al XVII –lea putem spune că aceasta a avut limitele ei, care foarte repede au fost atinse. Acest lucru s-a văzut mai cu seamă în relația cu Biserica Ortodoxă, care nu se înscria în cercul toleranței religiilor recepte. A fost acceptată doar ca *tolerată*, mai degrabă îngăduită doar la a exista, fără a avea același drepturi cu celelalte confesiuni. Această situație de religie *tolerată* era văzută ca un compromis, ca o stare de tranziție până la instaurarea unei noi ordini. S-a ajuns aici datorită insuccesului catolicilor de a-i converti pe români, însă țelul lor a rămas și a fost preluat și de celelalte religii. Se spera, ca românii să fie atrași de partea uneia sau a alteia dintre religii. Astfel, li s-a permis să trăiască într-o stare de provizorat. A fost un început timid al ideii de neconstrângere religioasă, care în timpurile contemporane va ajunge să fie un concept bine conturat, cunoscut sub numele de toleranță.

În secolul al XVI –lea, în anul 1517, Martin Luther emite *Tezele* ce vor sta la baza Reformei, care la rândul ei, va pătrunde cu ușurință în Ungaria și Transilvania. În ultimul caz, acest lucru s-a petrecut și datorită faptului că a existat o corespondență

între preotul brașovean Johannes Honterus și Martin Luther, Johannes Bugenhagen, Philipp Melancton (începând cu 1543), care a ușurat răspândirea ideilor Reformei.¹

Au fost preluate aceste idei, de Ungaria și Transilvania și postulatul, emis în 1526, la Speyer (Imperiul German), conform căruia suveranii și reprezentanții stărilor din Dietă aveau libertatea personală de a decide *asupra* religiei, a fost preluat.²

Odată cu obținerea autonomiei principatului Transilvaniei, în 1541, a existat posibilitatea punerii în practică a acestei libertăți, de a alege orientarea religioasă, în cazul păturii conducătoare. În anul următor, 1542, Dieta țării își dă acordul asupra libertății personale a seniorilor asupra credinței. În 1543 are loc la Bălgrad (Alba Iulia) un colocoliu pe teme religioase.

Voievodatul Transilvaniei s-a bucurat de autonomia dobândită, iar în problemele religioase acest fapt a fost și mai evident pentru că turcii nu s-au amestecat. Faptul că, în timpul lui Ioan Zápolya (1541-1571), țara a fost închinată de bună voie turcilor a făcut ca să fie clasificată ca dar *al-ahd*, adică supus de bunăvoie. Acest lucru a dus la păstrarea structurilor legislative și sociale, precum și posibilitatea cultelor religioase de a funcționa.

În urma acestor evenimente au avut loc o serie de schimbări și în plan religios. Voievodatul era pus în situația de a-și găsi un anumit echilibru. Această situație a generat multe discuții religioase și juridice. Comunitățile confesionale, ce s-au reformat, luptau pentru poziția lor de stat dar și pentru ideile religioase pe care le-au îmbrățișat. Au apărut numeroase păreri comune dar și disensiuni, au fost date chiar și unele reglementări pentru comunitățile din diferite orașe și teritorii.³ Cert este că în 1545 „Universitatea săsească” îmbrățișează luteranismul.

În scurt timp, luteranismul este recunoscut, în 1550, ca *religio recepta*, fiind urmat apoi de calvinism în 1564 și unitarianism, în 1568.⁴

---

1 Ludwig Binder, *Johannes Honterus. Schriften, Briefe, Zeugnisse*, revizuită și completată de Gernot Nussbächer, București, 1996, p. 186-250, apud Krista Zach, *Toleranță religioasă și construirea stereotipurilor într-o regiune multiculturală – “Biserici populare” în Transilvania*, p. 64 – 96, în vol. “*Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie*”, din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg, Edit. Hora, Sibiu și Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e.V. Heidelberg, Sibiu, 2001.

2 *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg im Breisgau, 1963, vol. 8, col. 1075, apud *Ibidem*.

3 Ludwig Binder, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Köln und Wien, 1976.

4 August Treboniu Laurian, *Documente istorice despre starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*, în Magazin istoric pentru Dacia, vol. III, București, 1846, p. 95 – 330. Eudoxiu Hurmuzachi, Nicolaie Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XI (1526 - 1626) și vol. XV partea I (1358 - 1600), București, 1900 și 1911. Nicolae Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii române*, Budapesta, 1904.

În fața acestei ofensive, catolicismul, care nu mai avea susținerea politică, cunoaște o scădere drastică a influenței lui. Toleranța religioasă, ce-și avea baza în Principiul libertății religioase (1542) funcționează doar pentru unii, între care nu se mai numărau catolicii și în nici un caz ortodocșii. Astfel, raporturile confesionale se modifică catolicismul fiind chiar asuprit. În acest sens, au fost luate o serie de măsuri drastice cum a fost expulzarea episcopului romano – catolic și a ordinelor călugărești (1556), secularizarea averilor (1555, 1558), desființarea episcopiilor catolice de la Oradea și Cenad, precum și a mănăstirilor din Transilvania.⁵

În urma acestor schimbări majore raporturile interconfesionale s-au schimbat profund, rolul dominant revenindu-i confesiunii calvine. S-a încercat în mod constant calvinizarea și maghiarizarea românilor, însă rezultatul acțiunii prozelitiste este scăzut.⁶

Ierarhia ortodoxă a românilor din Transilvania nu a participat, în mod direct, la disputele teologice care au avut loc. În primul rând, pentru că nu avea voie să facă prozelitism, cu scopul de a atrage membri altor culte la ortodoxie. Disputele teologice urmăreau de fapt argumentarea că o religie, oricare ar fi ea, este mai aproape de adevăr decât celelalte.

Numărul mare al ortodocșilor nu a trecut neobservat de celelalte confesiuni, văzându-se în ei posibili convertiți, care aveau potențialul de a da o anumită forță politică.

Luteranii au avut la început convingerea că-i va converti cu ușurință pe ortodocși. Ei se bazau pe faptul că Martin Luther afirmase, în 1520, că : „*greco – orientalii au aceiași credință ca noi, botează ca noi, predică la fel, trăiesc la fel*”⁷. De asemeni, Philipp Melancton considera că în plan dogmatic nu sunt diferențe majore care ar putea împiedica unirea dintre luterani și ortodocși. Aceste lucruri i-au încurajat pe luterani, care au crezut că lucrurile vor fi simple. Văzând insuccesele Bisericii Catolice din secolele anterioare, protestanții au încercat o metodă mai diplomatică, prin intermediul educației. În acest sens, s-au făcut traduceri în limba română a *Sfintelor Evanghelii* și un *Catehism* românesc. Calvinii au urmat și ei această direcție tipărind și traducând cărți românești cu conținut religios cu scopul de a-i familiariza pe români cu învățăturile lor.

Din punct de vedere al permisivității religioase sau a toleranței, cum o numim astăzi, calvinismul a pătruns cu multă ușurință în Transilvania, lucru ce dovedește faptul că exista aici o anumită toleranță religioasă. Dacă comparăm reacția violentă a Europei Apusene la apariția acestor două doctrine reformatoare, cu acceptarea foarte

5 Pr. Pof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, Editura Științifică, Chișinău, 1993, p. 156.

6 Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania*, Sibiu, 1935, p. 68 – 182.

7 Imre Révész, *La Réforme et les Roumains de Transsylvanie*, Budapest, 1937, p. 5.

ușoară a lor în Transilvania, am putea deduce că, în ultimul caz, exista un grad mare de toleranță. Aici și-a găsit refugiul din calea prigoanei catolice chiar și unitarianismul antitrinitar,⁸ care la bază are învățăturile ereziei lui Arie (sec. IV).

Situația de libertate religioasă a fost posibilă și datorită faptului că puterea politică era împărțită între principii, nobili puternici și reprezentanții comunităților săsești. Nici unii dintre ei nu aveau forța politică de a impune o religie în întreg principatul, deși toți își doreau acest lucru.

Cât privește libertatea fiecărei persoane de a-și alege religia, nu trebuie trecut cu vederea faptul că în legislația din Transilvania, în secolul al XVI -lea, dar și în cel de-al XVII -lea, nu a existat principiul *cujus regio, ejus est religio*, care-i obliga pe iobagi să aibă aceeași religie cu cea a nobilului.⁹ Acest lucru a permis ca mulți români să rămână în religia ortodoxă și totuși nu i-a scutit de constrângeri și obligații al căror scop final era totuși atragerea lor spre o religie sau alta.

Un rol important în promovarea libertății religioase la avut Ioan II Sigismund Zápolya (1541 - 1571), care a fost un conducător ce a sintetizat în persoana sa tendințele acelor vremuri. A fost un principe tânăr, cultivat, care a participat la numeroase dispute. El s-a născut catolic, după care s-a convertit la luteranism, apoi la calvinism și în cele din urmă la unitarianism.

De remarcat este faptul că în timpul lui Ioan II Sigismund Zápolya a apărut o legislație religioasă specială ce reflectă statutul stărilor din Transilvania. În documentul fondator al așa – zisei toleranțe religioase din principatul Transilvaniei, ce a fost hotărât în Dieta din 1557 de la Turda, se confirma hotărârea luată de stări în 1542 de a-și reglementa fiecare chestiunile religioase. În această hotărâre putem citi : „*deoarece noi și mărețul nostru fiu [regenta Isabella și principele Ioan II Zápolya], la cererea stăruitoare a stărilor, am hotărât cu îndurare ca fiecare să-și poată păstra credința pe care o dorește, inclusiv noile și vechile datini privitoare la slujbă, Noi le-am lăsat pe ele să hotărască în chestiunea credinței, să se întâmple așa cum doresc ele. Dar să nu se facă nicum vreoa altă nedreptate.*”¹⁰

În anul 1568 Dieta de la Turda va întări hotărârea libertății cultului religios. Acum s-au adoptat o serie de principii conform cărora erau recunoscute ca religii „recepte” catolicismul, luteranismul, calvinismul și unitarianismul, iar ortodoxia era considerată, în continuare, religie „tolerată”. Tot în hotărârea Dietei din Turda din 1568 se spunea :

8 Doctrină religioasă ce neagă existența celor Trei Persoane divine : Dumnezeu Tatăl, Fiul și Sfântul Duh.

9 Maria Someșan, *Începuturile Bisericii Române Unite cu Roma*, Edit. All Educational, București, 1999, p. 23.

10 Georg Daniel Teutsch, *Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*, Tail 1 (nr.17), Hermannstadt, 1862, p. 85 – 86, apud Krista Zach, *op. cit.*, p. 71.

„Predicatorii să vestească evanghelia oriunde, fiecare așa cum o înțelege el și dacă poporul primește, bine, iar dacă nu, nimeni să nu fie constrâns (...) fiecare să poată ține predicatorii după plac și să nu cuteze a se batjocori unii pe alții sau a amenința cu închisoarea”.¹¹

Se poate constata, faptul că, catolicismul își pierde susținerea politică după retragerea habsburgilor și intră într-o regresie la nivelul Dietei țării. Ultimul episcop, Paulus de Bornemisza, a plecat în 1556, urmând o vacanță episcopală ce a durat 165 de ani. În acest caz nu s-au mai respectat principiile toleranței din partea membrilor celorlalte trei confesiuni regente. Ioan II Sigismund Zápolya va retrage posesiunile episcopiei catolice de Alba Iulia, care vor intra în posesia statului.

Ioan II Sigismund Zápolya, în jurul anului 1560 a încercat să-i atragă pe ortodocși la protestantism. El a întemeiat o biserică reformată română, care însă nu a avut succes. Astfel, în 1566, Dieta de la Sibiu hotărăște trecerea Bisericii Române sub autoritatea Bisericii Calvine. A fost numit episcopul calvin român George de Sângeorz venit de la Vad.¹² De acest episcop este legată introducerea limbii române în cultul bisericii, hotărâre luată la Sinodul de la Teiuș din 1567.¹³

Datorită numeroaselor schimbări din cadrul confesiunilor situația a devenit instabilă și imprevizibilă. De aceea, membrii celor trei stări au intervenit în 1572 validând schimbările produse în urma Reformei și interzicând alte înnoiri religioase. Încă din 1550 Universitatea săsească impune ca obligatorie forma de la Wittenberg a Reformei, pentru sașii de pe pământul stării lor. Prin aceasta era exclusă orice altă confesiune sau variantă a luteranismului.

Ștefan Báthory, catolic, a inaugurat în 1574 un episcopat la Alba Iulia, ce s-a vrut a fi o instituție spirituală (centrală) a românilor.¹⁴

În 1579, Cristofor Báthory, catolic, îi readuce în țară pe iezuiți. Dieta protestează împotriva acestui lucru și încearcă să le limiteze activitatea.

În 1599, Mihai Viteazul va îmbunătăți situația religioasă a românilor prin înființarea Mitropoliei Ortodoxe de Alba Iulia (Bălgrad). În secolul al XVII-lea majoritatea ierarhilor au fost hirotoniți în Țara Românească și au fost confirmați de principii protestanți. Mihai Viteazul a obligat Dieta să scutească de iobăgie pe preoții români.

În secolul al XVII-lea principatul Transilvaniei va rămâne autonom până în anul 1688, după care va intra în componența Imperiului Habsburgic. Până să se

11 Ioan Micu – Moldovanu, *Libertatea cuscintiei în Transilvania*, în “Arhiva pentru filologia și istoria”, nr. XI, XIV – XVIII, XX, Blaj, 1867 – 1868, p. 224.

12 *Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae (1540-1699)*, (vol. I – XXI), Budapesta, vol. II, p. 326.

13 Maria Someșan, *op. cit.*, p. 24.

14 Harald Roth, *Mică istorie a Transilvaniei*, Edit. Pro Europa, Târgu – Mureș, 2006, p. 63.

întâmplă acest lucru remarcăm faptul că acțiunea prozelitistă calvină se întindește, astfel mitropoliei ortodocșilor de la Alba Iulia sunt supuși la numeroase umilinte.¹⁵

Între 1602 – 1604 mercenarii generalului Basta au avut numeroase acțiuni împotriva Reformei. Situația va fi restabilită în timpul principilor reformați care au urmat : Ștefan Bocskay (1605 - 1606) și Gabriel Bethlen (1613 – 1629). Acesta din urmă, visa la fuziunea dintre protestanți și ortodocși, pentru ca apoi să realizeze un „stat dacic”, prin unirea celor trei principate după modelul lui Mihai Viteazul, care să fie independent de Turcia și Austria. Amintim faptul că, în anul 1624, Gabriel Bethlen dă posibilitatea românilor de a învăța, chiar și a celor care proveneau dintre iobagi.

Amintim faptul că principele George Rákoczy I (1630 –1648) s-a arătat interesat de situația și religia românilor. În timpul lui, în 1639 se va inaugura o tipografie românească la Alba Iulia. Cea mai importantă tipăritură a fost traducerea *Noului Testament*, apărut în 1648 prin grija mitropolitului Simion Ștefan (1643 - 1654).

Trebuie spus, în legătură cu acest principiu al libertății credinței, că el a fost considerat o valoare pentru transilvăneni, fiind așezat alături de *privilegiile* stărilor. Stările cereau ca principele să jure la investire că va respecta cele patru religii *recepte* și să nu oprime nici una. Așa a făcut Sigismund Báthory în 1588, Gabriel Bethlen în 1613.¹⁶ În *Aprobate* a fost inclus un astfel de jurământ : „*mă voi îngriji cu toate puterile mele pentru menținerea celor patru religii recepte în patrie și că niciodată nu voi promova religia mea prin oprirea acestora...*”¹⁷

Este un exemplu concludent de încercare a stărilor de a impune o anumită toleranță între cele patru religii recepte („*Quator recéptae religiones*”), care se va realiza în 1653, când va fi impus acest lucru prin lege.

Toleranța, așa cum o înțelegem noi astăzi, nu a funcționat. Mai degrabă membrii celor trei stări¹⁸ căutau un echilibru, atât religios cât și politic al principatului Transilvaniei. Acest lucru s-a datorat faptului că în Dietă nici un grup nu deținea o putere suficientă pentru a influența hotărârile, pentru că reprezentanții celor trei stări (maghiari, sași și secui) erau echilibrat împărțiți. Ungurii aveau în rândurile lor, în secolul al XVI –lea , membrii ai tuturor celor patru confesiuni, însă predominantă era cea calvină. Era frecventă practica schimbării repetate a confesiunilor, chiar și după interdicția de înnoire religioasă din 1572. Sașii au fost singurul grup etnico – lingvistic care desfășurau pe teritoriul lor un confesionalism de stare. Era curentă părerea că

15 Mircea Păcurariu, *op. cit.* , p. 213 – 216. Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania*, vol. I, ed. II-a, Sibiu, 1935.

16 Krista Zach, *op. cit.*, p. 76.

17 Robert Csallner, *Quellenbuch zur vaterländischen Geschichte*, Teil 2., Hermannstadt, 1905, p. 31, *Ibidem*, p. 77.

18 Corp teritorial al celor trei *nationes* cu autonomia lor teritorială.

cel care renunță la credința evanghelică trebuie înlăturat din comunitate. Cât despre toleranță pe pământul crăiesc se pot spune foarte puține lucruri când e vorba de o altă religie receptă. Românii erau în număr mare însă nu erau luați în calcul. Ei nu formau o stare (*natio*) și nu erau reprezentați în mod direct în Dietă.

Odată cu intrarea Transilvaniei în componența Imperiului Habsburgic, în 1688, se modifică și politica religioasă, calvinismul cedând locul catolicismului. Biserica Catolică va fi favorizată din punct de vedere politic și material, fiind susținută de către armată pentru a-și realiza propriul ei interes, și anume acela de a atrage pe români la catolicism. Odată realizat acest lucru ei deveneau un sprijin politic și pentru habsburgi, care doreau să-și întindă dominația și asupra celor trei *natio*.¹⁹

În 1697 se încearcă o unire cu Roma în timpul mitropolitului ortodox Teofil (1692 - 1697) la Alba Iulia.²⁰ Unirea se va realiza în timpul mitropolitului Atanasie Anghel (1698 - 1713), în 7 octombrie 1698, când semnează actele de unire. În urma primirii de către ortodocși a celor patru puncte „florentine”, împăratul Leopold I a dat două *Diplome*, în 1699 și 1701, acordând preoților uniți aceleași drepturi și privilegii ca și clerului romano – catolic. Din păcate Guberniul a făcut tot posibilul să împiedice punerea în aplicare a conținutului acestor *Diplome*.

Privind retrospectiv asupra studiului de față putem spune că, toleranța religioasă la care facem referire, când discutăm despre Transilvania secolelor XVI – XVII, nu trebuie înțeleasă în sensul actual al conceptului, ci mai degrabă ca o înțelegere între principii și stări, cu scopul de a se feri de lupte interne.

Pătrunderea ideilor reformatoare a lui Martin Luther în Transilvania și Ungaria la începutul secolului al XVI –lea a avut un efect neașteptat. Transilvania, devenită autonomă în 1541, a proclamat în anul următor principiul libertății personale a seniorilor asupra credinței. Acest fapt a determinat o adevărată modă a schimbării confesiunii, ceea ce a făcut din Transilvania un loc de refugiu pentru luteranism, calvinismul și unitarianismul. Acest lucru a produs schimbări majore cu efecte și în zona politică, producând numeroase perturbări.

Răspunsul la această problemă a fost căutat în zona principiului libertății de credință. Această idee a fost puternic susținută de Ioan II Sigismund Zápolya (1541 - 1571) care a dat și o legislație specială în acest sens. În 1568 Dieta de la Turda va hotărî că libertatea cultului religios să fie sprijinită în continuare. Aici se vor arăta limitele acelei toleranțe deoarece funcționa doar între religiile „recepte” (catolici, luterani,

19 Keith Hitchins, *Mit și realitate în istoriografia românească*, Edit. Enciclopedică, București, 1997, p. 12.

20 Andreas Freyberger, *Historica Relatio Unionis Walachicae cum Romana Ecclesia (Relatare istorică despre Unirea Bisericii Românești cu Biserica Romei)*, Edit. Ioan Chindris, Cluj, 1996, p. 43.

calvini și unitarieni), ortodoxia era exclusă, fiind catalogată ca religie „*tolerată*”. Religia Ortodoxă a funcționat practic paralel cu acest sistem, cu care nu s-a întâlnit.

În secolul al XVII –lea principatul Transilvaniei va rămâne autonom până în 1688, când va intra în componența Imperiului Habsburgic. Acum are loc o ofensivă a catolicismului susținut de armata austriacă pentru realizarea scopurilor lor confesionale și politice.

Concluzionând, putem spune că în secolele XVI – XVII un aspect al toleranței a fost pus în practică, fiind văzut în cele din urmă ca o soluție pentru o criză politică. Acest lucru ar trebui să ne dea de gândit, mai ales în zilele noastre când sunt abordate discuții ecumenice, interconfesionale, între Biserici.

ASPECTS OF RELIGIOUS TOLERANCE IN TRANSYLVANIA IN THE XVI -TH AND XVII -TH CENTURIES

Summary

Religious tolerance to which we refer when discuss about Transylvania of the XVI th and XVII th centuries shall not be understood in its current concept, but rather as an agreement between Princes and States, in order to avoid the internal struggles.

Penetration of Martin Luther’s reforming ideas in Transylvania and Hungary in the early sixteenth century had an unexpected effect. Transylvania became independent in 1541 and the following year it proclaimed the principle of personal freedom of faith for the seniors. This effect produced major changes which affected the political area, causing numerous disturbances.

The answer to this question had been sought in the principle of freedom of faith. This idea was strongly supported by Ioan II Sigismund Zápolya (1541 - 1571) who emitted a special legislation for this purpose.

In 1568 Diet of Turda decided that freedom of religious worship should continue to be supported. Here we can see the limits of the tolerance because it functioned only between religions which were officially accepted (Catholic, Lutheran, Calvinist and Unitarian). Orthodoxy was excluded, being categorized as a “tolerated” religion. Orthodox religion has functioned almost parallel with this system.

In conclusion, we can say that in the XVI th – XVII th centuries the aspect of tolerance has been implemented, being seen as a solution to a political crisis. This should give us food for thought, especially nowadays when approached ecumenical, interfaith discussions between the Churches.

Translated by **Svetlana Muntean**

CULTURA PLANTELOR TEHNICE TRADIȚIONALE ȘI NOI, ÎN TRANSILVANIA DE SUD-EST, ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Niculina Ciotloș

Plante tehnice tradiționale: inul, cânepa și hameiul. Pentru dezvoltarea meșteșugului atât de necesar satisfacerii unor cerințe de viață, ca îmbrăcăminte și amenajarea locuinței, era nevoie de materie primă, iar în Transilvania ca și în alte ținuturi, materialele folosite pe lângă lână și piele, erau cânepa și inul. Din vestimentația simplă a țăranilor făceau parte cămașa din in sau cânepă, haina din lână, cojocul din piele, opincile din piele, ea era confecționată, în funcție de materia primă disponibilă, și nu în ultimul rând cânepa și inul.

Fibrele vegetale obținute din in și cânepă erau toarse manual în gospodăriile țăărănești și țesute aici pentru a deveni pânză, iar apoi confecționate piese vestimentare. Surplusul de tort și pânză era vândut pe piață în orașele învecinate sau târguri.

Menționarea destul de frecventă a acestor fibre vegetale în documentele vechi indică importanța pe care au avut-o în economia autarhică țăărănească și în cea feudală. Astfel, la 1564, Al. Lăpușeanu primea cânepa de la Bistrița Ardelenească, iar mai târziu Paul de Alep amintea numeroase mori de melițat inul și cânepa, întâlnite în drumul său. Pe la 1702, documentele menționează *iazurile* folosite ca *topile*, iar mai târziu, în numeroase foi de zestre figurează cânepa și inul.

Ocupându-se de *Istoria industriilor la români*, Nicolae Iorga menționează că, în condica de cheltuieli a domnitorului Constantin Brâncoveanu erau notate sume importante, 150 talanți s-au dat pe sămânța de cânepă, care s-a dat să se semene de astă primăvară –pentru obținerea unei recolte corespunzătoare¹.

În conscripțiile urbariale din 1785 și 1820, sunt menționate culturile de cânepă și in, când, una din întrebările ce țin de veniturile comune ale satului, era dacă sunt ape de topit cânepa. Astfel, în unele sate de pe malul unor pârauri sau râuri, erau înzestrate cu topitorii de in și cânepă. *Exemple: „... măcar avem Oltul aproape de sat, tot avem de unde cu putierea noastră să topim canabe*². (localitatea Sebeșul de Jos în anul 1820)

---

1 <http://www.History.com/RO/pages/ron/ourbus/History-canabe.asp-13.10.2009>

2 AN-DJ Mureș, *Fond Conscripții urbariale 1785-1820*, dosar nr.638, f.4

De topitu cânepilor și inului apă avem destulă, că apa Kukulo(Târnava) cură sub satu nost³. (localitatea Șoard în anul 1785)"

Sau: „loc de topitu cânepilor în ape avem și aicea în loc pe terasa asta care cură pe mijlocu satului⁴. (localitatea Jac în anul 1785)"

Dar mai sunt și sate în care se declarau următoarele: „Locuri pentru topit cânepa nu sunt, ci suntem nevoiți a mere în alte sate, pentru bani⁵ (localitatea Câmpești în anul 1785)."

Rolul deosebit al cânepii în cadrul gospodăriei țărănești este pus în lumină de multitudinea de credințe și practici care îi însoțesc cultura. Este o cultură feminină ori, se știe, femeia este chemată, într-o dihotomie a atribuțiilor în cadrul familiei, să perpetueze patrimoniul spiritual. Cânepa nu este doar o plantă textilă de cea mai mare importanță, ci și una alimentară, oleaginoasă, dar și medicinală. Numeroase rituri și practici magice îi însoțeau semănatul mai ales, dar și celelalte faze ale culturii și apoi prelucrării ulterioare⁶.

Registrul de casă al guvernatorului Transilvaniei, Baronul Samuel von Brukenthal, relevă creșterea importanței cultivării inului și cânepii pe domeniul de la Avrig. Astfel, în anul 1771 s-au vândut 36 de legături de in a câte 9 creștări în valoare de 3,24 florini, și cânepă 48 de legături a câte 7 creștări în valoare de 3,36 florini; apoi în anul 1772, s-au vândut 65 de legături de cânepa a 8 ½ creștări în valoare de 9,12 florini și 30 de legături in a câte 15 ½ creștări în valoare de 7,45 florini; iar în anul 1773 de pe acest domeniu s-au vândut 103 legături de cânepa a câte 7 ½ creștări în valoare de 12, 52 de florini și 43 de legături de in a 12 ½ creștări în valoare de 8,53 de florini⁷.

Izvoarele istorice, puține și destul de controversate, menționează utilizarea hameiului încă din antichitate când lăstarii tineri, recoltați din flora spontană, erau consumați sub formă de supe sau salate, iar conurile se foloseau la prepararea băuturilor.

Pe teritoriul Transilvaniei hameiul ameliorat a fost luat în cultură în secolul al XIX-lea, deși industria berii se dezvoltă cu mult înainte, utilizând conuri din import. Hameiul ameliorat a fost adus din Germania de către sibișoreanul Wilhelm Stein⁸.

Plante tehnice noi: sfecla de zahăr, dudul și tutunul. Întotdeauna omul a manifestat o puternică atracție față de alimentele dulci, primele fiind fără îndoială mierea și fructele dulci, pe care omul de la începutul existenței lui le găsea în natură. În evul mediu timpuriu sfecla numită *iarba romană* sau *beta circula* se cultiva ca legumă, fiindu-i consumate doar frunzele, apoi în evul mediu sfecla se răspândește ca furaj, iar

3 *Idem*, dosar nr.VI/89, f.5

4 *Idem*, dosar nr.IX/154, f.4

5 *Idem*, dosar nr. 20, f. 5

6 Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec al XIX-lea)*, Fundația Culturală Cele Trei Crișuri, Oradea, 1995, vol.I, p.240

7 AN-DJ Sibiu, *Fond Brukenthal*, Q1-4 nr. 242, f. 38

8 Al. Salontai, I. Bobeș, T. Perju, *Cultura hameiului*, Editura Ceres, București, 1983, p.10

ea este menționată documentar, în 1675 de cărturarul român Nicolae Milescu Spătarul, în urma unei călătorii în China și în care observă că populația locală consumă o plantă numită *dintele câinelui* pentru obținerea zahărului ⁹.

Planta care produce zahărul este cea mai grozavă uzină chimică din natură, cu sintezele cele mai uluitoare. Din câteva elemente, apă, lumină, pământ, reușește să producă numeroase substanțe – de la glucoză, zaharuri, amidon, proteine, celuloză, grăsimi până la esențe parfumate, coloranți și antibiotice.

Istoria zahărului din sfeclă începe în Berlin, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, iar cel ce avea să propună sfecla ca și producător de zahăr, a fost chimistul Anderas Sigismund Marggraf, un ultim reprezentant al chimiei vechi, dar studiul lui a ajuns la arhivă. Insuccesul nu era decât urmarea firească a depresiunii generale politice și economice a vremilor acelora.

În același timp, în Franța sfecla făcea obiectul unor cercetării asidui, în vederea extragerii zahărului.

La începutul secolului al XIX-lea, când Anglia devenise cel mai important comerciant al zahărului produs în America, Napoleon Bonaparte instituie blocada coastelor europene. Ca urmare se produce criza produselor coloniale, printre care și de zahăr. Criza a ajutat să se ieftinească prețul de cost al zahărului extras din sfeclă și să-i ridice calitatea la nivelul celui colonial¹⁰.

1799-Franz Karl Achard, membru al Academiei de Științe din Berlin, președinte al secției de fizică al acestei academii la vârsta de 29 ani, elev al lui Marggraf, prezintă în lucrările sale: *“Scurte indicații cu privire la fabricarea siropului, zahărului și rachiului din sfecla roșie și furajeră”* și *”Descrierea amănunțită a metodei după care trebuie să se cultive sfecla de zahăr”* tehnologia de obținere a zahărului.

1830-în Transilvania se introduce și se răspândește cultura sfeclei de zahăr, iar în localitatea Gîrbou, jud. Sălaj începe construcția primei fabrici de zahăr din sfecla.

1833-începe producția la fabrica de la Gîrbou în 1848 fabrica este distrusă de un incendiu¹¹.

Se construiesc în Transilvania fabrici de zahăr la Bod și apoi la Târgu- Mureș, spre sfârșitul secolului al XIX-lea în 1889 respectiv în 1893¹².

În secolul al XVIII-lea duzii au început să fie cultivați, în unele părți ale Transilvaniei, pentru creșterea viermilor de mătase¹³. O primă manufactură modernă

9 Stroia Alex Lucian, Crușevan A., Costache A., *Zahărul, să-l cunoaștem*, Editura Tehnică, București, 1983, passim

10 A. Băltărețu, *Fructele Pământului*, Editura Albatros, București, 1987, p. 196-201

11 <http://www.didactic.ro/files/5/zaharul.doc>, 29.09.2009

12 Stroia Alex Lucian, *O călătorie în lumea zahărului*, Editura Tehnică, București, 1987, passim

13 AN-DJ Sibiu, *Documente Ocna Sibiului*, 1769, nr.11

de mătase a fost înființată la Sibiu de căpitanul Gallaratti. Funcționarea ei depinzând în primul rând de creșterea viermilor de mătase, pentru a sprijini, autoritățile de stat au dat instrucțiuni și chiar dispoziții pentru plantarea duzilor în Transilvania. Gallaratti însuși urmărea îndeaproape această problemă¹⁴. Magistratul Sighișoarei a rezervat dealul „Galgenberg” pentru o plantație de duzi, cerând lui Gallaratti sămânță și instrucțiuni cu privire la plantarea acestora¹⁵. La Arhivele Naționale din Sibiu, se păstrează copia unei circulare, din 7 aprilie 1788, către magistratele din Brașov și Rupea, în care cultivarea dudului era apreciată ca „o îndatorire plăcută”, iar locuitorii erau invitați să predea cât mai multe frunze de dud crescătorilor de viermi de mătase, căci activitatea acestora se va resimți *direct sau indirect asupra tuturor locuitorilor*. În același document se menționează că în unele locuri viermii au murit din lipsă de frunze de dud¹⁶. Din cauză că nu s-au plantat suficienți duzi pentru manufacturile de mătase înființate, s-a întâmplat, uneori, ca la Sighișoara, să fie smulse prea multe frunze de dud, distrugându-se în acest fel pomii existenți¹⁷.

În anul izbucnirii războaielor conduse de Horea, Cloșca și Crișan, producția de viermi de mătase a atins 12989 fonturi¹⁸. În ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea producția lor a regresat, dar la începutul secolului următor, în anii când Austria a acceptat blocada Continentală impusă de Napoleon, creșterea viermilor de mătase a luat iarăși avânt, iar duzii erau cultivați cu miile fiind necesari viermilor de mătase. Producția lor era achiziționată la prețuri avantajoase de manufacturile de mătase din Transilvania sau de cele existente în alte părți ale monarhiei habsburgice¹⁹.

Tutunul, originar din America, unde băștinașii foloseau tutunul în scopuri ceremoniale și medicale, importul său în Europa în urma expedițiilor lui Columb, a marcat o nouă etapă în istoria acestuia. Începând cu secolul al XV-lea, consumul său a crescut constant. În secolul al XVIII-lea, tutunul era deja comercializat pe plan internațional și devenise parte din majoritatea culturilor. Odată cu secolul al XIX-lea, țigările încep să înlocuiască consumul de tutun sub forma fumatului cu pipă, narghilea, mestecat și prizat.

Plantat experimental în grădini, tutunul se adaptează la suprafețele reduse de pe care profiturile pot fi considerabile.

14 AN-DJ Sibiu, *Fondul de acte fasciculare*, cutia XIX, nr. 16,24, 25

15 *Ibidem*, nr.40

16 *Ibidem*, nr.30

17 *Ibidem*, nr.31

18 Liviu Botezan, *Tendențe ale gospodăriilor nobiliare din Transilvania de a introduce plante tehnice și de a ameliora soiurile de pomi fructiferi și de viță de vie în perioada 1785-1820*, în *Ialomița*, Materiale de istorie agrară a României, Slobozia, 1983, p.250-255

19 I.Istvan și Cs. Elek, *Creșterea producției de mărfuri în agricultura Transilvaniei din perioada destrămării feudalismului*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, seria Historia, 1962, fasc. I, p.41-65

Anul 1560 este considerat a fi anul în care a început răspândirea tutunului în Europa, iar pentru spațiul transilvan, se cunoaște răspândirea lui spre sfârșitul secolului al XVI-lea ca și obiceiul fumatului. Pătruns la început în palate, tutunul s-a extins apoi în masă.

În perioada 1785-1820, s-au accentuat tendințele gospodăriilor transilvănene de a-și spori veniturile prin introducerea pe pământurile lor a unor plante tehnice și ameliorarea soiurilor de fructe și de viță de vie, în vederea comercializării lor pe piață. Una din plantele tehnice, care s-a generalizat în această perioadă a fost tutunul.

Cultivarea tutunului a devenit rentabilă nu numai prin posibilitatea exportării lui în provinciile vestice ale monarhiei habsburgice, ci și prin creșterea consumului pe piața internă. Rentabilitatea desfacerii lui pe piața internă l-a determinat pe negustorul grec Ionatan Mavrodeny să arendeze dreptul de a vinde tutun în orașul Cluj în anul 1789²⁰. În anul 1789, pe piața Făgărașului și a Brașovului, prețul minim al unui font de tutun a fost fixat la 4 creițari, cel mediu la 6 cr., iar cel maxim la 9 creițari²¹.

Tutunul, în Scaunul Mureș, era cunoscută în mai bine de două treimi din numărul satelor. La începutul secolului al XVIII-lea tutunul a ajuns să fie una din sursele de câștig ale populației unui grup de sate situate în zona de pe valea Mureșului, la nord și la apus de Târgu-Mureș. Din totalul de 556, 29 măzi (1 maza=56 kg.) de tutun realizat de contribuabili din întregul principat, în Scaunul Mureș, se produceau 349,17 măzi de tutun, deci trei cincimi. Această zonă a rămas mare producătoare de tutun până la mijlocul secolului al XIX-lea. Târgul de țară din ziua de Sânmihai (29 septembrie) din Târgu-Mureș era vestit tocmai prin cantitatea mare de tutun ce se vindea aici. Mari producătoare de tutun erau satele: Sântioana de Mureș (5735 fonți- 1 font=0,56 kg), Porumbeni (4037 fonți) Curteni (3113 fonți), etc²².

După intrarea Austriei în coalițiile antifranceze, tutunul a continuat să se răspândească în aproape toate comitetele și scaunele, îndeosebi în jurul orașelor Cluj, Deva, Sibiu, Brașov, Mediaș, Făgăraș, Sighișoara și altele.

În scurt timp însă oamenii au început să observe că tutunul avea multe urmări negative, neplăcute și chiar grave pentru organism, iar în secolul următor apar primele măsuri antitabacice luate de Dieta Transilvaniei, măsuri luate în primul rând împotriva negustorilor care îl importă, cauzând adevărate hemoragii financiare pentru achiziționarea acestei plante dăunătoare. Lipsa de efect a unor astfel de măsuri, este cu atât mai evidentă cu cât erau repetate frecvent în aceeași termeni și același gen de

20 AN-DJ Cluj-Napoca, *Arhivele orașului Cluj-Napoca*, fasc.II/nr.3313 și 3314/1899

21 Șt.Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, vol. I, Cluj, 1935, p. XV-XCVI (60 creițari sau 120 de dinari=1 florin renan; 1 font era egal cu ceva mai puțin de 0,5 kg.)

22 Alexandru Pal-Antal, Aurel Cherteș, *Agricultura în Scaunul Mureș la începutul secolului al XVIII-lea*, în *Terra Nostra*, 1973, p. 195

dispoziții. O hotărâre din 1683 a aceleiași diete interzice de această dată nu numai importul de tutun, ci și cultivarea acestuia pe teritoriul Transilvaniei, alarmată fiind de numărul din ce în ce mai crescut de fumători atât în rândul bărbaților cât și a femeilor, dar câțiva ani mai târziu Dieta întrunită la Alba-Iulia transferă responsabilitățile luptei împotriva fumatului pe seama stăpânilor de pământ, care trebuiau să ia măsuri drastice împotriva supușilor care cultivă sau fumează tutun. Nesocotirea acestor măsuri atinge limite maxime în timpul războaielor turco-austriece, obiceiul fumatului fiind răspândit în rândul soldaților.

Tutunul devine chiar monocultură pentru unele regiuni alese, fiind un produs vandabil atât în stare brută cât și prelucrat: „... *tutunul cultivat de țărani, alături de celelalte semănături era strâns și uscat de aceștia, pentru a fi vândut intermediarilor, care-l depozitau în locuri speciale sau în apropierea culturilor de tutun.*”

Dacă pentru celelalte plante partenere tutunului în traversarea oceanului, problemele care trebuiau rezolvate erau de altă natură, pentru cultura tutunului problemele sunt în primul rând de ordin tehnic. Tehnologia cultivării sale este mai elaborată, cuprinde operațiuni și instrumentar care nu apar în cazul culturilor cerealiere. Această cultură răspândește pe scară largă tehnici ce țin de horticultură. Principala preocupare este de a aduce plantele în situația de a fi plantate, de amenajarea și apoi semănarea în *paturi calde*. Adesea semințele erau purtate într-un săculeț la subsoară, pentru a fi aduse la temperatura propice germinării, erau udate la intervale de timp scurte, timp de 10-20 de zile, apoi odată declanșat procesul de germinare, săculețul de pânză se pune pe cuptor unde rămânea până în momentul în care plesneau semințele. Erau apoi semănate prin cernere în acel pat cald, făcut din bălegar proaspăt. Stratul obținut era udat seara și dimineața; o plantă avea nevoie pentru a se dezvolta de o asemenea manieră încât să poată fi plantată în câmp, de aproximativ o lună. Plantatul, transferul răsadului se făcea în câmpul bine arat și nivelat, în găuri obținute la intersecția liniilor trasate cu o greblă specială, linii perpendiculare unele pe celelalte. Plantele erau udate în continuare dimineața și seara. Când fiecare plantă avea cinci frunze, de obicei în iunie, cultura se prășea. Recoltatul începea în momentul în care tutunul producea o sămânță roșie și se executa de la bază la vârf. Acest lucru sătenii îl repetă până când gerul pișcă plantele²³.

Preocuparea față de producția de cereale, creșterea numărului de animale, cultivarea viței de vie, producții tot mai mari de tutun ne duc la concluzia că această comunitate era interesată atât de creșterea de animale cât și de celelate producții agricole pentru comercializarea acestora²⁴.

23 Apud, B.Ștefănescu, *Tehnică...*, p. 244

24 http://www.philipmorrisinternational.com/RO/pages/ron/ourbus/History_tobacco.asp-13.10.2009

**DER ANBAU VON TRADITIONELLEN UND NEUEN TECHNISCHEN PFLANZEN
IM SÜDOSTEN SIEBENBÜRGENS IM XVIII –TEN UND IN DER ERSTEN HÄLFTE
DES XIX -TEN JAHRHUNDERTS**

(Zusammenfassung)

Im XVIII –ten und in der ersten Hälfte des XIX -ten Jahrhunderts trugen die technischen Pflanzen zu der Entwicklung und dem Aufbau der Handwerke im Südosten Siebenbürgens bei.

Man war bemüht die mit Textilpflanzen bebauten Flächen zu erweitern, z.B. durch die Anpflanzung von Flachs und Hanf, welche Rohstoffe für handwerkliche- und Bastelarbeiten waren, und dann auch durch das anpflanzen von Maulbeerbäumen für die Seidenraupenzucht zwecks Gewinnung von Rohseide.

Außer Textilpflanzen wurden in dem Südosten Siebenbürgens technische Pflanzen angepflanzt, beispielsweise Hopfen, - für die Bierherstellung, Zuckerrüben und Tabak, welche - da diese äußerst gewinnbringend waren -, hauptsächlich aus wirtschaftlichen Gründen angebaut wurden.

MANIFESTĂRI ALE FRANCOFONIEI ÎN TRANSILVANIA, LA INTELECTUALII BLAJULUI, ÎN EPOCA LUMINILOR ȘI ÎN VORMĂRZ

Iacob Mârza,
Coralia Telea

Dinamismul cultural și politic al categoriei intelectualilor români, reprezentată în speță de profesorii școlilor din Blaj în epoca Luminilor și în *Vormărz*, s-a manifestat nu numai printr-o participare efectivă și – de multe ori – esențială la principalele evenimente politice și sociale, care au marcat istoria Transilvaniei în epocă, ci și prin atitudinea diferențiată față de cultura și istoria unor țări europene, cum a fost, de pildă, cazul Franței. De fapt, într-o astfel de ecuație a cercetării, trebuie să apreciem la justa ei valoare contribuția efectivă adusă de reprezentanții școlilor Blajului, supranumite „fântânile darurilor” în amplul proces de formare al intelectualității din Transilvania în perioada Renașterii naționale. În acea perioadă, o parte din profesorii și elevii de aici – activă până în deceniul 3 al secolului al XIX-lea – se încadrează în *galeria creatorilor de cultură românească* din Transilvania, educată în spiritul ideilor pedagogice progresiste ale lui Ignaz Felbiger și ale filosofiei lui Christian Wolff, din care s-a recrutat elita mișcării *Supplex Libellus Valachorum* (1791) și reprezentanții principali ai Școlii Ardelene, o adevărată „Gelehrtenrepublik”, la care se adaugă intelectualii din *generația liberală (romantică) de intelectuali (profesori, elevi ș. a.)*, existentă și activă după această dată (Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu, George Barițiu, Ioan Rusu ș. a.), marcată de filosofia lui Immanuel Kant și Wilhelm T. Krug, mai ales în *Vormărz*, care a pregătit teoretic și practic Revoluția din Transilvania de la 1848-1849¹. De fapt, în cadrul comunicării de acum, la aceste două generații de intelectuali români trebuie să raportăm diferite manifestări ale francofoniei în Transilvania din epoca Luminilor și din *Vormărz*.

Valorizarea modernă și sistematică a unei anumite istoriografii românești², la care se adaugă noi investigații documentare, ne-au permis să surprindem și, firește, să interpretăm, unele manifestări ale francofoniei la românii ardeleni, în speță la intelectuali formați în școlile Blajului, activi în epoca Luminilor și în *Vormărz*, adică în perioada care a anticipat Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania. În fond, astfel de manifestări

---

1 N. Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, „Lumina”, 1944; idem, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, Edit. Did. și Ped., 1971; Iacob Mârza, *Școală și națiune (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, „Dacia”, 1987; idem, *École et nation (Les écoles de Blaj à l'époque de la renaissance nationale)*. Traduction Rodica Chira et Doina Pușcău, Cluj-Napoca, „CET”, 2005; idem, *Dynamisme politique dans la Transylvanie des Lumières: le cas des professeurs de Blaj*, în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 329-338; idem, *Tradition und Erneuerung im Siebenbürgischen Schulwesen im Zeitalter der Aufklärung: die Schulen aus Blasendorf*, în *Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, VIII, 8, 2006, p. 427-437.

2 Cf., de pildă: Andrei Radu, *Cultura franceză la românii din Transilvania până la Unire*, Cluj-Napoca, „Dacia”, 1982; Gheorghe Lascu, *Imaginea Franței la românii din Transilvania până la în anul 1918*, Cluj-Napoca, „Dacia”, 2000; Coralia Telea, *Interférences franco-romaines chez Georges Barițiu*. Préface: Iacob Mârza, Iași, „Stef”, 2009.

francofone se încadrează în mai amplul și organicul fenomen al interesului românilor ardeleni - până la „Unirea de la Alba Iulia” (1 Decembrie 1918) - față de cultura franceză.

Investigațiile de acum, ale căror rezultate sunt niște *praeliminaria*, s-au axat în primul rând pe unele căi de pătrundere ale culturii franceze la românii ardeleni³, în contextul mai amplu al influenței franceze ori a francofoniei asupra modernizării Țărilor Române⁴, fără să ocolească rolul ideilor franceze în secolul Luminilor, în lupta pentru emanciparea și renovare culturală și politică a românilor ardeleni. Totodată, cercetările vizează semnificația ideilor progresiste franceze în contextul „Renașterii naționale”, respectiv interesul generației prerevoluționarilor români din Transilvania pentru istoria și experiența politică a Franței, fără să ignore procesul de intensificare a penetrației culturii franceze la românii din Transilvania până în ajunul Revoluției de la 1848-1849.

O abordare a mijloacelor de pătrundere a culturii franceze la românii ardeleni - pe parcursul secolului Luminilor și în Vormärz – trebuie să aibă în vedere și volume în limba franceză răspândite în diferite biblioteci particulare, chiar dacă unele figurau în *Index librorum prohibitorum* (Montesquieu, Voltaire ș. a.)⁵, respectiv însușirea acestei limbi în școli latinești, nemțești și ungurești, care au fost frecventate și de studioși români. În primul caz este convingătoare difuzarea unor nume de referință ale Luminilor franceze în Transilvania, cum a fost Voltaire de pildă⁶.

De altfel, interes pentru *libri gallici*, cu indiscutabile preferințe pentru domeniile teologiei, jurisprudenței, istoriei, filosofiei, filologiei ș. a. mărturisesc trei izvoare documentare, à propos de răspândirea cărții franceze în mediul cultural al Blajului iluminist, la nivel instituțional, respectiv în bibliotecile Mănăstirii Sfintei Treimi și a Seminarului diecezan: *Inventarium librorum Balasfalvae in Residentia Ep[iscop]ali, [...] nunc vero curae ac custodiae R[everen]d[issim]i Domini Petri Aaron de Bistra Vicariis Generalis [...] A[nn]o 1747 die 14-ta Junii confectum*⁷; *Inventarium Seminarii Dioecesanii Balasfalvensis de Anno 1777*⁸; *Catalogus Bibliothecae*

3 Cf. orientări metodologice și constatări științifice credibile la Victor Neumann, *Tentația lui Homo-europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est*, București, Edit. Șt., 1991, passim.

4 Vezi Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studii asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*. În românește de Aurelia Creția. Prefață și note Alexandru Duțu, București, „Univers”, 1982; Sultana Craia, *Francophonie et francophilie en Roumanie*. Version française par Ileana Cantuniari. Illustrations et chronologie par Gheorghe Buluță, București, „Meronia”, 2006.

5 Cf., de pildă, Iacob Mârza, *Une liste de livres interdits en Transylvanie (seconde moitié du XVIIIe siècle)*, în *Revue des études sud-est européennes*, XXI, 3, 1983, p. 177-181.

6 Idem, *La circulation de l'oeuvre de Voltaire en Transylvanie au XVIIIe siècle*, în *Synthesis*, V, 1978, p. 149-162.

7 Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj, ms. lat. 550. Cf. și Pompiliu Teodor, *Începuturile Bibliotecii din Blaj, în Călușa bibliotecarului*, XI, 2, 1958, p. 28-29; Magdalena Tampa, *Din începuturile Bibliotecii din Blaj*, în *Biblioteca și cercetarea*, III, 1979, p. 126-145.

8 Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj, ms. lat. 257. Vezi și Pompiliu Teodor, *Lumea cărților lui Samuil Micu*, în *Revista bibliotecilor*, XXIV, 4, 1971, p. 237-239; Corneliu Dima-Drăgan, *Un ensemble bibliologique roumaine de Transylvanie date de l'année 1777 (D'après un manuscrit latin inédit)*, în *Studia bibliologica*, Toronto, IV/1, 1980, p. 37-45.

*Monasterii Balasfalvensis ad Sanctissimam Trinitatem*⁹. De altfel, ultimul catalog, care include tezaurul de carte din biblioteca Mănăstirii Sfintei Treimi, cuprinde și o secțiune *Italici et Gallici*, în care sunt incluse tipărituri italienești și frațuzești¹⁰.

Firește, adăugăm existența unor titluri fundamentale din cultura franceză preiluministă și iluministă (Bossuet, Condillac, Diderot, Dumas tatăl, Fénelon, Fleury, Hélyvétius, Marmontel, Molière, Montesquieu, Rousseau, Voltaire etc.) în preajma unor intelectuali români din epocă, formați în școlile Blajului ori activi în cadrul lor instituțional (Petru Pavel Aron, Ioan Antonelli, Ioan Corneli, Ion Budai-Deleanu, Gherontie și Iosif Cotore, Ioan Giurgiu Patachi, Alexandru Fiscuti, Ioan Lemeni, Grigore Maior, Grigore Maior jr., Petru Maior, Daniel Marginai, Inochentie Micu-Klein, Samuil Micu, Leonte Moschonas, Vasile Popp, Aron Pumnu, Samuil Vulcan, Ladislau Vajda ș. a.)¹¹. De fapt,

9 Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj, ms. lat. 435; Iacob Mârza, *Das Schulzentrum Blasendorf, der Kern einer rumänischen Bibliothek in der Aufklärung*, în *Les bibliothèques centrales et la construction des identités collectives*. Edité par Frédéric Barbier et István Monok, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2005, p. 155-161.

10 Vezi Iacob Mârza, *Das Schulzentrum Blasendorf, der Kern einer rumänischen Bibliothek in der Aufklärung*, p. 160.

11 Pompiliu Teodor, *Échos jansénistes et gallicans dans la culture roumaine*, în *Synthesis*, IV, 1977, p. 165-176; Iacob Mârza, *Enlightenment Books in Romanian Libraries in Transylvania from the middle of the 18th Century to the first Decade of the 19th*, în *Enlightenment and Romanian Society*. Edited by Pompiliu Teodor, Cluj- Napoca, „Dacia”, 1980, pp. 55-67; idem, *Horizon livresque des Lumières dans les bibliothèques roumaines de Transylvanie depuis le milieu du 18e siècle jusqu'aux premières décennies du 19e*, în *Transactions of the Sixth International Congress on the Enlightenment*, Brussels, July 1983, The Voltaire Foundation, At the Taylor Institution, Oxford, 1983, pp. 251-252.

Asupra prezenței cărții franceze în apropierea unor cărturari ai Blajului, cf.: Magdalena Tampa, *Contribuții la istoria preiluminismului în Transilvania: despre biblioteca lui Ioan Giurgiu Patachi*, în *Biblioteca și cercetarea*, X, 1986, p. 299-303; idem, *Din nou despre începuturile bibliotecii de la Blaj. Cărți și posesori: Grigore Maior*, în *Biblioteca și cercetarea*, V, 1981, p. 93-105; Ioan Chindriș, *Biblioteca lui Inochentie Micu-Klein*, în idem, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, „Cartimpex”, 2001, pp. 45-76; Traian Bălan, *Data morții lui Ion Budai-Deleanu*, II, în *Făt Frumos*, IX, 4, 1934, p. 82-86; Mihai Mitu, *Biblioteca lui Ioan Budai-Deleanu*, în idem, *Oameni și fapte din secolul al XVIII-lea românesc*, București, „Atos”, 1999, p. 5-27, 163-172; *Catalogul bibliotecii lui Petru Maior*, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*. Ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, „Viitorul Românesc”, 1997, p. 340-355; V. Maxim, *Biblioteca lui Samuil Vulcan și cititorii săi*, în *Biblioteca și școala. Simpozion 28-29 martie 1976*, Oradea, 1976, p. 205-228; Iacob Mârza, *O bibliotecă particulară românească în 1824*, în *Biblioteca și cercetarea*, XV, p. 78-89; idem, *Catalogul cărților lui Ioan Lemeni din 1826*, în *Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” Iași. Lucrările Simpozionului de Biblioteconomie din 27-29 octombrie 1977*, Iași, 1978, p. 488-492; idem, *Contribuții la istoria culturii transilvănene în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Revista de istorie*, 32, 3, 1979, p. 523-534; idem, *Cinci liste cu cărți de la Nicolae Pauleti (1839-1842)*, în *Apulum*, XXIV, 1987, pp. 269-282; idem, *Din cărțile unui intelectual blăjean: preotul Ioan Olteanu (1804-1875)*, în *Biblioteca și cercetarea*, XVIII, 1994, p. 48-53; Constantin Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania Ioan Corneli (1762-1848)*, Oradea, 2003, p. 298-313; Eva Mârza, Iacob Mârza, *Iluminism și romantism la Vasile Popp (O listă cu cărți din 1842)*, în *Cultură și societate în epoca modernă*. Îngrijit de Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Cluj Napoca, „Dacia”, 1990, pp. 224-230; Iacob Mârza, *Cărți de la polihistorul Vasile Popp. Un document din 1842*, în *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802-2002*. Szerkesztette: dr. Deé Nagy Anikó, Sebestyén – Spielman Mihály, Vakarcz Szilárd, Marosvásarhely, „Mentor”, 2002, pp. 444-449; Eva Mârza, Iacob Mârza, *Biblioteca profesorului Ioan Antonelli (1827-1888). Investigații preliminare*, în *Biserica, Societate, Identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, Cluj-Napoca, „PUC”, 2007, p. 539-545.

o parte din acești erudiți va folosi, la timpul potrivit, multe „libri gallici” ale perioadei în diferite scrieri. Tot aici, amintim prezența unei cantități însemnate de carte franceză de orientare enciclopedică, reprezentativă pentru Iluminism și Romantism, într-o bibliotecă privată de talia aceleia a lui Timotei Cipariu¹², care împrumta cărți franțuzești, în *Vormărz*, din biblioteca particulară a Contelui Samuel Teleki din Târgu Mureș¹³.

Contactul unor studioși români din această perioadă cu limba și literatura franceză s-a petrecut atunci când au audiat cursurile unor școli superioare din Transilvania, din Imperiu ori de la Roma. Mulți dintre ei, între care amintim pe Petru Pavel Aron, Ion Budai-Deleanu, Gherontie Cotore, Ioan Giurgiu-Pataki, Grigore Maior, Petru Maior, Inochentie Micu-Klein, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Samuil Vulcan ș. a., au studiat, la un moment dat, la școli superioare din Roma, Viena, Trnava, Trenčin, Lemberg, Buda etc., în astfel de „spații formative” ei familiarizându-se, în mod firesc, și cu elemente de limbă și literatură franceză¹⁴. Se susține, de pildă, că viitorul Episcop de la Blaj, Petru Pavel Aaron ar fi studiat, chiar în familie, cu un profesor francez, numit Hojard¹⁵.

Un segment din manifestări ale francofoniei la intelectuali români formați în școlile Blajului, activi în cadrul instituțional de aici ori pe cuprinsul Marelui Principat al Transilvaniei, nu poate să ocolească rolul ideilor franceze în lupta pentru emanciparea și renovare culturală și politică a românilor ardeleni. Din acest punct de vedere, se impune elocventul caz al Episcopului greco-catolic Inochentie Micu-Klein (1700-1768). În lupta politico-națională, pentru câștigarea de drepturi pe seama românilor ardeleni, curajosul vlădică a făcut apel, nu o dată, după cum dovedesc mai

---

12 Cf. Jakó Zsigmond, *Bibliofilia lui Cipariu*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, X, 1967, p. 129-171; idem, *Biblioteca lui Timotei Cipariu înainte de 1848 și soarta ei în timpul Revoluției*, în *Studia bibliologica*, III/I, 1969, p. 205-217; idem, *Istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu*, în idem, *Philobiblon transilvan*. Cu o introducere de Prof. Dr. Virgil Cândea, București, „Kriterion”, 1971, pp. 310-361; Sidonia Puiu, Dora Daisa, *Biblioteca lui Timotei Cipariu. Catalog*. Vol. I-V, Cluj-Napoca, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, 1990-1999, 1258 p.

13 Andrei Radu, *op. cit.*, p. 20.

14 Andrei Radu, *op. cit.*, *passim*; Gheorghe Lascu, *op. cit.*, *passim*; Iacob Mârza, *Kultúrne styky sedmohradských Rumunov so Slovenskom v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia*, în *Historický časopis*, Bratislava, 31, 6, 1983, p. 912-926; idem, *Interferențe culturale între Transilvania și Slovacia (mijlocul secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, în *Revista de istorie*, 38, 3, 1985, p. 277-283. Cf., mai nou, Laura Stanciu, *Trnava spațiu formativ al elitei române ardeleni în secolul al XVIII-lea*, în *Annales Universitatis Apulensis Series Historica. Număr special*, 2009, p. 101-112; eadem, *Iluminismul central european. Școala ardeleană (1700-1825)*, Cluj-Napoca, „Mega”, 2010, p. 31-145 (III. Partea întâi. Spațiile formative al Școlii Ardelene).

15 Mihail Strajanu, *Începutul Renașterii naționale prin școli sau despre Episcopul Petru Pavel Aron*, Craiova, Tip. Naț., 1891, p. 9, apud Andrei Radu, *op. cit.*, p. 27.

multe memorii și petiții¹⁶, la generoasele principii ale dreptului natural, latinității limbii și romanității poporului român facilitate ori inspirate și de ideile culturii și filosofiei franceze¹⁷, cu care a putut lua contact, încă din epoca studiilor, în Slovacia, la Trenčín ori la Trnava, fără să ometem repetatele stagii vieneze ori anii chinuitori ai exilului de la Roma.

Totodată, unul din cărturarii generației sale, profesorul și prepozitul consistorial de la Blaj Gherontie Cotore (1720-?), cu temeinice studii în Slovacia, a alcătuit la Trnava, în anul 1746, două lucrări fundamentale pentru profilul iluminismului la românii ardeleni, *Despre articulusurile ceale de price*, respectiv *Istoria despre schismăticia grecilor*. Texte esențiale pentru Biserica Greco-Catolică din Transilvania Luminilor, într-o etapă în care încerca să-și găsească propria-i identitate, pe firul argumentativ al fundamentării Unirii cu Biserica Romei - înisând asupra necesității revenirii la originile creștinismului latin, din perspectiva binomului *Biserică romană – origine latină* -, cărțile lui Gherontie Cotore conțin idei îndrăznețe pentru epoca respectivă, animate de mesajul scrierilor lui Montesquieu, Rousseau și Voltaire, vis-à-vis de nevoia educației poporului obidit, căruia trebuia să i se insuflă sentimentul demnității și al încrederii în valorile culturii și educației¹⁸, autorul nefiind străin de ideile Luminilor franceze, pe care le-a putut cunoaște la Trnava, Viena și Roma.

Mai mulți istorici reprezentativi ai veacului Luminilor la românii ardeleni apelează și la „experiența franceză”, atunci când își redactează o parte din lucrările lor, multe din ideile fundamentale ale culturii și filosofiei franceze regăsindu-se, direct ori indirect, în paginile textelor lor. Un caz concludent îl reprezintă Samuil Micu (1745-1806), format și sub influența ideilor lui Jacques B. Bossuet, Charles du Fresne Du Cange și, mai ales, Claude Fleury. Mai precis, Samuil Micu va traduce din opera eruditului teolog și istoric al Bisericii *Istoria eclesiastică sau besericească a lui Claudie Fleuri* (inclusiv textul cu valențe metodologice *Cuvânt înainte al scriitorului*

---

16 Cf. Andrei Radu, *op. cit.*, p. 25. Vezi mai ales: Francisc Pall, *Ein siebenbürgischer Bischof im römischen Exil: Inochentie Micu-Klein (1745-1768)*. Studien und unveröffentlichte Dokumente, Köln/Weimar, Wien, Bohlau Verlag, 1991; idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-178*. Studiul *Exilul lui Inochentie Micu-Klein la Roma (1745-1768)*, selecția și transcrierea documentelor, aparat critic de Fr. Pall. Cuvânt înainte de ÎPS Lucian Mureșan. Prefață de Pompiliu Teodor, Membru corespondent al Academiei Române. Ediție îngrijită și indice de Ladislau Gyémánt, I-II/1-2, Cluj-Napoca, „C. S. T.”, 1997.

17 Gh. Lascu, *op. cit.*, p. 197.

18 Gherontie Cotore, *Despre articulusurile ceale de price, Sâmbăta Mare – 1746*. Prefață: Iacob Mârza. Glosar, notă asupra ediției: Mihai Alin Gherman. Transcrierea textului, note: Ioan Gabor. Ediție îngrijită, cuvânt introductiv, rezumat, bibliografie selectivă, indici: Laura Stanciu, Alba Iulia, 2000; idem, *Istoria despre schismăticia grecilor Trnavia*, 1746. Ediție de Ioan Gabor și Alin-Mihai Gherman. Note și studiu filologic de Alin-Mihai Gherman. Studiu introductiv, bibliografie selectivă, indici Laura Stanciu. Studiu teologic (Rezumat) Ernst Christoph Suttner. Prefață Iacob Mârza, Cluj-Napoca, „Argonaut”, 2006.

despre istoria besericească), respectiv *Istorie bisericească pe scurt*¹⁹. Totodată, se susține ca *Aufklärer*-ul român a tradus, în 1782, romanul *Bélisarie* de Marmontel, dar și din Fénelon, *Les aventures de Télémaque*²⁰.

Istoricul Gheorghe Șincai (1754-1816)²¹ apelează și la cultura și civilizația francezilor, atunci când redactează o lucrare de răspândire a cunoștințelor naturii în rândul poporului²², unde amintește de „plongeur”-ul lui René Descartes, aerostatele cu aer cald ale fraților Joseph et Etienne de Montgolfier (prezentate publicului francez, în anul 1783) etc. În același timp, eruditul istoric, care alcătuiește, în anul 1804, o odă în cinstea lui Napoleon Bonaparte²³, expediată Ambasadorului Franței la Viena, textul fiind intitulat *Poema de Bonaparte*, citează în mod frecvent autori reprezentativi pentru spațiul cultural, filosofic și istoric al Franței, cu precădere din epoca Luminilor, în *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, inclusiv în manuscrisele care au precedat-o (*Notata ex varibus authoribus [...] și Rerum spectantium universam gentem Daco-Romanorum seu Valachi [...]*): Du Cange, Fleury, Mabillon, Millot, de Montfaucon, Montesquieu, Rousseau, Voltaire²⁴ ș. a.

În acest context trebuie să-l amintim și pe preotul și istoricul Petru Maior (1761-1821)²⁵, care apelează – nu o dată – și la surse galice în alcătuirea lucrărilor sale. Parțial, astfel de izvoare sunt înregistrate și de biblioteca particulară. Ne gândim, în acest sens, la cărți de Antoine, Arnauld, Bayle, Bossuet, Calmet, Dupin, Fénelon, Fleury, Labre, Malebranche, Millot, Montesquieu, Montfaucon, Pascal, Quesnel, Voltaire²⁶ ș. a., ale căror idei despre biserică, religie, libertate, critica despotismului etc. i-au putut marca scrisul istoric. Mai mult decât atât, autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812 a tradus, după o variantă italiană, des citita lucrare a lui Fénelon, *Întâmplările lui Telemach*, Pesta, 1818²⁷, ale cărei încărcături educative nu i-au putut fi străine lui Petru Maior.

19 Pompiliu Teodor, *Sub semnul Luminilor Samuil Micu*, Cluj-Napoca, „PUC”, 2000.

20 Andrei Radu, *op. cit.*, p. 41, 110.

21 Ana-Maria Roman-Negoi, *Recuperarea unui destin Gheorghe Șincai, Hronica românilor*. Prefață Eva Mârza, Cluj-Napoca, „Argonaut”, 2009. Cf. și comentariul lui Andrei Radu, *op. cit.*, p. 28.

22 Cf. Gheorghe Șincai, *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*. Studiu introductiv și ediție critică de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, Bucureștie, Edit. Șt., 1964.

23 Vezi Iacob Mârza, *Mihail Tertina (1750-1808), un iluminist slovac la Oradea*, în *Biblioteca și cercetarea*, XVIII, 1989, p. 79-91.

24 Ana-Maria Roman-Negoi, *Recuperarea unui destin Gheorghe Șincai, Hronica românilor*, passim.

25 Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)*. Prefață: Iacob Mârza, Cluj-Napoca, „Risoprint”, 2003.

26 *Ibidem*, passim. Vezi, totodată, *Catalogul bibliotecii lui Petru Maior*, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, p. 340-355.

27 Andrei Radu, *op. cit.*, p. 43-44.

Polihistorul Ion Budai-Deleanu (1760-1820)²⁸, reprezentant al ultimei generații din cadrul Școlii Ardelene, dovedește prin multe din lucrările sale, din sfera istoriei, literaturii etc., că era la curent cu câteva din ideile fundamentale ale culturii și ideologiei iluministe franceze, cu care a putut lua contact încă din epoca studiilor la Viena ori în cadrul activității de la Lemberg²⁹. O cercetare atentă a unui *Apendice*³⁰, *Despre <Uniunea celor trei națiuni> și <Approbatăe Constitutiones> ale Transilvaniei* ar fi de natură să ne pună în legătură cu influențe din gândirea social-politică a lui Montesquieu. *Aufklärer*-ul, care folosește, nu o dată, în scrieri neologisme franceze, a redactat o fermecătoare poemă eroi-comic, *Țiganiada*, care l-a impus definitiv în istoria literară națională. Conținutul de idei al poemei, cu trimiteri directe la realități social-politice ale Transilvaniei la cumpăna veacurilor XVIII-XIX, unde se discută și destul de multe chestiuni de politică, trădează indiscutabile influențe din gândirea franceză a vremii, cu trimiteri indiscutabile la texte din Voltaire, Montesquieu, Rousseau etc. O evaluare a opiniilor unor eroi din poemă (Baroreu, Slobozan, Janalău ș. a.) surprinde, relativ facil, mai ales în Cântecul X, ecouri ale ideilor de dreptate, libertate, egalitate, opinii despre formele de guvernământ (republică, aristocrație, monarhie) ori cu privire la legislație, cu indicii la opiniile unui Danton, Robespierre, Saint-Just³¹ etc. De altfel, o cercetare, chiar sumară a sursologiei la principala lucrare istorică, datorată lui I. Budai Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae commentationuncula cum observationibus historico-criticis*, ne va pune în contact cu nume reprezentative ale gândirii franceze din epocă: Buffon, Montesquieu, Rousseau, Voltaire³² etc., epopeea ultimului gânditor, *La Pucelle* fiind un model pentru polihistorul român.

Lui Ion Budai-Deleanu i se atribuie și textul unui memoriu³³, redactat în anul 1804, în plină perioada postiosefină, când lupta politică a românilor ardeleni pentru drepturi național-politice înregistrează o altă turnură, manifestându-se în sfere mai pragmatice, cum ar fi agricultura și cultura. Argumentele aduse în favoarea solicitărilor românilor ardeleni trimit, între altele, și la orizontul unor soldați, întorși de pe câmpul de luptă unde s-au confruntat cu francezii: „Dară dinpotrivă să crezi Împărăția Ta că Țara (care mai cu samă stă din Neamul rumânesc) plânge și geme de asupritele pe ei

28 Larisa-Elena Matei (Fârtat), *Coordonate ale discursului istoric la Ion Budai-Deleanu: De originibus populorum Transylvaniae*. Conducător științific: Prof. Univ. Dr. Iacob Mârza, Universitatea „1 Decembrie 1918” Facultatea de Istorie și Filologie, Alba Iulia, 2009, 247 p.

29 Andrei Radu, *op. cit.*, p. 33-40, 111, 114.

30 Ion Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae – Originea popoarelor din Transilvania*. Ediție de Ladislau Gyémánt, cu o introducere de Ștefan Pascu și Ladislau Gyémánt. Note și traducere de Ladislau Gyémánt, Vol. I, București, Edit. Enc., 1991, p. 306-336.

31 Andrei Radu, *op. cit.*, p. 44-46, 111, 113.

32 Ion Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae – Originea popoarelor din Transilvania*. Vol. I-II, *passim*.

33 D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc 1804*, Cluj, „Dacia”, 1970.

greotăți și nedreptați. Ostașii care au venit din prinsoara franțozului (sau frâncului) multă descoperire au făcut fraților săi și Neamurilor sale despre starea Țării Frâncești, de unde să culege a crede că de nu să va face îndreptare și ușurare acestui Neam asuprit, cu <a>nevoie să va țânea, fără pericol, îndelung supt jugul greutăților în care să află. Pentru că greotătea Norodului niciodată nu vestește bucurie”³⁴.

Surprinzătoare este, pe firul interesului pentru anumite evenimente din istoria Franței revoluționare, atitudinea preotului din Cergăul Mare (județul Alba de Jos) și istoricului Ioan Monorai (1756-1836)³⁵, în lucrarea *Scurtă Cunoștință a Lucrurilor Dachiei și mai ales ale Ardealului și ale altor mișcări care în zilele ceste mai de curând se întâmplară în Europa* (1820). Câteva din constatările lui Ioan Monorai, cuprinse în cartea a V-a, pledează pentru ecoul Marii Revoluții Franceze și a războaielor napoleoniene printre intelectualii români ai vremii, autorul propunând o legătură între evenimentele din Franța și cele ce ar urma să se petreacă în Transilvania: „[...] și de alte multe nevoi care era în Țară, nu mi le închipuesc almintrelea aceastea, fără ca când ar fi fost aceastea revoluții tocma aici în Ardeal, care de la începutul revoluțiilor acestora abia când și când a avea prilej de a mai răsufila câte o țiră”³⁶.

Interesul cărturarilor blăjeni față de cultura, filosofia și politica franceză din veacul Luminilor înregistrează, după cum vom proba, la îndemâna unui anumit strat istoriografic, diferite forme de manifestare, și în *Vormärz*, „experiența galică” împlinind, cel puțin în câteva cazuri, destinul spiritual al unor foști profesori de la școlile Blajului. Din generația liberală (romantică) de intelectuali (profesori, elevi ș. a.), existentă și activă în cadrul instituțional al școlilor marcată de filosofia kantiană, mai ales în *Vormärz*, care a pregătit teoretic și practic Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania, se impune atenției cercetării profesorul Ioan Rusu (1811-1843), care a predat cronologia, geografia și istoria universală³⁷, autorul unui încântător manual, *Icoana pământului sau Carte de Geografie*, I-III, Blaj, 1842-1843. Acest manual, care face parte din literatura didactică românească, poate fi considerat, până la un punct al demonstrației științifice,

34 *Ibidem*, p. 81. Ladislau Gyémánt, *Ecouri ale Revoluției franceze în Transilvania*, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 175.

35 *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Edit. Acad., 1979, p. 586; Ed. I. Găvănescu, *Ioan Monorai. Un istoric ardelean necunoscut*, Arad, „Concordia”, 1938; idem, *Ioan Monorai și opera sa istorică*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria a III-a, Tom XXI, 1939, p. 465-477. Vezi, mai nou: Larisa Matei, *Discurs istoric și sursologie la Ioan Monorai (1756-1836)*, în *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, 8, 2004, pp. 113-117.

36 Ladislau Gyémánt, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 174.

37 Vezi *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 763; Iacob Mârza, *Politique et culture en Transylvanie dans „Vormärz”: le cas du professeur Ioan Rusu*, în *Cultură politică și politici culturale în România modernă*. Culegere de studii editată de Alexandru Zub și Adrian Cioflâncă cu ocazia celui de-al XX-lea Congres Internațional de Științe Istorice Sydney 2005, Iași, Edit. Univ., 2005, p. 67-81, n. 6.

un „vector de imagine” al culturii, societății, geografiei și istoriei Franței la românii ardeleni³⁸, cu câțiva ani înainte izbucnirea Revoluției de la 1848-1849. Cine va răsfoi paginile consacrate Franței³⁹ va putea întâlni observații și păreri de bun simț în ceea ce privește: cadrul general al țării; frumusețile naturale ale Franței; orizontul cultural al poporului; nivelul scăzut al educației în unele medii sociale; calitățile fizice și morale ale locuitorilor țării; vitejia soldaților francezi; dualitatea oamenilor; frumusețea femeilor; descrierea Parisului; opinii despre „literatura francească”⁴⁰ etc.

Interesul aceluiași dascăl de la Blaj față de cultura și civilizația franceză s-a manifestat, în epocă, și prin efectuarea unor traduceri din texte franceze, dovedind, o dată în plus, izvoarele orientării romantice ale lui Ioan Rusu, sincer admirator al învingătorului de la Arcole și Austerlitz. Reprezentative sunt, în acest sens, articolul atribuit lui cu titlul *Bonaparte Napoleon*, din *Foaia literară*, 8-13, 1838, respectiv traducerea *Insula Sfintei Elene și mormântul lui Napoleon*, apărută în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, I, 10, 1838; practic este o relatare a vizitei unui admirator la mormântul Împăratului. Sunt dovezi ale unor reacții postnapoleoniene în Transilvania deceniului 4, înainte de Revoluție.

Un alt profesor de la Blaj, Iosif Many (1816-1851)⁴¹, se remarcă printr-un atașament cultural aparte față de literatura franceză, din care a tradus ori a prelucrat câteva texte, folosindu-și cunoștințele de limbi străine (maghiara, germana, franceza), primite în familie și la Colegiul reformat din Aiud. De pildă, el publică, în ziarul *Organul luminării*, editat din anul 1847, la Blaj, împreună cu Timotei Cipariu și Aron Pumnul, articole despre literatura franceză ori diferite traduceri, colaborările sale în aceeași sferă a culturii europene având loc și în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, *Învățătorul poporului*⁴² etc. Încărcată de semnificații culturale și politice este tălmăcirea din cartea ultramontanului Félicité de Lamennais (1782-1854), *Les paroles d'un croyant*, semnificativă pentru divorțului preotului de Biserică; a realizat mai multe echivalențe între 1843-1845, unele publicate în *Învățătorul poporului*, traducerea circulând în manuscris prin diferite medii culturale ale

38 Gh. Lascu, *op. cit.*, p. 46 sqv.

39 Ioan Rusu, *Icoana pământului sau Carte de Geografie*, I, Blaj, Tip. Semin., 1842, pp. 179-226.

40 Cf. *George Bariț și contemporanii săi*. Corespondență primită de la Nicolae Maniu, Grigore Mihali, Ioan Fekete-Negruțiu, Ioan Antonelli, Iosif Many și Ioan Rusu. Ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș, Dumitru Suciu, Mircea Popa și Gelu Neamțu, III, București, „Minerva”, 1976, p. 355, 360, 368, 370; George Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. Bibliografie analitică, cu un studiu monografic, București, Edit. pt. Lit., 1969, p. 420, 437, nr. 2918, 3073; Andrei Radu, *op. cit.*, p. 215.

41 *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 549-550.

Vezi, mai nou: Iacob Mârza, *Interesul profesorului blăjean Ioan Rusu (1811-1843) pentru cultura și istoria Franței*, în *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, 14/I, 2010, pp. 169-178.

42 *George Bariț și contemporanii săi*, III, p. 289, 294, 296, 300, 302-305, 308, 318, 326, 340, 342; Andrei Radu, *op. cit.*, p. 55, 59-60, 65, 111, 113, 115.

Transilvaniei⁴³, fiind interzisă de autoritățile politice și anatimizată de Papa Grigore XVI, care a considerat cartea periculoasă pentru religia catolică: „mică în volum, dar imensă în perversitate”⁴⁴. De altfel, Iosif Many a dovedit interes cultural, prin ceea ce a citit, prelucrat ori tradus, multe texte fiind tipărite în publicația lui George Barițiu din Brașov⁴⁵, al căror corespondent era, pentru Boileau, Chateaubriand, Fleury, Formey, St. Marc Girardin, Guizot, Lamartine, Malherbe, Murand de St. Romain, Pascal, Racine, La Rochefaucauld, Rousseau, Lemaître de Sacy, Strietz, Vaillant, Voltaire ș. a. Dialogul lui Iosif Many cu literatura franceză viza, în ultimă instanță, și pe baza unor lecturi din *Journal des Débats*: educarea cititorilor prin cultură, morală și religie; importanța spirituală a traducerilor și formarea unei conștiințe literare; considerații asupra câtorva literaturi apusene (cu privirea specială cea franceză); familiarizarea societății românești din Transilvania cu arealul ideilor europene ale Revoluției - de unde și semnificația politică a traducerii din *Istoria Girondinilor* de Lamartine sau *Testamentul lui Pierre Pithou* – etc.

Profesorul Aron Pumnul (1818-1866)⁴⁶, un alt admirator din Blaj al culturii și civilizației franceze, a avut câteva colaborări și pe această temă cu tovarășii săi de idealuri Iosif Many și Tipotei Cipariu, mai ales în momentul editării publicației *Învățătorul poporului*⁴⁷. Aici tipărește o serie de texte, în care abordează și secolul Luminilor pe plan european. De fapt, a intrat în conștiința lectorilor o scurtă caracterizare asupra dimensiunii personalității filosofului de la Ferney, expusă în amintita foaie blăjeană, în articolul *Viața națiunii române*: „Voltaire este patriarhul filosofilor și urzitorul ideilor de libeitate, egalitate și frățietate care acum se întrupează între națiunile Europei”⁴⁸. Pornind de la exemplul oferit cu generozitate de cel care a scris *Eseu asupra moravurilor și spiritului națiunilor* (1756), Aron Pumnul propune cititorilor câteva incursiuni în istoria românilor ardeleni, pe firul evoluției sentimentului național, care nu i-a părăsit niciodată pe români. Lui Aron Pumnul i se atribuie și traducerea cărții lui Félix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, manuscrisul pierzându-se în anii viforoși ai Revoluției⁴⁹.

43 Vezi I. Breazu, *Lamennais la Români din Transilvania în 1848*, în *Studii literare*, IV, 1948, pp. 176-197.

44 Idem, *Studii de literatură română și comparată*, II. Ediție îngrijită, postfață, bibliografie și indice de nume de Mircea Curticeanu, Cluj, „Dacia”, 1978, p. 122.

45 George Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, p. 384, nr. 2534, p. 467, nr. 3383; Gh. Lascu, *op. cit.*, p. 56, 170. Cf. Și nota 38, supra.

46 *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 715-717. Cf., mai ales Ilie Rad, *Aron Pumnul (1818-1866)*. Prefață de V. Fanache, Cluj-Napoca, „CST”, 2002.

47 Vezi Pompiliu Teodor, Gelu Neamțu, *Din istoria presei revoluționare românești: „Învățătorul poporului” (1848)*, în *Studii. Revista de istorie*, 21, 3, 1968, p. 435-448.

48 Andrei Radu, *op. cit.*, p. 9, 66-67.

49 *Ibidem*, p. 66.

Părintele filologiei românești, Timotei Cipariu (1805-1875)⁵⁰, lider de opinie culturală și politică între profesorii de la Blaj - înainte și după Revoluția de la 1848-1849⁵¹ - a dovedit interes constant față de cultura și literatura franceză, biblioteca personală fiind înzestrată și cu numeroase „libri gallici” (Blanc, Guizot, Lamennais, Michelet, Thiers ș. a., fără să lipsească texte reprezentative ale literaturii clasice și romantice)⁵². Poliglotul de la Blaj, cunoscut pentru preocupările sale filologice, era preocupat de procurarea cărții lui Jean Vaillant, profesor de limba franceză în școlile românești din capitale Munteniei, intitulat *Vocabular purtăreț rumânesc-franțozesc și franțozesc-rumânesc, urmat de un mic vocabular de omonime*, București, 1839, împrumutat lui său Iosif Many, după cum rezultă dintr-o scrisoarea către George Barițiu (aprilie 1845)⁵³. Încă din deceniul 3 al secolului al XIX-lea, dovedea interes pentru cultura și istoria francezilor. De altfel, în 1838, împrumută din Biblioteca personală a contelui Iosif Teleki cartea lui Jacques Pierre Brissot (1754-1793), ziarist și om politic, șef al Girondinilor, *A doua scrisoare a unui apărător al poporului către Împăratul Iosif II privitor la emigrație și în principal asupra revoltei valachilor*, în care discută despre Răscoala lui Horea (1784-1785), luând apărarea răsculaților⁵⁴. Câțiva ani mai târziu, în 1844, era preocupat de traducerea din „noul luceafăr romantic”, romancierul Eugène Sue (1804-1857), foiletoanele cu caracter social *Le juif errant* (1842-1843), în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, VII, 36, 1844, VIII, 2-7, 1845 sau urmărind cu interes *Învățătorul poporului*, unde s-au publicat fragmente, cu titlul *O carte profetică pentru veacul nostru*, din Félicité de Lamennais, *Les paroles d'un croyant*, în traducerea lui Iosif Many, tot în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XI, 33-37, 52, 1848. În 1847 este publicat, în revista cipariană *Organul luminării*, un fragment, *Itinerarii: Vatican din Chateaubriand, Itinéraire de Paris à Jérusalem*⁵⁵.

Textele traduse ori prelucrate din literatura franceză de profesorul blăjean mărturisesc, în cele din urmă, înclinațiile sale culturale către literatura romantică europeană⁵⁶, în speță către cea franceză. În acest sens, trebuie să menționăm și mai multe conspecte ori notițe de lectură, rămase în manuscris, de pildă *Notițe lingvistice, Extrase*

50 *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, p.183-185.

51 Constatări la Valeriu Nițu și Traian Vedinaș, *Timotei Cipariu. Arhetipuri ale permanenței românești*, Cluj-Napoca, „Dacia”, 1986; Mircea Popa, *Timotei Cipariu, ipostazele enciclopedismului*, București, „Minerva”, 1993.

52 Cf. nota 11, supra. Vezi și Andrei Radu, *op. cit.*, p. 60-61; *George Bariț și contemporanii săi*. Corespondența primită de la Constantin Papfalvi, Simion Mihai-Mihalescu, Timotei Cipariu și Alexandru Sterca Șuluțiu. Ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș, Dumitru Suciu și Ioan Buzași, IV, București, „Minerva”, 1978, p. 124, 144, 200, 204, 225, 235, 247, 264, 298, 302.

53 Andrei Radu, *op. cit.*, p. 59-60.

54 *Ibidem*, p. 30-31, 61.

55 *George Bariț și contemporanii săi*, IV, p. 165, 200, 204, 214, 225, 235, 264, 298.

56 A se consulta Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, „Cartea Românească”, 2008, *passim*.

din *Rabelais*, *Vocabular de cuvinte român-francez*, inclusiv un set de cântece lumești, *Collection de chansons badines* (subintitulate *Chansons historiques françaises*)⁵⁷. În sfârșit, atașamentul lui Timotei Cipariu față de cultura și istoria modernă a Franței este dovedit, în primăvara anului 1848. Atunci aștepta, cu nerăbdare, informații despre evenimentele revoluționare din capitala Franței, după cum rezultă din scrisoare către George Barițiu (începutul lunii martie 1848): „[...] vezi ce grozăvii se tâmplară în Paris! Sunt cu nerăbdare, oare poșta proximă aduce-ne-va jurnale din Paris și ce s-a mai tâmplat? Mie mi se pare ca această tâmplare a scuturat din țâțâni toată starea Europei și de nu se va așeza Francia cu regele constituțional, poate să ajungem timpurile din 1793”⁵⁸.

Interesul istoricului, ziaristului și omului politic George Barițiu (1812-1893)⁵⁹ față de cultura și civilizația franceză, manifestat, nu o dată, în *Vormärz*, după ce părăsește Blajul (1836) și se stabilește în Brașov, se adaugă acelorași înclinații spirituale ale lui Ioan Rusu, Iosif Many, Aron Pumnul și Timotei Cipariu. De fapt, încă din perioada blăjeană a activității sale pot să dateze astfel de interese, mai ales că în „orașul școlilor” erau și alți pasionați de astfel de domenii culturale. Este cazul, bunăoară, al profesorului de filosofie Iosif Papp (1812-1845) de la Liceul episcopal, cu studii doctorale la Viena⁶⁰. Acel „[...] jeune homme plein de coeur et d'intelligence” i-a atras atenția călătorului francez Augustin de Gerando, în deceniul 5 al secolului al XIX-lea când a vizitat Blajul⁶¹, prin faptul că însoțitorul său vorbea franceza, italiana, latina, maghiara, româna și chiar turca⁶².

Revenind, de fapt, la George Barițiu, precizăm că și în cazul său, după cum am observat și la Timotei Cipariu, s-a observat un interes special, chiar dacă gradat, față de cultura și civilizația franceză. I-a admirat, indiscutabil, pe Voltaire, Rousseau și Montesquieu, considerându-i genii ale veacului Luminilor⁶³, chiar dacă a avut o atitudine rezervată, inițial, față de moștenirea culturală franceză. Ne gândim la opinia

57 Andrei Radu, *op. cit.*, p. 60; Gh. Lascu, *op. cit.*, p. 55-56, 106, 170.

58 George Bariț și contemporanii săi, IV, p. 298.

59 Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900, p. 76-79; Vasile Netea, George Barițiu. Viața și activitatea sa, București, Edit. Șt., 1964; Coralia Telea, *Interférences franco-roumaines chez George Barițiu*. Préface: Iacob Mârza, Iași, „Ștef”, 2009.

60 Cf. Iacob Mârza, *Cultură, religie și destin la Blaj, în Vormärz: profesorul Iosif Pop (1812-1845), în Spiritualitate transilvană și istorie europeană*. Editori Iacob Mârza & Ana Dumitran, Alba Iulia, 1999, p. 463-468; idem, *Identitate și alteritate la Blaj în „Vormärz”: cazul școlilor, în Identitate și alteritate 3 – Studii de istorie politică și culturală – Omagiu Profesorului Liviu Maior*. Editori: Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară, Cluj-Napoca, „P. U. C.”, 2002, p. 379-386..

61 Augustin de Gerando, *La Transylvanie et ses Habitants*, II, Paris, 1845, p. 217-218.

62 George Bariț și contemporanii săi, IV, p. 251; Iacob Mârza, *Identité et altérité à Blaj sous le „Vormärz”: le cas des écoles, în Cahiers de l'Echinox Journal. Volume 10. Les imaginaires européens*, Cluj, „Dacia”, 2006, p. 286-293.

63 Andrei Radu, *op. cit.*, p. 55.

conservatoare asupra „spurcăciunilor” lui Honoré de Balzac⁶⁴, pe care o putem raporta la particularitățile educației primite, chiar în școlile din Blaj ori de la Cluj, dar și ca o reflexie a relațiilor tensionate între Austria și Franța. Însă, convingătoare ne apar însemnările asupra literaturii franceze, în textul *Scriitorii clasici*, publicat în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, II, 5, 1839, p. 38-39. Aici discută despre „epoha de aur” a clasicității franceze, elogiind meritele Cardinalului Richelieu, a împăraților Ludovic al XIII-lea și Ludovic al XIV-lea⁶⁵, enumerând numele unor învățați care au contribuit prin scrierile lor ca franceză să devină „limba lumii”: Corneille, Racine, La Fontaine, Voltaire, Rousseau („Heraclitul veacului său”), Montesquieu („nemuritorul autor al cărții *L'esprit des lois*”), Diderot, D'Alembert, Helvetius, Chénier, Chateaubriand, Madame de Staël, Lamartine, Hugo⁶⁶ ș. a.

Nu o dată, George Barițiu s-a preocupat de cheștiunea traducerilor, după cum reiese dintr-un articol programatic, *Traducere*, apărut în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, I, 1, 1838, p. 4-7. De fapt, opiniile expuse aici despre „măiestria traducerii”, „model din franțuzește”⁶⁷ etc., aplicate și în practică, le putem observa în fragmentele traduse, în mod frecvent, și din literatura franceză. Nu o dată, eruditul care a scris *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pre două sute de ani în urmă*, I-III, Sibiu, 1889-1891, admirator al lui Napolen Bonaparte, a oferit cititorilor români echivalențe, în deceniul 4 al secolului al XIX-lea, din: Chamfort, Chaulieu, Corneille, Fénelon, Honorie, Hugo, La Fonaine, La Rochefoucauld, Montesquieu, Jean-Paul, Racine, Rousseau⁶⁸ ș. a.

Investigații relativ recente asupra gazetelor barițiene au demonstrat⁶⁹, indiscutabil, ecouri franceze în *Foaie pentru minte, inimă și literatură* dar și în *Gazeta de Transilvania*, concretizate prin prezența Franței și a francezilor în paginile cunoscutelor periodice. De altfel, problematica poate fi sistematizată în: bibliografie (biblioteci și tipografii; considerații culturale); presă; filosofie, psihologie, morală; probleme socio-politice; politică externă; învățământ, educație, instrucție; filologie, lingvistică (poezie, proză, teatru, istoria literaturii, teorie și critică literară); istorie, științe⁷⁰. În raport direct cu o astfel de problematica, bogată și vastă, care mărturisește indiscutabil ecouri franco-române, ne atrag atenția captivantele foiletoane cu portretul lui *Napoleon Bonaparte*, publicate în *Foaie literară*, 8-11, 13, 1838, p. 59-61, 67-69, 76-

64 *Ibidem*, p. 53.

65 George Barițiu, *Articole literare*, București, „ESPLA”, 1959, p. 37-38.

66 *Ibidem*.

67 *Ibidem*, p. 23-29.

68 Andrei Radu, *op. cit.*, p. 86, 108, 112, 184. Elogiul lecturii, fără să lipsească „considerații sociologice” asupra interesului românilor pentru lectură în textul *Cărți, cititori*, din *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, VI, 51, 1843, p. 404-408. Vezi George Barițiu, *Articole literare*, p. 52-64.

69 Coralia Telea, *Interférences franco-roumaines chez George Barițiu*, *passim*.

70 *Ibidem*, p. 37-68, 76-120.

77, 81-86, 90-92, 97-100. Astfel de foiletoane dovedesc, încă o dată, interesul și pasiunea lui George Barițiu pentru istoria Franței⁷¹, situație reflectată și de textul consacrat lui Richelieu, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, III, 5, 1840, p. 33-36 și lui Victor Hugo⁷², din aceeași revistă, IV, 4, 1841, p. 31.

De altfel, imaginea Franței la românii ardeleni în *Vormärz* câștigă în densitate și diversitate⁷³, la o eventuală parcurgere a mai multor numere din *Gazeta de Transilvania* (1838-1847)⁷⁴, unele din informații fiind prelucrate ori traduse după reviste și ziare franțuzești care circulau în Transilvania, în *Vormärz*. Între acestea menționăm: *Constitutionnel*, *Courier Français*, *Globe*, *Journal des Débats*, *Moniteur de Paris*, *National*, *La Presse*, *Revue de deux mondes*, *Revue du Progrès*, *Temps*⁷⁵ etc. În fond, informațiile difuzate de foile barițiene în diferite medii Transilvania, care vizau diferite coordonate din viața socială, politică și culturală a Franței înainte de Revoluția de la 1848-1849, mărturisesc puterea modelului francez și a semnificației francofoniei printre românii ardeleni, care se pregăteau de Revoluție.

Cercetările de față, vizând diferite ipostaze ale manifestărilor francofoniei în Transilvania, la intelectualii Blajului, în epoca Luminilor și în *Vormärz* le-am conceput, pe parcursul unui „voyage livresque”, ca niște *praeliminaria*, la îndemâna unui anumit strat istoriografic, care ar putea fi îmbogățit și nuanțat valorizat în viitor, în scopul completării diferitelor fațete ale imaginii Franței printre românii ardeleni⁷⁶. Un astfel de fenomen cultural, la care au subscris și cărturarii Blajului, formații în școlile de acolo ori activi în cadrul instituțional oferit de așezămintele românești, bisericești și educative din „Mica Romă”, trebuie să-l raportăm la efortul difuzării ideii de latinitate a limbii și de romanitate a poporului român. Elocvent este, din acest punct de vedere, discursul istoric ori filologic al reprezentanților Școlii Ardelene (Gherontie Cotore, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu ș. a.), dintre care unii au dovedit înțelegere – dacă nu chiar atașament – față de valorile culturii și civilizației franceze, respectiv pentru ideile cardinale ale Marii Revoluții Franceze⁷⁷, *libertate*, *egalitate*,

71 *Ibidem*, p. 128-147.

72 *Ibidem*, p. 160-164, 173. Vezi și Iacob Mârza, *Segment de culture française moderne chez les Roumains de Transylvanie: informations sur Victor Hugo dans „Foaie pentru mine, inimă și literatură”*, în *Annales Universitatis Apulensis Philologica*, 4, 2003, p. 9-15.

73 Un stadiu al investigației la Daniel Sularea, *Aspecte ale imaginii Franței la românii ardeleni la jumătatea secolului XIX*, în *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*. Coordonatori: Sorin Mitu, Florin Gogâltan, Oradea-Cluj, 1995-1996, p. 261-267.

74 Coralia Telea, *Interférences franco-roumaines chez George Barițiu*, p. 195-257.

75 *Ibidem*.

76 Vezi credibile propuneri de cercetare și diferite pertinente sugestii culturale la Gh. Lascu, *op. cit.*, p. 195-204.

77 Ladislau Gyémánt, în *Crisia*, XVIII, 1988, pp. 173-183. Pentru exemplul Banatului cf. Nicolae Bocșan, Mihai Duma, Petru Bona, *Franța și Banatul 1789-1815*, Reșița, Edit. Muz., 1994.

fraternitate. Era o epocă în care „[...] toată Europa îi plecată spre răsuflare [...]”⁷⁸, după cum glăsuia un apel al ofițerilor și soldaților români cantonați în Tirol, mobilizați și de evenimentele politice și militare din Franța, semnat de capelanul militar Ioan Nemeș și de căpitanul Petru Meheși, adresat Episcopului din Oradea Ignatie Darabant, în 8 noiembrie 1797, rugându-l să acționeze de urgență la Curtea din Viena pentru „[...] răsuflarea neamului nostru [...]”⁷⁹.

Procesul de pătrundere al culturii și civilizației franceze la românii ardeleni, care au îndeplinit un rol aparte - după cum s-a stabilit deja - în efortul modernizării Țărilor Române⁸⁰, înregistrează o nouă și semnificativă etapă în anii care au precedat Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania. O parte din reprezentanții generației prerevoluționarilor și revoluționarilor români ardeleni (Ioan Rusu, Iosif Many, Aron Pumnul, Timotei Cipariu, Iosif Papp, George Barițiu ș. a.) a manifestat - după cum am menționat în paginile anterioare - un real interes pentru istoria și experiența politică a Franței din această epocă, a propos și de „mistica democrației” a lui Lamennais⁸¹. Prezența unor „libri gallici” apărute în deceniile care au precedat Revoluția europeană, lecturilor ori traducerile datorate unor foști elevi ori profesori ai Blajului în *Vormärz* din autori reprezentativi pentru istoria și literatura Franței prerevoluționare (Blanc, Chateaubriand, Colson, Guizot, Lamartine, Michelet, Sue, Thiers etc.) sunt tot atâtea mărturii, care pot fi completate ori diversificate prin viitoare investigații, ale francofoniei la românii ardeleni. Suntem, după opinia noastră, în fața unui fenomen spiritual, nelipsit de conotații politice europene⁸², din perspectiva trinomului *Aufklärung - Vormärz - Revolution*, care s-a manifestat - Este de domeniul evidenței! - sub cupola ideii cardinale de latinitate⁸³, demonstrată convingător de generațiile Școlii Ardelene și cultivată, dacă nu chiar folosită, din perspectiva politicii naționale la românii ardeleni, de intelectualii români liberali și romantici, în anii care au pregătit, teoretic și practic, Revoluția de la 1848-1849. În fond, stadiul cercetărilor de față, vizând diferite ipostaze ale manifestărilor francofoniei în Transilvania, la intelectualii Blajului, în epoca

78 Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, Edit. Șt. și Enc., 1986, p. 122.

79 *Ibidem*.

80 Vezi Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România*, passim; Sultana Craia, *Francophonie et francophilie en Roumanie*, passim; Rodica Lascu-Pop, *Interférences culturelles franco-roumaines (XVIII-e – XIX-e siècles)*, în *Francofonia*, Universidad de Cádiz, 3, 1994, pp. 87-97.

81 Ion Breazu, *Studii de literatură română și comparată*, II, p. 132.

82 Helmut Reinalter (Hrsg.), *Aufklärung – Vormärz – Revolution*. Jahrbuch der „Internationalen Forschungsstelle Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa von 1770-1850” an der Universität Innsbruck, Bd. 18/19 (1998/99), Frankfurt am Main, Peter Lang, 2000.

83 Cf. constatările lui Andrei Radu, *Cultura franceză la românii din Transilvania până la Unire*, p. 173-217 și, mai ales, concluzii plauzibile la Gh. Lascu, *Imaginea Franței la românii din Transilvania până în anul 1918*, p. 202-204.

Luminilor și în *Vormärz* surprind un paralelism cultural și politic, cu nenumărate conotații europene, într-o condiționare cauzală și reciprocă: *latinismul* și *francofonia*.

**MANIFESTATIONS DE LA FRANCOPHONIE EN TRANSYLVANIE,
CHEZ LES INTELLECTUELS DE BLAJ,
DURANT L'ÉPOQUE DES LUMIÈRES ET LE VORMÄRZ**

Résumé

Iacob Mârza,
Coralia Telea

À l'époque des Lumières et durant le *Vormärz*, la ville de Blaj a représenté pour les Roumains de Transylvanie le centre scolaire par excellence, d'où irradiait la culture écrite et parlée en langue nationale. Les élèves et les enseignants des écoles de Blaj (fondées dans 1754) ont activement participé aux principaux événements politiques et sociaux ayant marqué l'histoire de leur province à l'époque, par conséquent nous pourrions affirmer qu'ils étaient fortement impliqués dans l'actualité qui leur était contemporaine. Notre étude se propose de souligner le rôle joué par eux (comme nous démontrent les recherches de Andrei Radu, 1982; Gheorghe Lascu, 2000 ; Coralia Telea, 2009 etc.) dans la pénétration des éléments de culture et de civilisation françaises chez les Roumains de Transylvanie.

À part le milieu scolaire, notre étude signale et enregistre d'autres voies par lesquelles la culture française a pénétré dans la ci-dessus nommée province, sans pour autant laisser de côté le rôle rempli par les idées françaises manifestées pendant le siècle des Lumières, à travers la lutte pour l'émancipation et la rénovation culturelle et politique des Roumains de Transylvanie. En même temps, nos recherches visent à surprendre la signification des idées progressistes françaises dans le contexte de la „Renaissance nationale”, respectivement l'intérêt manifesté par la génération des pré-révolutionnaires roumains de Transylvanie à l'égard de l'histoire et de l'expérience politique de la France, mais aussi l'intensification du processus de pénétration de la culture française dans la ci-dessus nommée province roumaine jusqu'avant la veille de la Révolution de 1848-1849.

Pour l'argumentation scientifique de l'étude les auteurs valorisent, près d'une vaste et diverse bibliographie moderne et contemporaine, l'activité culturelle et politique et l'œuvre des quelques érudits – autre fois élèves et professeurs dans les écoles de Blaj, par exemple: Florian Aaron, Petru Pavel Aaron, George Barițiu, Simion Bărnuțiu, Ion Budai-Deleanu, Timotei Cipariu, Vasile Collosi, Dumitru Coroianu, Gherontie Cotore, Vasile Erdeli, Ioan Giurgiu-Pataki, Constantin Lacea, Grigore Maior, Petru Maior, Ion Maiorescu, Iosif Many, Inochentie Micu-Klein, Ioan Micu-Moldovan, Samuil Micu, Andrei Mureșanu, Alexandru Papiu-Ilarian, Iosif Popp, Vasile Popp, Aaron Pumnul, Atanasie Rednic, Ioan Rusu, Gheorghe Șincai, Iosif Sterca Țuluțiu, Ladislau Vajda, Samuil Vulcan e. a. Notamment, il y a s'agit d'un parallèle culturel et politique avec des nombreux connexions européennes dans une évolution dialectique - *le latinisme et la francophonie* -, illustrées par les élèves et les professeurs des écoles de Blaj, à l'époque des Lumières et durant le *Vormärz* .

DIN ISTORIA CATASTROFELOR NATURALE. INUNDAȚIILE LA SIGHIȘOARA

Nicolae Teșculă

Istoria a fost mult timp legată de evenimente, de personalități și a neglijat un aspect esențial pentru înțelegerea evoluției civilizației umane, impactul avut de mediul înconjurător, asupra destinului comunităților, a popoarelor și a continentelor, contribuind decisiv la ceea ce, azi, numim cultură și civilizație umană.

Anul 1929 aduce prin apariția în Franța a revistei *Annales d'histoire économique et sociale* o cotitură în domeniul muzei Clio, cu apelul făcut la interdisciplinaritate, prin legături cu științe înrudite, cum ar fi geografia, psihologia socială, sociologia, cu ajutorul cărora, istoricii au încercat să arate, dintr-o perspectiva a *istoriei totale*, modul de dezvoltare a societății umane.¹

Destinul locuitorilor orașului nostru a fost și este strâns legat de râul Târnava Mare, care străbate urbea, care a oferit și oferă surse de energie, dar în același timp este capricios și prin inundații a provocat dezastre. Pe lângă atacuri militare, umflarea apelor a fost, una dintre cele mai mari pericole cu care strămoșii noștri s-au confruntat. Mai ales pentru Orașul de Jos acestea au reprezentat o amenințare reală.

Intr-un manuscris care se găsește la Biblioteca muzeului, profesorul R. Jacobi², arăta că prima informație asupra unei inundații la Sighișoara o avem la anul 1526 și apoi cu o ciclicitate de 10 ani acest dezastru natural a lovit de multe ori orașul nostru. Cele mai multe informații și descrieri ale unei inundații le avem pentru anul 1771, când în *Sächsischer Hausfreund*, din anul 1852 avem un articol de trei pagini, unde se menționează: „În timpul primei părți a lunii august 1851 țara noastră a fost încercată din toate părțile de puternice ploi torențiale și după acestea de inundații devastatoare. Erau puține locurile, care să fie cruțate de furia văilor celor două Târnave. Târnava Mare s-a ridicat puternic în țară până la maluri și ne-a păcălit, nu cu mersul său liniștit și nestricăcios, ci sălbatic și violent, distrungându-le și îngropându-le în noroiul adânc averea anevoios câștigată a locuitorilor. Cea mai mare dintre toate inundațiile Târnavei, de a cărei importanță avem până azi vești, a avut loc prin ridicarea importantă a apei la anul 1771. Deversarea o avem menționată la Sighișoara prin relatări contemporane și prin amintiri de 92 de ani, care întotdeauna au fost viguroase, ca a următoarei informații:

---

1 Asupra apariției și dezvoltării Școlii Analelor vezi: Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii* PUC/Mesagerul, Cluj - Napoca, 1996, passim.

2 Dr. R. Jacobi *Hochwässer in Schäßburg*, mss, Biblioteca Muzeului de Istorie Sighișoara, passim.

În iulie 1771 au fost așa de multe ploi torențiale, că (...) pârâurile și șanțurile au condus o cantitate de apă așa de mare în Târnăvă, care era de mai multe zile până în margini la maluri. (...) Râul a ieșit puternic la 18 iulie din malurile sale, lovind și inundând repede părțile adiacente din Orașul de Jos, grădinile și câmpurile. Concomitent cu râul s-a ridicat și pârâul Șaeș. În zadar au apărut împotriva forței sale casele și pivnițele, că venea nu doar apa, ci și noroiul, ca un puhoi. În câteva clipe apa invada adânc în toate pivnițele și doar întâmplător casele, așa că întreaga piață până la casa comandamentului, azi casa economică a orașului³ (era inundată n.n.), apa a depășit podeaua a caselor din Baiergasse și sub ferestrele acestora totul era acoperit.”⁴

Privești orașul inundat este una cutremurătoare, având o forță de distrugere extraordinară măturând totul în cale, dar mai bine să lăsăm textul să vorbească: „Impunătoare, dar și periculoasă, era imaginea, dintr-un deal în altul era inundat (totul n.n.) și apa în a sa sălbăcie și spumegând la suprafață închisă în numeroase amestecuri, a adus case întregi, pomi, poduri, șoproane, case din lemn, lucruri din casă (...) ș.a.m.d., din care, chiar și un leagăn cu un copil se găsea fără salvare în mijlocul valurilor. Un butoi de vin întreg a ieșit dintr-o pivniță din Baiergasse și a fost lăsat în nămol în Venchi.

Deja forța continuă năvolnică a apei avea să distrugă pe de-a întregul cele două poduri mari de pe Târnăvă, în dreptul (străzii n.n.) Baiergasse și la Fischhof (!? n.n.), iar al treilea din Venchi le va urma curând. Deja podul Siechhof stătea într-o curte de maier, adus de ape; așa le-a fost oferit spectatorilor adunați o privești înfricoșătoare, cu casa încă în picioare a maierului Georg Frank sau după amintirile naratorului Michael Henning, care singur a rămas în casa sa și ca să scape de puhoi a făcut o spărtură pe vârful acoperișului din șindrilă și de aici cu o voce deznădăjduită striga. Acum nu mai stătea în puterea omenească, fără o barcă, fără o plută nu-l putea apăra nimeni. Așa a stat până într-un târziu, singur înconjurat de valurile înalte, care aveau să înnece (...) casele vecine cu puternice lovituri ce trosneau ca un cutremur; părea să fie o victimă a apei morții.

În această situație se urcă evlavios preotul Trausch pe Dealul Crucii⁵ și de aici a stat suspendat în mare pericol ridicând o rugăciune în fața morții. Prin aceasta s-a simțit în așa mare grad încrezător, că a așteptat liniștit răsăritul destinului său până ce apa a scăzut și salvarea sa a fost posibilă.”⁶

3 Este vorba de clădirea numită popular azi Poșta Veche

4 „Die Überschwemung Schäßburgs im Jahre 1771” in *Sächsischer Hausfreund. Ein Kalender für Siebenbürgen zur Unterhaltung und Belehrung auf Schaltjahr 1952*, Neue Folge des siebenbürgisch-deutschen Volksbuches XIV Jahrgang, p. 111.

5 este vorba de partea de sus a străzii Ștefan cel Mare.

6 *Ibidem*, p. 112.

Această atmosferă încărcată a perturbat viața locuitorilor lăsând urme adânci în memoria colectivă a locuitorilor: „*A durat două zile până când râul s-a întors în malurile sale, însă calea între cele două maluri a rămas suspendată din cauza lipsei podurilor*” și a grosimii nămolului. Un eveniment de care o femeie în vârstă își aduce aminte cu multă însuflețire ne oferă următoarea poveste:

„*În acest timp veneau 8 măcelari sighișoreni, printre care și soțul naratoarei, care atunci era un tânăr flăcăiandru cu tatăl său, din iarmarocul de Sânpetru, unde aveau să cumpere vite. Întorcându-se spre casă au auzit, că au fost distruse toate podurile peste Târnava și nu puteau trece, au plecat prin Reissel pe o ridicătură a Galgenberg-ului⁷ către grădina cu albine, proprietate a tatălui vitreg al bătrânei doamne și, aici, au așteptat scăderea râului. Cu toate acestea nu aveau provizii și încă trei zile au folosit pe cele ale maierului român. Pe predicatorul din Siechhof,⁸ (...) îl vor fi primit ospitalier, că legătura cu malurile de dincolo nu au putut fi stabilite în următoarele trei zile*”⁹

Făina nu a fost îndeajuns să le astâmpere foamea și așa că au urcat pe deal de unde: „... *strigară către dealul opus să-i poată auzi apropiatii (...) cu greu au primit răspuns, după o lungă așteptare la malul de dincolo. Au umplut un butoiș de 10 vedre cu toate alimentele și un devotat și minunat innotător Bernhard a înnotat și a tras și a adus doritele provizii.*”¹⁰

În cele din urmă cu lemnul de construcții au ridicat un podeț și legătura dintre cele două maluri a fost restabilită. Apoi continuă relatarea: „*Sighișoara a dat dovadă de noroc în aceste evenimente fără să fie deplânse vieți omenești. Pe teritoriul orașului s-a găsit doar un singur cadavru, care era al unei doamne necunoscute. Totuși distrugerea în case și curți, devastarea câmpului a depășit toate închipuirile și în anii următori era lipsă în special de alimente, lipsa a fost așa resimțită, că prețurile acestora au fost așa de înalte, cum era pe timpul de foamete.*

*Ca înălțime inundațiile din 1771 au ajuns să lase urme încă pe deplin vizibile ca partea din spate a așa numitei curți Pfaftenmaierhof (!? n.n.) . Această inscripție arată înălțimea puhoiului de aproximativ 21 de picioare peste media albiei Târnavei.*¹¹ După o serie de relatări din același timp a depășit cunoscuta urmă a apei din 1668 și inundația din 1834 care deși mare nu se ridică la o asemenea înălțime ca cea din 1771, care era cu 22 de țoli mai mare¹². ”¹³

7 Azi parte a Dealului Gării în zona străzii Tudor Vladimirescu.

8 Este vorba de preotul Trausch de la Biserița Leproșilor

9 *Ibidem*, p.113.

10 *Ibidem*.

11 aproximativ 6,3 metri înălțime.

12 aproximativ 5,5 metri.

13 *Ibidem*, p. 114.

În continuarea cronicii lui Georgius Kraus din Turnul cu Ceas, scrisă de notarul orașului Martin Gottlieb Csech von Sterinheim, legat de această dezastroasă inundație se arată: „ Numai puține șoproane din Baiergasse au stat în fața apelor înalte ale râului Târnava și a pârâului Șaeș, apa a umplut toate încăperile. A umplut toate podurile mai și mici, clădiri, șuri, șoproane, grajduri grădini și garduri, care erau în apropierea Târnavei, doborând pomi viguroși și distrugând recolta de pe pământ...”¹⁴

Pentru secolul al XIX-lea cele mai mari inundații a avut loc în anii 1850-1851, când pârâul Șaeș și Târnava au lovit două zile pe locuitorii din Untere Baiergasse. Aceste inundații au determinat autoritățile locale să caute soluții pentru evitarea lor. Cea mai importantă va fi mutarea cursului pârâului Șaeș.

La acea vreme Sighișoara era unul dintre cele mai mari orașe din Ardeal. După recensământul din 1850 în oraș erau 7203 suflete, care după naționalitate se împărțeau astfel: 4777 sași, 1742 români, 383 maghiari, 273 țigani, 2 boemieni, 1 cazac, 4 austrieci și 6 evrei.¹⁵

Pentru această perioadă relatările le avem din ziarele sibiene și brașovene, care aveau în orașul nostru corespondenți . Nu cunoaștem cine erau aceștia, însă probabil erau profesori ai Școlii din Deal. Pentru perioada dinaintea revoluției de la 1848 știm că Georg Daniel Teutsch era corespondent la foile brașovene.¹⁶

În septembrie 1850 după o vreme ploioasă, ziarul sibian relatează: „ Sighișoara, la 4 septembrie. Din păcate, putem da acum și corespondențe sighișorene cu rapoarte legate de inundații. În 2 ale a(cestei n.n.) l(uni n.n.) orașul nostru a fost bântuit de o inundație, cum nu și-au mai amintit nici cei mai vechi și mai bătrâni locuitori. Mai mult de două treimi din oraș a fost ocupată de apa pârâului (...) și a râului Târnava. În puhoi și-au pierdut viața numeroși oameni, și la locuințe și alte averi s-au produs multe stricăciuni. În afară de acestea au fost blocate comunicațiile cu orașul, fiind distruse în calea apelor nu doar podurile și podețele de aici, ci și numeroase poduri și terasele de pe dealuri.”¹⁷

Toamna anului 1851 va aduce alte inundații:“ Sighișoara, 5 septembrie. Un capricios ghinion ne-a lovit. În urma ploilor căzute din ultimele zile ale lui august rapid în timpul nopții de 1 spre 2 septembrie pârâul Șaeșului a cunoscut o mare înălțime, (...) (peste 5 mile și 800 de picioare) în fiecare loc este dublu periculoasă. La 2 septembrie

14 Arhivele Naționale ale României, Serviciul Regional Mureș, Fondul nr. inv. 322 Colecția de documente a Muzeului de Istorie Sighișoara, Dosar nr. 21, Continuarea cronicii din Turnul cu Ceas a lui Georgius Kraus pentru perioada 1681-1775, f. 5, p. 10.

15 Siebenbürgen Bote, nr. 199, Hermanstadt, den 16. Dezember 1850, s. 906.

16 Vezi aici lucrarea Elei Cosma Presa săsească și revoluția din Transilvania 1848/1849. Sächsische Presse und Revolution in Siebenbürgen 1848/1849, Cluj-Napoca/Heidelberg, 2002.p. 23.

17 Siebenbürgen Bote, nr. 143 Hermannstadt, den 8. September 1851, p. 687.

către ora 10 avea apa o așa de mare înălțime, că de-a lungul legăturilor celor două maluri ale pârâului, care în Orașul de Jos curge aproape pe întreaga suprafață, s-a ridicat în așa fel încât toate ulițele au fost acoperite de apă.” Atât de mare a fost apa în unele case, încât a ajuns la primul etaj al caselor de pe strada Baiergasse de Jos (azi str. 1 Decembrie 1918) și a ajuns să inunde până și piața orașului (azi P-ța Hermann Oberth).¹⁸

Această situație se va repeta câteva zile mai târziu, când același ziar arată: „ Sighișoara. La 16 ale a(cestei n.n.) l(uni n.n.) locuitori unei părți însemnate a orașului nostru au fost cuprinși de îngrijorare datorită ploilor, luni dimineața și mai apoi către amiază. Seara după orele 5 ne-am trezit cu o furtună, cum rar s-a mai întâlnit în luniile de vară în țara noastră. Fulgerele au lovit o casă de pe deal, însă nu a provocat pagube însemnate. Ploaia, care a venit cu furtuna, nu era puternică; în zona pârâului Șaeș, în partea de sus a orașului a apărut o rupere de nori, apoi pe la orele 7,45, deodată aceasta a provocat într-un sfert de oră o ridicare de 10 până la 12 picioare¹⁹ a apei și a inundat o mare parte a orașului de jos, (...) intrând în locuințe și pivnițe.”²⁰

Acum s-a considerat că pentru a asigura viața locuitorilor de inundații este absolut necesară mutarea cursului Șaeșului, care trecea prin Untere Baiergasse: “ *Sigur, că este o problemă de viață asigurarea orașului în fața inundațiilor (...) descurajator este că creșterea apelor nu trebuie să fie căutată a se opri prin îndiguiri...*”²¹ Se căutau soluții, se găsesc posibilități, dar mecanismul administrativ se mișcă greu și redactorul ziarului se arată extrem de circumspect: „ *Dar cum va fi ajutat (orașul n.n.)? În fapt, cine cunoaște realitățile interne ale Sighișoarei, nu a dat ce-a mai buna soluție. Autoritățile și comuna, care nu a putut să fixeze bazele unei cazarme, și care nu a fost în stare într-un timp lung să ridice o casă economică a orașului, cum va putea să realizeze devierea pârâului (Șaeș n.n.) la timp, dacă au rămas, vechile proiecte și idei adunate înainte de 1805 (...)! O petiție a mai multor cetățeni pentru asigurarea Sighișoarei în fața inundațiilor, către Î(naltul n.n.) Guberniu (cerea n.n.) să se stabilească de către o comisie, elaborarea unui proiect pentru un plan (de deviere a pârâului n.n.), deoarece pentru realizarea sa a fost impus de către municipalitate, contribuabililor, un impozit între 3-12 cr(eițari n.n.) săptămânal, după avere; cu toate că petiția de mai multe săptămâni a fost înaintată, nu se știe cert, dacă s-a rezolvat problema comisiei! Și este o nevoie urgentă!*”²²

Această ritmicitate pustiitoare a apelor necesita din partea autorităților o serie de luări de poziție cu privire la soluțiile pe care trebuiau luate pentru salvarea urbei de la o distrugere sigură. Una dintre soluții era aceea de a desfința stăvilarul existent pe râul

18 *Der Satellit*, nr. 73, Kronstadt, den 10. September 1851, pp. 355-356.

19 aproximativ între 3-3,6 metri.

20 *Siebenbürgen Bote*, nr. 152 Hermannstadt, den 24. September 1851, p. 735

21 *Ibidem*

22 *Ibidem*

Târnava Mare, la capătul străzii Morii²³ și bineînțeles, de a se devia cursul Șaeșului. Ca urmare a cererii cetățenilor orașului, menționată mai sus, Guberniul Transilvaniei va detașa un inginer, care va propune și regularizarea pârâului Căinelui la vărsarea lui în Târnava.²⁴

Aceste proiecte de anvergură nu era pe placul tuturor. O opoziție era din partea breslelor tăbăcarilor și cizmarilor, care aveau ateliere în zona stăvilarului și astfel credeau că interesele lor vor fi afectate. Acest lucru va duce la o dispută acerbă în ședințele consiliului orașenesc, unde tabără meșterilor breslași se dovedește a fi, totuși, minoritară.²⁵

Problemele vor fi rezolvate la începutul anul 1858 când în consiliul orașului se hotărăște realizarea lucrărilor pentru valea Șaeșului: „*Sighișoara la 12 ianuarie. La 13 ale a(cestei n.n.) l(uni n.n.) a hotărât adunarea comunității cu o majoritate covârșitoare, să se contracteze de la Banca Națională din Viena un credit de 100.000 până la 150.000 de fl.(orini n.n.), (...) printr-o dobândă de 7% în 32 de ani.*”. Cu acești bani va fi: “*Construită casa economică a orașului, ridicată primăria și va fi deviat definitiv Șaeșul; la ultima întreprindere se speră în ajutorul înaltului Aerariu, reprezentat de o suma consistentă.*”²⁶

În cele din urmă decizia va fi luată pentru devierea Șaeșului și în luna octombrie a aceluiași an are loc licitația pentru începerea lucrărilor: „*Sighișoara 8 octombrie. La 30 septembrie a avut loc licitația referitoare la devierea pârâului Șaeș. Întreprinderea, c cu toate costurile, notarul din Laslea J. Rether le-a ridicat la 47.900 fl (orini n.n.). Înalta ratificare a licitației se așteaptă azi și încă din toamnă vor începe lucrările.*”²⁷

Lucrările se vor termina abia în anul 1862, când după cum spunea profesorul Josef Haltrich: „... în sfârșit este gata greaua și costisitoare, dar și necesara lucrare, care a costat 50.000 de fl(orini n.n.), a mutării pârâului Șaeș. Miercuri, 26 februarie 1862 la orele 3 după amiaza, pârâul a intrat în noua sa albie.”²⁸

Se încheia, astfel, una dintre marile lucrări edilitare ale orașului nostru. Lucrarea putem spune că a fost una extrem de dificilă, deoarece nu existau mijloacele tehnice de azi, folosindu-se în special forța brațelor și ale animalelor de povară pentru transportarea milioane de metri cubi de pământ, realizându-se într-un timp relativ scurt, de doar 4 ani noul pat pentru albia pârâului.

23 este vorba de zona în care azi se găsește Școala Generală Radu Popa și Policlinica.

24 *Der Satellit*, nr. 24, Kronstadt, den 23. März 1852, pp. 101-102.

25 *Idem*, nr. 26, Kronstadt, den 30. März 1852, pp. 113-114.

26 *Kronstädter Zeitung*, nr. 11, Mittwoch, den 17. Januar 1858, p. 42

27 *Idem*, nr. 121, Montag, den 11. Oktober 1858, p. 42

28 Josef Haltrich “Culturhistorische Skizzen aus Schässburg”, în *Sächsischer Hausfreund*, XXX, Jahrgang, Kronstadt, 1868, p. 70..

Importanța acestei lucrări edilitare este esențială pentru dezvoltarea ulterioară a orașului, nu putem spune că a oprit alte inundații, dar a avut două urmări deosebit de importante. Pe de o parte a limitat forța de distrugere a puhoiului de ape, orașul fiind de acum încolo afectat doar de revărsările Târnavei, iar pe de altă parte a contribuit la dezvoltarea economică a lui Untere Baiergasse care dintr-o uliță mărginașă va deveni principala stradă economică a Sighișoarei.

**AUS DER GESCHICHTE DER NATURKATASTROPHEN.
ÜBERSCHWEMMUNGEN IN SCHÄSSBURG**
(Zusammenfassung)

Nebst Militärangriffen und Epidemien, wurde Schäßburg auch von Überschwemmungen heimgesucht.

Da Schäßburg sich in dem Gebiet des Zusammenflusses zweier Bäche, Hundsbach und Schaaser Bach, mit der Großen Kokel befindet, hatte die Stadt schon seit ihrer Gründung infolge der überquellenden Gewässer gewaltig zu leiden.

Die Studie untersucht das Hochwasser von 1771, und die Überschwemmungen von beginn der 50-ger Jahre des XIX –ten Jahrhunderts. Es wird die gewaltige Zerstörung durch die Fluten, sowie die Umfassenden Arbeiten an der Umleitung des Bettes des Schaaser Baches, um die Stadt von der Zerstörung zu bewahren geschildert.

Diese Umleitungsarbeiten konnten zwar das Überschwemmen der Stadt nicht verhindern, trugen jedoch zu der Abschwächung deren Ausmaßes bei und ermöglichten somit auch die weitere Entwicklung der heutigen 1. Decembrie 1918 Straße, dem kommerziellen Kern der Stadt.

ABDICAREA DOMNITORULUI ALEXANDRU IOAN CUZA, REFLECTATĂ ÎN GAZETA TRANSILVANIEI

Gabriel Grozav

Pentru emanciparea spirituală și economică a românilor transilvăneni, în educarea lor civică și politică, un rol esențial l-a avut și presa. Ce mai importantă publicație în perioada la care facem referire a fost *Gazeta Transilvaniei*. Pe lângă *Gazeta Transilvaniei*, se mai pot aminti și alte publicații: *Telegraful român* (apare la Sibiu), *Familia* (editată de către Iosif Vulcan, la Pesta, apoi la Oradea, aici a debutat Mihai Eminescu, în anul 1866), *Cncordia* (apare la Pesta și a fost editată de Sigismund Pop și Alexandru Roman), *Amicul școalei* (apare la Sibiu), *Albina* (apare la Viena, apoi la Pesta sub conducerea Vicențiu Babeș).

Gazeta de Transilvania, a fost primul ziar politic și informativ al românilor din Transilvania. Întemeiat de George Barițiu, a apărut la Brașov, la **12 martie 1838**, sub titlul de *Gazeta de Transilvania*. De la 3 ianuarie 1849, s-a numit *Gazeta transilvană*, iar de la 1 decembrie 1849, *Gazeta Transilvaniei*. Între 1 ianuarie și 25 iunie 1838, a avut suplimentul *Foaie lietrară*, iar între 2 iulie 1838 și 24 februarie 1865, suplimentul *Foaie pentru minte, inimă și literatură*.

Gazeta Transilvaniei, s-a bucurat de colaborarea unor personalități marcante din viața culturală și politică a românilor: Timotei Cipariu, Andrei Mureșanu, Florian Aron, August Treboniu Laurian, Damaschin Bojincă, Pavel Vasici, Ion Heliade Rădulescu, Costache Negruzzi, Nicolae Istrati.

În perioada la care facem referire, redactor al *Gazetei*, era Iacob Mureșanu, tipărirea se realiza la Editura lui Joanne Gott și apărea Miercurea și Duminica.

Iacob Mureșanu, a fost un publicist de talent și un editor deosebit de curajos, a tipărit *Pronunciamentul de la Blaj*, a modernizat ziarul introducând alfabetul latin, mărindu-i formatul și îmbunătățindu-i calitatea articolelor, pentru care a dus un război permanent cu cenzura poliției.

Gazeta, prezenta în articole ample realitățile Transilvaniei, revista presei europene dar și informații exacte, despre situația reală din Principate.

Prima informație despre *abdicarea domnului, Alexandru Ioan Cuza*, în *Gazeta Transilvaniei*, apare în **Nr.13 din 27 februarie 1868**. Informațiile legate de evenimentele întâmplăte la București, în noaptea de 11 februarie 1866 și în perioada imediat următoare, sunt prezentate pe prima pagină. Nu era o practică curentă prezentarea informațiilor despre Principate, pe prima pagină, de regulă informațiile erau prezentate la rubrica, *Cronica externă*, de pe ultima pagină.

În nr. 13, din 27 februarie 1868, se regăsesc informații exacte despre ce s-a petrecut la București. Informațiile celor doi corespondenți ai *Gazetei*, sunt structurate în două articole:

În primul articol sub titlul **Monarhia Austriacă, Transilvania, Brașov**, apare informația pe trei rânduri despre sosirea principelui Cuza, la Brașov, în ziua de 26 februarie 1866: „azi după prânz sosi principele Cuza, aici și descălecă cu escorta sa, la Hotel București”¹.

În al doilea articol sub titlul, **Principatele unite române**, sunt prezentate pe trei coloane două telegrame de la București, care prin comentariile și informațiile precise prezintă evenimentele de la București, din 11/23-12/24 februarie 1866.

Prima telegramă, scurtă de opt rânduri prezintă succint abdicare lui Cuza și face precizarea că s-a realizat fără vărsare de sânge și că după abdicare Bucureștiul, este liniștit: „Domnule redactor! Mă grăbesc a face cunoscut, că azi sa detronat Domnitoriul; dară ce este mai mult, că a fost fără vărsare de sânge. Fu silit a subscrie demisia de la tron și după aceea fu arestat. Domnu a plecat cu onoare; orașul liniștit”².

A doua telegramă, mult mai amplă, unde sunt înserate și comentariile corespondentului:

Telegrama prezintă pentru început, actul abdicării, arestare lui Cuza și a unor apropiați și modul de preluare a puterii de către Locotenența domnească: „fu principele Cuza luat din pat și silit să-și subscrie abdicarea de tron pe o hârtie formală pregătită de timpuriu....Se zice, că demisiunea de tron a subscris-o în loc de masă pe spatele unui ofițer”. Corespondentul *Gazetei*, apreciază că „inițiativa la actul acesta a luat-o un colonel de artilerie Haralamb, maiorul Leca și alți ofițeri”³.

Se prezintă apoi proclamația Locotenenței domnești, către soldați, locuitorii Bucureștiului și toți locuitorii Principatelor: „pe totu locu circulă următoarea placă, care e suscrisă de regimul provizoriu”⁴.

Succint se face referire la:

- componența Locotenenței princiare și noii miniștrii pentru: interne, justiție, finanțe, culte, lucrări publice și război;
- situația calmă din București și entuziasmul unor locuitori ai Bucureștiului după preluarea puterii de către Locotenență și publicarea proclamației;
- se insistă pe schimbul de telegrame între Viena și București. Viena cere lămuriri referitoare la evenimentele petrecute la București: „Telegraful e cuprins exclusiv cu depeșe diplomatice mai vârtos cu cabinetul din Viena”. Se arată că telegramele venite din străinătate apreciază pozitiv abdicare lui Cuza: ”Străinii toți saltă de bucurie că li sa redeschis resufletul”. Corespondentului *Gazetei*,

1 *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 13, An XXIX, 1866, p. 1.

2 *Ibidem*.

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem*.

are următorul comentariu: „Numai Dumnezeu, să fie cu statul românesc și să-l ferească de ori-ce influențe străine stricătoare și amenințătoare existenței lui”⁵;

- se prezintă hotărârea Corpurilor legiuitoare, care îl aleg domn, pe Comitele de Flandra, sub numele de Filip I: „Corpurile legiuitoare cu aclamări unanime au proclamat domn stăpânitor al României, pe Alteța Sa Regală, comitele de Flandra”⁶;
- în finalul relatării corespondentul, face câteva aprecieri la adresa lui Cuza: „Cuza or cum a fost mare întru proclamarea de legi mari, rămâne pentru înaintarea nației române. Daună, că n-a avut destulă energie a le și executa și a stârpi abuzurile”. Telegrama se încheie într-un ton destul de neîncrezător la viitorul Principatelor și se referă la locotenență și la noii miniștrii: „Vom vedea cu cât mai române vor fi faptele lor, că nici cald nici rece pentru națiune, nu se arată a fi”⁷.

În Nr. 14 din 3 martie 1866, se regăsesc două articole, care fac o radiografie a situației Principatelor, având drept suport presa din Principate, dar și cea de la Viena.

În primul articol, sub titlul *Principatele unite*, se face o revistă a presei cu spicuiuri ample din *Monitorul României* și *Românul*. Sun prezentate informații despre:

- actul Locotenenței domnești, prin care numește membrii guvernului;
- mesajul Ministrului de interne, Dimitrie Ghica, din 11 februarie 1866, prin care asigură locuitorii Capitalei și ai Principatelor, de intențiile noului guvern: „unirea, autonomia, principe străin, guvernare constituțională”⁸;
- scrisoarea lui Al. Ioan Cuza, din 12/24 februarie 1866, adresată generalului Nicolae Golescu, în care se prezintă dorința lui Cuza, de a părăsi țara: „Doresc, Domnule general, după împrejurările urmate a ne porni din țară cât mai degrabă”⁹;
- Hotărârea Locotenenței, de ai permite plecarea. Se descrie amănunțit modul în care Cuza, a plecat și se redă epistola către țară a lui Al. Ioan Cuza: „Înainte de a pleca de la palat de la Cotroceni, principele Cuza, a adresat locotenentului domnesc, domnul, Nic. Golescu, una nouă epistolă din care pune sub ochii națiunii următoarele cuvinte, prin care putem zice, că și-a luat ziua bună de la dânsa”. După redarea epistolei în *Gazetă*, se scrie: „Sunt drepte aceste cuvinte adresate națiunii în momentul plecării sale de către fostul domnitor și credem,....că prin fapte, națiunea să arate Europei, că știe nu numai a surupa dar și a edifica”¹⁰. În încheierea articolului, se prezintă câteva măsuri luate de către locotenență și guvern:
- anchetarea maiorului Librecht, cu următoarea remarcă: „cum oare domnul Librecht a putut aduna una avere atât de însemnată prin simpla renumerare ca funcționar?”;

5 Ibidem.

6 Ibidem.

7 Ibidem.

8 *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 14, An XXIX, 1866, p. 56.

9 Ibidem.

10 Ibidem.

- renumerația miniștrilor și a membrilor locotenenței, creșterea numărului de ministere, scăderea cheltuielilor guvernului: „nu vor primii renumerația de cât cei care au cea mai neapărată trebuință pentru susținerea lor”¹¹;
- demararea cercetărilor financiare a poștei și a telegrafului, înființarea gărzilor orășenești și modificarea legii de numire a înalților prelați, de către domn: „Legea privitoare la numirile capilor ecleziei de către Domnitoriu, legea ce lovea tote tradițiunile noastre în această privință”¹².

În al doilea articol intitulat **Cauza României**, se face un comentariu la articolele publicate la Viena, în revista *Debatte (Dezbatere)*. Se prezintă poziția Porții față de abdicare și mai ales față de proclamarea prințului străin. Poarta, în baza tratatului de la Paris din 1856, cere intervenția ei în Principate. În acest sens adresează telegrame, Angliei, Franței, Austriei și Rusiei: „proclamarea unui domn din dinastia europeană, care înseamnă nici mai mult nici mai puțin decât, că România vrea să se smulgă de sub suzeranitatea ei, care exemplu ar infecta și Serbia și Muntenegru”¹³. Poarta, cere Angliei, Franței, Austriei și Rusiei, întrunirea într-un congres, pentru a discuta problema românească: „Poarta a și luat inițiativa a chema pe puterile respective la conferință. Franța se învoiește, despre celelalte puteri afară de Rusia, care se crede, că are ceva amestec în această cauză, nu e nici o îndoială, că nu vor primii”¹⁴.

În Nr. 15 din 7 martie 1866, de această dată, la rubrica **Cronica externă**, găsim o interesantă analiză a *Gazetei* despre pozițiile puterilor europene, vis a vis de dorințele Porții, de a intervenii în Principate. În această analiză se arată și motivul pentru care Comitele de Flandra, a refuzat tronul României: „nicu un membru dintr-o familie dinastcă europeană nu poate sta sub suzeranitatea Porții”¹⁵

În Nr. 16 din 10 martie 1866, la rubrica **Cronica externă**, regăsim câteva informații scurte dar cu comentarii interesante din partea *Gazetei*:

- hotărârea Parlamentului de a trimite emisari Porți și puterilor garante, pentru a fi de acord cu un prinț străin în Principate: „De altminteana în Principate se spera că dorința generală a națiunii pentru principele străin, va afla sprijinul în puterile garante”¹⁶;
- dintre toate hotărârile luate de guvern, *Gazeta*, apreciază schimbarea legii prin care Biserica, era subordonată domnului: „ne bucură restituirea formeii constituționale a clerului, abrogându-se aruncătura cea rusească de a subordona, degrada ierarhia bisericească la starea volniciei domnului, care poate fi cea

11 *Ibidem*.

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*.

14 *Ibidem*.

15 *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 15, An XXIX, 1866, p. 66.

16 *Ibidem*.

mai periculoasă sub un principe cu simțăminte străine”¹⁷, nu întâmplător se face această remarcă, în Transilvania, Biserica Ortodoxă, nu era recunoscută.

În Nr. 34 din 16/4 mai 1866, se face prima mențiune despre principele Carol I, care este acceptat de către Adunare, după mesajul Locotenenței domnești: „împlinirea voinței naționale generale, care susține unirea sub principe străin, alesu principe Carol I, care a primit coroana. Mesajul fu primit cu aplauze. La vocea unire răsună sala din toate părțile”¹⁸.

În concluzie, ar trebui amintite câteva din realizările generale ale **Gazetei Transilvaniei**:

- a reflecta realitățile din Principate;
- a realizat o periodică revistă a presei străine despre problemele din Principate;
- a transmis mesajele națiunii române, din Transilvania, în Principate, având în vedere faptul că se distribuie la București, prin librăria lui Iosif Romanov;
- a ținut o permanentă legătură între elitele ardeleni și cercurile liberale din Principate;
- a susținut mișcarea de emancipare națională a românilor ardeleni;
- a fost canalul de comunicare între elitele românești și maghiare. Pentru maghiari, *Gazeta Transilvaniei*, echivala cu politica românilor, în Transilvania;
- a realizat o educare politică și socială a românilor, din Transilvania.

Sperând în viitorul nației române, aș dori să închei, folosind cuvintele lui Cuza, SĂ TRĂIASCĂ ROMÂNIA!

ABDICATION OF MONARCH ALEXANDRU IOAN CUZA REFLECTED BY TRANSYLVANIAS GAZETTE

(Summary)

Founded by George Barițiu, in Brașov, in 1838, the *Gazette of Transylvania*, was the first political and informative newspaper of the Romanians in Transylvania. In 1849 it was named the *Transylvanian Gazette*, while from the 1st December 1849, *Transylvanias Gazette*.

Transylvanias Gazette was presenting in extensive articles the realities from Transylvania, the European press review and also accurate informations about the real situation in the principalities.

Abdication of Alexandru Ioan Cuza has been widely presented at that time in the pages of *Transylvanias Gazette*, in its following numbers: 13 on 27th February 1868, 14 on 3rd March 1866, 15 on 7th March 1866 and 16 on 10th March 1866.

Throughout its entire existence, the *Transylvanias Gazette* presented regularly informations about events in the principality, maintaining like this permanently the ethno-linguistic unity of all Romanians.

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 34, An XXIX, 1866, p. 135.

SALARIZAREA ȘI PENSIONAREA ÎNVĂȚĂTORILOR DIN ZONA ORĂȘTIEI (1868-1918)

Carmen Barna

Activitatea desfășurată de corpul profesoral, dimensiunile și implicațiile activității din viața culturală politică și religioasă a românilor din Transilvania în perioada Dualismului austro-ungar sunt aspecte care se impun a fi cercetate, pornind de la baza documentară de care dispunem. În cazul școlilor din zona Orăștiei, dascălii au îndeplinit un rol eminent în procesul educativ al elevilor, hotărând evoluția ulterioară a discipolilor, în concordanță cu specificul culturii din acest colț al Transilvaniei¹. Putem afirma cu cea mai mare siguranță că a existat în permanență un raport indisolubil între dascălii școlilor și istoria națională din această perioadă (1868-1918). Implicarea directă a învățătorilor în momente din întemeierea, dezvoltarea și evoluția școlilor trebuie înțeleasă în legătură directă cu viața culturală, politică și religioasă a națiunii române.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea are loc un proces de organizare tot mai riguroasă a învățământului sub aspectul legislației și al programelor. În acest context, învățătorii tind în mod firesc din ce în ce mai mult să se constituie într-o categorie profesională aparte, cu rol și poziție distincte în peisajul social transilvan, raportându-se însă, la nivel discursiv, atât la societatea în mijlocul căreia își desfășurau activitatea, cât și la autoritățile lor superioare, ecleziastice și civile².

Legea nr. 38/1868 stabilea că salariul învățătorimii să fie de cel puțin 300 de florini valută austriacă (în continuare se va nota v.a.). salariul trebuie să fie asigurat prin așa numita „dare culturală” sau „arunc”, la care era impusă populația și care se putea ridica până la 5% din impozitul direct către stat, la care erau obligate comunele politice³.

În realitate, însă, faptele au fost cu mult diferite și sub prescrierile legii. Spre exemplu, în anul 1868 învățătorul școlii confesionale ortodoxe din Bințiști primea un salariu de numai 60 de florini v.a.⁴, iar în anul 1872 se cerea comitetului parohial din

---

1 Iacob Mârza, *Școală și națiune. Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 79.

2 Daniela Mârza, *Imaginea de sine a învățătorilor și profesorilor greco-catolici la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea: conturarea unei identități profesionale*, în vol. Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, *Schimbare și devenire în istoria României. Lucrările Conferinței Internaționale “Modernizarea în România în secolele XIX-XX”*, Cluj Napoca, 21-24 mai 2007, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj Napoca, 2008, p. 443.

3 *Din istoria învățământului hunedorean*, Ediție îngrijită de Cornel Stoica, Ion Frățilă, Ovidiu Vlad, Nicolae Wardegger. Prefață de Ioachim Moga. Volum editat de Inspectoratul școlar județean Hunedoara în colaborare cu Casa județeană a corpului didactic și Sindicatul salariaților din învățământ, Deva, 1973, p. 170.

4 Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale (SJHAN), fond *Protopopiatul Român Ortodox Orăștie (FPRO Orăștie)*, dos. 2/1869, f. 8.

Romoșel ridicarea salariului învățătoresc de la 50 florini la 150 florini v.a.⁵, pentru ca în anul 1875 prin rescriptul său nr. 2928, Consistoriul arhidiecezan să ceară aceluiasi comitet parohial „[...] ridicarea salariului învățătorului de la 50 florini la 200 florini”⁶.

În aceeași perioadă învățătorii de la școlile confesionale unite din zona Orăștiei aveau salarii la fel de mici ca cei ortodocși. Astfel, în anul 1867, din raportul protopopului Petru Vălean către episcopia Lugojului reiese că în comuna Turdaș, deoarece existau trei confesiuni, comuna bisericească plătea un salariu de 15 florini fiecărui învățător⁷, în comuna Romos învățătorul Avram Drăgan avea un salariu de 60 de florini v.a.⁸, învățătorul din Vaidei primea un ajutor de 10 florini de la comitetul parohial⁹.

În problema salariul învățătorilor, Consistoriul arhidiecezan revine în anul 1876 prin circulara nr. 801 în care „[...] se atenționează asupra obligației salariului învățătoresc [...] de minim 200 florini v.a.”¹⁰.

În vederea „stimulării muncii învețietorilor” încă din anul 1876 documentele fondurilor arhivistice studiate menționează sistemul premierilor. Astfel, în circulara nr. 2138/1876 Consistoriul cere inspectoratelor școlare tractuale nominalizarea învățătorilor care s-au distins „[...] în pomărit, grădinărit și agronomie pentru a fi premiați conform ordinațiunei nr. 16370/1876 a Ministerului de agricultură, industrie și negoțiu”¹¹. Chestiunea salariului învățătoresc face și obiectul circularei nr. 2752/1879, prin care protopopul Nicolae Popovici este obligat ca în „[...] trei zile să raporteze despre cestiunea salarului învețietorului Nicoalae Bârseanu din Căstău”¹².

Situația salariilor învățătorilor de la școlile confesionale greco-catolice din zona Orăștiei, conform documentelor studiate, se înfățișa în anul 1882/1883 în felul următor:

Învățătorul Teodor Pupeza de la școala confesională unită din comuna Spini avea un salariu de 300 florini v.a.¹³.

Învățătorul Adam Drăgan de la școala confesională unită din comuna Romos avea un salariu de 80 florini v.a. din casa alodială, 12 florini din casa bisericească, iar de la fiecare elev primea 10 cupe de porumb și grâu¹⁴.

Învățătorii Teodor Orișian și Sofia Bria de la școala din Cugir aveau fiecare salariu de 300 florini v.a.¹⁵.

5 *Ibidem*, dos. 2/1872, f. 32.

6 *Ibidem*, dos. 2/1875, f. 1.

7 SJHAN, fond *Protopopiatul Greco-Catolic Orăștie (FPGC Orăștie)*, dos. 2/1867, f. 15.

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*, f. 16.

10 SJHAN, *FPRO Orăștie*, dos. 2/1876, f. 33.

11 *Ibidem*, f. 45.

12 *Ibidem*, dos. 2/1879, f. 15.

13 SJHAN, *FPGC Orăștie*, dos. 2/1883, f. 27.

14 *Ibidem*, f. 28.

15 *Ibidem*, f. 29.

În circulara Consistoriul arhidiecezan de la Sibiu cu nr. 2299 din anul 1884 se arată la punctul 5: „Sinodul arhidiecezan în sesiunea din 1883 a normat salariile învețietoresci în modul următoriu: a) în comune bisericesti până la 50 de familii cu minimum 150 de florini. b) de la 50 la 70 de familii cu minimul 200 florini. c) de la 70 la 90 familii cu minimul de 250 de florini. d) de la 90 și mai multe familii cu minimul de 300 florini, la care sunt a se computa și valorile naturaliilor (bucate, folosirea de pământuri, venituri controlate)”¹⁶.

Ca urmare a noilor reglementări și a insistenței autorităților școlare arhidiecezane și cercuale în susținerea chestiunii salariilor învățătoresci, în anul 1884 valoarea acestor salarii în Protopopiatul român ortodox Orăștie s-a ridicat la suma totală de 4435 florini v.a. pentru cei 27 de învățători¹⁷. Diferențierea salariilor învățătoresci se realiza și în funcție de încadrarea învățătorilor. Astfel, învățătorul ce va fi încadrat pe al doilea post la școala confesională din Vaidei în anul 1890, urma să fie plătit cu numai 200 florini v.a.¹⁸.

Deoarece Ministrul maghiar de culte și instrucțiune publică proiecta „[...] urcarea învețietorilor, venerabilul Sinod arhidiecezan prin concludul său nr. 75 din sesiunea anului 1892 a ordonat facerea de colecte și afară de metropolie pentru sprijinirea școalelor noastre populare în ce privesc salariile învețietoresci”, fapt întărit și de Consistoriu prin circulara sa nr. 2692/1893¹⁹.

În același an, 1893, Miropolitul Victor Mihaly de Apșa trimite o circulară către Protopopiatul greco-catolic Orăștie, prin care se anunță că în conformitate cu legea din 1893 se cere ca salariul învățătorilor să crească la valoarea de 300 florini²⁰. Circulara prevedea ca în situația în care comuna nu poate suporta aceste plăți, comitetul parohial trebuia să ceară ajutor Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, însă în acest caz exista pericolul ca școala să fie transformată în una de stat. Același lege prevedea că acolo unde ajutorul statului este mai mare de 60 de florini v.a., ministerul avea dreptul de a numi învățătorul²¹. Totodată Ministerul își rezerva dreptul de a înființa o școală de stat chiar și în comunele unde există mai multe confesiuni care cer ajutor statului sau chiar dacă există numai o școală confesională²². După această lămurire privind normele legislative legate de salariile învățătorilor, este prezentată situația acestor salarii în zona Orăștiei:

16 SJHAN, *FPRO Orăștie*, dos. 2/1884, f. 1.

17 *Ibidem*, f. 7.

18 *Ibidem*, dos. 2/1890, f. 3.

19 *Ibidem*, f. 4.

20 SJHAN, *FPGC Orăștie*, dos. 2/1893, f. 55.

21 *Ibidem*, f. 56.

22 *Ibidem*, f. 57.

La școala din Cugir primul învățător avea un salariu de 350 florini, al doilea învățător 350 de florini și al treilea învățător 300 de florini v.a.²³.

La școala confesională unită din Spini salariul învățătorului era de 300 florini v.a.²⁴.

La școala confesională din Romos salariul învățătorului era de 158 florini și 40 de crăițari, urmând să crească inițial la 242 de florini, ca pentru apoi să ajungă la 300 florini. Se menționează că în Romos este mai ușor de suportat creșterea salariului învățătorului deoarece „există și magazin alimentar”²⁵.

La Turdaș salariul învățătorului de la școala confesională unită era de 141 de florini v.a.²⁶.

În circulară Mitropolitul mai propune ca în comunele mai sărace, unde nu există altă soluție, „[...] să se ia din pământul comunei sau de la domnii pământului patru-cinci iugăre de pământ care să se cultive de către popor gratis, iar veniturile obținute să se plătească salariul învețietorului”²⁷. De asemenea, se sugerează că acolo unde se poate, casele bisericești să sprijine școlile deoarece „[...] au această posibilitate și au venituri mai mari”, iar în comunele unde există separat cantor și învățător aceste două posturi trebuie unificate cât mai repede pentru a putea suporta mai ușor plata salariului²⁸.

O importanță mare o are această reglementare salarială, reprezentată prin legea nr. 26/1893 prin care „s-au regulat salariile învețătorilor de la școlele nostre confesionale” urmată de „ordinaținea ministerială nr. 10000/2 martie 1893 care a normat punerea în practică a legii din cestiune” după care „[...] salariul unui învețătoriu ordinariu, pe lângă locuința potrivită și grădină $\frac{1}{4}$ de iuger, nu poate fi mai mic de 300 florini, al celui adjunct nu poate fi mai mic de 200 florini”, iar paragraful 2 al legii „[...] prevede pentru învețietori adause ciuncuenale de câte 50 florini care se repetă de 5 ori și pot ajunge la suma de 250 florini”²⁹, ceea ce Consistoriul de la Sibiu întărește prin circulara nr. 3686 din 19 mai 1894³⁰.

Cu toate acestea, diferențele de salarii erau încă foarte mari, de la 60 florini salariul învățătorului de la școala confesională ortodoxă din Tămășasa până la 365 florini salariul învățătorului din Căstău³¹ deși în 1895 documentele menționează că salariile învățătorilor se situează între 200 și 300 florini³².

23 *Ibidem*, f. 58.

24 *Ibidem*.

25 *Ibidem*.

26 *Ibidem*.

27 *Ibidem*, f. 59.

28 *Ibidem*.

29 SJHAN, *FPRO Orăștie*, dos. 2/1893, f. 9.

30 *Ibidem*, dos. 1/1894, f. 47.

31 *Ibidem*, f. 56.

32 *Ibidem*, dos. 1/1895, f. 1.

În problema școlarizării și în special a cvincvenalelor, Consistoriul revine cu circulara nr. 1649/1897 în care se spune: „[...] considerând că legea a intrat în vigoare în luna lui septembrie a anului 1893, învețietorii care în începutul anului școlar 1893/1894 s-au aflat în funcțiune cu începutul anului școlar 1898/1899 au câștigat dreptul la primul cuincenal de 50 de florini”³³, iată deci cum autoritatea școlară mitropolitană înțelegea să pună în aplicare prevederile legii nr. 26/1893, așa cum de fapt afirmase în circulara nr. 3287/1893: „[...] avem datorința pentru salvarea caracterului confesional ale școlilor noastre să recurgem la jertfele materiale extreme pentru a asigura învețietorilor dotațiunea contemplată de articolul de lege amintit”³⁴. Aceeași lege este transmisă și protopopiatelor greco-catolice din zona Orăștiei de către vicarul general Petru Pop cu rugămintea ca punerea ei în practică să se facă doar acolo unde situația materială a locuitorilor o permite, existând însă și posibilitatea obținerii de ajutoare financiare de la stat³⁵.

Tot în anul 1897 Consistoriul arhiepiscopal emite „foia despre emolumentele învățătorului”, acestea fiind:

„Din mijloacele bisericești.

De la comuna politică.

Prin repartiziune de la popor.

Din naturalii.

Din cantorat.

Ajutoare de la Consistoriu arhiepiscopal.

Ajutoare de la stat”³⁶.

Din parcurgerea documentelor aflăm că în anul 1899 la Orăștioara de Jos salariul învățătoresc a fost de 600 de coroane, cvincvenalele de 100 de coroane³⁷, iar în anul 1900 că la Vinerea „salariile învățătoresci se solvesc foarte neregulat”³⁸. Apoi, în anul 1902, suma totală a salariilor pentru cei 57 de învățători de la școlile confesionale ortodoxe române din protopopiatul Orăștiei a fost de 32026 coroane, iar pentru cvincvenale s-au acordat 1800 coroane la 12 învățători³⁹.

Pentru anul 1901/1902, statisticile trimise către protopopiatul Orăștiei de către comitetele parohiale, preoții ca directori școlari ai școlilor confesionale unite din comunele protopopiatului ne arată că salariile se prezentau astfel: învățătorul Gheorghe Chira din Spini aveau un salariu de 800 de coroane⁴⁰, învățătorii Avram Dubleșu și Adam

33 *Ibidem*, dos. 2/1897, f. 1.

34 *Ibidem*, f. 3.

35 SJHAN, *FPGC Orăștie*, dos. 2/1897, f. 13.

36 SJHAN, *FPRO Orăștie*, dos. 2/1897, f. 7.

37 *Ibidem*, dos. 1/1901, f. 63.

38 *Ibidem*, dos. 2/1900, f. 13.

39 *Ibidem*, dos. 2/1902, f. 165.

40 SJHAN, *FPGC Orăștie*, dos. 1/1901, f. 31.

Baseraba din comuna Romoșel aveau un salariu de 300 florini fiecare⁴¹, învățătorul Ioan Rațiu din comuna Turdaș avea un salariu de 600 de coroane⁴², George Dănilă din Căstău avea un salariu de 700 de coroane⁴³, învățătorul Ioan Munteanu din Cugir avea salariul de 800 de coroane⁴⁴, învățătorul Nicolae Popovici din Mărtinești avea salariul de 400 de coroane⁴⁵, Ioan Pătruțel din Pricaz avea salariul de 600 coroane⁴⁶, Ioan Armean din Șibot avea salariul de 600 coroane⁴⁷, iar învățătorul Vasilie Basarab de la școala confesională unită din comuna Vaidei avea un salariu de 600 de coroane⁴⁸.

Dar cea mai dificilă situație s-a creat pentru școlile confesionale române din arhidieceza Transilvaniei odată cu aplicarea prevederilor Legii 27/1907. Iată ce afirmă Consistoriul în circulara sa nr. 10327/1907: „[...] comunelor noastre bisericești ca susținătoare de școale populare li s-a creat o situație foarte grea mai ales cu privire la ridicarea salariilor învățătoarești. Dacă vom considera însă că școala are a crește pe viitorii noștri poporeni [...] între altele [...] și în spiritul bisericii străbune, atunci vom înțelege că școala este parte întregitoare a bisericii, că școala și biserica sunt pentru noi cele mai prețioase tesaure cari ne-au conservat și susținut în trecut și ne vor conserva și susține în viitor dacă le vom susține și conserva și noi, că este [...] o sfântă datorință [...] și cel mai mare interes al nostru a le susține și conserva cu orice jertfă [...] din aceste considerațiuni a purces și Consistoriul nostru mitropolitan, ca supremă autoritate școlară, când a decretat susținerea și pe viitor a școalelor noastre confesionale [...]”⁴⁹.

Iar faptul că populația era hotărâtă să-și susțină și păstreze școala, este credem o dovadă și faptul că suma salariilor pentru cei 33 de învățători de la școlile confesionale ortodoxe române din protopopiatul Orăștiei s-a ridicat în anul 1907 la suma de 240040 coroane, incluzând, de la un salariu minim de 120 de coroane până la un salariu maxim de 1280 de coroane⁵⁰ (vezi Anexa 45). Ca urmare a eforturilor depuse de autoritățile școlare bisericești în vederea îndeplinirii prevederilor legii nr. 27/1907 privind salariile învățătoarești, în anul 1908 suma acestora în Protopopiatul român ortodox Orăștie a fost cuprinsă între limita minimă de 120 de coroane pentru învățătorul de la Tămășasa și 1500 de coroane pentru fiecare din cei patru învățători de la școala confesională capitală din Orăștie⁵¹.

41 *Ibidem*, f. 42.

42 *Ibidem*, f. 71.

43 *Ibidem*, f. 97.

44 *Ibidem*, dos. 2/1902, f. 76.

45 *Ibidem*.

46 *Ibidem*.

47 *Ibidem*.

48 *Ibidem*.

49 SJHAN, *FPRO Orăștie*, dos. 1/1907, f. 1.

50 *Ibidem*, f. 31.

51 *Ibidem*, dos. 1/1908, f. 126.

Conspectele școlare realizate de către parohi, ca directori școlari, ne furnizează informațiile necesare privind salariile învățătorilor de la școlile confesionale unite din zona Orăștiei. Astfel, în anul 1909, salariul învățătorului de la Cugir era de 700 de coroane⁵², salariul învățătorului Ioan Drăgan de la școala confesională unită din comuna Romos era de 1400 de coroane⁵³, iar învățătorul Avram Dubleșu din Romoșel câștiga un salariu de doar 800 de coroane⁵⁴. Totodată Teofil Crișian, învățătorul de la școala din Șibot avea un salariu de 1200 de coroane, în timp ce salariul învățătorului din Spini, Nicolae Todor era de 2000 de coroane⁵⁵, iar cel din Turdaș - Ioan Răduțiu, avea un salariu de 1900 de coroane⁵⁶. Ultimul conspect este cel al școlii confesionale din Vaidei, la care învățătorul Vasilie Basarab, avea un salariu de 1500 de coroane⁵⁷. Așadar, salariile învățătorilor din această perioadă variază între suma minimă de 700 de coroane și cea maximă de 2000 de coroane, a învățătorului din Spini.

După declanșarea Primului Război Mondial, prin Circulara nr. 10748/1914 Consistoriul arhiepiscopesc din Sibiu anunță că a hotărât „[...] prin concludul său nr. 399/1914 și în conformitate cu ordinul ministerial nr. 120000 [...] salariile învățătorilor să rămână conforme cu prevederile articolului de lege nr. 16/1913 și articolului de lege 27/1907, ca și compensațiile în natură”⁵⁸ și astfel suma salariilor cuvenite învățătorilor de la școlile confesionale ortodoxe române din protopopiatul Orăștie a fost în anul 1914 de 48766 coroane⁵⁹, iar în anul 1916 aceasta a fost de 50840 coroane pentru cei 34 de învățători de la aceleași școli⁶⁰.

În anul 1917 valoarea acelorasi salarii s-a ridicat la suma de 150840 coroane⁶¹, aceasta pentru că așa după cum anunță Consistoriul arhiepiscopesc prin circulara sa nr. 8084/1917 „[...] corpurile legiuitoare ale țării prin votarea articolului de lege nr. 9/1917 au sanato îndreptățită nemulțumire a învățătorimii noastre [...] prevăzându-se dispozițiunile referitoare la ameliorarea situațiunei materiale a învățătorilor confesionali. Reformând articolul de lege 35/1912 referitor la votarea de adaose familiare pentru funcționarii de stat, îi extinde puterea și asupra învățătorilor confesionali [...] cu subvenție de stat conform articolului de lege nr. 27/1907 referitor la adaose”⁶², de asemenea Consistoriul menține

52 SJHAN, *FPGC Orăștie*, dos. 43.

53 *Ibidem*, f. 22.

54 *Ibidem*, f. 25.

55 *Ibidem*, f. 45.

56 *Ibidem*, f. 39.

57 *Ibidem*, f. 34-35.

58 SJHAN, *FPRO Orăștie*, dos. 2/1914, f. 21

59 *Ibidem*, f. 34.

60 *Ibidem*, dos. 2/1917, f. 1.

61 *Ibidem*, f. 160.

62 *Ibidem*, f. 104.

încă prevederile salariale învățătoresci cuprinse la capitolul VI al „*Regulamnetului pentru organizarea învățământului în școalele populare*” din anul 1909⁶³.

Din păcate, în ceea ce privește salarizarea învățătorilor din școlile confesionale unite din zona Orăștiei după izbucnirea Primului Război Mondial, informațiile păstrate de documentele cercetate sunt foarte puține și răzlețe, ducându-ne în imposibilitatea de a realiza o statistică a valorilor salariale din ultima parte a perioadei cercetate. Așadar, în conspectul realizat în comuna Mărtinești în anul 1917 apare că salariul învățătorului era de 700 de coroane⁶⁴, iar cel al învățătorului Ioan Drăgan din comuna Romos era de 2000 de coroane⁶⁵. În același timp salariul învățătorului Nicolae Todor din Spini era de 800 de coroane⁶⁶, iar cel al lui Ioan Fleșeriu, învățător la școala confesională unită din comuna Turdaș era în valoare de 1200 de coroane⁶⁷. În anul 1918, „instrumentul dotațional” al învățătorului din comuna Romos cuprindea următoarele:

„Salarul începător legal în bani care se plătesc lunar din cassa bisericei – 1200 coroane.
Un sfertar de lemne.

Locuință gratuită, 2 chilii, cămară pentru lemne și pivniță.

Pausal de cancelarie – 10 coroane.

Pausal de călătorie pentru ședințele reuniunii învățătorilor.

Eventualul plus de salariu tot din cassa bisericei”⁶⁸.

Multe, însă, sunt cazurile în care învățătorii mobilizați primesc ajutor de război, cum este și cazul învățătorului Ioan Drăgan de la școala confesională greco-catolică din comuna Romos, care în anul 1916 obține prin ordin ministerial un ajutor de război de 600 de coroane⁶⁹.

O anumită preocupare și grijă a autorităților școlare centrale s-a putut constata și față de problema asigurării traiului învățătorilor la bătrânețe. Ca urmare și continuând legislația autorităților politice, și anume legea nr. 32/1875 privitoare la pensionarea învățătorilor, în anul 1879 Consistoriul arhidiecezan emite primele documente referitoare la asigurarea pensiilor pentru învățători. Astfel, circulara consistorială nr. 703/1879 constată „[...] greutatea comunei bisericești Orăștie pentru plata către stat a tacselor necesare fondului pentru plata pensiei învățătoresci” în condițiile în care aceasta susține școlile confesionale „[...] ear învețietorii sunt scutiți de tace”⁷⁰.

63 *Regulamentul pentru organizarea învățământului în școalele populare*, 1909, p. 14-19.

64 SJHAN, *FPGC Orăștie*, dos. 2/1917, f. 46.

65 *Ibidem*, f. 40.

66 *Ibidem*, f. 48.

67 *Ibidem*, f. 50.

68 SJHAN, *Parohia greco-catolică Romos*, dos. 1/1918, f. 14.

69 SJHAN, *FPGC Orăștie*, dos. 2/1916, f. 58.

70 SJHAN, *FPRO Orăștie*, dos. 2/1879, f. 11.

Într-o altă circulară, ea cu nr. 1505/1879 Consistoriul transmite districtelor sale școlare ordinul nr. 13266 al Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică în care se arată că „[...] preoții care funcționează ca învețători nu pot fi pensionați și sunt scutiți de taxe pentru pensie, însă nu sunt scutite și comunele bisericesti”⁷¹.

În anul 1890 învățătorului de la școala confesională unită din comuna Romos îi este refuzată cererea de pensionare de către protopopul Orăștiei, Nicolae Nestor care declara că „despre pensionarea lui nu poate fi vorba mai înainte de ce pentru docintele de la școla de acolo nu va fi asigurat prin instrumentu dotaționalu un salariu de cel puțin de 200 de florini anual”⁷². Protopopul cere rezolvarea problemei salariului învățătorului cât mai repede posibil, pentru ca cererea acestuia de pensionare să fie acceptată.

Legislația sistemului de pensii pentru învățători a fost completată cu articolul de lege 43/1891 „[...] care a modificat în punctele esențiale articolul de lege 32 din 1875, impunând învețietorilor și comunelor bisericesti sarcini nouă. În baza acestui articol de lege din 1891, având în vedere obligamentul impus biserecei nostre [...] și specialele interese ale învețietorilor, Consistoriul arhidieceșan a aflat cu cale a dispune: prin paragraful 10 al provocatului articol de lege după fiecare elev care cercetează școla trebuie se se încaseze câte 15 creșari ca emolumente pentru fondul de pensiune învățătoresc al statului”⁷³.

De fapt, prevederile legii nr. 43/1891 aveau să fie reafirmate și întărite prin ordinul ministrului maghiar de culte și instrucțiune publică nr. 8376/1893 care cere ca aplicarea paragrafului 10 al legii, deci „[...] colectarea celor 15 creșari se se administreze numai de la acei elevi [...] al căror învețietoru [...] e primit în fondul de pensiuni învățătoresc al statului”, fond în care urmau să fie înscriși și „[...] candidați la preoție care sunt cualificați special și pentru cariera de învețători în școlele elementare”⁷⁴. Aceste prevederi au fost confirmate și de Consistoriu prin circulara sa nr. 2257/1893⁷⁵.

Prin circulara nr. 3954/1893, Consistoriul atrage atenția asupra ordinului ministrului de culte și instrucțiune publică, cu nr. 2975/1893, prin care acesta pune la îndoială veridicitatea datelor statistice comunicate de organele bisericesti subalterne „[...] spre a induce prin guvern eroare la asigurarea pe seama învețietorilor a unei pensiune preste suma ce după dreptate le-ar compete”⁷⁶.

Despre chestiunea pensiei învățătoresți, documentele fondurilor arhivistice din zona Orăștiei cercetate ne-au relevat puține informații, așa încât abia în timpul războiului mondial am mai găsit unele referiri. Prin circulara nr. 9884/1914 Consistoriul care se

71 *Ibidem*, f. 33.

72 SJHAN, *Parohia greco-catolică Romos*, dos. 1/1890, f. 25.

73 SJHAN, *FPRO Orăștie*, dos. 2/1892, f. 12.

74 *Ibidem*, dos. 2/1893, f. 1.

75 *Ibidem*.

76 *Ibidem*, f. 4.

preocupa în continuare de asigurarea la bătrânețe a vieții învățătorilor, reamintește sursele de constituire a fondului de pensie. Acest fond care fusese instituit conform articolului de lege nr. 32/1875 și la care învățătorii trebuiau să contribuie cu 5% din salariu, cu 50% din suma cu care li se urcă salariul, cu 2% taxa anuală din salariu și 2% la intrarea în pensie⁷⁷.

În anul 1915 învățătorul de la școala confesională greco-catolică din comuna Romos adresează o nouă cerere de pensionare către protopopiat, motivând cererea sa: „[...] nu numai bătrânețea (65 de ani) ar fi motivul dar și regulile și legia pedagogică mă lasă de lături de a funcționa de docente”⁷⁸, deoarece învățătorul ajunsese la vârsta de 65 de ani. Din păcate documentele vremii nu ne furnizează și modalitatea în care s-a rezolvat cererea învățătorului din Romos.

Din studiul documentelor am aflat și un caz de pensionare. Este vorba de învățătoarea Maria Racolța din Orăștie, care prin adresa nr. 8827/1915 este rugată de Consistoriul arhiepiscopal din Sibiu „[...] a se restitui în postu avut [...] și să înainteze din nou cererea de pensie”⁷⁹.

RENUMERATION AND RETIREMENT OF TEACHERS IN THE ORĂȘTIE AREA (1868-1918)

- Abstract -

This article is part of a broader range of religious concerns of the Romanian education in the Orăștie area during the Austro-Hungarian Dual Monarchy and it aims to highlight some aspects of the educational process in the space and time mentioned above, namely those related to remuneration and retirement of the teachers who taught in such schools. Please note that this period of education in Transylvania and in the county of Hunedoara goes through several stages, more or less favorable to its development.

During the Austro-Hungarian Dual Monarchy, as well as in the previous historical periods, church communities, inhabited by an overwhelming Romanian majority, faced great difficulties, that being reflected in the teachers' salaries. We believe that this poor financial condition led to differences in wages and to the irregularity with which some teachers got their salaries, which caused dissatisfaction of some teachers and even a state of animosity between them and the religious communities. The pay problem was also one of the main reasons used by the Hungarian political authorities to threaten Romanian religious schools to their transformation into municipal or state schools, where the main language of instruction was Hungarian, while the Romanian language was distributed a minimum number of hours. However, when studying the documentary funds, we did not encounter such situations until in the last months of the Austro-Hungarian Dual Monarchy and only in exceptional circumstances, a plausible explanation of this fact being the religious communities that supported these schools and the political attack of the denominational schools and central and local religious authorities.

77 *Ibidem*, dos. 2/1915, f. 2.

78 SJHAN, *FPGC Orăștie*, dos. 2/1915, f. 7.

79 SJHAN, *FPRO Orăștie*, dos. 2/1915, f. 22.

Lucrarea de față caută să elucideze un aspect mai puțin cunoscut al istoriei românilor din zona Sighișoarei și anume, activitatea despărțământului Târnava Mare (Sighișoara) al *Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA)*, activitate ce se întinde pe perioada anilor 1871-1948.

Nici o analiză a culturii românești din perioada modernă și contemporană și, mai ales a manifestărilor culturale transilvănene, nu poate fi făcută fără a aborda contribuția și locul ocupat în cadrul acestei culturi de către *Asociațiune*.

Corolar a unor continue eforturi întreprinse de românii de pe tot cuprinsul pământului sfânt al Transilvaniei de a-și crea societăți culturale puse în slujba emancipării spirituale, materiale și politice a acestui popor, prea des oprimat, actul din 1861 de la Sibiu, a marcat victoria ideilor cărturarilor-luptători ai Școlii ardelene dar și a luptătorilor-cărturari ai generației de la 1848, puternic marcați în întreaga lor acțiune de marea răspundere ce le revenea în promovarea viitorului politic, economic și cultural al acelora, pentru care Gheorghe Brătianu folosea un titlu-esență: *O enigmă și un miracol, poporul român*.

Încercarea de a readuce în atenția contemporanilor acest fragment de istorie românească din zona Sighișoarei, se datorează dorinței de a reda sighișorenilor un fragment de muncă și faptă românească dintr-o perioadă atât de nefastă pentru români, cum a fost perioada dualismului austro-ungar. Studiind documentele rămase în diferite arhive și biblioteci (Cluj, Sibiu, Tg. Mureș, Brașov, Sighișoara) - din păcate prea puține față de așteptări - găsim o intensă viață intelectuală pulsând aici, viață intelectuală în care s-a încadrat cvasitotalitatea forțelor locale, conștientă de necesitatea unei acțiuni susținute în vederea ridicării nivelului economic, social și cultural al românilor din zonă.

Analizând întemeierea și activitatea *Asociațiunii*, aceasta nu a fost *fapta unei inspirații*, nici un fenomen întâmplător și izolat al istoriei culturale românești, ci, o etapă importantă a luptei românilor pentru emanciparea lor pe toate planurile.

Finalizare a unor lungi și susținute eforturi - începute încă de pe vremea eroiceii generații de cărturari ai Școlii ardelene - întemeierea în 1861 la Sibiu a prestigioasei instituții culturale cunoscută sub numele de *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA)* se constituie ca o etapă importantă a unor îndelungi încercări a românilor ardeleni de a organiza societăți și instituții culturale care să servească nobilei țel al emancipării lor materiale și spirituale. Acest nobil țel a fost clar și concis exprimat de episcopul Andrei Șaguna în cuvântul de deschidere al adunării de

constituire : *Vrem a deștepta prin mijloace naționale facultățile.. , cugetările cele senine și serioase în poporul nostru.. ; darurile lui vor garanta viitorul cel mai fericit al mult încercatei noastre națiuni și o vor feri de niște lovituri ucigătoare de religia și limba ei.*¹

Împlinind idealurile culturale ale frunțașilor revoluției de la 1848, care au înțeles că lupta românilor transilvăneni trebuie mutată de pe câmpul armelor pe cel al politicului și culturii, ASTRA a fost o cărămidă la edificiul viitoarei “Românii mari”, atât de strălucitor împlinită prin Marea Unire din 1918.

Actul de naștere al despărțământului XX Sighișoara, poartă data de 18 iulie 1871, când a avut loc adunarea generală a Cercului, cu următoarea ordine de zi:

În anul 1890, în Procesul verbal al Comitetului Asociațiunii din 24 septembrie, despărțămintele Sighișoara și Mediaș sunt nominalizate printre cele cu o slabă activitate. Se propune pentru reorganizare un comitet condus de administratorul protopresbiter Demetriu Moldovanu. Printr-o adresă datată 12 oct. 1890, D. Moldovanu ,arătând condițiile locale în care trebuia să reorganizeze despărțământul XXX Sighișoara, cere să fie absolvit de sarcină.În aceste condiții, despărțământul proiectat al Sighișoarei va fi alăturat despărțământului Elisabetopole (Dumbrăveni).¹

Pentru perioada 1890-1893, datele lipsesc total, semn clar al dezorganizării acestui despărțământ. Abia în anul 1894 se reușește reorganizarea sa, la inițiativa și prin efortul unui grup de entuziaști din Sighișoara și împrejurimi, fapt de care se sesizează Comitetul Asociațiunii în ședința sa din 6 dec. 1894 de la Sibiu.²

Astfel, este trimis la Sibiu Protocolul adunării din 20 sept. 1894, ținută la Sighișoara și care cuprindea următoarele :

- Cuvântul de deschidere rostit de protopopul Demetriu Moldovan,
- S-au făcut noi înscrieri de membri ordinari și au fost adunate taxe în valoare de 44 florini,
- S-a stabilit ca viitoarea adunare generală să aibă loc la Ferihaz (Albești),
- Adunarea a hotărât să acționeze în direcția înființării de agenturi comunale (cercuri culturale),
- Ca președinte a fost ales Zaharia Ganea, preot din Albești.

În cuvântul de deschidere protopopul Demetriu Moldovan susținea :*Literatura este barometrul ficărei culturi, iar cultura și literatura sunt doi factori care se întregesc între ei ...Vă invit să conlucrăm în despărțământul nostru, al XXX-lea, în interesul și spre promovarea literaturii și a culturai mult încercatului, mult apăsăturii și prea mult vecsatului - dar cu toate acestea neînfrântului - iubiturii nostru popor român.*

1 Transilvania, XXII, 1891, P.O., p. 52

2 Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Sibiu, Fond ASTRA, Protocol de exhibite / 1894-1900, p.25.

Să arătăm și noi că suntem români, iubitori de progres și ca atari inima noastră românească bate în interesul progresului și fericirii poporului nostru român.

Printre membrii ordinari îi enumerăm pe:

- Demetriu Moldovan - protopop ortodox de Sighișoara,
- Ioan Șandru - senator Sighișoara,
- Demetriu Dragoș - proprietar Albești,
- Nicolae Fleșer - masariu (tâmplar) din Saschiz,
- Zaharia Ganea - preot Albești,
- Vasile Urdea - cojocar Sighișoara,

Erau înregistrați și 14 membri ajutători, de la care s-au adunat taxe în valoare de 45 florini.

A fost înaintată Comitetului Central propunerea de înființare a unei fundații pentru ajutorarea meseriașilor români, propunere respinsă de Comitet, deoarece nu cădea în sarcina *Asociațiunii*. Pentru 21 dec. 1894 este stabilită prima adunare generală a despărțământului Sighișoara³ și, tot pentru prima dată, este pomenit nou înființatul despărțământ XXVIII Cohalm (Rupea).⁴ După această adunare, activitatea despărțământului - intrată la scurt timp sub președinția protopopului Demetrius Moldovan - va cunoaște o schimbare calitativă notabilă, diversificându-și preocupările. Până în 1914 (ultimul an de activitate al despărțământului de dinainte de Unire), adunările generale se vor desfășura în următoarele localități: Albești (1895), Vânători (1896), Daneș (1897, 1898), Saschiz (1899), Retișdorf (1900), Sighișoara (1901), Criș (1902), Șaeș (1903), Boiu Mare - școală (1904), Nadeșul săsesc (1905), Laslea (1906), Vânători (1908, 1909), Sighișoara (1910), Nadeș (1911), Vânători (1912), Șaeș (1913, 1914).

În anul 1907 adunarea nu se poate ține la Dumbrăveni, datorită refuzului comandantului poliției din localitate - în buna tradiție a șicanelor la care supuneau autoritățile centrale și locale activitatea Astrei - de a autoriza desfășurarea acestei adunări. În anul 1910 are loc o reorganizare, despărțământul sighișorean acționând doar în 38 de comune, prin desprinderea și constituirea Dumbrăveniului ca despărțământ aparte.

Din cauza prezentării în cadrul *Protocoalelor de exhibite* din perioada 1871-1914 doar a problemelor importante din documentele trimise de despărțământ, avem puține date, în detaliu, despre activitatea desfășurată în această vreme. Sunt prezentate în câteva cazuri, listele cuprinzând Comitetul despărțământului, lista cu membrii ordinari și câteva nume de persoane ce trimiteau direct la Sibiu taxa de membru onorar. Astfel, în 1877, lista Comitetului despărțământului cercual XXII Sighișoara, cuprindea pe:

- Augustin Horia - director,

3 Idem, Doc. nr. 128/1894

4 Idem, *Protocol exhibite /1894-1900*, p. 68.

- Nicolae Fleșeriu - membru,
- Petru Decsei - membru,
- Ioan Șandru - membru,
- Demetriu Perțea - membru,
- Moise Popișiu - membru,
- Basiliu Cernea - membru.⁵

Pentru anul 1894 este menționat ca președinte preotul Zaharie Ganea din Albești,⁶ iar în anul 1897, conducerea despărțământului era formată din următorii:

- protopop Demetriu Moldovan - director,
- preot Zaharie Ganea, Albești - membru,
- Nicolae Doctor, Vânători - membru,
- Ioan Mănoviciu, preot Retișdorf - membru,
- Dimitrie Perțea, asesor Școala Orfanală Sighișoara - membru,
- Vasile Urdea, cojocar Sighișoara - membru,
- Nicolae Fleșeriu, maestru tâmplar Saschiz - membru.⁷

Anul 1898 nu aduce modificări în componența Comitetului, anunțându-se centrului doar două decese din rândul membrilor fideli ai Astei și anume: ⁽⁹⁾

- Ioan Șandru, senator(consilier local) Sighișoara,
- Demetriu Dragoș, econom Albești.

În 1899 se păstrază aceeași structură a Comitetului, fără nominalizarea lui Dumitru Perțea, iar pentru anul 1907 lista Comitetului cuprindea următoarele persoane:

- Demetriu Moldovan - director,
- Oltean Vasile, inspector drumuri Saschiz - membru,
- Dr. Morariu Alexe, avocat Dumbrăveni - membru,
- Popa Ioan, preot Vidacut - membru,
- Șandru Calipsa, Sighișoara - membru,
- Taflan George, notar Crihalma - membru,
- Tatar Zaharie, notar Dumbrăveni - membru.⁸

Slaba activitate a despărțământului - evidențiată și în protocoalele de exhibite pe această perioadă - s-ar datora prea marii extinderi a acestuia (100 comune), iar în 1907 intervine și acel conflict cu căpitanul de poliție din Dumbrăveni, coroborată, conform adresei D-lui Nicolau Ioan, cu refuzul *intelighenției de aici ce este contra ținerii adunării cercuale în localitate*.⁹ Pentru anul 1909 știrile sunt extrem de vagi,

5 *Ibidem*, p.114.

6 *Idem*, Doc.28/1894

7 *Transilvania*, XXVIII, 1897, P.O., p. 152.

8 *Analele Astra*, XXXIX, 1908, P.O., p. 11.

9 *Ibidem*, p. 12

documentele *Asociațiunii* specificând netrimiterarea rapoartelor de activitate, iar ca membri ordinari pentru zona Sighișoara sunt nominalizați doar :

- Oltean Vasile, inspector drumuri Saschiz,
- Popovici Terențiu, paroh Jac,
- Șandru Calipsa, Sighișoara,
- Taflan George, notar Crihalma,
- Tatar Zaharie, notar Dumbrăveni.¹⁰

Des criticat pentru slaba și ineficienta activitate, în anul 1910 despărțământul este reorganizat pentru ultima dată în această perioadă. Pe lângă numirea unui nou director, va crește mult numărul membrilor ordinari, iar activitatea despărțământului se va diversifica, apropiindu-se mai mult de exigențele formulate de către Comitetul *Asociațiunii*. Ca membri ordinari, lista îi cuprindea pe:

- Dr. Toma Cornea, avocat Sighișoara - director,
- Colceriu Zaharie, cancelist Sighișoara,
- Constantin Pompiliu, preot Daneș,
- Dr. Covrig Vasile, avocat Sighișoara,
- Hudea Gavrilă, învățător Boiu,
- Dr. Moldovan Aurel, avocat Sighișoara,
- Moldovan Demetriu, protopop Sighișoara,
- Mosora Teodor, oficianț Judecătoria Sighișoara,
- Muntean Ioan, preot Sighișoara,
- Șandru Calipsa, Sighișoara,
- Sas Onoriu, preot Daneș,
- Taflan George, notar Crihalma,
- Viscrean Ierofteiu, preot Criș,
- Vlăduțiu Aurel, învățător Mălâncrav.¹¹

Se specifică și existența a 14 membri ajutători dar nu apare lista lor. Prin alegerea avocatului Toma Cornea ca director al despărțământului, va începe o perioadă fastă pentru acesta, marcată prin pătrunderea masivă a *Asociațiunii*, în lumea satelor din jurul Sighișoarei și printr-o creștere semnificativă a numărului membrilor onorari și ajutători. Diversificarea activității va cuprinde cursuri de alfabetizare, înființare de noi biblioteci populare și întărirea celor existente. Sunt înființate primele trei reuniuni de credit românești în zonă. Dacă lista membrilor ordinari pe anul 1911 nu suferă modificări majore,¹² (în locul preotului Sas Onoriu din Daneș, apare preotul George Vătășan din

¹⁰ *Ibidem*, p.205

¹¹ *Idem*, XLII, 1911, p. 528.

¹² *Idem*, XLIII, 1912, P.O., p. 346.

Zoltan - Mihai Viteazul) în schimb, de la 14 membri ajutători în 1910, se ajunge la 46 în 1911 : 27 plugari, 11 preoți, 4 învățători, 2 meseriași, un funcționar, un avocat.¹³

Pe linie organizatorică, după crearea în anul 1910 a două despărțăminte separate: Sighișoara cu comunele din Cercul administrativ Criș și din Comitatul Odorhei și Dumbrăveni cu comunele din Cercul administrativ Elisabetopole, în anul 1911 apare un nou despărțământ - Cincu Mare - desprins din despărțământul Agnita.¹⁴

La adunarea generală de la Nadeș (1911), se vor marca într-un cadru festiv cei 50 de ani de existență și bogată activitate ai *Asociațiunii*. Vor fi ținute mai multe prelegeri, se va inaugura aici o bibliotecă populară și vor fi înscrși ca membri noi : Teodor Dan, preot Țigmandru; Ioan Pădureanu, preot Șiomuș; Ioan Dan, notar Nadeș; Ioan Baci, preot Nadeș. Lipsa raportului despărțământului ne împiedică să detaliam programul acestei adunări festive ce a mobilizat tot ce avea mai bun - la acea vreme - pe plan intelectual, acest colț de pământ românesc.

În cadrul adunării generale de la Vânători (1912), apar în rândul membrilor ordinari nume noi ca : Eftimie Costescu - preot Boiu, Doctor Nicolae - preot Vânători, Doctor Romul - capelan Vânători, iar numărul membrilor ajutători ajunge la 48, grosul lor fiind reprezentat tot de țărani din zonă (32 plugari), apărând ca noutate și un student.¹⁵ Nu se reușește înființarea vreunei agenturi în comunele despărțământului, dar apare nominalizată Biblioteca Astrei din Sighișoara, având 16 volume și cea din Daneș cu 242 volume și 82 cititori, în plus la Mediaș este pomenită nou înființata Reuniune a femeilor române.¹⁶ Se reușește strângerea unor sume mai importante pentru fondul *Asociațiunii*, apărând acum cu donații între 10 și 25 creșari mai mulți români din zonă :

- Dumitru Nilca - Vânători,
- Mihăilă Coman - Vânători,
- Mihăilă Dâlbea - Albești,
- Gheorghe Dâlbea - Albești,
- Ioan Soiu - Vânători,
- Ioan Moldovan - Șoimuș,
- Gheorghe Rotari - Trappold (Apold),
- Dumitru Constantin - Vânători,
- Mihăilă Kiss - Albești,
- Mihăilă Stoica - Boiu,
- Gheorghe Lazaru - Albești.

13 *Ibidem*, p. 412.

14 Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Sibiu, *Fond ASTRA*. Doc. 1709/1 aug. 1911.

15 *Transilvania*, XLIV, 1913, P.O., p 195-210.

16 *Ibidem*, p.404.

Casierul despărțământului, învățătorul Pompiliu Constantin, va cere corectarea unor greșeli apărute în redactarea acestor liste în revista *Transilvania*, 1912, nr. 5. pag. 346, printr-o adresă înaintată Comitetului Central.¹⁷

Ultima adunare generală a acestei perioade, despărțământul sighișorean și-o va ține la Șaeș. În cadrul adunării din 20 august 1913, ordinea de zi a avut următoarele puncte:

1. Alegerea membrilor verificatori - Ioan Munteanu, preot Sighișoara,
- Ioan Cristea, preot Șaeș,
2. Citirea procesului verbal al ședinței trecute,
3. Raportul casierului - citit de avocat Teodor Cornea,
4. Înscrierea de noi membri,
5. Anunțul d-lui Teodor Cornea cu privire la ținerea adunării generale a Asociațiunii la Orăștie și trimiterea *telegramei de aderență*.¹⁸

În rândul membrilor ordinari apar nominalizați Toma Cornea, Ioan Munteanu, Aurel Stoicoviciu și Ioan Cristea iar ca membri ajutători Letiția Cornea, D-na Ioan Cristea, A. Ghighiniță - practicant la *Târnăveana*, Romul Verișean - contabil la *Târnăveana*, Simion Cornea - avocat, Zah Crișan - jurat.

În documentele oficiale ale adunărilor generale ale *Asociațiunii* de la Sibiu (1912) și Orăștie (1913), în domeniul propagandei economice și cooperatiste, se consemnează înființarea de însoțiri economice la Boiu, Țigmandru și Giacăș.¹⁹

Trezirea la o viață culturală cât de cât normală a românilor din această zonă - decisivul efort al *Asociațiunii* este de necontestat - este demonstrat și prin pătrunderea presei românești până la nivelul unor oameni simpli (meseriași sau economi), arătându-ne dorința acestora de a fi mai bine informați, dar și disponibilitatea lor de a răspândi această presă în rândul conlocuitorilor. Astfel, în anul 1913, economul din Ferihaz Ilie Lupea, expediază o carte poștală redacției publicației *Românul Târnăvean* din Diciosânmărtin (Târnăveni), cu cererea de a i se trimite un număr al publicației respective, în vederea răspândirii ei în comună.²⁰ La fel va proceda și Mihail Bojan din Sighișoara, ce se adresează aceleiași redacții, în vederea răspândirii publicației în oraș.²¹

17 Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Sibiu, *Fond ASTRA*, Doc. 1732/1912.

18 *Românul*, 1/4aug.1913, nr. 168.

19 *Transilvania*, XLIV, nr. 4-5/ian.-oct. 1913, p. 201.

20 Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, *Fond Ioan Boilă*, Doc. M1424/5 mart.1911.

21 *Ibidem*, Doc. M1430/1913.

Începutul primului război mondial va însemna și începutul dezorganizării activității despărțământului sighișorean. Într-o scrisoare din anul 1914 - trimisă conducerii centrale - directorul despărțământului Toma Cornea arată greutatea ce le întâmpină în organizarea adunării generale,²² dar și slaba activitate depusă, unul din motivele invocate fiind *angrenarea membrilor în alte acțiuni*. Lista membrilor onorari și ajutători nu suferă modificări față de anul anterior. În afara nominalizării preotului Gheorghe Vătășan, din Zoltan (Mihai Viteazul) care-și achită taxa de membru onorant pe anii 1914 și 1915²³ și a protopopului Dimitrie Moldovan, cu taxa achitată pe 1915,²⁴ știrile despre alte activități ale despărțământului lipsesc cu desăvârșire. Într-un document trimis Comitetului Central în 1915, se arată că datorită mobilizării directorului Toma Cornea, taxele de membri nu au fost încasate, iar ceilalți membri nu mai activează,²⁵ deși Sighișoara figurează în evidențele *Asociațiunii* cu doi membri pe viață și 13 membri ordinari.²⁶

Anul 1916 este ultimul în care Sighișoara apare în evidențele Astrei, în cadrul listei cu membri la 1 nov. 1916, fiind nominalizată cu 6 membri ordinari :

1. Cornea D. Toma, avocat Sighișoara - director,
2. Cristea Ioan, paroh Șaeș,
3. Moldovan Dimitrie, protopop Sighișoara,
4. Taflan George, notar Crihalma,
5. Stoicoviciu Ambrozie, director școală Sighișoara,
6. Vătășan George, preot Mihai Viteazul.²⁷

Pentru anii 1917 și 1918, nici documentele despărțământului, nici partea oficială a revistei *Transilvania* nu mai consemnează nimic legat de activitatea *Asociațiunii* în zonă sau despre membrii săi. Mobilizarea unora și *demobilizarea* altora va duce practic, la totala încetare a activității, dar fruntașii românilor sighișoreni, membri ai Astrei, vor fi cei ce vor pregăti și vor conduce delegația din zonă la Adunarea Națională de la Alba Iulia, de la 1 decembrie 1918.

22 Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Sibiu, *Fond ASTRA*, Doc. 98/1914.

23 Idem, Doc. 455/1915

24 Idem, Doc. 1254/1915.

25 Idem, Doc. 130/1915.

26 *Transilvania*, XLVI, 1915, P.O., p. 165 (anexa VI).

27 Idem, XLVII, 1916, P.O., pag. 158-159.

DIE SCHÄSSBURGISCHE ASTRA WÄHREND 1871-1918
(Zusammenfassung)

In Jahre 1869 gründete eine Section von rumänische Intellektuelen die kulturelle Verein ASTRA in Hermannstadt. Diese Verein hatte das Ziel die Bedeutung der Sprache und der Kultur des rumänischen Volkes zu erhöhen, damit diese den Bedürfnissen der Epoche entsprechen.

Die Rumäner aus Schässburg und aus der Umgebung gründeten im Jahre 1871 ihre einige Section mit demselben Ziel.

Während 1871-1918 unter den schweren Bedingungen aus dem Österreich-Ungarn, führte die Section Gross-Kokel, mit dem Sitz in Schässburg eine komplexe Tätigkeit unter der Führung von Persönlichkeiten wie Zaharia Boiu, Ioan Șandru, Demetriu Moldovan, Toma Cornea u.s.w.

Ausser diese erzieherische und kulturelle Tätigkeit nahmen die Mitglieder dieser Verein auch am die Grosse Vereinigung am 1. Dezember 1918 in Alba Iulia teil.

DOUĂ CĂRȚI DE ADRESE ALE ORAȘULUI LIBER REGESC SIGHIȘOARA DIN ANII 1893 ȘI 1906

Adonis P. Mihai

Ultimele două decenii ale veacului al XIX-lea și prima decadă a secolului al XX-lea au constituit pentru orașul liber regesc Sighișoara¹ etape majore în procesul de modernizare și capitalizare. Chiar dacă întreprinderile industriale au avut în această perioadă o pondere mai redusă în viața economică a orașului, predominând încă activitățile atelierelor meșteșugărești, în cele din urmă sub presiunea mediului economic și socio-politic din Transilvania, așezarea de pe râul Târnava Mare a început să evolueze și s-a creat un mediu economic prosper. Astfel că la începutul secolului al XX-lea Sighișoara era un oraș de mărime medie din monarhia austro-ungară, ancorat la realitățile cotidiene al Imperiului.

După anul 1867 în Transilvania s-a impus un nou tip de integrare pe piața monarhiei austro-ungare. Schimbările de ordin juridic, economico-financiar, tehnic și social au fost deosebit de importante pentru modernizarea și dezvoltarea provinciei periferice a Imperiului, cum era considerată Transilvania. Totuși, trebuie să remarcăm că întreaga evoluție economică a Transilvaniei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a reflectat o realitate duală. Epoca industrială a venit în forță, cu o serie de tehnologii industriale moderne, însă alături de acestea au supraviețuit meseriile și meșteșugurile tradiționale, unde metodele arhaice de lucru erau încă folosite.² Această realitate economică dublă a putut fi decriptată și în paginile celor două cărți de adrese ale orașului liber regesc Sighișoara din anii 1893 și 1906.³

1 Observăm aici faptul că orașul își mai menținea pentru această epocă, în titulatura sa, atributele de oraș liber (*freien*) și regesc (*königlich*) în cadrul Imperiului austro-ungar, deși *Universitas Saxonum* fusese desființată în anul 1876. Localitatea se afla pe fostul *Fundus Regius* („Pământul Regesc”), unde locuitorii erau supuși în evul mediu direct regelui maghiar, care era reprezentat în fiecare scaun sășesc de către un jude regal. Conform Diplomei regelui Andrei al II-lea din anul 1224 comunitățile sașilor de pe *Königsboden* (Pământul Regesc) își alegeau singure primarii și preoții și erau judecați doar de către rege sau de judele regal. Unificarea politică a zonelor locuite de sași de pe Pământul Regesc (Scaunele Sibiu, Orăștie, Sebeș, Miercurea, Nochrich, Cincu, Rupea, Sighișoara, la care s-au adăugat mai apoi și Scaunele Mediaș, Șeica, respectiv districtele Brașov și Bistrița) în *Universitas Saxonum*, a fost posibilă datorită renunțării în anul 1477 a regelui Matia Corvin (1458-1490) de a mai numi *juzii regali* în scaunele sășesti. Aceștia au fost aleși din 1477 de către cetățenii cu drepturi depline din aceste scaune - Felix Sutschek, *Statutele Municipale ale Sașilor din Transilvania*. Traducere de autor, Stuttgart, 1997, pp. 27-28; Ernst Wagner, *Istoria sașilor ardeleni*. Traducere de Maria Ianus. Cuvânt înainte de Thomas Nägler, București, Ed. Meronia, 2000, pp. 19-20, 30.

2 *History of Transylvania*. General editor Béla Köpeczi. Editors Gábor Barta, István Bóna, László Makkai, Zoltán Szász. Translated by A. Chambers-Makkai, Gy. Donga, E. Dunay, V. Gálthy, G. Mészöly, É. D. Pálmai, K. Rozsnyai, M. Seleanu, Ch. Sullivan, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994, pp. 566, 582-583; *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918). Coordonatori Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, Cluj Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 517, 523, 529.

3 *Adressbuch der kgl. freien Stadt Schässburg*. Auf Grund ämtlicher Daten herausgegeben von der Buchdruckerei Brüder Jördens. I. Jahrgang, Schässburg, Gedruckt und zu haben bei Brüder Jördens, 1893, 70 p. + XL p. *Adressbuch der k. freien Stadt Schässburg*. II. Jahrgang, Schässburg, Verlag von W. Krafft. Auslieferung W. Krafft, Hermannstadt, 1906, 96 p. Mai departe abreviat *Adressbuch 1893*, respectiv *Adressbuch 1906*.

Cărțile de adrese au fost destul de obișnuite în spațiul german, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cum au fost cele ale orașelor Hanovra (1798) sau Berlin (1799). În Germania au existat mai multe proiecte de digitalizare și de punere în valoare a cărților de adrese istorice. Un astfel de proiect este cel al Bibliotecii Centrale a orașului Berlin, inițiat în anul 2006. Acesta s-a concretizat în digitalizarea cărților de adrese ale orașului Berlin de la 1799 până la 1943.⁴ Alt proiect este cel al Bibliotecii Universității din Heidelberg, unde au fost cuprinse cărțile de adrese ale orașului Heidelberg începând cu anul 1839 și mergând până în 1943.⁵

Și în Transilvania, orașele săsești (Brașov, Sibiu, Sighișoara, Mediaș) au editat astfel de cărți de adrese, numai că acestea au apărut mai târziu.⁶

Cartea de adrese este o listă scrisă de adrese a persoanelor fizice, a autorităților și instituțiilor publice sau private, a întreprinderilor economice dintr-un oraș. Cea mai cunoscută carte de adrese este astăzi cea intitulată *Pagini Aurii*.⁷

În vechile cărți de adrese se consemnau numele, prenumele, meseria (profesia, ocupația), adresa poștală compusă din numele străzii și numărul imobilului. Mai târziu s-au adăugat numărul de telefon, iar în zilele noastre numărul de fax, adresa de e-mail, site-ul web. Publicațiile de odinioară înregistrau persoanele imposabile, capii de familie – bărbații, dar au existat și nume de femei, în cazul văduvelor.

Vechile cărți de adrese au indicat o anumită poziționare și organizare a locuitorilor în spațiul urban, în cazul de față al sașilor, maghiarilor și românilor din orașul Sighișoara, de la finele veacului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Prin aceasta am putut înțelege mai bine manifestarea spiritului economic în cotidianul orașului.

4 <http://adressbuch.zlb.de/searchResultAdressbuch.php?&CatalogName=adre2007&CatalogCategory=adress&CatalogLayer=1&ImgId=94425> accesat la data de 06.10.2010.

5 <http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/digi/hdadressbuch.html> accesat la data de 06.10.2010.

6 *Adressen-Buch der Stadt Kronstadt* (1874, 1876, 1879, 1880, 1883-1884, 1890, 1898); *Adressbuch der k. freien Stadt Hermannstadt* (1882-1911); pe site-ul web al Universității Goethe din Frankfurt pe Main poate fi accesată ediția digitalizată, din anul 1901, a cărții de adrese a orașului liber regesc Sibiu - <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/volltexte/2006/103623/pdf/hermannstadt.pdf> accesat la data de 06.10.2010; *Adressbuch der königlichen freien Stadt Mediasch* 1914, o singură apariție; *Sighișoara* cu 2 ediții, 1893 și 1906.

7 *Pagini Aurii. Mureș. 2008-2009*. Aceasta publicație este împărțită în două. Prima parte („Când ai nevoie de o mână de ajutor”) cuprinde serviciile telefonice speciale și de urgență, cuvântul introductiv, harta județului Mureș, harta orașului Tg. Mureș, lista străzilor din Tg. Mureș, adrese, telefoane utile, servicii telefonice, lista traseelor mijloacelor de transport în comun, un indice alfabetic de clasificare a tuturor domeniilor de activitate din județul Mureș, cu denumirea lor, etc. Partea a doua („Apelezi la Pagini Albe. Apelezi pe cine vrei”) redă lista tuturor abonaților telefonici din județul Mureș, grupați în ordine alfabetică, pe localități.

Cele două cărți de adrese ale orașului liber regesc Sighișoara au fost editate de doi tipografi diferiți. Prima, cea din 1893, a fost tipărită de Frații Jördens (Franz și Hugo), fii tipografului Friedrich Jördens,⁸ cea de a doua, de către Wilhelm Krafft.⁹

Cartea de adrese a orașului liber regesc Sighișoara pentru anul 1893 se deschidea cu un cuvânt înainte¹⁰ al Fraților Jördens, prin care aflam că această publicație se dorea a fi un „*excelent instrument de lucru al contemporanilor*” pentru susținerea intereselor economice ale atelierelor meșteșugărești și ale activităților comerciale și industriale locale. Editorii erau conștienți de faptul că această primă carte de adrese a orașului nu putea fi exhaustivă și cereau publicului cititor să le semnaleze lipsa unor informații, datele incomplete sau greșite. Aceasta era prima carte de adrese și imaginea orașului trebuia să fie redată cât mai exact și mai corect.

A doua carte, publicată la 13 ani după prima ediție, se deschidea cu seria de date statistice ale orașului.

Reflectarea cotidianului prin intermediul celor două publicații a fost posibilă și prin analiza paralelă a acestora, susținută prin tabele și liste. Pentru început, cuprinsul lucrărilor ne-a permis un contact direct cu orașul acelei epoci:

Adressbuch 1893	Adressbuch 1906
Cuvânt înainte (Vorwort)	Date statistice (Statistische Daten)
Date statistice (Statistische Daten)	I. Lista alfabetică a persoanelor (Alphabetisches Personenverzeichnis)
Prima parte (I. Theil)	II. Lista alfabetică pe materii (Alphabetisches Sachverzeichnis)
Lista alfabetică pe materii (Alphabetarisches Sachverzeichnis)	1. Autorități și instituții (Behörden und Aemter)
1. Autorități și instituții (Behörden und Aemter)	2. Școli și instituții de educație (Schul- und Bildungsanstalten)
2. Școli și instituții de educație (Schul- und Bildungsanstalten)	3. Asociații și societăți (Vereine und Gesellschaften)
3. Asociații (Vereine)	4. Instituții sanitare și de îngrijire (Sanitäts- und Wohlfahrtsanstalten)
4. Meșteșuguri și comerț (Handels- u. Gewerbetreibende)	5. Meșteșuguri și comerț (Handels- u. Gewerbetreibende)

8 Tipograf german originar din Lübeck. După 1850 a ajuns la Sibiu, iar din 1868 s-a mutat la Sighișoara. Aici va edita, începând cu anul 1872, ziarul local *Schäßburger Anzeiger*. După moartea sa din 1879 tipografia a fost preluată de cei doi fii - Walter Roth, *Zeitungen, Druckerei, Verlages, Buchhandlungen, Bibliotheken und Lesegesellschaften* în vol. *Schäßburg. Bild ein siebenbürgischen Stadt*. Herausgegeben von Heinz Brandsch, Heinz Helmann und Walter Lingner, Rautenberg Verlag, 1998, p. 231.

9 W. Krafft, de origine sighișoreană, a avut în proprietatea sa o editură puternică la Sibiu, care a publicat o serie de lucrări importante pentru cultura și civilizația sașilor din Transilvania. În anul 1904 W. Krafft a cumpărat tipografia și ziarul Fraților Jördens - *Schäßburger Zeitung*, noul nume al ziarului, din anul 1900, în loc de *Schäßburger Anzeiger*.

10 *Adressbuch 1893*, p. 3.

<p>5. Avocați și medici (Advokaten und Aerzte)</p> <p>A doua parte (II. Theil) Lista firmelor înregistrate (Verzeichnis der protocollirten Firmen)</p> <p>A treia parte (III. Theil) Lista străzilor și caselor (Gassen- und Häuser Verzeichnis)</p> <p>A patra parte (IV. Theil) Reclame (Inserate)</p>	<p>6. Proprietari de mașini cu aburi și motoare (Dampf- und Motorbetriebe)</p> <p>7. Avocați și medici (Advokaten und Aerzte)</p> <p>III. Lista firmelor înregistrate (Verzeichnis der protocollirten Firmen)</p> <p>IV. Lista străzilor și caselor (Gassen- und Häuser-verzeichnis)</p> <p>V. Generalități (Allgemeines)</p> <p>1. Lista vecinătăților (Verzeichnis der Nachbarschaft) Legăturile telefonice (Telephon-Anschlüsse)</p> <p>2. Semnalele din Turnul cu Ceas în caz de incendiu (Turmuhrsignale bei Bränden)</p> <p>3. Stațiile de alarmare în caz de incendiu (Allarmstationen bei Bränden)</p> <p>4. Ghid prin Sighișoara și împrejurimi (Führer durch Schäßburg und Umgebung)</p>
--	--

Capitolele de început ale cărților de adrese înfățișau datele statistice pentru anii 1893 și 1906,¹¹ surse deosebit de însemnate pentru cercetarea istorică.

	Adressbuch 1893	Adressbuch 1906
Numărul locuitorilor din orașul liber regesc Sighișoara	<p>9.629</p> <p>4.638 bărbați (48,16%), 4.991 femei (51,83%)</p> <p>Sași – 5.243 (54,45%)</p> <p>Români – 2.446 (25,40%)</p> <p>Maghiari – 1.577 (16,37%)</p> <p>Alții – 363 (3,76%)</p>	<p>10.868</p> <p>5241 bărbați (48,22%), 5627 femei (51,77%)</p> <p>Sași – 5.462 (50,25%)</p> <p>Români – 2.800 (25,76%)</p> <p>Maghiari – 2.267 (20,85%)</p> <p>Alții – 339 (3,11%)</p>
Numărul locuitorilor din orașul liber regesc Sighișoara după confesiune	<p>Evanghelici – 4.868 (50,55%)</p> <p>Ortodocși – 2.691 (27,94%)</p> <p>Romano-catolici – 1.150 (11,94%)</p> <p>Reformați – 569 (5,90%)</p> <p>Israeliti – 104 (1,08%)</p> <p>Alții – 247 (2,56%)</p>	<p>Evanghelici – 5.126 (47,16%)</p> <p>Ortodocși – 3.067 (28,22%)</p> <p>Romano-catolici – 1.279 (11,76%)</p> <p>Reformați – 849 (7,81%)</p> <p>Israeliti – 179 (1,64%)</p> <p>Alții – 369 (3,39%)</p>
Numărul imobilelor (caselor), inclusiv gospodăriile agricole (Maierhöfe)	1.679	1.888 (o creștere de 209 imobile -11,06%)

¹¹ *Adressbuch 1893*, pp. 5-7; *Adressbuch 1906*, pp. 5-6.

Numărul localităților (comunităților), numărul caselor și populația din comitatul Târnava Mare	125 30.325 132.454 Sași – 57.398 (43,33%) Români – 51.622 (38,97%) Maghiari – 12.026 (9,07%) Alții – 11.398 (8,60%)	125 32.360 (o creștere de 2035 imobile - 6,28%) 145.138 Sași – 61.769 (42,55%) Români – 61.779 (42,56%) Maghiari – 17.139 (11,80%) Alții – 4.451 (3,06%)
Domeniile în care erau angajați locuitorii orașului	1.341 în comerț și meșteșuguri, activități industriale (13,92%) 1.224 în agricultură (12,71%) 279 profesii intelectuale (2,89%) 916 servitori, alte servicii (9,51%) 39, 03% din populație ocupată	1.857 în comerț și meșteșuguri, activități industriale (17,08%) 1.228 în agricultură (11,29%) 366 profesii intelectuale (3,36%) 948 servitori, alte servicii, zilieri (8,72%) 40, 45% din populație ocupată

Comparând datele oferite de recensămintele anilor 1890 și 1900 cu cele de mai sus, cifrele nu difereau prea mult. Din 9.618 suflete înregistrate la 1890¹², 5.202 erau sași (54,08%), 2.429 români (25,25%), 1.630 maghiari (16,94%), 357 alții (3,71%); 4.881 evanghelici (50,74%), 2.701 ortodocși (28,08%), 1.125 romano-catolici (11,69%), 523 reformați (5,43%), 240 unitarieni (2,49%), 101 izraeliți (1,05%), 45 greco-catolici (0,46%), 1 altă confesiune (0,01%). Recensământul de la 1900 consemna 10.868 suflete din care 5.462 sași, 2.800 români, 2.267 maghiari, 339 alții.

Am considerat necesar să amintim aici un recensământ agricol al Transilvaniei din anul 1895,¹³ respectiv recensământul Transilvaniei din 1900 – populația după ocupații, care au avut loc între anii de apariție ai celor două cărți de adrese. Pentru 1895 erau recensate 2.065 de gospodării la Sighișoara. Dintre acestea, 366 erau asigurate împotriva incendiilor la clădiri, 8 la cereale și furaje, una globală, alta împotriva pagubelor produse de grindină; 12.010 iugăre (6845,7 ha) se aflau în proprietate, 3.732 iugăre (2127,24 ha) în arendă, 101 iugăre în uzufruct. Nu exista nici o gospodărie agricolă cu activitate industrială sau care utiliza îngrășăminte chimice. Suprafața totală a gospodăriilor era de 15.843 iugăre (9030,51ha), din care 2.212,74 ha terenuri arabile,

12 Varga E. Árpád, Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850-1992) -<http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=573> accesat la 06.10.2010.

<http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=felek&id=572> accesat la 06.10.2010.

13 *Recensământul agricol din 1895. Transilvania*, vol. I, Traian Rotariu – coordonator, Maria Semeniuc, Mezei Elemer, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 210 - 211.

522,12 ha grădini, 1502,52 ha fânașuri, 90,63 ha vie cultivată, 148,77 ha pășuni, 4058,97 ha păduri, 1,14 ha stufăriș și 491,34 ha terenuri neproductive.

La 1900 Sighișoara număra 10.868 de suflete, din care 4.683 (43,08%) de persoane erau ocupate și 6.185 (56,91%) întreținute. Cele 4.683 de persoane erau ocupate în industrie – 1.607 (34,31%), agricultură și horticoltură - 1.197 (25,56%), servicii publice și liber profesioniști – 366 (7,81%), comerț și credit – 250 (5,33%), transporturi – 188 (4,01%), servitori casnici – 484 (10,33%), zilieri – 364 (7,77%), armată – 11 (0,23%), alte ramuri ale economiei primare – 31 (0,66%), alte ocupații – 185 (3,95%).¹⁴

După cum bine se poate remarca, cele două cărți de adrese s-au raportat direct la înregistrările recensămintelor din anii 1890 și 1900. Simpla comparare a datelor relevă pregnant acest fapt. Deși populația a înregistrat o ușoară creștere, de 1250 suflete (11,50% între 1890 - 1900), în cei 13 ani (1893 – 1906) realitatea economică și socială a orașului nu s-a modificat radical.

Din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea creșterea numărului de locuitori a urmat o ușoară linie ascendentă, în care majoritatea a deținut-o populația de origine germană până în anul 1939, când numărul românilor din Sighișoara l-a depășit, pentru prima dată în istoria seculară a orașului, pe cel al sașilor (din populația totală de 14.279 suflete, 5434 erau români - 38,05% și 5384 sași – 37,7%).¹⁵ Curba descendentă a populației germane a început să se manifeste după 1880, astfel că la 1910 sașii nu mai dețineau majoritatea demografică absolută în oraș. O creștere demografică importantă a fost înregistrată în schimb, de către populația românească și cea maghiară.

Listele alfabetice pe materii ale celor două cărți de adrese enumeră autoritățile, instituțiile și oficiile comitatului Târnava Mare și cele ale orașului Sighișoara pentru anii 1893 și 1906, însoțite de adresa acestora: Arhiva orașului (Archiv, städt.), Oficiul metrologic comitatens (Eichamt, Komitats-), Oficiul ingineresc pentru cale ferată (Bahningineur-Amt), Biroul gării (Bahnstationsamt) – 1893, Căile Ferate (Bahnen), Căile ferate regale maghiare (kön. ung. Staatsbahn), Calea ferată îngustă Sighișoara-Agnita (Schässburg-Agnethler Vizinalbahn) – 1906, Oficiul regal de construcții (Bauamt, königl.), Oficiul orășenesc de construcții (Bauamt, städt.), Judecătoria regală a districtului (Bezirksgericht, königl.), Direcția financiară regală (Finanzdirection, k.u.), Comisariatul Gărzii Financiare (Finanzwach-Commissariat), Ocolul silvic orășenesc (Forstamt, städt.) – 1893, Ocolul silvic orășenesc (Forstamt, städt.), Ocolul silvic regesc (Forstamt, k. ung.),
14 *Recensământul din 1900. Transilvania. Populația după ocupații*, vol. II, Traian Rotariu – coordonator, Maria Semeniuc, Mezei Elemer, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2006, pp. 438-439.

15 *Situația populației din județul Târnava Mare, arătată pe comune și naționalități și cu arătarea procentului*, ff. 7-9. Documentul a fost emis de Prefectura Județului Târnava Mare, Serviciul Cancelariei, în Sighișoara, la data de 11 octombrie 1939 și era semnat de prefectul județului col. Th. Colbazi. Acest document se află în Depozitul de istorie modernă și contemporană a Muzeului de Istorie din Sighișoara.

Administrația regească a pădurilor districtului (Bezirks-Forstverwaltung, k. ung.) – 1906, Judecătoria comunală (Gemeindegericht), Comisia pentru școala de meserii (Gewerbeschulcommission), Oficiul cărții funciare (Grundbuchsbehörde), Camera de comerț și industrie Brașov, reprezentanța Sighișoara (Handels- u. Gewerbekammer Kronstadt), Comandatura cazarmii de honvezi (Honvédstations-Commando) - 1893, Comandatura postului de jandarmerie (Gensdarmarie-Posten-Kommando) – 1906, Oficiul județean al comitatului Târnava Mare (Komitatsamt des Gross-kokler Comitates), Biroul central (Centralamt), Oficiul comitatens pentru orfani (Komitatswaisenstuhl), Oficiul orășenesc pentru orfani (Waisenamt, städt.), Tribunalul județean (Stuhlrichterämter), Comisia de administrare a comitatului (Komitats-Verwaltungs-Ausschuss), Adunarea reprezentativă (Vertretungskörper) – 1893, Adunarea reprezentativă (Municipal - Vertretungskörper) – 1906, Biroul orășenesc al pieții (Marktamt, städt.) – 1893, Registratura regală (Matrikelamt, k. u.) – 1906, Direcția superioară școlară regală din Sibiu cu reprezentanță la Sighișoara (Oberschuldirection k. u. Hermannstadt) – 1893, Notarul public regal (Notar, königl. öfentl.) – 1906, Căpitania poliției (Polizeihauptmannschaft), Oficiul orășenesc de îngrijire (Pfründler-Anstalt, städt.) – 1893, Casa de asigurări de sănătate a districtului Sighișoara (Schässburger Bezirks – Kranken Kasse), Oficiul de intență (Quartiermeisteramt) – 1893, Abatorul orașului (Schlachthaus, städt.) – 1906, Inspectoratul școlar regesc (Schulinspektorat k. u.), Procuratura de stat (Staatsanwaltschaft), Casieria orașului (Stadtkassa), Medicul veterinar al comitatului (Tierarzt, Komitats-), Medicul veterinar de stat, pentru oraș și district (Tierarzt, Staats- für Stadt u. Bezirk), Medicul veterinar al orașului (Tierarzt, städt.) – 1906, Comisia de evaluare a impozitelor (Steuerbemessungs-Commission) – 1893, Oficiul regal de impozite (Steueramt k. u.), Oficiul orășenesc de impozite (Steueramt, städt.), Magistratul orașului (Stadtmagistrat), Adunarea reprezentativă a orașului (Stadtvertretung) – 1906, Inspectoratul regal pentru animale de prăsilă (Tierzuchtinspektorat, kön. ung.) – 1906, Administrația orășenească a apelor (Vervaltung der städt. Gefälle) – 1906.¹⁶

Unele dintre autoritățile și instituțiile de mai sus aveau două titulaturi – „orășenesc”, cele care aparțineau de oraș și „regal” („regesc”) care erau subordonate guvernului de la Budapesta, existând birouri și servicii paralele pentru comitat și oraș. Administrația orășenească era exercitată de către sași, iar administrația regală (a comitatului) aparținea maghiarilor.

În urma legii din anul 1868, limba maghiară a devenit limba oficială în justiție, administrația centrală, armată, serviciile de poștă și telegraf, calea ferată. Posturile noi din administrație au făcut ca accesul maghiarilor din alte regiuni să devină o necesitate.¹⁷ După cum reiese din analiza numelor persoanelor care au ocupat funcții în administrația comitatului și în cea a orașului, noua realitate etnică administrativă a fost confirmată și la nivelul comitatului Târnava Mare și a orașului Sighișoara.

16 *Adressbuch 1893*, pp. 9-25; *Adressbuch 1906*, pp. 25-38.

17 Michel Tanase, *Viața urbană a Mediașului în ajunul primului război mondial. Încercare de reconstituire prin statute și anuare* în *Historia Urbana*, tomul XI, 2003, nr. 1-2, pp. 32, 45.

Instituțiile religioase își găsesc și ele locul în cele două cărți de adrese, fiind grupate după confesiuni: Consistoriul evanghelic districtual Sighișoara, Oficiul parohial evanghelic, Prezbiteriul evanghelic, Oficiul și prezbiteriul reformat, Oficiul și prezbiteriul ortodox, Oficiul și consiliul bisericesc romano-catolic.¹⁸

Cei care doreau să cunoască instituțiile școlare și de educație ale orașului Sighișoara din anul 1893 descopereau că existau 9 unități de învățământ: Școala orășenească evanghelică, Școala orășenească pentru meserii, Liceul evanghelic, Grădinița germană, Creșa Asociației culturale transilvănene (maghiară), Școala evanghelică pentru fete, Școala elementară de stat pentru fete și băieți, Școala primară ortodoxă, Școala primară romano-catolică.¹⁹ Se putea identifica o singură instituție de stat – Școala elementară de stat pentru fete și băieți (maghiară), restul școlilor aparținând orașului și confesiunilor religioase din localitate. La 1906, numărul unităților de învățământ și educație era dublu. La 13 ani, după prima consemnare a lor într-o carte de adrese, instituțiile școlare ale orașului Sighișoara erau: Liceul evanghelic *Episcopul Teutsch*, Școala evanghelică orășenească elementară pentru băieți, Școala evanghelică orășenească elementară pentru fete, Seminarul evanghelic pedagogic pentru învățătoare, Școala de stat pentru meserii, Școala orășenească pentru meserii, Școala evanghelică de lucru manual, Școala religioasă israelită, Grădinița evanghelică, Grădinița de stat, Creșa evanghelică, Creșa de stat, Creșa Asociației culturale transilvănene (maghiară), Școala de muzică a Asociației Sighișorene de Muzică, Școala elementară de stat pentru fete și băieți, Școala comunală de stat pentru fete, Școala primară ortodoxă, Școala primară romano-catolică.²⁰ Școlile confesionale s-au menținut, adăugându-se o școală religioasă evreiască, iar instituțiile școlare de stat au crescut la 5.

Spiritul asociativ al sașilor sighișoreni din această epocă a putut fi întâlnit în asociațiile și societățile pe care le-au întemeiat. La 1893 își desfășurau activitatea în oraș 23 de asociații, în 1906 numărul lor ajungând la 36. Asociațiile și societățile aveau un caracter eterogen, fiind consemnate asociații culturale, sociale, economice, bancare, sanitare, sportive sau de petrecere a timpului liber. Alături de asociațiile fondate de către sași au existat și societăți ale maghiarilor sau românilor.²¹

Cartea de adrese din anul 1906 dedică o parte importantă menționării celor opt instituții sanitare și de asistență socială din orașul liber regesc Sighișoara, instituții deosebit de importante pentru sănătatea și îngrijirea locuitorilor: Spitalul comitatului Târnava Mare, condus la acea vreme de către dr. Julius Oberth, tatăl

18 *Adressbuch 1893*, pp. 25-28; *Adressbuch 1906*, pp. 38-40.

19 *Adressbuch 1893*, pp. 29-31.

20 *Adressbuch 1906*, pp. 38-40.

21 *Adressbuch 1893*, pp. 31-34; *Adressbuch 1906*, pp. 43-49.

celebrului om de știință Hermann Oberth, Spitalul orășenesc de boli infecțioase, Colonia de băi de la Vlăhița (jud. Harghita), Consiliul orășenesc pentru săraci, Filiala evanghelică pentru îngrijirea bolnavilor (Sibiu), care avea sub îndrumare medicală și un cabinetul pentru masaj, Biroul de întraajutorare în uniune cu secția de orfani, Orfelinatul.²² Se evidențiau dintre aceste instituții, spitalul comitatului și spitalul de boli infecțioase, la Sighișoara existând o mai veche tradiție medicală (din sec. al XV-lea) și de îngrijire a săracilor și orfanilor.

Părțile care tratează comerțul și atelierile meșteșugărești (mica industrie) din oraș s-au bucurat de o atenție specială din partea editorilor, atât în anul 1893 cât și în 1906. De altfel aceste secțiuni din cărțile de adrese ilustrau profilul economic al orașului, unde mai predominau atelierile meșteșugărești. Nu dorim să intrăm în foarte multe detalii asupra acestui aspect, și vom menționa doar faptul că în cele două capitole ale cărților au fost consemnați cu numele, prenumele, domeniul de activitate și adresa poștală toate persoanele care desfășurau activități de comerț și producție meșteșugărească la Sighișoara în anii 1893 și 1906. Cel interesat de un anumit meșter, îl putea găsi cu ușurință atât în paginile publicațiilor, cât și la numerele indicate pentru străzile orașului. Domeniile de activitate erau înregistrate alfabetic, existând pentru majoritatea sectoarelor mai multe oferte: zugravi, lăcuitori, farmaciști, afumători de carne, cofetari, brutari, măcelari, proprietari cafenele, bărbieri, producători de bere, oțet, lichior, săpun, legători de cărți, tipografi, librari, armurieri, strungari în lemn, oțelari, fierari, lăcătuși, tinichigii, comercianți de ouă, făină, vopsitori, dulgheri, dogari, tâmplari, vizitii, proprietari de hanuri (case de oaspeți), hoteluri, turnători de clopote, bijutieri, ceasornicari, băcani, prăvălii de haine vechi, comercianți de lemne, pălării, producători de nasturi, de piepteni, comercianți de produse manufacturiere, produse de galanterie, produse țărănești, produse de mercurie, îmbrăcăminte pentru bărbați, comercianți de sare, mirodenii și produse coloniale, de sticlă și porțelan, lămpi, cojocari, arămari, pielari, curelari, tăbăcari, șelari, frânghieri, zidari, producători de cuțite, proprietari de depozite pentru mobilă și lemne, proprietari de mori și instalații cu aburi, pavatori, fotografi, coșari, șlefuitori (tocilari), croitori, cizmari, pantofari, sculptori în piatră, comercianți de spirt, tapițeri, proprietari de fabrici de postav, de țesătorii de bumbac, postăvari, proprietari de magazine pentru stofe, rotari, spălătorii – călcătorii - curățătorii, pictori interioare, avocați, medici ș.a.

Din totalul populației de 9.629 de locuitori, la 1893, 39,03% erau cuprinși în diverse sectoare economice, din care 13,92% comerț și ateliere meșteșugărești. În 1906, din cei 10.868, 17,08% erau angajați în activități comerciale și meșteșugărești din totalul de 40,45% al populației active.

²² *Adressbuch 1906*, pp. 49-50.

Numărul întreprinderilor comerciale, a celor cu caracter meșteșugăresc, industrial și bancar înregistrate prin protocol²³, a înregistrat o creștere ușoară, de la 34 în 1893 la 42 în 1906 – *Adleff Zimmermann & Comp.* (fabrică de postav), *Essigmann Johann* (magazin de stofe și articole de modă), *Fernengel Karl* (mirodenii), *Frank Karl* (țesătorie și vopsitorie), *Girscht Helene* (articole țesute și de modă), *Hausenblasz A. V.* (articole manufacturiere și de modă), *Horeth Friedr. J.* (tipografie și editură), *Kamner & Jekelius* (produse din fier), *Krafft W.* (tipografie și editură), *Societatea Târnăveană de Economii* (maghiară), *Kwieczynsky Anton* (țesătorie, vopsitorie, magazin mărfuri diverse), *Lang August* (magazin de haine, croitorie bărbați), *Leonhardt Johann* (fabrică de lichior și oțet, magazin mărfuri diverse), *Leonhardt Josef* (agenție și depozit de bere), *Leonhardt W.* (mărfuri diverse), *Lingner Albert* (moară cu aburi, comerț cu făină și fructe), *Frații Letz* (construcții, moară cu aburi, gater), *Lootz W. H.* (mărfuri diverse), *Löw Wilhelm* (prima țesătorie de bumbac, vopsitorie pe aburi și apretură din Transilvania), *Matzak Michael* (țesătorie de bumbac și vopsitorie), *Misselbacher J. B. sen.* (mirodenii, stofe, articole de modă, articole din sticlă, porțelan și galanterie), *Mökesch Albert* (produse din fier), *Olah Franz & Comp.* (produse din fier), *Petrovits F.* (articole din sticlă, porțelan, galanterie), *Radler S. Friedrich* (mărfuri diverse), *Richter J.* (produse din fier), *Societate pe acțiuni Calea Ferată Îngustă Sighișoara-Agnita*, *Asociația Sighișoreană Meșteșugărească de Economii și Împrumut*, *Asociația Sighișoreană de Economii și Întrajutorare*, *Asociația Sighișoreană de Economii și Credit Ipotecar*, *Schullerus H.* (mărfuri diverse), *Cooperativa Sighișoreană de Consum* (maghiară), *Cooperativa Sighișoreană de Producere a Hameiului* (maghiară), *Sigmund Johann* (produse din piele), *Schimberski Franz* (pantofar), *Societatea de Economii și Credit „Târnăveana”* (românească), *Teutsch B. Josef* (mirodenii, produse coloniale, pânzeturi, articole manufacturiere, mercerie, galanterie, casa de expediții, comerț en gross cu vinuri), *Vandory Franz* (tutungerie și pompe funebre), *Wohl Franz* (magazin de haine, croitorie bărbați), *Wohl Otto* (croitorie bărbați), *Zimmermann A.* (produse din fier), *Frații Zimmermann* (fabrică de postav).

Nomenclatura străzilor orașului Sighișoara (vezi *Anexa*) cuprinde pe lângă numele străzilor în ordine alfabetică, numerele imobilelor în ordine crescătoare și numele proprietarilor acestora. La 1893 existau 37 de străzi principale în Cetate și în Orașul de Jos. În Cetate cele 18 străzi grupau un număr de 155 de imobile. Numărul 1 se afla pe Dealul Școlii. În Orașul de Jos numerotarea imobilelor continua de la numărul 156 până la numărul 883. Dorim să subliniem aici faptul că nu exista o numerotare distinctă a caselor din Cetate față de cele din Orașul de Jos. Celor 37 de străzi li se mai adăugau zonele considerate periferii ale orașului la 1893, în număr de 5, consemnate cu titulatura de *Vorstadt B, C, D, E, F*. În aceste periferii mai erau înscrise încă 83 de

23 *Adressbuch 1893*, pp. 45-46; *Adressbuch 1906*, pp. 49-50.

nume de străzi, străduțe sau locuri cu rezonanță istorică și locală. Aceste periferii nu se aflau întotdeauna foarte departe de orașul propriu zis. Unele din aceste zone erau locuite de sași, altele de maghiari sau de români, cum a fost cazul *Periferiei E*, care includea *Ziegelgasse*, actuala stradă Cornești.

În 13 ani, datorită dezvoltării orașului, numărul caselor a crescut de la 1.679 (anul 1893) la 1.888 (1906). Au apărut astfel străzi noi (vezi *Anexa*), cele 5 zone, considerate periferice, grupând în anul 1906 doar 22 de nume de străduțe și locuri. Unele străzi din periferii au căpătat statut de străzi însemnate ale orașului. Începând din anul 1906 numerotarea imobilelor din oraș s-a făcut de la numărul 1 pentru fiecare stradă în parte. Nomenclatorul alfabetic al străzilor avea ca și primă stradă – Albertstrasse (actuala Str. Zaharia Boiu), cu numerele 1-24. În total erau trecute 55 de nume de străzi, cu peste 1800 de imobile. Ca și în anul 1893, existau proprietari de mai multe imobile, unii dintre aceștia având în proprietate 2, 3 sau chiar 4 case.

Frații Jördens, care au editat cartea de adrese a orașului liber regesc Sighișoara din anul 1893, au inclus în partea finală a publicației o serie de 59 de reclame ale băncilor, principalelor ateliere meșteșugărești, întreprinderi industriale și comerciale din oraș. Analiza acestora și a nivelului reclamei economice de la Sighișoara din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au făcut obiectul unui studiu de al nostru în anul 2003.²⁴

Atelierul meșteșugăresc și prăvăliile care comercializau produsele acestuia au constituit verigile unui lanț economic, prin care a pulsat o puternică viață meșteșugărească. La un moment dat în oraș s-au produs aproape toate obiectele și alimentele necesare traiului. Desființarea breslelor și importurile de mărfuri diverse au stricat acest echilibru intern, atât de fragil și a lăsat teren liber de desfășurare jocului cererii și ofertei, ideii de piață în sensul modern al cuvântului. Industrializarea a avut efecte profunde asupra sistemului de activități economice și asupra relațiilor dintre oameni. Orașul, care era legat de industrie, servicii, administrație, a transformat structurile sociale și a influențat definitiv modelul de familie și gospodărie din societate.²⁵

O nouă rubrică a fost inclusă în ediția din 1906 a cărții de adrese – *Generalități (Allgemeines)*, care se deschidea cu o listă a tuturor vecinătăților din Sighișoara, organizate pe principalele străzi ale orașului. După numele conducătorului de vecinătate (*Nachbarvater*) din cele 32 de vecinătăți, 21 erau săsești, 10 românești și una maghiară.²⁶ În cartea de adrese din 1906, ca o noutate aparte era lista abonaților telefonici din Sighișoara. Existau 67 de posturi telefonice, care asigurau comunicarea verbală în oraș

24 Adonis Mihai, *Unele aspecte privind nivelul reclamei economice la Sighișoara în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Revista Bistriței*, XVII, 2003, pp. 217-233.

25 Traian Rotariu, *Demografia și sociologia populației. Fenomene demografice*, Iași, Ed. Polirom, 2003, p. 312.

26 *Adressbuch 1906*, p. 91.

într-o manieră mai comodă. Numărul 1 la telefon se afla la biroul prefectului comitatului Târnava Mare. Aproape toate instituțiile publice ale comitatului și ale orașului dispuneau de conexiuni telefonice, la acestea adăugându-se o serie de persoane particulare, precum medicul orașului Josef Bacon – numărul 5, arhitectii Letz – numărul 33, Cafeneaua Martini – 32, loc unde clienții puteau folosi telefonul cafenelei, medicul primar dr. Julius Oberth – 12, marii comercianți J. B. Misselbacher – 19 și J. B. Teutsch – 18, proprietarii fabricii de postav, Frații Zimmermann – 53 ș. a.

Rețeaua de telefonie de la Sighișoara, deși era modestă în 1906 ca număr de abonați (0,61% din 10.868 locuitori), a fost executată datorită existenței curentului electric furnizat de Uzina electrică din Sighișoara, fondată în anul 1903.²⁷ Aceasta a distribuit curentul electric pentru iluminatul casnic și public din oraș, alături de cel necesar pentru rețeaua de telefonie. La 1905 erau instalate 2.650 de becuri la consumatorii casnici și 217 becuri pentru iluminatul public.²⁸

Pentru locuitorii orașului Sighișoara anilor 1893-1906 anumite sunete produse de clopotul avertizor din Turnul cu Ceas constituiau semnale specifice de alarmare pentru anumite zone din oraș, în caz de incendii: o bătaie scurtă – Cetatea; 2 bătaii scurte – Piața Orașului (*Marktplatz*), Str. N. Bălcescu (*Hämchen*), Str. Il. Chendi (*Spitalgasse, Hülzgasse*), Str. Tache Ionescu (*Kleingasse*), Str. Șt. O. Iosif (*Hintergasse*), Str. Mihai Eminescu (*Schassgasse*) și străzile din jur; 3 bătaii scurte – Străzile 1 Decembrie 1918 și Horia Teculescu (*Baiergasse*), Str. N. Iorga (*Haingässchen*), Str. G. Coșbuc (*Galtberg*), Str. Avram Iancu (*Hennerberg*); patru bătaii – Str. Morii (*Mühlgasse*); 5 bătaii – Cornești (*Kornescht*), 6 – incendiu de pădure; 10 – zonele de la nord de Cetate. Aceste semnale pentru indicarea incendiilor erau dublate de stațiile de alarmare prezente pe străzile enumerate mai sus.²⁹

Turiștilor care soseau la Sighișoara în anul 1906 li se propuneau o serie de obiective de vizitat în oraș sau în împrejurimi. În oraș puteau admira și vizita *Biserica Mănăstirii* cu altarul său de la sfârșitul secolului al XVII-lea și cristelnița din 1440, *Biserica din Deal* cu frumosul său tabernacol din secolul al XV-lea, *Biserica romano-catolică*, recent construită, *Biserica reformată*, *Liceul Episcop Teutsch* cu sala de festivități, cu colecțiile sale de hărți, antichități, numismatică și științe naturale, *Muzeul Alt-Schässburg*, din Turnul cu Ceas, deschis atunci între orele 8-12 (taxa de intrare - 30

27 Lucrările de electrificare ale orașului Sighișoara au fost proiectate și conduse de către inginerul Oskar von Miller din München. El a construit în 1896 și centrala hidroelectrică Sadu I, pentru alimentarea orașului Sibiu. În 1903 s-a pus în funcțiune, în locul unei mori de apă a primăriei, prima centrală electrică a orașului Sighișoara. Rețelele au fost construite pe stâlpi de lemn și au alimentat consumatorii cu tensiune continuă de 300/150 V. Uzina și toate instalațiile au fost de la început în proprietatea orașului - *Un secol de electricitate 1898-1998. Târgu Mureș*. Lucrare realizată de ing. Avéd I., ing. Balásy Béla, ing. Carp I., ing. Crișan Ștefan, ec. Kovács, ing. Macarie Al., Târgu Mureș, 1998, p. 34.

28 *Ibidem*, p. 35.

29 *Adressbuch 1893*, p. 7 ; *Adressbuch 1906*, p. 94 .

helleri),³⁰ între orele 11-12 intrarea era gratuită, *clădirea administrației Comitatului Târnava Mare* cu minunata sală de ședințe, unde se afla un tablou al pictorului Fritz Schullerus – *Die Union der siebenbürgischen Stände in Schässburg 1506*, monumentul *Petöfi* din fața clădirii comitatului. Printre clădirile mai deosebite ale orașului se mai numărau Judecătoria comitatului, Seminarul evanghelic de fete, Școala evanghelică de fete, Școala evanghelică de băieți, Școala elementară de stat pentru fete și băieți, Școala evanghelică orășenească pentru fete, Casa Asociației Sighișorene a Meșteșugarilor, Uzina de producere a curentului electric. Alături de obiectivele arhitectonice din oraș se mai recomandau turiștilor și nu numai, plimbări prin oraș și în afara acestuia, cu durata cuprinsă între 40 de minute și o oră și jumătate. Satele din jurul Sighișoarei (Albești, Saschiz, Apold, Criș, Mălâncrav) constituiau și ele puncte de interes.

Pentru cinstirea memoriei unor personalități proeminente ale orașului Sighișoara, existau încă din anul 1906 patru plăci comemorative închinată episcopilor evanghelici Georg Paul Binder (1784 - 1867) și Georg Daniel Teutsch (1817 - 1893), poetului Michael Albert (1836 - 1893), generalului Michael von Melas (1729 - 1806).³¹

O anumită fațetă din istoria orașului Sighișoara a putut fi dezvăluită prin paginile celor două cărți de adrese. Privind numele oamenilor din aceste publicații putem călători înapoi în timp, cu mai bine de 100 de ani. În spatele fiecărui nume s-au aflat pe lângă activitățile economice, care erau indicate atât de exact în listele alfabetice, viața persoanei respective, bucuriile și momentele mai puțin bune ale existenței, încercările cotidianului. Am putea descoperi în spatele fiecărui nume povestea unei familii, cu tot ceea ce a reprezentat aceasta din punct de vedere social și economic. Prin numele persoanelor simple, proprietarii de prăvălii și ateliere meșteșugărești, prin numele persoanelor mai înstărite, marii proprietari de magazine și întreprinderi industriale, pulsul orașului a putut fi simțit și înregistrat pentru viitor, prin efortul editorial al Fraților Jördens și W. Krafft. La data apariției lor, cărțile de adrese au fost mijloace de informare asupra vieții economice a orașului, astăzi ele constituie surse valoroase pentru cercetarea istorică.

Caracterul economic, predominant săsesc, al orașului s-a schimbat însă în perioada interbelică, când au avut loc o serie de procese și fenomene economice, sociale și politice care au modificat definitiv structurile de bază ale orașului.

30 30 helleri reprezentau a treizecea parte dintr-o coroană austro-ungară, introdusă în Imperiu la 1892.

31 *Adressbuch 1906*, pp. 95-96.

**TWO ADDRESSES BOOKS OF FREE ROYAL TOWN SIGHIȘOARA
FROM THE YEARS 1893 AND 1906
(Summary)**

The author of this article presents two addresses books of the free royal town Sighișoara from the years 1893 and 1906. The first was edited and printed by Jördens Brothers and Wilhelm Krafft printed the second.

The address book was very common in the German towns from West Europe (the end of the 18th Century). In Transylvania the addresses books appeared from the year 1870.

The two addresses books of Sighișoara are very valuable sources for the historical research. Through these publications, we can understand the economic profile of the town. There are also mentioned series of statistical information about the town.

Each book has important lists with the names of the authorities and institutions from Târnava Mare county and Sighișoara town, the names of economic activities, the names of the peoples with their addresses, the names of the streets, the names of the neighborhoods.

We can say that in the back of each name are a life and a story, which is waiting to be discovered. Reading all these names, we can travel in the past with over 100 years ago.

The annex of this article includes a table with the names of the streets and squares from the years 1893, 1906 and 2010.

ANEXA

Nume de străzi, piețe și locuri în Sighișoara

1893	1906	2010
Schulberg	Schulberg	Dealul Școlii
Umweg	Umweg	Str. Scării
Entenplatz	Pfarrhofplatz	P-ța Cositorarilor
Entengasse	Pfarrhofgasse	Str. Cositorarilor
Schullgasse	Schullgasse	Str. Școlii
Hundsrücken	Hundsrücken	Str. Cojocarilor
Hinter der Mauer	Stadtmauerzeile	Str. Zidul Cetății
Obere Tischlergasse	Tischlergasse	Str. Tâmplarilor
Untere Tischelergasse		
Schanzgasse	Schanzgasse	Str. Bastionului
Burgplatz	Burgplatz	P-ța Cetății
Klostergasse	Klostergasse	Str. Mănăstirii
Thurm-gasse	Turm-gasse	Str. Turnului
Puikagässchen	Berggässchen	Stradela Cetății
Marktplatz	Marktplatz	P-ța Hermann Oberth
Kleingasse	Kleingasse	Str. Tache Ionescu
Hüllgasse	Hüllgasse	Str. Ilarie Chendi
Obere Schaasgasse	Schaasergasse	Str. Mihai Eminescu
Untere Schaasgasse		
Hirtengässchen	Hirtengässchen	Str. Păstorilor
Hintergasse	Hintergasse	Str. Șt. O. Iosif

Hemchen	Am Hämchen	Str. N. Bălcescu
Haingässchen	Haingässchen	Str. N. Iorga
Obere Galtberg Untere Galtberg	Obere Galtberg Untere Galtberg	Str. Axente Sever Str. G. Coșbuc
Obere Baiergasse Mittlere Baiergasse Untere Baiergasse	Baiergasse	Str. Horea Teculescu Str. 1 Decembrie 1918
An der Hille	An der Hülle	Str. V. Roman
Kleine Mühlgasse Grosse Mühlgasse	Kleine Mühlgasse Grosse Mühlgasse	Str. Morii
	Albertstrasse	Str. Zaharia Boiu
Schleifengraben?	Bachgasse	Str. Horea
	Bahngasse	Str. Gării
	Bischof Teutschplatz	P-ța Muzeului
	Brückengasse	Str. Consiliul Europei
	Brunnenplätzchen	Str. Gen. Ieremia Grigorescu
Bunergasse	Bunergasse	Str. Libertății
Unter der Burg	Burghals	Str. Anton Pann
Vor dem Fuchsloch	Fuchsloch	Str. Română
	Gartengasse	Str. Mărășești
	Grabengasse	Str. Cloșca
Am Knopf Knöpfgässchen	Am Knopf	Str. Dragoș-Vodă
Hanfau	Hanfau	Str. Caraiman Str. Moșilor
Hennerberg	Hennerberg	Str. Avram Iancu
	Holzmarktgasse	Str. Ecaterina Teodorescu
	Holzmarktplatz	Str. Zaharia Boiu Str. Crinului Str. Ecaterina Teodorescu
	Kokelgasse	Str. Târnaviei
Ziegelgasse	Kornescht	Str. Cornești
Lehmgrube	Lehmgrube	Str. V. Lucaciu
	Martin Eisenburgergasse	Str. 1 Mai
Mühlenham	Mühlenham	Str. Viilor
	Neugasse	Str. Ecaterina Varga
	Parkgasse	Str. Andrei Șaguna
	Postland	Lunca Poștei
	Quergasse	Str. Simion Bărnuțiu
	Schlachthausgasse	Str. Abatorului
Schneidereißeule		Str. Nouă
Seilergang	Seilergang	Str. Gh. Lazăr
Bei der Siechhofbrücke		partea dinspre „podul pieții” a str. A. Șaguna

Siechhofgasse Siechhofberg	Siechhof Siechhofberg	Str. Ștefan cel Mare
Spitalsgasse	Spitalsgasse	Str. 1 Decembrie 1918
Unter der Steilau	Steilau	Str. Podei
Vor dem Wiesenberg Auf dem Wiesenberg	Wiesenberg	Str. Ana Ipătescu
Zwischen den Hüllen	Zwischen den Hüllen	Între Huli
Rohrau	Rohrau	„Rora”
Kreischgrund	Kreischgrund	Valea Stejăreni, hotarul cu satul Criș
Am Weisskircher Hattertgraben	Am Weisskircher Hattertgraben	Zona de la hotarul orașului Sighișoara cu satul Albești.
Wolkendorfergrund	Wolkendorfergrund	Valea Aurel Vlaicu

ZAHARIA BOIU - PREOT ȘI OM DE CULTURĂ

Lucia Țaralungă

Împrejurările istorice prin care a trecut neamul românesc în această parte a țării, au făcut din Biserică factorul de polarizare și de închegare al întregii vieți românești.

Religia creștin-ortodoxă a intrat ca ceva substanțial în ființa neamului nostru și a fost pârgă de rezistență și de conservare a datinilor românești de-a lungul veacurilor.

Ca și factor polarizator, pe lângă Biserică, s-a dezvoltat și școala românească. Tinda bisericii a fost locul unde elevii, fii de țărani, puteau primi cultura de care aveau nevoie, la adăpostul sfânt al bisericii și sub supravegherea directă a dascălilor bisericești. Acestea au fost începuturile școlii românești atât din Transilvania cât și din Țările Române.

Biserica și școala au fost pivotul de încercare și credință, pentru păstrarea de-a lungul timpului a datinilor cât și pentru cultivarea și perpetuarea elementelor românești. Ele au făcut ca acest popor să treacă cu mai multă ușurință prin împrejurările grele care l-au încercat.

Populația românească a orașului Sighișoara și a împrejurimilor ei, are o veche tradiție bisericească ortodoxă, necunoscând abateri de la vechea lege. Cea dintâi biserică ortodoxă din lemn se pomeneste la începutul secolului al XVII-lea, iar prin anul 1777 s-a clădit în grădina actualei biserici ortodoxe din cartierul Cornești, o clădire de cărămidă unde se oficia serviciul religios până în anul 1785 când a fost construită actuala biserică sfințită de episcopul Ioan Moga.¹ Catedrala ortodoxă din centrul orașului a fost construită în anul 1936, după Marea Unire. Greco-catolicii au beneficiat din anul 1936 de o capelă unde se oficia serviciul religios.

Se cuvin punctate unele evenimente din istoria bisericii noastre care au avut loc la Sighișoara. Astfel, în cadrul lucrărilor Dietei care au avut loc la Sighișoara în data de 12 ianuarie 1680, au fost șterse privilegiile date preoților români date de către Barcsai și confirmate de Apafi în 1663.² Nu era vorba propriu-zis de privilegii ci de ridicarea preoțimii române din starea umilitoare în care se afla și anume aceea de a plăti dijmă preoților altor culte.

În anul 1683 s-au adunat la Sighișoara 223 preoți și câțiva protopopi, arătând încrederea față de cinstitul episcop Ioasaf, cel persecutat de calvini. În cronica bisericii din Sighișoara se păstrează data când episcopul Moga a trecut pe aici : 28 mai 1822.³

---

1 *Monografia Județului Târnava Mare*, p. 361

2 *Meteș, Ștefan, Istoria Bisericii*, p. 335

3 *Teculescu, Horia, Oameni și locuri din Târnava Mare*, în *Anuarul liceului Principele Nicolae din Sighișoara pe anii 1929/30-1932/33*, p.296

După 111 ani, în 25 aprilie 1933 Mitropolitul Ardealului Nicolae, a ținut un congres religios la Sighișoara. Împăratul Franz Joseph (care între 1848 și 1867 a fost ultima persoană care a ocupat funcția de mare principe al Transilvaniei), călătorind prin Ardeal, în anul 1852, în data de 30 iulie, a înălțat la rangul de consilier intim pe Mitropolitul Andrei Șaguna, la Sighișoara.

Nu este deci o surpriză că această localitate a dat pe unul dintre cei mai mari predicatori de la sfârșitul secolului al XIX-lea, din Transilvania: **Zaharia Boiu**.

Zaharia Boiu (1834-1903), fiul protopopului Zaharia Boiu (1800-1888), paroh la Biserica din Cornești (cel care a înființat prima școală românească din Cetate), a fost unul dintre cei mai remarcabili publiciști și oratori transilvăneni, motiv pentru care a fost poreclit "Gură de aur". Nici nu se putea altfel *ținând seama de ascendența lui ecleziasă de excepție*.

Zaharia Boiu senior s-a născut la 8 mai 1800 în Hetiur tatăl său fiind parohul Moise Boiu iar mama Maria Drăghici, sighișoreancă. Bunicul său a fost Mihail Boiu preot paroh la Bodogaia (scaunul Odorhei). Parohul Moise Boiu, decedând de tânăr, Zaharia și sora lui au fost luați spre îngrijire de către preotul Ștefan Bălaș din Sighișoara, cel care a înființat aici, prima școală primară românească .

Moștenitor al lui Ștefan Bălaș, Zaharia Boiu senior preia de la acesta nu numai înclinația spre cele sfinte, ci și grija pentru școala primară românească, continuându-i opera pe ambele planuri⁴. După ce termină la Sibiu cursurile pentru candidatura de preot cu calificativul „eminent” , Zaharia Boiu se reîntoarce la Sighișoara unde între anii 1823-1828 a fost dascăl, cantor și diacon la biserică și școala primară românească, școală care prin strădaniile lui, era considerată încă din anul 1825 de către autoritățile guvernamentale ale Transilvaniei ca fiind cea mai bună școală poporală din ținutul Târnavelor una din cele mai bune șase școli românești ale vremii.⁵

Zaharia Boiu senior în data de 2 octombrie 1828 a fost hirotonisit ca preot capelan protopopesec în parohia sighișoreană, în anul 1833 ajunge paroh primar, iar în data de 4 decembrie 1848 Mitropolitul Andrei Șaguna îl unge protopop pentru meritele sale în sprijinirea cauzei românilor sighișoreni atât pe linia bisericii cât și a învățământului românesc.

Școala primară românească din Sighișoara ajunge vestită pe toată întinderea Târnavei Mari, datorită lui Zaharia Boiu senior cât și lui Nicolae Stan, care din anul 1836 preia postul de preot-învățător. Despre activitatea meritorie a școlii primare, cercetătorul N.Albu consemnează „așezarea lui N. Stan ca dascăl în fruntea ei, în scurtă vreme a făcut-o renumită pe toată Târnavă mare. În urma unei inspecții a lui

4 Petcu, M. ; Gavrilă, Ghe., *Astra sighișoreană 1861-1950 și Horia Teculescu 1897-1942*, p.17

5 *Ibidem*

Moise Fulea, consistoriul din Sibiu întervine la guvernul transilvan ca să o recunoască și să o decreteze școală trivială sau normală, iar dascălul ei să fie plătit din fondul de instrucție ardelean. Ceea ce s-a și admis”.⁶

Cum numărul elevilor români a început să crească, în anul 1861 Zaharia Boiu senior se vede nevoit să cumpere în *schimbul sumei de 1500 florini o casă situată pe strada Cositorarilor nr.57, casă ce a fost transformată în școală cu trei clase primare și cu învățători plătiți de casa alodială și cu 12 stânjani de lemne, oferiți pe gratis de către Comitetul parohial*.⁷

Aceasta devine prima școală românească din perimetrul cetății Sighișoarei.

Zaharia Boiu senior s-a căsătorit cu Ioana Pălușan și au avut o familie numeroasă. Unul dintre copii a fost Zaharia, născut la 4 martie 1834. Acesta începe școala primară românească la Sighișoara, apoi „*dovedind râvnă pentru carte*”⁸ a fost înscris la liceul german „G.D.Teutsch” din aceeași localitate în toamna anului 1846, iar în anul 1854 își ia bacalaureatul ca al doilea în ordinea clasificării și primul la limbile de bază : latină, germană, greacă. Zaharia Boiu este întâiul român care ia acest examen la liceul săsesc din „Perla Târnavelor”⁹. Este foarte adevărat că profesorii germani au manifestat o atitudine corectă față de tânărul elev Zaharia Boiu el fiind „*înțeles și sprijinit constructiv*” promovând clasa pe locul I.¹⁰

Datorită situației materiale de loc înfloritoare, „*lăudatul bacalaureat*” a fost nevoit să accepte postul de învățător la o veche școală românească din Săcelele Brașovului. Aici desfășoară o activitate foarte apreciată care atrage atenția Mitropolitului Andrei Șaguna, care, în anul 1855 îl aduce la Seminarul teologic ortodox din Sibiu. După doi ani, în anul 1857 termină cursurile seminarului cu merite atât de evidente încât i se încredințează numaidecât o catedră de profesor la secția pedagogică la acest prestigios institut teologic. Mitropolitul Andrei Șaguna (1864-1873) l-a remarcat și l-a susținut să studieze ca bursier la Universitatea din Leipzig (Germania), unde s-a specializat în pedagogie și filozofie. Se întoarce la Sibiu în anul 1861 și este numit profesor definitiv la Institutul diocesan din Sibiu . De acum desfășoară o bogată activitate culturală ca profesor și o muncă intensă pentru ridicarea prin intermediul școlii a poporului român din Transilvania din starea de înapoiere culturală din care se afla. A fost redactor la ziarul “Telegraful Român” între anii 1863-1865 și după aceea la revista “Transilvania”(revista Astrei) . În mod deosebit, s-a remarcat prin acțiunile desfășurate de către ASTRA. Până

6 *Ibidem*, pp.17-18

7 *Ibidem*, p.18

8 Racotă, Tului, *Momente culturale și literare transilvănene*, p.8

9 *Ibidem*

10 Petcu, M., Gavrilă, Ghe, *op.cit.*, p.20

la sfârșitul vieții, Zaharia Boiu Junior . a fost angrenat activ în organele de conducere ale Astrei ca și membru în Comitetul Central și secretar I.

Societatea culturală transilvăneană ASTRA (Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român) creată în 23 octombrie 1861 la Sibiu și patronată de Mitropolitul Andrei Șaguna a fost „*un reazem al naționalității române*” într-un moment în care va reîncepe politica maghiarizării din 1867. Societatea era conștientă de necesitatea ridicării nivelului instructiv- educativ al școlilor „*poporale*” , cum erau numite atunci șco-lile primare române din Transilvania prin elabora-rea și tipărirea „*cărților scolastice bine întocmite*” . Conștient de rolul manualelor didactice, Zaharia Boiu Junior acceptă greaua sarcină a întocmirii principalelor manuale necesare școlilor „*poporale*”

Zaharia Boiu Junior a avut marele merit de a fi primul din istoria Transilvaniei care a pus bazele învățământului modern în limba română, fiind considerat ctitor al învățământului modern din Ardeal, realizând aceasta într-o perioadă când românii de aici erau supuși unei politici inimaginabil de dure de deznaționalizare.¹¹

Se dedică cu pasiune acestei munci și deja în 1862 tipărește la Sibiu în editura diecezană un *Abțdarius pentru școalele populare române* și un îndreptar metodic pentru folosirea acestuia *Manuducere pentru învățători la întrebuițarea Abțdariusului*. *Abțdariusul* cât și *Manuducerea* au fost folosite de Ion Creangă, când elaborează manuale pentru școlile din România. Urmează apoi : *Carte de citire pentru școalele populare romane, partea I (Sibiu, 1865) și partea II (Sibiu, 1867)* , *Elemente de Geografie*, *Elemente de istorie patriotică și universală*, *Elemente de istoria naturei și fizica*. Zaharia Boiu a extins conținutul învățământului românesc punând la baza lui cultura generală.¹²

Un exemplar din *Carte de citire pentru școalele populare romane, partea I* (semnalat de d-na bibliotecară Hanneliese Ambrozius în fondul documentar al Bibliotecii municipiului Sighișoara) a fost donat de autor gimnaziului din Sighișoara cu dedicație , în semn de „*mică dovadă a mulțumirii și a devotamentului*” pentru școala care l-a îndrumat în viață cu lumina științei și culturii.¹³

Pedagog cu pregătire temeinică , și poet, Zaharia Boiu Junior știe că o carte de învățătură trebuie să aibă însușiri care să-i dea o finalitate multilaterală : să îmbogățească și să înfrumusețeze limba elevilor, să le creeze deprinderea de a cugeta, să le deștepte și să le cultive fantezia, să le înnobileze „*inima*” în vederea receptării a tot ce este bun și frumos, să le înmulțească cunoștințele referitoare la „*diferite ramuri*” ale științelor. ¹⁴

11 *Ibidem* p.28

12 Racotă, Tului ,*op.cit.* p.11

13 Nițu, Valeriu, „Zaharia Boiu” în *Profiluri mureșene*, vol. 1, p.200

14 Racotă, Tului, *op.cit.* p.12

Zaharia Boiu Junior a urmărit, așadar, ca manualele sale să fie instrumente de educare națională cât și îndemnuri de situare pe drumul marilor împliniri naționale.

Cu toate acestea, pedagog și preot integru, bun cunoscător al stărilor de spirit din Transilvania postrevoluționară, ca și al menirii adevăratei școli, Zaharia Boiu Junior este conștient că adevăratul patriotism duce cu necesitate la idea de umanitate. De aceea condamnă trufia națională și aduce o contribuție românească la realizarea conviețuirii pașnice locale. El recomandă învățătorilor români din arcul carpatic să militeze pentru buna înțelegere între toți locuitorii. Pentru aceasta, la predarea lecțiilor care cuprind idei referitoare la originea, unitatea, continuitatea și întinderea teritorială a poporului român și la popoarele conlocuitoare, învățătorii „să vorbească cu mare moderațiune, să enumere numai părțile cele bune ale fiecărui popor și să se ferească de greșala aceea în care lesne cad mai cu seamă învățătorii tineri, cari vrând să deștepte în copii simțul național prin rezonări nesocotite, și glume ușurele, aruncă în inimile copilărești ura către cei de altă origine și limbă, ură care, apoi, precum strică tăciunele cele mai frumoase semănături, așa poate roade și nimici în acele inimi cele mai nobile simțăminte umane și creștine”.¹⁵

Ca o recunoaștere a meritelor sale de editor de manuale școlare, în anul 1871 *Reuniunea învățătorilor români din dieceza Caransebeșului* îl primește ca și membru onorar.¹⁶

Ca un adevărat spirit luminat și creator, Zaharie Boiu Junior a avut deasemenea un real talent poetic. Astfel că în primul număr din „*Telegraful român*” (Sibiu, 3 ianuarie 1853) era publicată poezia unui „tânăr talent” care, notează redactorul, „de se va dezvolta după începutul care ne dă probă, promite românimii încă un poet”. La cinci ani de la revoluția din 1848, tânărul poet debutant Zaharie Boiu Junior pe atunci elev în clasa a- VII-a de liceu, exprima îndemnul optimist pentru dezvoltarea națiunii române:

„Trezească-se de a sa letargie
Românul ! Salute un timp mai senior!
Cuprindă în brațe comerț, industrie,
Cuprindă știința, cerescul odor!”¹⁷

În anii vieții sale, Zaharie Boiu Junior va încerca să urmeze acestui îndemn să-l împlinească alături de alți cărturari ardeleni care au luptat pentru înaintarea poporului prin știință și cultură.

Redactorul Aron Florian pe lângă faptul că publică această poezie intitulată „*Salutare la Telegraful român*” ca semn de încurajare a tânărului debutant adaugă:

¹⁵ *Ibidem*, p.12

¹⁶ Nițu, Valeriu, *op.cit.*, p.202

¹⁷ *Ibidem*, p.195

„Fantazia i se vede vie, sentimentul nobil, gustul în formare și arta în drumul dezvoltării... Să nu uite a cultiva limba națională în care să-și răsuflă inspirațiunile poetice, pentru ca să nu facă niciodată limba sclavă poeziei, precum nici poezia sclavă limbii”¹⁸

Aceste prețioase îndrumări, deși au stimulat talentul tânărului debutant, nu l-au determinat totuși să se dedice creației literare de prestigiu.

Încercările sale poetice sunt publicate în anul 1862, pe când avea 28 de ani, în volumul „Sunete și răsunete” în care militează pentru prăbușirea nedreptei granițe care desparte Ardealul de țara mamă – România, și care prin conținutul lor patriotic au devenit foarte populare în rândurile cititorilor.

Privește cu entuziasm și încredere Războiul de Independență al românilor (1877-1878) pe care îl susține și cu puterea scrisului. Poeziile scrise în acești ani, sunt adunate în volumul „Frunze de laur. Poezii eroice din anii 1877-1878” și publicate la scurt timp de la moarte, de către fiul său Ioan Baptist Boiu în anul 1904 la Sibiu.

Poeziile din acest volum: „Stindardul”, „Testamentul soldatului”, „Trecerea Dunării”, „Steaua lui Mihai”, „Sultan și Curcan”, etc. sunt pătrunse de sentimentul dragostei pentru patrie și cu toate că nu se deosebesc printr-o realizare artistică deosebită, totuși dovedesc posibilitățile creatoare ale unui talent promițător. Următoarele versuri din poezia „Trecerea Dunării” sugerează în mod plastic înfruntarea dușmanilor pe câmpul de luptă:

„Ca torentele de munte
Vîjîind din depărtare
Astfel streapătul de arme
Vine mare, tot mai mare:
Căci ca frunza și ca iarba,
Fără număr, fără nume,
Trece oastea miezi-noptii,
Parcă câtă este-n lume
Și spre Dunăre aleargă
Să dea piept cu semiluna,
Și la multele cunune
Să-și adauge încă una.
Dar cînd vor s-arunce puncte
Preste undele bătrâne
Iată, Istrul se ridică
Cutezanța să le-n-frâne”¹⁹

18 Ibidem

19 Ibidem, p.198

Alteori întâlnim asocieri sau comparații care înviează tabloul epopeic, ca în poezia „*Testamentul soldatului*” :

„*Ca snopii-n câmpul cel mănos, în șiruri lungi, crucișe,
Zac frânți culcați, amici, dușmani de-a morții secerișe*”

Nicolae Iorga apreciază la poetul Zaharia Boiu acea „*stăpânire a unui grai limpede, firesc, cu notă populară care lipsește așa de mult ardelenilor din această epocă*”.²⁰

Deși istoria literaturii nu-l consemnează ca poet cu o fizionomie proprie, Zaharia Boiu Junior se remarcă prin activitatea deosebită desfășurată ca preot și orator talentat, publicist, editor de manuale școlare și membru al ASTRA.

Ca urmare a meritelor sale deosebite, în anul 1877, a fost ales membru corespondent al Academiei Române, fiind premiat de către această instituție, pentru lucrarea „*Cuvântări bisericești la înmormântări, parastase și alte festivități funebre. Adaos de texte biblice pentru cuvântările funebre*”, iar în 1890 a devenit academician.²¹

În perioada Războiului de Independență (1877-1878), s-a implicat foarte mult în acordarea de ajutor ostașilor, ajutor care de multe ori mergea până la a-i învăța carte pe cei neștiutori, pentru a putea corespunde cu cei de acasă. Patriot înflăcărat, a sprijinit cu toate forțele sale eforturile de război ale armatei române pentru cucerirea independenței de stat a României . În această acțiune a avut sprijinul întregii familii, soția sa, Caliopei a făcut parte din Comitetul Femeilor Sibiene care au strâns bani , îmbrăcăminte și ustensile medicale pentru ostași, iar sora sa Ioana Boiu a desfășurat aceeași activitate la Sighișoara.²²

Zaharia Boiu a fost, cum s-a precizat și un orator apreciat pentru cuvântul plin de elocvență, căldură, emoție. De la părinții săi Zaharia și Ioana a moștenit dragostea pentru patrimonial trecutului și ca un semn de omagiu adus memoriei lor, publică un volum de „*Cuvântări funerale și memoriale*” (Sibiu, 1889) pronunțate cu prilejul înmormântării unor reprezentanți de seamă ai culturii noastre din Transilvania: Iacob Bologa, Iosif Hodoș, Andrei Șaguna, Emanuel Gojdu, etc. În câteva trăsături esențiale, sugestive, aceste cuvântări schițează portretul moral și evocă momente mai semnificative din activitatea personalităților.²³ Deasemenea el a cutreierat Transilvania ținând în fața auditoriului un impresionant număr de conferințe : astfel la Deva a ținut expunerea „*Casa română*” , în care ideea centrală scoasă în evidență, este necesitatea ca familia să sprijine școala „*Casa (familia- n.n.) și școala să-și dea mâna a face din tinerețea română oameni cugetători, oameni cari pe unde umblă să umble cu ochii deschiși, să*

20 Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol.III, 1909, p. 338-339

21 Petcu, M. ; Gavrilă, Ghe., *op.cit*, p.30

22 *Ibidem*, p.28

23 Nițu, Valeriu, *op.cit*, p.203

țină seama de cele ce se întâmplă cu ei și în jurul lor, ... să combine cauza lucrurilor și efectele lor și viceversa, să cumpănească la începutul întreprinderilor sale și finitul acelora; să adapteze tot ce este bun și folositor și să nu stea la îndoială a se dezbrăca de ce cunosc că e rău și stricăcios”.²⁴ La Sebeșul săsesc a ținut disertația despre „*Fundația Oteleșteanu*”, iar în Hațeg despre „*Academia Română*” arătând „*dezvoltarea ei istorică și starea ei actuală*”. În această disertație pe care o prezintă la adunarea ASTREI din 4/16 august 1891 face o succintă expunere a realizărilor științifice obținute de Academia Română și constată că numai prin valorificarea unui bogat fond documentar „*se va putea scrie de mâini chemate istoria adevărată, critică a poporului nostru*”.²⁵

Zaharia Boiu junior, este considerat ca unul dintre cei mai mari predicatori de la sfârșitul secolului al XIX-lea, din Transilvania. Principala lui operă religioasă este „*Semințe din agrul lui Hristos*” - în 3 vol. premiată de Academia Română.

Remarcabil preot și orator, (de unde și porecla „Gură de Aur”) a fost un respectat pastor de suflete. Pe linie bisericească a avut diferite funcții: Catehet la Liceul de stat din Sibiu (1865 - 1875), preot-paroh în Sibiu-Cetate (1863-1895), iar mai tarziu „*asesor consistorial*” (consilier eparhial) al Arhiepiscopiei Sibiului (1870-1902), membru în Sinodul eparhial al Sibiului. Ales în 1870 deputat sinodal în Congresul National Bisericesc al Mitropoliei Ardealului, devine colaboratorul apropiat al Mitropolitului Andrei Șaguna.

Om de mare erudiție Zaharie Boiu Junior a fost și traducător. A tradus în limba germană împreună cu prof. Ioan Popescu -volumul II din *Istoria bisericească* a lui Andrei Șaguna (partea privitoare la Istoria Bisericii Române), publicată sub titlul „*Geschichte der grichische orientalischen Kirche in Osterreich Hermanstadt*”. Din limba germană a tradus între altele - *Nathan der Weise* a lui Lessing în metru original, iar din limba latină „*Confesiunile Fericitului Augustin*”, „*o serie de bucăți de lecturi le-a tradus din nemțeste și le-a publicat în manualele sale de citire*”.²⁶

Mare patriot interesat de lupta națională a românilor, el a tradus în limba germană „*Memorandumul*”, document tipărit în 1882 și adresat împăratului Franz Josef.

Preot, pedagog, om de excepție, și-a crescut copii în această atmosferă de jertfă pentru neam, încât conducătorul românilor din Ardeal, Ion Rațiu l-a găsit demn pe unul din fii lui, Olimpiu Boiu să-l încredințeze cu misiunea de a duce *Memorialul* la Viena. Inginerul Olimpiu Boiu devenit mai apoi administrator al Domeniului Coroanei,

24 Racotă, Tului, *op.cit.*, p.22

25 Nițu, Valeriu, *op.cit.* p.202

26 Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii civilizației românești*, Editie îngrijita de Octav Paler, București, 1975, p. 198 -208

Mălini (Fălticeni), a reușit să ajungă la timp cu Memorandul (tradus în germană de către ilustrul său tată) la Viena, travestit în muncitor.²⁷

Iată cum povestește, mai târziu, Olimpiu Boiu acest eveniment :

„La sosirea mea, deputațiunea românilor aștepta deprimată, neavând Memorandul, care a doua zi trebuia prezentat împăratului.

Am intrat cu cuvintele: l-am adus!

*Lacrimi de bucurie izbucniră din ochii lor obosiți de așteptare și îngrijorare și mă îmbrățișară și sărutară pe rând: I.Rațiu, Pop de Băsești, E. Brote, V.Lucaciu, și S.Albini. Situația era salvată, dar eu nemaivând ce căuta în Ungaria, m-am angajat inginer silvic în Karintia, unde am stat șase ani, trecând apoi în serviciul Domeniilor Coroanei...”*²⁸

Zaharie Boiu Junior a fost un profet al zilelor noastre . Anticipând realitatea , într-o poezie „Păretele să cadă” din vol. „Sunete și Răsunete” Zaharie Boiu Junior, vorbește despre doi frați care trăiau în casa părintească și între care, în urma unui blestem, se ridică un perete de gheață.

Poetul se întreabă:

„Oare stă și astăzi zidul în casa părintească?

Se rup și astăzi frații în triste dușmării ?

Peretele să cadă, în praf să se zdrobească,

Și ziua cea de aur din nou va răsări !“

La 1 Decembrie 1918 „peretele ” s-a năruit și a răsărit pentru noi „ziua cea de aur” . Din păcate „cel mai ales fiu al orașului nostru” cum îl numește Horia Teculescu, nu a mai apucat să participe la bucuria și entuziasmul de atunci al tuturor românilor.

Zaharie Boiu Junior a trecut la cele veșnice, în împărăția Tatălui Ceresc pe care L-a iubit și L-a slujit o viață întreagă, în anul 1903, la 69 ani, iar locul de veșnică odihnă se află la cimitirul ortodox din Sibiu.

Locuitorii Sighișoarei au o mare admirație pentru marele nostru înaintaș. În perioada interbelică, Astra sighișoreană și liceul „Principele Nicolae” (actualul liceu Mircea Eliade) au însemnat locul nașterii marelui cărturar printr-o placă comemorativă pe frontispiciul casei parohiale din Cornești, pe care scria:

În această casă s-a născut

ZAHARIA BOIU

1934 – 1903

Preot cu grai luminat

Sămănător al credinței strămoșești

²⁷ Teculescu, Horia, *op.cit.* p.297

²⁸ Petcu, M. ; Gavrilă, Ghe., *op.cit.* p.31

*Așezatu-sa acest semn de cinstire
Din partea Bisericii Ortodoxe Române
Cu ajutorul Astrei și al Liceului Principele Nicolae
Din Sighișoara în anul domnului 1933'*

După anul 1989, ca un omagiu, în semn de profund respect și prețuire față de personalitatea remarcabilă a marelui preot și cărturar, strada din cartierul Cornești pe care se află casa unde s-a născut Zaharie Boiu Junior, Biblioteca municipală și școala din cartierul Târnava II , au primit numele ilustrului nostru înaintaș.

ZAHARIA BOIU - PFARRER UND GEISTESMENSCH
(Zusammenfassung)

Einer der größten kulturellen Persönlichkeiten Schäßburgs, war Zaharia Boiu. Ein elite Intellektueller, Pfarrer, Redner, Dichter, Patriot (er hat das Memorandum konzipiert), der sehr stark die Epoche, in der er lebte, beeinflusst hat. Er war einer der Gründer der ASTRA, und wurde für seine besonderen Verdienste als Mitglied der Rumänischen Akademie gewählt.

Olimpiu Boiu cu soția

Olimpiu Boiu

Olimpiu Boiu cu Ion Agârbiceanu

ASPECTE DIN ACTIVITATEA PROTOPOPULUI DEMETRIU MOLDOVAN

Gheorghe Drăgan

Protopopul Demetriu Moldovan (1847-1922) a fost administrator protopopesesc între 1882-1893, fiind ajutat și de alți preoți la conducerea protopopiatului și protopop între 1893-1922¹. Demetriu Moldovan a fost numit preot în Sighișoara în anul 1872, fiind căsătorit Ioana, fiica protopopului Zaharia Boiu sen.. Demetriu Moldovan a absolvit Gimnaziul evanghelic – lutheran de la Mediaș, apoi a urmat teologia la Sibiu, unde a fost influențat de ideile lui Andrei Șaguna². Protopopul D. Moldovan a condus protopopiatul Sighișoara în momente istorice dificile, regimul dualist austro-ungar, primul război mondial, situația de după război. Mitropoliții ortodocși ai Transilvaniei în această perioadă au fost: Miron Romanul (1874-1898), Ioan Mețianu (1898-1916) și Vasile Mangra (1916-1918).

Moldovan a fost un demn urmaș al lui Zaharia Boiu sen., care la rândul său continua tradiția de la Ștefan Bălaș, afirmându-se bun administrator al bisericii dar și pe plan spiritual, cultural și național în pofida tendințelor de maghiarizare ale regimului dualist.

În continuare vom prezenta activitatea protopopului D. Moldovan pe plan ecleziastic, spiritual, cultural și național pe baza cercetării documentelor din Fondul Protopopiatul Ortodox Român Sighișoara de la Arhivele Naționale. Direcția Județeană Mureș.

Activitatea administrativ-eceziastică am analizat-o pe baza Registrului de protocoale al Protopopiatului Sighișoara (1888-1926).³ În 26 februarie 1888 a avut loc „ședința ordinară a Sinodului protopresbiteral greco-ortodox român al tractului Sighișoara”. Sinoadele protopopiatului s-au întrunit în clădirea școlii confesionale din Cetate. Sub această formulare încep toate protocoalele din registru. Urma cuvântul de deschidere al administratorului protopresbiteral D. Moldovan, după care se citea ordinea de zi: alegerea unui „notariu provisoriu” pentru constituirea Sinodului protopresbiteral, pe „periodul” 1888-1890, a fost votat Ioan Muntean, prezentarea actelor „privitoare la alegerea membrilor clericali și mireni” ai sinodului, s-a menționat că din cercul Archita-Bunești nu s-a prezentat nimeni. Au avut loc alegerile fiind aleși membrii sinodului după cum urmează mai jos:

---

1 Ioan Boian, *Istoricul Protopopiatului Ortodox Român Sighișoara* (manuscris), Sighișoara, 2002.

2 Gross Kokler Bote, nr. 2926, 07 ianuarie 1923, p. 2.

3 Arhivele Naționale. Direcția Județeană Mureș, *Fondul Protopopiatul Ortodox Român Sighișoara*, dos. nr. 23, p. 1-209.

- preoții: Nicolae Gheaja (Laslea), Ioan Manovici (Retiș), Nicolae Doctor (Vânători), Zaharia Ganea (Albești), Ioan Curta (Bunești), Erofteiu Gheaja (Apold);
- mireni: Ioan Șandru (Sighișoara), directorul școlar Ioan Muntean (Sighișoara), învățătorul pensionar Mihail Moldovan (Sighișoara), învățătorul Ioan Rondolean (Daneș), notarul Zaharia Tătar (Dumbrăveni), cancelistul Teodor Mosora (Sighișoara), judele comunal Dumitru Dragoș (Albești), economul Elie Buzaș (Albești), cantorul Ioan Candid (Noul Săsesc), economul Dumitru Bărdaș (Zoltan), învățătorul George Iacob (Țeline), economul Ioan Ticușan (Apold), economul Alexandru Bârsan (Daia), economul Vasile Șonea (Vânători) și economul Nicolae Breazu din Retiș.

De observat că Sinodul protopresbiterial era compus din 22 de membri, 7 preoți și 15 mireni, respectându-se Statutul lui Șaguna. Preoții sunt din sate apropiate Sighișoarei și la fel o bună parte din mireni. Interesant este la mireni faptul că sunt de profesii: învățători, juzi, economi, cantori, canceliști, notari, deci persoane cu pregătire intelectuală și apropiate mediului bisericesc.

Apoi s-a dat citire ordinului consistorial cu privire la constituirea corporațiilor bisericești pe 1888-1890. A fost ales notar provizoriu Ioan Muntean. S-a ales Epitropia protopresbiterială, formată din: Nicolae Doctor (Vânători), Ioan Șandru (senator în Sighișoara) și Teodor Mosora (Sighișoara). Comitetul protopopesic ales era compus din: preotul Nicolae Brândușă (Șaeș), preotul Ioan Curta (Bunești) și mireni: Zaharia Tătar, Ioan Muntean, Ioan Rondolean și Dumitru Dragoș.

Au mai urmat pe ordinea de zi: citirea ordinului consistorial privind „censurarea rațiocinului” din anul 1886, censurarea rațiocinului din 1887 și citirea raportului despre tractul protopresbiterial pe anul 1887.

Intervenții au avut: preotul Ioan Manovici care a pus în discuție problema învățământului și anume ca din comisia de examen de la sfârșitul semestrelor I și al II-lea să fie formată dintr-un preot și un învățător și să raporteze protopopului situația școlară, iar preotul Gheorghe Șoneriu propunea „să se țină după Paști numai școala de dimineată... precum se usitează și la poporul săsesc” deoarece „după Paști începând lucrul câmpului și copiii, partea cea mai mare ne mai cercetând școala (în comunele satești), ceia ce are ca urmare că până toamna uită ceia ce au învățat preste iarnă”. El a intervenit la Consistoriu pentru aprobare școlii de dimineată „și încă cu succes”. Protopopul decide ca la subreuniunea învățătorilor să se aleagă o comisie „dintre învățătorii mai dibaci”. Sinodul aprobă această hotărâre. Au semnat, administratorul protopresbiterial Demetriu Moldovan și notarii Nicolae Moldovan și Teodor Mosora.

În protocolul din 23 februarie 1889 Sinodul protopresbiterial exprima condoleanțe pentru „decedații, Alteța Sa Principele de Coroană Rudolf, P.S. Episcopul Ioan de Caransebeș

și protopresbiterul emerit Zaharia Boiu” prin ridicarea în picioare („sculare”). Ordinea de zi a fost: raportul despre starea protopresbiteratului pe anul 1888, cenzurarea rațiocinului pe 1887, achiziționarea unui local pentru arhivă și cancelarie, fiecare comună trebuia să contribuie pe an din „averea sa mișcătoare disponibilă”, luarea discului de trei ori pe an și numirea delegaților pentru examenele publice de la școlile confesionale din protopopiat.

Sinodul protopresbiteral din 8 martie 1890 nu a avut loc deoarece nu s-a întrunit majoritatea „cerută” fiind amânat. Sinodul protopresbiteral din 10 februarie 1891 a avut pe ordinea de zi, alegerea membrilor Epitropiei și Comitetului protopresbiteral pentru perioada 1891-1893, raportul despre activitatea școlară din protopopiat pe anii școlari: 1889-1890, 1890-1891, consemnarea rațiocinului pe anii: 1889, 1890. Zaharia Boiu jun. a trimis mulțumiri pentru alegerea sa ca membru clerical în Sinodul protopresbiteral și se scuza că nu putea participa la ședință din cauza morții lui Elie Măcelariu, consilier gubernial.

Ordinea de zi a sinodului din 23 februarie 1892 a cuprins: citirea ordinelor consistoriale, raportul pentru stabilirea definitivă a cercurilor electorale, raportul Comitetului protopresbiteral pe 1891 (rațiocinul din 1889, 1891, salariile învățătorilor, raportul asupra școlilor pe 1890-1891). S-a constituit o comisie mixtă pentru mărirea salariilor învățătorilor. Din 37 de învățători, numai 17 erau definitiv, 20 erau provizorii (suplinitori) ceea ce ducea la schimbarea lor în fiecare an în jumătate din școlile protopopiatului. S-a pus în discuție propunerea lui Z. Boiu jun. de-a se înființa în timp o școală centrală în Sighișoara. Z. Boiu jun., în „memoria părinților săi Zaharia Boiu și Ioana născută Pălușan” a donat și predat acțiunea nr. 776, în valoare de 100 de florini, de la Institutul „Transilvania”, împreună cu copiii pentru înființarea unui fond pentru această școală.

În ședința Sinodului din 30 martie 1893 D. Moldovan s-a citit de către preotul Ilie Ioanoviciu din Boiul Mare „întărirea preotului Demetriu Moldovan ca protopresbiteriu definitiv”, prilej cu care a donat 20 de florini în fondul școlii centrale.

Interesantă a fost atitudinea lui D. Moldovan față de politica de maghiarizare. Astfel, le cerea participanților la Sinodul din 21 martie 1894: „acum în acest timp al persecuției noastre confesionale, a școalelor și limbei noastre strămoșești, unul fiecare să fie la înălțimea menirii sale înfruntând în conlucrarea armonică orice atacuri de distrugere îndreptate asupra noastră”.

Aceeași atitudine o are și la Sinodul din 16 martie 1895. D. Moldovan a deschis ședința „prin o cuvântare pe cât de acomodată împrejurărilor timpului în acest tract, în cari comunele tractuale sunt locuite de diferite confesiuni și naționalități, pe atât de semnificativă cu privire la armonia și frățeasca conlucrare a membrilor acestui sinod întru apărarea integrității intereselor noastre naționale și confesionale față de atacurile ce zilnic ne amenință tot mai mult îndeosebi în existența școlilor noastre confesionale, notificând în special la adresa preoției și inteligenței noastre laice din

tract”. Protopopul cerea „unirea tuturor puterilor intelectuale spre binele comun al bisericei și al poporului nostru credincios tractual” și prin „voința și autoritatea reciproc susținută față de popor vom putea înainta cu succes îmbucurător”. Prin acest discurs D. Moldovan urmărea să-i unească pe preoții și pe intelectualii din protopopiatul său în fața politicii de maghiarizare dar și de desființare a unor școli confesionale de către autoritățile vremii. Autoritățile regești școlare și administrativ-comitatense care au efectuat inspecții la școlile confesionale din Albești, Vânători și Grânari au amenințat cu închisoarea pe protopop și preoții din localitățile respective.

În ședința Sinodului din 17/29 octombrie 1896 D. Moldovan a condamnat „persecuțiile trecutului îndepărtat și mai apropiat ce a îndurat biserica noastră națională”, numind biserica și națiunea „sfinte tezaure”. „Cu cât mai vârtos, în veacul luminii și al progresului, corporațiunile bisericii naționale în cari națiunea își depune încrederea, a fi la înălțimea chemării, să susținem și să apărăm cu pavăza credinței și arma dreptății moștenirea străbunilor”. Îi îndemna pe preoți să reziste presiunilor legilor maghiarizării. În acest protocol mai sunt consemnate faptul că parohia materă Criț cu filiile Cloașterf și Meșendorf a trecut de la protopopiatul Cohalm (Rupea) la protopopiatul Sighișoara și că fondul școlii centrale din Sighișoara a crescut la 600 de florini.

Situația Protopopiatului Sighișoara pe anul 1900 o prezentăm mai jos, dintr-un raport al lui D. Moldovan, dat la 1 februarie 1901, pe două secțiuni bisericească și școlară⁴.

I. Partea bisericească:

Protopopiatul avea atunci: 33 de parohii matere și 20 de filii, 33 de preoți dintre care un protopop și un paroh, 28 de parohi, 2 administratori parohiali și 2 capelani, un paroh în retragere, unul în altă funcțiune, clerici cu examen de calificățiune 6, fără examen 1. Numărul familiilor era de 4527 și numărul sufletelor, bărbați 11113, femei 10805, în total 21918, față de 1899 în creștere cu 456. Știu să citească și scrie, bărbați 4369, femei 2487, în total 6857, în creștere față de 1899 cu 723.

Biserici: 38 din care: 33 matere și filiile: Rondola, Florești, Beia, Netuș și Boiul Mic (Țopa). Starea bisericilor era în general bună în afară de parohiile: Șoard, Grânari, Șapartoc și Feleag. Biserica din Vânători avea acoperiș, era terminată construirea ei.

Case parohiale aveau toate parohiile. Parohiile Archita și Bunești cu 1 ianuarie 1901 au trecut la protopopiatul Cohalm. Parohii vacante erau: Șapartoc, Vidacutul Românesc, Jacul Românesc. Parohia Porumbenii Mari s-a întregit prin instituirea preotului Moise Popoviciu. Parohia Vidacutul Românesc se întregește cu candidatul Ioan Popa. Parohia Șapartoc se întregește cu candidatul Moise Flitter din Hundrubechiu. Parohia Jacul Românesc se întregește cu candidatul Terentiu Popoviciu.

4 *Idem*, dos. nr. 44, f. 18-23.

Treceri religioase: la ortodocși 2, de la ortodocși la greco-catolici 24 de persoane în Albești (pentru a fi eliberați de aruncul de cult). Dintre aceștia din urmă trei persoane au anunțat cu trecerea la ortodocși, se spera să revină și ceilalți înapoi.

Starea fundațiilor parohiale pe 1899:

- fondul protopresbiteratului constă în suma de 5154 coroane și 261 fileri;
- fondul pentru înființarea unei școli centrale constă în suma de 2285 coroane și 60 de fileri;
- o creștere la fondul de mai sus a reprezentat-o în anul 1900, suma de 373 de coroane și 12 fileri, a fondului reuniunii învățătorilor din districtul Sighișoara.

Reuniunile învățătorilor au fost înlocuite cu conferințele învățătorilor. La conferința din 1898 ținută la Mediaș în prezența comisarului consistorial care a fost protopopul Sighișoarei ca fundațiunea de mai sus să se adauge la la fondul școlii centrale din Sighișoara cu aprobarea Consistoriului.

În anul 1900 protopopul a rezolvat 598 de cauze bisericești, epitropești și școlare. A fost pertractată o cauză de divorț. Comitetul și Sinodul protopresbiteral au ținut în 1900 a II-a conferință preotească și conferința învățătorilor la Mediaș.

La întregirea salariilor învățătorilor pe anul școlar 1889-1900 s-au distribuit ajutoare din fondul învățătorilor din localitățile:

- Albești – 400 coroane;
- Grânari – 200 coroane;
- Țeline – 200 coroane;
- Zoltan – 200 coroane;
- Vidacutul Românesc – 300 coroane;
- în total: 1300 coroane.

II. Partea școlară:

Starea edificiilor școlare și ajustarea lor:

- erau 35 de edificii școlare în protopopiat;
- 32 de edificii erau corespunzătoare;
- 3 edificii era necorespunzătoare;
- urmau să se zidească școlile din Boiul Mare și Săcel;

Averea nemișcătoare a școlilor:

- edificii: 60360 coroane;
- pământ: 8 iug. și 953 stj.p. în valoare de 1862 coroane și 16 fileri;
- în total: 62222 coroane și 16 fileri;
- repartiția și ajutoarele consistoriale la întregirea salariilor învățătorilor de 20980 coroane cu 150 coroane mai mult ca în 1898-1899;

Învățătorii aplicați la școlile din comunele tractuale în anul școlar 1899-1900:

- - 35 de învățători din care 13 definitiv și 22 provizorii, cu calificări deplină 18, fără calificări 17;

S-a pensionat la cerere proprie din partea statului învățătorul din Albești Nicolae Muntean domiciliat în Saschiz. Școlile s-au vizitat în octombrie-noiembrie 1899 prin protopresbiterul tractual D. Moldovan.

Catehizări s-au ținut cu tinerimea de la institutele străine de învățământ. Numărul total de elevi de 225 este cu mai mult cu 96 față de anul trecut școlar. Frecventează dintre ei la:

- Școala pedagogică din Cristurul Secuiesc 6;
- gimnazii 40;
- școlile reale 3;
- școlile elementare superioare 20;
- romano-catolici 6;
- școli de stat 178.

Examenele de religie s-au condus prin protopresbiterul D. Moldovan.

Școli de stat se află în: Sighișoara, Albești, Bodogaia de Jos, Grânari, Vânători, Țeline, Vidacutul Românesc și Porumbenii Mari. În anul 1899-1900 nu a fost casată (desființată) nici o școală confesională ortodoxă. „Tentațiuni” de la „locurile competente” (autorități) au fost în scopul „nimicirii școlilor noastre confesionale dar până acum opunerile au învins”.

În raport erau criticați sever unii români care cereau desființarea școlilor confesionale: „Cu durere s-a făcut trista experiență că chiar unii din fiii bisericii noastre pentru cine știe ce interese mârșave, se demit în mod degradătoriu (degradant n.n.) pentru neamul nostru, la rolul spurcat și condamnat de agitatori contra școalelor noastre confesionale, ce încearcă a desfrâna poporul cu tot felul de apucături compromițătoare, numai și numai să părăsească școala sa străbună confesională și să se închine la alte școli de limbă străină”.

Comitetul protopresbiteral apela la credincioși să combată încercările de desființare a școlilor confesionale: „Comitetul protopresbiteral deci și în această ocaziune între împrejurările critice anunțate, cari proceduri incalificabile amenință existența școlilor noastre confesionale tractuale, nu poate decât să apeleze la fiecare român cu inimă adevărat românească în special, și în general la toată suflarea românească, la preoți, învățători, comitetele și epitropiile parohiale, rugându-i ca la toată ocaziunea binevenită, când observă că astfel de oameni nefericiți uneltesc la nimicirea forurilor culturale ale poporului nostru, să combată din răzputeri și să paralizaze atari acțiuni detestabile”.

„În fine sperăm că Prea Onoratul Sinod protopresbiteral numai cu plăcere s-a putut convinge și de astă dată din raportul său că în protopopiat se află administrație în

sensul prescris de legile în vigoare, progrese sunt evidente an, de an, pe lângă raportul prezent al Comitetului protopresbiteral se supune cu toată onoarea re-viziunii Prea Onorabilului Sinod protopresbiteral”. Sighișoara, ședința Comitetului protopresbiteral, 1 februarie 1901. Semnează președinte prot. D. Moldovan și notar Ioan Muntean.

Din raportul prezentat mai sus reiese interesul deosebit pentru salvarea și menținerea școlilor confesionale ortodoxe românești din protopopiatul Sighișoara pe care-l manifestau protopopul Demetriu Moldovan împreună cu preoții și învățătorii în fața politicii de maghiarizare.

Revenim la Registrul de protocoale unde constatăm că în anul 1900 s-au organizat alegeri pentru corporațiunile protopopiatului pentru perioada 1900-1902. Problema menținerii școlilor confesionale în „timpurile acestea de grea încercare” datorită politicii autorităților este discutată în ședințele din anii 1901, 1908, 1910-1913. Protopopul D. Moldovan insistă pe „importanța școalelor confesionale” și că „fiecare comună să-și susțină școala”, pe preoți îi îndemna să fie „lângă popor și școală, să îndemne poporul la susținerea ei”. El cerea de la credincioșii săi „sprijin și devotament față de biserică și școala confesională” care „acum se află în împrejurări de mari ispite”.

În ședințele Sinodul din perioada primului război mondial (1914-1918) nu s-a discutat despre război ci numai strict problemele bisericești și școlare. Astfel în protocolul din 13 februarie 1914, D. Moldovan aprecia „cu mare bucurie înaintările însemnate ce s-au făcut în periodul de trei ani în protopresbiterat cu deosebire în cele școlare”. S-a mai discutat despre starea bisericilor, a școlilor și despre intrarea în vigoare a căsătoriei civile. La Sinodul din 18 februarie 1916 numărul membrilor nu a întrunit majoritatea cerută, trebuiau să fie cel puțin 19 dar au fost 17. Preotul Eroftie Viscrean a propus să se țină ședința în mod excepțional, propunerea a fost unanim acceptată. În încheierea ședinței D. Moldovan dorea „pacea a toată lumea de mult și de toți dorită”. În anii 1915 și 1917 nu s-a ținut nici o ședință. La ședința din 22 februarie 1918 s-a discutat problema organizării alegerilor pentru perioada 1918-1920.

Deși în protocoale nu au fost trecute problemele din timpul războiului, din Protopopiatul Ortodox Român Sighișoara au fost internați în lagărul de la Sopron din Ungaria preoții⁵:

- Pompiliu E. Constantin din Florești între 1 dec.1916-1 iul.1918;
- Ilie Ioanovici din Șoimușul Român - II -
- Ioan Dordea din Hașag - II -
- Andrei Moldovan din Brădeni - II -
- Patriciu Pinteș din Cața între 5 sept. 1916 – 10 iul. 1918;
- Onoriu Sasu din Daneș - II -

5 Ioan Boian, *op. cit.*, p. 46.

- Lupșa Gheorghe din Noul Săsesc între 5 sept. 1916 – 10 iul. 1918;
- Dan Ioan din Șoard între 5 sept. 1916 – 10 iul. 1918.

Pe fondul dezmembrării Imperiului Austro – Ungar din anul 1918 în Transilvania în localitățile locuite de români au fost înființate consilii naționale. La 5 noiembrie 1918 în sediul Băncii Târnava din Sighișoara a fost înființat Consiliul Național Român din comitatul Târnava Mare⁶. Actul de înființare a fost semnat de 37 de persoane. Din Sighișoara au semnat: dr. Toma Cornea, dr. Ioan Ioanovici, Ioan Muntean, preotul Onoriu Sasu din Daneș, Mihail Săișan și Vasile Urdea, ei au făcut parte din conducerea Consiliului Național Român⁷. Tot în această perioadă s-au înființat consilii și gărzi naționale în satele din jurul Sighișoarei: Boiu, Daneș, Seleuș, Șoard și altele. Delegația Sighișoarei care a participat la actul Unirii de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia a fost formată din: dr. Toma Cornea, protopopul Demetriu Moldovan, avocatul Ioan Ioanoviciu, industriașul Vasile Urdea, economistul Gheorghe Colceriu și preotul Onoriu Sasu din Daneș⁸.

După Unirea Transilvaniei cu România de la 1918, Biserica Ortodoxă Română de aici trebuia să facă față în noul cadru politic și să se adapteze la acesta. Dacă până la 1918 problemele politice nu apăreau în protocoalele Protopopiatului Sighișoara, cu excepția problemei școlilor confesionale, acum lucrurile se schimbă după cum vom vedea în cele ce urmează.

În ședința Sinodului din 28 februarie 1919 s-au discutat problemele bisericesti și școlare. Sinodul propune în ședința din 27 februarie 1920 să se trimită telegrame de felicitare lui Miron Cristea pentru numirea sa în funcția de „Mitropolit Primat al României Mari” și lui Nicolae Bălan pentru numirea sa în funcția de Mitropolit al Ardealului. În cadrul ședinței se remarcă propunerea preotului Aurel Stoicoviciu ca „Ministerul Cultelor să îmbunătățească soarta preoțimii”.

La ședința Sinodului din 25 februarie 1921 D. Moldovan, fiind în vârstă și bolnav s-a scuzat că nu a putut pregăti „materialul necesar despre starea bisericii și școlii”, dar a ținut o cuvântare în care a spus că dorea: „binele întregii biserici vii din România întregită” pe care „chestiunile politice par a atinge și chestiunile bisericesti cu tendința de-a aservi (biserica n.n.) și prin aservirea ei de-a sdruncina însuși statul prin discordia aruncată între fiii săi de un sânge”. Se referea la agitata viață politică de după Unire și la dezbaterile furtunoase ce aveau loc cu privire la organizarea Bisericii Ortodoxe. Tot în această ședință D. Moldovan se arăta „îngrijorat de scoaterea bisericii ortodoxe din chestiunea concordatului papal”. Redăm mai jos reacția protopopului D. Moldovan față de problema Concordatului: „Chestiunea concordatului papal a pus în uimire și

6 *Ibidem*.

7 *Schassburger Zeitung*, nr. 46, 16 noiembrie 1918, p. 182-183.

8 Ioan Boian, *op. cit.*, p. 47.

îngrijorare pe toți românii ortodocși din România întregită și anume din acel punct de vedere că noul stat „România mare” este acum pe calea înfăptuirii cu toate chestiile care să servească ca bază de întărire și cimentarea lui, dar ce este mai dureros, că concordatul acesta condamnabil și foarte periculos pentru biserica noastră ortodoxă ca prima și dominantă în statul român este sprijinit chiar de oamenii fruntași de la putere.

Știut este că biserica romano-catolică de-a rândul veacurilor a fost dușmana cea mai înverșunată a bisericii noastre ortodoxe unelind cu vreme și fără de vreme la surparea ei, cu insulte și batjocuri într-un mod perfid, trăgând-o prin nămolul infamiilor necurate.

Scopul cel are deci concordatul este lămurit pe deplin și el nu este altul fără decât întărirea bisericii romano-catolice și slăbirea bisericii noastre ortodoxe, prin urmare propun c sinodul protopresbiteral din ședința ordinară de astăzi să ridice protest contra celui concordat, rugat fiind Dl. Ministru al Cultelor al lua la ordinea zilei.” La această propunere iau cuvântul mai mulți preoți care și-au exprimat „mirarea cum de pot ajunge în statul român chestiile politice să amestece și biserica în murdăria lor” și se înaintează protestul Mitropolitului Nicolae Bălan.

Preotul Ioan Popa din Vidacutul Românesc relatea că în urma creșterii numărului românilor din Odorheiul Secuiesc prin venirea funcționarilor, jandarmilor și armatei, a cerut de la comisia agrară loc pentru biserică, școală și casă parohială, dar prefectul județului dr. Toma Cornea care de șase luni întârzia rezolvarea cererii și „care catolic fiind se vede că dorește a le rezolva „ad calendas graeces”, de aceea propunea Sinodului transformarea filiei Odorhei în parohie materă.

Ședința Sinodului din 10/23 martie 1922 a avut loc în „sala cea mică din casa județului Târnava Mare” (prefectura). A fost ultima ședință la care a mai participat D. Moldovan. S-a discutat problema „sectarilor” a căror număr a crescut după război și prin venirea din S.U.A. a celor plecați la muncă. Se cereau măsuri de combatere a sectelor și anume preoții să fie instruiți printr-un curs la Sibiu privind combaterea sectelor. Pe ordinea de zi au mai fost: problema bibliotecii parohiale și protopresbiterale luată cu „volnicie” de fostul cenzor școlar Aurel Popa, s-a citit raportul pe anul școlar 1920-1921. Din acesta rezultă că protopopiatul avea 31 de parohii matere și 18 filii, cu 25 de preoți și 2 capelani, 1 preot pensionat, 6 preoți văduvi, 7 parohii vacante. Numărul familiilor de credincioși era de 4499 din care 12947 bărbați și 10903 femei, în total 23850 de credincioși. Era în creștere cu 261 față de 1920. Din aceștia știau să scrie și să citească în creștere față de 1920 cu 351 credincioși. Căsătoriile erau 226, mai puține cu 61 față de 1920, nașterile erau 887 cu 141, mai multe față de 1920, decesele erau cu 27 mai puține față de 1920. La Bodogaia de Jos se cerea intervenția statului să refacă biserica și se cerea reîntoarcerea credincioșilor. S-a supus atenției starea bisericilor,

examele școlare unde statul trimitea în control revizori școlari, se cerea ajutor de la stat pentru școlile confesionale și salarii „corespunzătoare pentru preoții din Secuime”.

Protopopul D. Moldovan în cadrul Sinodului parohial Sighișoara din 19 mai 1902 a propus „zidirea unei case parohiale în locul celei vechi în ruine”⁹. Preotul al doilea din Sighișoara Ioan Muntean a propus ca această casă parohială să se facă prin contribuții de la popor. Credincioșii au fost împărțiți în trei clase:

- clasa I: „toți parohienii greco-orientali din Sighișoara care au casa lor proprie, vite și ceva pământ” contribuiau cu o taxă de 10 coroane;
- clasa a II-a: „acei parohieni care au car și vite sau ceva avere nemîșcătoare” contribuiau cu o taxă de 6 coroane;
- clasa a III-a o constituiau zilierii care contribuiau cu o taxă de 3 coroane.

Propunerea a fost aprobată de Sinod, urmând ca vecinătățile să se ocupe de întocmirea listelor cu repartitia contribuabililor.

Consistoriul cerea, prin circulara nr. 573 din 25 iulie 1903, protopopului ca averile imobile bisericești să fie „trecute și la cartea funduară numai pe numele bisericii”, în cazul în care erau trecute averi imobile pe numele școlii confesionale în „cartea funduară”, să fie trecută și biserica ca „susținător al școlii confesionale”, actul trebuia redactat în limba maghiară.¹⁰ Problema prescrierii trebuia rezolvată „cu mare precauțiune și fără sgomot”. Imobilele școlare dacă treceau la averile bisericești, se considerau la datele despre averile bisericești, practic aparțineau bisericii. Termenul pentru soluționarea problemei era până în octombrie 1903.

Un alt aspect important din activitatea protopopului D. Moldovan l-au constituit conferințele preoțești. Scopul acestor conferințe era instruirea continuă a preoților pentru misiunea lor pastorală, atât în ceea ce privea serviciul religios cât și în ceea ce privea rolul lor de lideri ai comunității pe care o păstoreau.

La Conferința preoțească din 25 octombrie 1903 ținută la Sighișoara au fost susținute următoarele teme cu caracter religios¹¹:

Cuvântarea preotului Ioan Popa din Vidacutul Românesc privind defectele („scăderile”) poporului român plecând de la individ;

„Principii istorice morale”, de preotul Petre Popovici din Jacul Românesc;

„Despre administrarea parohiei”, de preotul Chirion Muntean din Apold.

Supunem analizei noastre cuvântarea preotului Ioan Popa din Vidacutul Românesc unde arăta defectele poporului român plecând de la individ. Cuvântarea a fost deschisă cu citate din poeziile lui D. Bolintineanu, apoi preotul descrie parohia Vidacutul Românesc ca fiind o „comună bisericească grea”. Defectele poporului român

9 *Fondul Protopopiatul Ortodox Român Sighișoara*, dos. nr. 46, f. 4-6.

10 *Ibidem*, f. 189.

11 *Ibidem*, f. 293-303.

supuse analizei din punct de vedere teologic sunt: lașitatea, beția, calomnia, răzbunarea, minciuna, egoismul (vanitatea), mândria, spiritul de dominațiune, lăcomia, poftele, desfătarea, desfrânarea, invidia (pizma), intriga, pâra, și îndărătnicia. Interesantă este analiza lașității pentru că face apel la istorie „la poporul nostru lașitatea s-a aflat înaintea anului 1848, că de-atunci încoace și aceasta pe motivul, că domnul de pământ nu-i dă timp de lenevire iobagului său pe de o parte și pe de altă parte erau punerea în ecou a cuvintelor lui Zaharia Boiu: „Cu știința mergi spre bine și cu lenea spre rușine.””.

Defectele prezentate mai sus alimentau „scăderile ce se aruncă asupra bisericii vii a Domnului ca: indiferentismul religios, cercetarea neregulată a bisericii și a școlii, neținerea sărbătorilor, superstițiile de multe feluri, risipa agoniseli... care toate rețin poporul în înaintarea sa”.

Autorul prezintă totuși și calitățile poporului român: „Poporul nostru, poporul român, e un popor bun, un popor blând, un popor loial, un popor muncitoriu și relativ păstrătoriu, un popor proverbial de jertfitoriu, un popor ascultător și supus în același timp”. Vinovat de „scăderi” era „timpul vitreg” (regimul politic), care n-a permis și nu permite școlii să-și îndeplinească menirea, preoții și învățătorii deoarece „n-au observat că prin educațiunea mai mult intelectuală decât cea psihică ce se dă poporului îi și pregătea parcă anume sufletul pentru a afla viciile amintite”. În concluzie autorul încheie prin afirmația: „Timp rău, școală rea, conducători răi, de unde poți aștepta popor bun!”.

Școala confesională a fost una din preocupările permanente ale protopopului Demetriu Moldovan. Am analizat mai sus în protocoalele ședințelor Sinodului protopresbiteral atitudinea lui D. Moldovan împotriva închiderii unor școli confesionale de către autorități, precum și faptul că cerea sprijinul credincioșilor săi pentru salvarea și menținerea școlilor.

Pentru a înțelege problematica școlilor confesionale în jurul anului 1900 trebuie precizat că regimul dualist a urmărit să crească dreptul de control al statului asupra școlilor confesionale¹². Astfel școlile confesionale au adoptat aproape toate normele de organizare a școlilor comunale. Statul sprijinea tendința de dezvoltare a școlilor comunale și de stat în defavoarea celor confesionale (legea AL XXVIII/1876). Prin legea AL XVIII/1879 limba maghiară era disciplină obligatorie în toate școlile confesionale ortodoxe. Școala confesională ortodoxă transilvăneană a rămas într-o stare de provizorat – protocoalele sinoadelor eparhiale nu luau decizii pe termen lung, nu s-a reușit adoptarea unui regulament școlar definitiv, nici numirea și salarizarea inspectorilor școlari eparhiali. Miniștrii Csaky Albin (1888-1894) și Wlassics Gyula (1895-1903) au introdus „legile politico-bisericești”

12 Paul Brussanowski, *Învățămintul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848-1918 între exigențele statului centralizat și principiile autonomiei bisericești*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005. p. 589.

prin care s-au introdus căsătoria și matricolele civile. Legea AL XXVI/1893 a crescut tot mai mult ingerința guvernului în problemele bisericilor. Salariul învățătorului unde nu putea să-l dea parohia îl dădea guvernul. Mitropolitul Ioan Mețianu a observat că trebuiau îmbunătățită pregătirea învățătorilor, revigorare conferințele învățătorilor și regulamente noi de calificare a învățătorilor. Ministrul Appony Albert a introdus în 1907 ajutorul statului pentru întregirea salariului învățătorului, dar se dădea numai acolo unde școlile aveau „edificii corespunzătoare”, iar cele care nu îndeplineau condițiile legii erau închise. Biserica Ortodoxă nu a modernizat școlile confesionale ci a sacrificat școlile mai mici pentru școli mai modernizate. Autoritățile au respectat parțial legea pentru a nu destabiliza sistemul educațional și au tolerat școlile confesionale necorespunzătoare. Învățătorii vor deveni funcționari publici trebuind să fie loiali statului maghiar. Pentru salvarea școlilor confesionale Mitropolitul Mețianu a introdus o „dare culturală” pe care o plăteau toți intelectualii români.

Evoluția școlii confesionale am analizat-o între anii 1880-1899¹³. Numărul școlilor confesionale din Protopopiatul Sighișoara a evoluat în funcție de numărul parohiilor din protopopiat, astfel în 1880 erau 26 de școli, ca în 1899 să fie 35 de școli. De asemenea a crescut și numărul învățătorilor de la 22 în 1880 la 36 în 1899. Media salariului învățătorilor pe intervalul analizat a fost 175,83 florin, cel mai mic a fost în anul 1881 de 82,9 florini, iar cel mai mare a fost în anul 1893 de 269,2 florini. Din datele statistice analizate mai sus rezultă situația dificilă prin care trecea școala confesională din Protopopiatul Sighișoarei.

Elevii români de confesiune ortodoxă care studiau în școlile maghiare și germane își susțineau „examenul de cualificațiune la religie și tipic” cu preoții ortodocși români sau cu învățătorii români ortodocși. Consistoriul cerea ca aceste examene să fie susținute în limba română „care este limba oficioasă a bisericii noastre”¹⁴. Tot Consistoriul l-a informat pe D. Moldovan că „Pedagogia de Stat din Cristurul Secuiesc” solicita ca examenele la religie și tipic să se susțină în limba maghiară „limba statului” ceea ce refuza, aducând argumentul de mai sus și faptul că la „pedagogia din Deva” examenele respective se susțineau în limba română.

Reuniunile de femei și tineri au fost înființate în Protopopiatul Sighișoarei începând cu anul 1904¹⁵. Reuniunile de femei s-au înființat la: Daia, Albești, Mălâncrav, Meșendorf, Nadeș, Noul Săsesc, Șoard, Vidacut, Zoltan, Țeline, Laslea, Beșa și Retiș. Reuniunile de tineri s-au înființat la Retiș, Saschiz și Hetiur. Au existat dificultăți la înființarea lor în unele localități ca Beșa (la tineri), Daneș, Săcel, Laslea, Albești.

13 *Ibidem*, p. 582.

14 *Fondul Protopopiatul Ortodox Român Sighișoara*, dos. nr. 49, f. 17, 27 și 33.

15 *Idem*, dos. nr. 50, f. 110, 120-135, 157-166.

În cazul înființării reuniunilor de tineri dificultățile veneau din cauze economice, erau „duși prin România și America la câștig” (Vidacut, Laslea, Săcel, Beșa, Daneș, Șapartoc) sau erau „păstori la oi în satele din ținutul Secuimei și alții servitori la sași și la pășuni” (Saschiz). Un caz interesant era la Albești deoarece pentru înființarea reuniunii tinerilor preotul Zaharia Ganea a cerut sprijinul primarului care „deși e român, fiu al bisericii, din motive egoistice, a dat liberă voie tineretului la desfrâuri juvenile în zilele de sărbători petrecute de datină pe la cârciume, hrănind astfel rezistența înrădăcinată cu neînsemnată excepțiune”.

Din raportul dat în cadrul Conferinței preoțești, din octombrie 1906, situația reuniunilor de femei și tineri este prezentată mai jos¹⁶. Reuniuni de femei și tineri au fost înființate în, Criș, Daia, Retiș, Țeline și Apold. Reuniuni de tineri au fost înființate în Boiul Mare și Albești. Reuniuni de femei au fost înființate în, Brădeni, Vânători, Jacul Românesc, Laslea, Șoard, Șapartoc, Seleuș și Sighișoara. Nu s-au înființat deloc reuniuni în, Beșa, Mălâncrav, Nadeș, Vidacut și Criț. De asemenea lipseau rapoartele de la Săcel, Bodogaia de Jos, Daneș, Feleag, Porumbenii Mari, Hetiur, Șaeș, Saschiz și Zoltan. Unii preoți au cerut ca statutele reuniunilor să fie recunoscute de autorități și să obțină sprijinul lor pentru înființarea și menținerea lor.

Pe plan cultural protopopul Demetriu Moldovan s-a implicat și în Astra sighișoreană alături de Ioan Șandru, Augustin Horea, Zaharia Ganea și dr. Toma Cornea, fiind director al despărțământului în anul 1897¹⁷.

Protopopul Demetriu Moldovan s-a stins din viață în 4 ianuarie 1923 la vârsta de 75 de ani. Ziarul german Gross Kokler Bote din 7 ianuarie 1923 a publicat un necrolog¹⁸. Din acesta aflăm funcțiile pe care le-a deținut D. Moldovan: preot, protopop, membru de onoare al Consistoriului, deputat sinodal și ofițer al Ordinului „Coroana României”. A fost condus de „o asistență spirituală și de o mulțime îndurerată” din care au făcut parte și un grup numeros al „inteligenței săsești sighișorene”, fiind îngropat în curtea bisericii ortodoxe din Cornești în apropiere de mormântul generalului rus Scariatin. Ziarul subliniază faptul că D. Moldovan a avut o relație „prietenosă, loială și tolerantă cu corpul național săsesc” în calitate sa de membru al Consiliului Orășenesc Sighișoara (magistrat, adunarea comitatului). Activitatea de conducere a protopopiatului a fost apreciată: „a condus protopopiatul cu foarte multă maturitate și a slujit interesele națiunii române și ideile episcopului Șaguna referitoare la un mare stat austriac centralizat”.

16 *Idem*, dos. nr. 53, f. 22.

17 Mercurie Petcu, Gheorghe Gavrilă, *Astra Sighișoreană și Horia Teculescu*, Sighișoara, 1998, p. 10.

18 *Gross Kokler Bote*, nr. 2926, 7 ianuarie 1923, p. 2.

SOME ASPECTS OF DEAN DEMETRIU MOLDOVAN 'S ACTIVITY.

(Summary)

The archpriest Demetriu Moldovan ruled the Romanian Orthodox District from Sighișoara between 1882–1922. The archpriest D. Moldovan was the head of the district during a difficult historical period of time like as the dualist regime Austrian-Hungarian between 1867-1918, the First World War, after that in the new formed Romanian state.

D. Moldovan was a respectable successor of Zaharia Boiu senior, who on this turn continued the tradition from Ștefan Bălaș, being a good manager not only of the church but also the spiritual, cultural and national level sprites the tendencies to become a Hungarian state of the dualist regime.

COLABORAREA LUI NICOLAE DENSUȘIANU LA ZIARUL ORIENTUL LATIN DE LA BRAȘOV¹

Daniel I. Iancu

Începuturile publicistice și științifice ale lui Nicolae Densușianu stau sub semnul unei ignorări izvorâte nu numai din prea redusă lor importanță științifică, fiind creații de debut, cât și din inaccesibilitatea unor reviste care le-au găzduit, apărute la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, și păstrate destul de puțin în arhivele și bibliotecile românești. Pe de altă parte, de obicei, atunci când se vorbește despre Densușieni se face de obicei referire la Ovid, iar când în discuție apare Nicolae, atunci ideile se învârt în jurul principalelor sale realizări, precum *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784 – 1785. Scrisă pe baza documentelor oficiale*, colaborarea sa la *Colecția Hurmuzaki* sau mult controversata *Dacie preistorică*. În aceste condiții, contribuția sa în domeniul istoriografiei românești nu poate fi cunoscută decât fragmentar, numeroase lacune de informare izvorând chiar din ignorarea unei părți reprezentative din producția istorică a autorului, fapt care își pune amprenta asupra viziunii de ansamblu a discursului istoric.

Am insistat cu alte prilejuri asupra datelor biografice ale lui Nicolae Densușianu (18 aprilie 1846, Densuș, jud. Hunedoara – 25 martie 1911, București)², însă e necesar să reamintim câteva date ce au contribuit în definitiv la conturarea personalității științifice a autorului. A urmat cursurile școlilor din Hațeg, Blaj și Sibiu³, după care s-a stabilit la București în 1877, an din care s-a concentrat doar asupra cercetării istorice, deși pregătirea sa școlară de până atunci urmărise doar domeniul științelor juridice. Contactul său cu Academia Română reprezintă momentul de bun augur ce se va concretiza, în prima fază, în încredințarea unei misiuni extrem de importante: adunarea de documente privitoare la istoria românilor, în general, și la răscoala lui Horea, în special. Cercetările sale prin

1 Comunicarea de față s-a realizat în cadrul cercetării ce vizează *Discurul istoric al lui Nicolae Densușianu*, întreprins prin proiectul POSDRU/88/1.5./S/63269, intitulat „Bursele doctorale, premiază pentru creșterea competitivității și competențelor în cercetarea științifică” și derulat de Școala Doctorală din cadrul Universității „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, suportul financiar fiind asigurat de Fondul Social European și de Guvernul României.

2 *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 123.

3 Vezi, printre altele: Corneliu Diaconovich, *Enciclopedia română*, vol. II, Sibiu, 1900, p. 130 – 131; Alexandru Lapedatu, *Activitatea istorică a lui Nicolae Densușianu (1846 – 1911)*, în *Alexandru Lapedatu (1876 – 1950). Scrieri istorice*, București, Ed. Acad. Rom., 2008, Ediție de Camil Mureșan și Nicolae Edroiu, p. 80 – 108; Nicolae Edroiu, *Istoricul Nicolae Densușianu (1846 – 1911)*, în Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea*, Ediția Nicolae Edroiu, București, 2001, p. V – XV; Manole Neagoe, *Studiu introductiv la Nicolae Densușianu, Dacia preistorică*, ed. Victorela Neagoe și Manole Neagoe, București, 1986, p. 5 – 37; Maria Razba, *Personalități hunedorene*, Deva, 1998, p. 143 – 148; *Dicționarul enciclopedic român*, vol. II, București, 1964, p. 59.

16 arhive și biblioteci din Transilvania și Ungaria va dura 15 luni și va avea drept rezultat strângerea a 38 de volume de documente depuse astăzi la Biblioteca Academiei Române⁴. Pe data de 15 aprilie 1880 este ales membru corespondent al respectivei instituții⁵, și, tot în acel an, ocupă și funcția de bibliotecar – arhivar al bibliotecii, suplinindu-l în acest fel pe Ioan Bianu, plecat la studii în străinătate⁶. Tot datorită Academiei Române, Nicolae Densușianu va avea începând cu 1885 și până la moartea sa, în 1911, o altă importantă însărcinare, aceea de a trimite periodic (de fapt anual, însă acest aspect nu a fost respectat), o serie de articole – referat asupra istoriografiei românești, revistei *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*, anuarul Societății Istorice din Berlin⁷. În acest fel, se prezintă în opt articole, referitoare la perioada 1885 – 1905, unele extrem de complexe, însă toate bine documentate și, în general, detașate emoțional, toată producția istorică și filologică din România, comunității științifice europene de expresie germană⁸.

În anul 1884 apare lucrarea *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784 – 1785. Scrisă pe baza documentelor oficiale*, monografie istorică care utilizează într-un sens extrem de modern informațiile istorice oferite de surse diverse⁹, după care Academia Română îi încredințează o altă misiune importantă, și anume coordonarea colecției de *Documente privitoare la Istoria Românilor*, inițiată de Eudoxiu Hurmuzaki, vizând practic colectarea și tipărirea actelor referitoare la relațiile țărilor române cu vecinii. Două au fost criteriile alegerii. În primul rând Nicolae Densușianu cunoștea limbile germană, maghiară, latină, italiană și franceză, posibil și slavonă, cel puțin într-o asemenea măsură încât să-i permită identificarea și transcrierea corectă a textelor diferitelor documente. În al doilea rând, istoricul era deja familiarizat cu o bună parte din materialul respectiv, și anume cel regăsit în colecțiile de documente maghiare, polone și slavo-meridionale¹⁰. Cu toate aceste avantaje, abia după trei ani

4 Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, vol. I, 1978, 431 p.; vol. II, 1983, 503 p.; vol. IV, 1992, 543 p.

5 Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române (1866 – 1999). Dicționar*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Ed. Academiei Române, 1999, p. 162 – 163.

6 Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p. 82.

7 *Ibidem*, p. 104 – 105.

8 Cercetările noastre de până acum, referitoare la această problemă, s-au concretizat în două comunicări științifice: „Colaborarea lui Nicolae Densușianu la *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*, Revista Societății Istoricilor din Berlin”, prezentată la Sesiunea anuală de comunicări științifice a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva (2010), și „Discursul istoric al lui Nicolae Densușianu reflectat în revista berlineză *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*”, susținută la Conferința Națională a Doctoranzilor în Istorie (2010), organizată de Facultatea de Istorie și Filologie din cadrul Universității „Babeș – Bolyai” Cluj-Napoca. Ambele sunt în curs de publicare.

9 Daniel I. Iancu, „Izvoare hunedorene și albaiulieni folosite de Nicolae Densușianu în *Revoluțiunea lui Horea*”, în *Patrimonium apulense*, IX, 2009, p. 173 – 186.

10 Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p.

primul volum din *Colecția Hurmuzaki*, coordonat de Densușianu din seria celor șase, va fi tipărit, respectându-se bineînțeles, normele științifice moderne de editare de la aceea vreme¹¹. Și aceasta deoarece, pe lângă faptul că materialele trebuiau adunate și ordonate cronologic, o bună parte din ele a necesitat o confruntare cu originalele registrelor pontificale din Arhivele Vaticanului, spre exemplu, activitate pentru care a călătorit, se pare, la Roma timp de șapte luni¹².

Urmează apoi, în același registru științific, tipărirea, în 1885, a *Monumentelor pentru istoria Țării Făgărașului*, în care reia o serie de materiale publicate anterior, Densușianu fiind primul care apreciază la justa lor valoare documentele vechilor „țări românești” pentru a defini organizarea socială și militară a românilor în evul de mijloc¹³.

Bineînțeles, lucrurile nu se opresc aici, iar opera lui Nicolae Densușianu va fi completată în anii următori cu o serie de studii ce privesc în special istoria militară, pentru că, să nu uităm, el a fost peste un sfert de secol bibliotecarul-șef al Marelui Stat Major al armatei, fără a ocoli nici alte aspecte ce țin de lingvistică, probleme religioase, etnografie etc. În tot acest răstimp, petrecut de la mijlocul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea și până la moartea sa, în 1911, eforturile sale au încercat să scoată la iveală paginile din *Dacia preistorică*, pagini care n-au putut fi publicate, spre dezamăgirea sa, decât postum.

Acestea ar fi, în mare, câteva repere definitorii din cariera științifică a lui Nicolae Densușianu. Obiectul studiului de față îl reprezintă însă o serie, nu prea numeroasă totuși, de articole, studii, relatări, recenzii, publicate în perioada tinereții în paginile ziarului *Orientul latin*, în anii 1874 – 1875, publicație al cărui proprietar și editor a fost fratele său mai mare, Aron¹⁴, materiale care, printr-o analiză corespunzătoare, pot scoate la iveală gândirea științifică a autorului în stadiul ei embrionar. Nu trebuie, bineînțeles, să ne așteptăm la o răsturnare a concepțiilor privitoare la demersul istoric al lui Nicolae Densușianu. Ceea ce încercăm să argumentăm este faptul că autorul *Revoluțiunii lui Horea* a avut și el începuturile lui pe plan științific, mai mult sau mai puțin laudabile. Poate că, pentru unele din materialele de tinerețe cuvântul „studii” e folosit cu prea multă larghețe, însă vom continua să-l utilizăm nu atât pentru a ne alinia concepției cercetătorilor anteriori, cât pentru a realiza o delimitare între diversele tipuri de scrieri istorice și filologice.

11 Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 11.

12 Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p.

13 Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 9.

14 De familia Densușienilor, în general, și de Aron Densușianu și revista *Orientul latin*, în special, s-a ocupat într-o serie de articole și volume distincte, Ioachim Lazăr, de la Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, căruia îi mulțumim pe această cale pentru informațiile furnizate.

Listele bibliografice, întocmite printre alții de Nicolae Edroiu¹⁵ sau Maria Razba¹⁶, enumeră și scrierile de tinerețe răspândite în o serie de publicații din Ardeal. Astfel, după debutul (literar) în revista *Familia* a lui Iosif Vulcan, în anul 1866, în paginile căreia îi apar șase poezii¹⁷, o nuvelă¹⁸, o recenzie¹⁹, precum și trei studii istorice²⁰, urmează o serie de colaborări la *Orientul latin*, *Columna lui Traian* sau *Gazeta Transilvaniei*. Este începutul unei cariere care va marca mult timp producția istoriografică românească, iar toate aceste scrieri, mai mult sau mai puțin valoroase, privite din punct de vedere literar sau științific, reprezintă totuși momentul care stă la baza întregului proces de creație. Acum se formează, practic, personalitatea științifică a lui Nicolae Densușianu, acum își însușește primele noțiuni de metodă sau își exersează concepția istorică în forma ei incipientă. Și, mai ales, acum începe să folosească sursele în redactarea unor lucrări științifice, sau să aprecieze critic o operă istorică deja elaborată.

De aceea, în contextul amintit, colaborarea la ziarul fratelui său reprezintă o etapă extrem de importantă. *Orientul latin* s-a situat, în cadrul mai larg al presei de expresie românească din Transilvania, pe același palier, păstrând totuși proporțiile, cu *Gazeta de Transilvania*. Existența sa destul de efemeră i-a redus însă posibilitățile de a juca în societate rolul pe care la avut publicația mai sus amintită.

Orientul latin „ziar politic, literar, social și economic”, a apărut la Brașov ca bisăptămânal, în zilele de miercuri și sâmbătă, de la 23 februarie 1874 la 30 septembrie 1875 (cu 78 de numere în primul an și cu 62 de numere în cel de-al doilea), sub direcția lui Aron Densușianu, având ca redactor responsabil pe Teofil Frâncu. Printre colaboratori s-au numărat I. Al. Lapedatu (ce semna uneori și cu pseudonimele Narcis sau Nouraș), frații Densușianu, Vasile Alecsandri, Iosif Vulcan ș.a., ziarul dorindu-se o publicație care să apere interesele românilor din Austro – Ungaria²¹.

În aceste împrejurări, Nicolae Edroiu menționează faptul că Nicolae Densușianu a publicat în paginile ziarului brașovean trei lucrări, mai mult sau mai puțin științifice,

15 Nicolae Edroiu, *op. cit.*, p. XVI – XXI.

16 Maria Razba, *op. cit.*, loc. cit.

17 „Zâna mea”, în *Familia*, II, 1866, p. 236; „Melancolia”, în *Familia*, II, 1866, p. 421; „O noapte în munți”, în *Familia*, III, 1867, p. 438; „Floarea soarelui”, în *Familia*, III, 1867, p. 584; „Lăutarul”, în *Familia*, IV, 1868, p. 27; și „Pe un album” în *Familia*, V, 1869, p. 115.

18 „Simonida”, în *Familia*, III, 1867, p. 210, 222, 236, 246, 258.

19 [„Recenzie asupra poeziilor lui Iulian Grozescu”], în *Familia*, VI, 1870, p. 506.

20 „Scrutări mitologice la români”, în *Familia*, IV, 1868, p. 127, 138, 150, 162, 176, 199, 222, 449, 460, 509; „Lord Byron și Nibelungile”, în *Familia*, VII, 1871, p. 121; și „Elementul istoric în poezia populară”, în *Familia*, VII, 1871, p. 518.

21 Gerogeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești. 1731 – 1918*, București, 1995, p. 307.

*Elementul latin în Orient*²², *România în statistică și realitate*²³ și *Proverbele române ca material pentru instituțiunile dreptului roman în Dacia*²⁴, o relatare despre *Băile de la Carlsbad*²⁵, precum și trei recenzii asupra volumelor *Extras din Istoria românilor*²⁶, de Basiliu Drăgoșescu, *Traianida*²⁷, o epopee de Dimitrie Bolintineanu, și *Încercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român*²⁸, de G. Dem. Teodorescu. Dintre acestea, primele două titluri sunt nesemnate, însă au fost identificate ca aparținând scrisului istoric al lui Nicolae Densușianu. În opinia noastră, în paginile ziarului, pe parcursul celor aproximativ 20 de luni de apariție, poate exista o altă serie de materiale nesemnate, dar a căror paternitate nu a fost încă stabilită. Afirmația se bazează în primul rând pe o informație extrem de clară: un alt material, de fapt o recenzie asupra cărții lui Constantin Petrescu, *Abecedariul turco – român*, ce apare publicat în numărul 47 din 7 septembrie 1874²⁹, sub inițialele „N.D.”. Două aspecte se cuvin punctate aici. În primul rând dacă un material semnat, chiar și cu inițiale, a scăpat cercetărilor anterioare, nefiind menționat până acum în listele bibliografice, cu atât mai mult este posibil să regăsim în paginile *Orientului latin*, și nu numai, și alte scrieri ale lui, mai ales că este vorba despre o epocă în care „moda” anonimatului publicistic câștigase considerabil de mult teren. În plus, o serie de alte materiale nesemnate au, în opinia noastră, aceeași predispoziție pentru tematici ca cele semnate de Nicolae Densușianu, neputând fi ocolite nici aspectele ce țin de structura frazei, vocabular ori „ticuri” stilistice. Dar o opinie categorică urmează să o exprimăm în perioada următoare, după expertize detaliate. În al doilea rând, recenzia în cauză punctează și mai clar preocupărilor istoricului din Densuș față de lingvistică, preocupări concretizate ulterior într-o serie de studii sau încercări de a elabora el însuși, spre exemplu, dicționare³⁰, și care se regăsesc într-o serie de alte însemnări personale.

Pentru a încerca să descifrăm câteva aspecte ale discursului istoric, ale metodei și concepției istorice pe care a se forma la Nicolae Densușianu, ne oprim în continuare asupra unor pasaje reprezentative din materialele publicate în *Orientul latin*.

Primul articol, *Elementul latin în Orient*, publicat în numărul din 5, din 13 aprilie 1874, nesemnat, se constituie într-o ofensivă contra celor care doreau dispariția ca etnie a

22 *Orientul Latin*, I, 1874, Nr. 5, p. 17 – 18.

23 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 11, p. 41 – 43.

24 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 42, p. 168.

25 *Ibidem*, II, 1875, Nr. 57, p. 225 – 227; 58, p. 229 – 231.

26 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 58, p. 232.

27 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 59, p. 236; 60, p. 239 – 240; 61, p. 244; 63, p. 252; 64, p. 256.

28 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 72, p. 288.

29 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 47, p. 188.

30 A se vedea, în acest sens, caietele de însemnări existente în fondul *Arhiva Nicolae Densușianu*, de la Biblioteca Academiei Române, și care cuprind numeroase pagini cu caracter de „dicționare” incipiente, constituite în decursul peregrinărilor sale.

românilor, accentele naționaliste fiind însoțite de o serie de expresii ce pot părea că țin, la prima vedere, de o atitudine lacrimogenă: „Vedem că vechii, secularii noștri inamici au declarat de toate părțile resboiului existenței noastre, a elementului latin din Orient. Până când văd ei că mai există vreun picior de român între Balcani și Pisa, nu pot dormi; somnul lor e turburat de iasme, de fantome. Pe sufletul lor apasă temerea viitorului”³¹, scrie Densușianu în chiar debutul materialului. Sunt totuși, în opinia noastră, doar ecourile tinereții, la care mai târziu, în operele de maturitate, nu va mai apela.

„Ei voesc a ne distruge limba și datinele, voesc cu încetul să ne despoie de pământ, căci seracul se pleacă ușor la toate; (...) Inamicii noștri sunt cu atât mai răi, mai cutezători cu cât sunt mai mici la număr și mai impotenți”³², atacă el în paragrafele următoare, însă, în continuare aduce și argumente asupra celor expuse, în sensul că, după ce-i face mici și impotenți pe inamici, el dă la iveală unele date statistice culese de Nifon Bălășescu, despre situația românilor în „România liberă”, Imperiul Austriei, Rusia, Turcia, Serbia și Grecia. Pe baza respectivelor date, el afirmă că românii „de la Tisa până la Marea Neagră” „formează o masă compactă”, iar în continuare devine intransigent: „Stolurile de alte seminții străine ce există pe ici, pe colea, sunt față cu numărul românilor ce le încungioară neînsemnate, și depinde de la energia ce vor desvolta-o românii pe toate căile progresului ca să dispară cu timpul și acele puncte eterogene”³³. El mai afirmă că la cea mai mare parte dintre românii aflați în afara graniței României, conștiința națională e cu totul amorțită. „După noi, d’acum are să se înceapă lucrul. Mai întâi să căutăm și să aplicăm mijloacele cari vor fi în stare a desmorți conștiința națională. Aceasta nu se poate decât prin școală, prin biserică și prin scrieri”³⁴, spune Nicolae Densușianu, iar soluțiile propuse de el pentru realizarea unor asemenea scopuri sunt ca românii dintre Dunăre și Tisa să înființeze fonduri care să susțină școlile românilor de peste Dunăre, iar pentru tinerii de acolo, care să vină să studieze în România, trebuiau înființate urgent burse sau stipendii.

Apoi, pe plan religios spune că „Deșteptarea prin biserică se va putea opera scoțându-i pe români de sub ierarhia grecească și bulgară și constituindu-i sub capul propriu bisericesc, introducând în biserică limba lor maternă”³⁵. El vede o adevărată renaștere a misionarismului la sud de Dunăre, misionarism cu tentă națională care să trimită la lucru tinerii din Ardeal, Banat sau Ungaria, instruiți în România, pentru a împlini sacra misiune, în opinia sa, de a se răsfira „prin Dacia aureliană pentru a începe

31 *Orientul Latin*, I, 1874, Nr. 5, p. 17.

32 *Ibidem*.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*.

35 *Ibidem*.

acolo opera deșteptării”. Însă, totuși, mijlocul cel mai eficace rămân scrierile. „*Românii trebuie romanizați*”³⁶ afirmă Densușianu, pentru a se evita contopirea cu poporul străin în mijlocul căruia se află.

Problema limbii este exemplificată de autor prin aceea că în satele secuiești există români care nu-și mai cunosc limba, fiindcă „numai cei mai bătrâni pricep câte ceva, dar au încetat și aceștia a mai vorbi românesc și vorbesc numai unguresc. Adevărat că ei mai știu încă că sunt români, dar în această conștiință îi mai ține numai beserica, căci aceia cari au trecut de la beserica orientală la o altă confesiune, sunt perduți cu totul.”³⁷ Soluțiile propuse sunt reluate în ultima parte a materialului, când Densușianu promite să revină și cu alte ocazii și mult mai detaliat.

Ocazia proximă se ivește în numărul 11, din 4 mai 1874, unde publică materialul *Românii în statistică și realitate*³⁸, tot fără să-l semneze. După câteva paragrafe în care ne reintroduce în temă, autorul atacă din nou dur: „Statistica românilor, în afară de România liberă, au făcut-o și o fac străinii; și anume: germanii, rușii, turcii, serbii, grecii și maghiarii, sub ale căroro domnii se află Românii. (...) Istoria este plină de ura și de nedreptățile acestor popoare față de români”. El amintește apoi că, la recensămintele organizate în imperiu (Habsburgic, respectiv Austro – Ungar), la 1857 și 1870, rubrica „naționalități” a fost exclusă, astfel încât cine s-a ocupat de problema românilor a stabilit numărul lor „după cum l-a lăsat inima”, cifrele variind între 300.000 și 1.500.000 de locuitori³⁹.

Cu aceeași ocazie, Nicolae Densușianu dezbate și probleme istorice, demonstrându-și de pe acum interesul față de asemenea subiecte. Combate teoria roesleriană, vorbește despre „împopularea” Moldovei de către românii veniți din Maramureș (lucruri pe care le va dezvolta și îmbunătății două decenii mai târziu), atinge și alte aspecte. Într-un final pune o concluzie, ca o sentință: „La toate popoarele se pune un număr constatată oricând, în un timp mai departe sau mai aproape și chiar și atunci numai aproximativ. Noi românii de sub domnii străini totdeauna am rămas încurcați, dosiți, ascunși, vârați printre alte popore”⁴⁰. Critica rămâne critică până la sfârșit: „Nimic nu s-a cultivat la noi mai puțin decât statistica”, după care încheie cu o sentință, care ne dă încă o idee despre concepția și metoda pe cale să se formeze în scrisul istoric al lui Densușianu, cel care ulterior va apăra în toate paginile sale veridicitatea surselor utilizate: „Dacă noi dorim ceva românilor, în adevăr le dorim și o critică severă și imparțială a faptelor și

36 *Ibidem*.

37 *Ibidem*, p. 18.

38 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 11, p. 41 – 43.

39 *Ibidem*, p. 41.

40 *Ibidem*.

a scrierilor, dar nimic nu detestăm mai mult, decât neurbanitatea în scriere; ea compromite scrierea și condamnă pe scriitori”⁴¹.

Cel de-al treilea material avut în vedere, *Proverbele române ca material pentru instituțiunile dreptului roman în Dacia*⁴², pornește, în definitiv, de la premisa latinității poporului român. „De o mare însemnătate pentru istoria și literatura poporului român din Dacia sunt și instituțiunile de drept care s-au păstrat seculi întregi”⁴³, spune Nicolae Densușianu, arătând că mult timp au fost în vigoare la coloniștii din Dacia „consultele” decretate de Senat în forul Romei, edictele pretorilor și părerile jurist-consulților romani. Autorul se întreabă, retoric, dacă din toate aceste instituțiuni nu s-a mai păstrat nimic până azi, după care precizează răspicat că „poporul român din țările ce au constituit odinioară Dacia fericită, chiar și astăzi, după atâtea vecsațiuni politice, după atâtea schimbări de legi și drepturi, în multe afaceri ale vieții sale private se orientează încă singur numai după vechile instituțiuni ale dreptului roman”. Pentru a argumenta un asemenea fapt, el scrie că „este o lege naturală nestrămutabilă, că precum omul până la mormânt încă-și ține în minte ce a învățat ca copil, așa sunt și popoarele; ele nu-și uită niciodată instituțiunile sub care au format o societate și și-au înființat o patrie”⁴⁴. Astfel, ceea ce a învățat în forurile publice privind guvernarea nu a mai putut fi ignorat și uitat, cum nu a putut fi șters din mentalul colectiv și individual anumite aspecte ce țin de mitologia romană și de zeități precum Venera, Pan sau Marte.

Din această perspectivă, a conștiinței colective care păstrează peste secole învățăături comune, Nicolae Densușianu aduce ca argumente proverbele, ce se pot constitui în probe de evoluție a dreptului roman. Autorul identifică trei asemenea categorii de proverbe, care provin din dreptul civil, dreptul criminal și dreptul public, și care demonstrează, în opinia sa că dreptul roman zace îngropat în zicalele de toate zilele ale poporului român. În acest domeniu, autorul îmbină pregătirea sa de până atunci, concretizată în studii juridice, cu pasiunea pentru istorie și etnografie, căreia i se va dedica în cele din urmă.

Astfel, într-o primă categorie, cea a dreptului civil roman, se încadrează și proverbul „Făgăduiala dată, e datorie curată”, care corespunde unui contract liber consimțit, printr-o promisiune serioasă făcută de una dintre părți și acceptată de cealaltă⁴⁵. Mai sunt apoi, amintite diferite aspecte ale contractelor de vânzare – cumpărare din dreptul roman reflectate în proverbe românești („Cu o mână dai,/ Și cu iai”, sau „Târgul se face cu bani/ Și nunta cu lăutari”), ale donațiilor („Calul de dar nu se caută de dinți”

41 *Ibidem*, p. 42.

42 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 42, p. 168.

43 *Ibidem*.

44 *Ibidem*.

45 *Ibidem*.

sau „Nemulțumitului i se ia darul”), ale dreptului ereditar („Cămeșia e mai aproape de piele” sau „Cuiul cel nou scoate pe cel vechi afară”), acestea din urmă demonstrând, în concepția autorului, că ideile de succesiune pe cale ereditară la români sunt transmise de dreptul roman, deoarece la germani și maghiari, de cele mai multe ori succesiunea nu era legată de stirpe. Tot astfel, o analiză a prescripțiilor în dreptul roman, prin care o datorie nu poate fi ștearsă, se regăsește în proverbe române precum „Datoria nu moare niciodată” și „De împrumuți nuiiele, gardul se prăpădește, datoria nu putrezește”⁴⁶.

Analiza continuă, mai pe scurt, cu „dreptul criminal”. În plus, se aduc exemple și în ceea ce privește influențele altor populații cu care coloniile romane de la Dunăre au intrat în contact și de pe urma cărora s-au născut o serie de alte proverbe, puse în legătură, în special, cu „dreptatea” străinilor aplicată românilor: „Acel cu pricină/ Șade în hodină/ Și cel fără vină/ Plânge și suspină”; „Mai bine o învoială strâmbă ca o judecată dreaptă” sau „Dreptul totdeauna umblă cu capul spart”⁴⁷. Concluziile lui Densușianu nu mai trebuie reiterate, căci ele reies la fiecare paragraf expus, în aceste prime aserțiuni regăsindu-se, de altfel, punctul de plecare al interesului său de mai târziu față de posibilitățile de teaurizare a istoriei, pe care le va acorda producțiilor folclorice. Faptul îl vom regăsi 20 de ani de mai târziu în încercarea de a recupera informații privind istoria veche prin redactarea și răspândirea celor două părți din așa numitul *Chestionar istoric*⁴⁸, ce a condus la acumularea în arhiva Bibliotecii Academiei Române a aproximativ 40 de volume de răspunsuri⁴⁹ ce reprezintă o sursă excepțională privind folclorul românesc din secolul al XIX-lea.

Un alt material la dorim să ne referim în continuare este o relatare intitulată *Băile de la Carlsbad*⁵⁰, în care se îmbină o serie de impresii personale ale unei călătorii în străinătate cu o suită bogată de date istorice. După o descriere succintă a beneficiilor oferite de „drumul de fer” transilvănenilor, ce pot parcurge în doar trei zile distanța străbătută altădată în trei săptămâni, Densușianu se oprește asupra vechimii stațiunii, menționând în primul rând legenda înființării acesteia de către împăratul Carol IV, amintește creșterea interesului pentru Carlsbad și enumeră o serie de personalități ce au vizitat locurile. Așa cum am precizat deja, nu este vorba de o lucrare științifică, dar anumite pasaje stârnesc interesul prin imaginile ce le surprind, precum în rândurile următoare: „O singură zi în Carlsbad este de ajuns ca să prezinte călătorului un public adunat din toate părțile lumii; aici vede omul pe american preumblându-se pe lângă un egiptean, pe locuitorul Africei

46 *Ibidem*.

47 *Ibidem*.

48 *Chestionarul privind tradițiunile istorice și antichitățile țărilor locuite de români*, I – II, București – Iași, Tip. C. Gobl și Națională, 1893-1895, 54 p. (I) + 40 p.(II).

49 Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, loc. cit.

50 *Orientul latin*, II, 1875, Nr. 57, p. 225 – 227; 58, p. 229 – 231.

de sud (Capul bunei speranție) și Australiei trecând pe lângă albișii Svediei, Norvegiei și Angliei, colea trec diplomații Rusiei pe lângă pașele turcești fără a se cunoaște unii pe alții. Tot asemenea, la tot pasul aude omul vorbindu-se altă limbă încât i se pare că Carlsbadul în privința conglomerării de popoare este un adevărat basar oriental”⁵¹. Pornind de la aceste considerații, Nicolae Densușianu atinge în treacăt și o problemă mult mai spinoasă, cea a relațiilor interetnice transilvănene, a concepțiilor și mentalităților colective, dar exprimate individual. „Noi transilvănenii cunoaștem foarte bine pe poporul unguresc și știm din viața de toate zilele și chiar și din istorie că pe fața pământului poate că nu există popor care să viseze și să aspire mai mult la funcțiuni decât maghiarul”⁵², scrie el, îndulcind apoi tonul cu o anecdotă pe aceeași temă.

Spiritul critic se manifestă totuși atunci când încearcă să scuze apetitul „vulgului” pentru explicații supranaturale legate de forțele geologice ce conduc la apariția apelor de la Carlsbad. Vorbind despre „puterea științei” care a „desbrăcat lumea de credințele superstițioase”, el enumeră o parte din teoriile exprimate de geologi referitoare la apariția „fântânilor cu apă caldă”, fără însă a se declara tranșant în favoarea vreuneia dintre ele⁵³.

Relatarea despre Carlsbad îi oferă la un moment dat șansa de a-și expune și câteva considerații despre artă, dar în care regăsim de fapt credința sa că o lucrare, pentru a avea valoare trebuie să fie adevărată, adică să respecte în cel mai strict sens realitatea. Astfel, spune el, „în ziua prima mi-a atras atențiunea esposițiunea tablourilor de aquarele (...) a Dlui Carol Szatmary, pictorul de curte a Domnului Românilor Carol I. Acest artist, prin o galerie întregă de aquarele înfățișa publicului de aici fisionomiile, porturile și deosebite scene din viața popoarelor orientale cum sunt: a românilor, maghiarilor, serbilor, bulgarilor, turcilor și grecilor”, după care enumeră titlurile a nu mai puțin de 24 de asemenea tablouri ce redau aspecte românești, inclusiv din Transilvania sau Bucovina⁵⁴. Apoi, în continuare, menționează că își „permite însă câteva observări referitoare la fidelitatea cu care înfățișează dânsul viața orientală în tablourile acestea. Un pictor, ca și un scriitoriu, când voiește să înfățișeze publicului fisionomia unei țări trebuie în linia prima să studieze cu cea mai mare profunzime toate arteriele și nuanțele ei, iar în linia a doua să fie cât se poate de obiectiv în operele sale, adecă dânsul să se dezbrace cu totul de orice fantasmă subiectivă și penelul său să se mărginească a reprezenta în tablou numai astfel de scene, ce pot să dea o caracteristică adevărată despre țara, ținutul sau orașul respectiv”⁵⁵. Pe parcursul relatării se mai regăsesc însă și descrieri ample, însă deloc laudative despre doi evrei, despre ținuta și atitudinea

51 *Ibidem*, II, 1875, Nr. 57, p. 225.

52 *Ibidem*, p. 226.

53 *Ibidem*.

54 *Ibidem*, II, 1875, 58, p. 229.

55 *Ibidem*.

unui mahomedan, ori despre „grecul sau ciocoiul de România”, în general. Iar finalul aparține unui tablou ironic la adresa unui maghiar întâlnit pe ulițele Carlsbadului⁵⁶, toate acestea redând antipatiile personale ale autorului, un tânăr marcat de altfel de ideile epocii în care trăia.

În sfârșit, ultima categorie de materiale o reprezintă recenziile. Prima dintre acestea face referire la *Extrasu din Istoria Românilor, pentru usul școalelor primare de ambele-sexe*, de Basiliu Drăgoșescu, apărută la Ploiești, în 1874⁵⁷, iar aproape jumătate din spațiul acordat recenziei cuprinde diferite aserțiuni asupra situației manualelor școlare, asupra situației istoriei în cadrul disciplinelor școlare, asupra rolului istoriei în educație ori asupra diferitelor metode de învățare.

„S-a putut observa încă de mult că învățământul din școalele noastre primare suferă de un rău mare și acesta este că avem prea puține cărți ăst-feliu întocmite pentru a le putea da de îndreptar în mâna școlarilor începători. Această lacună mai ales s-a putut observa până acuma în studiul istoriei naționale, pe când chiar conștiința istoriei naționale este cel mai necesariu obiect științific pentru fiecare individ”, afirmă Densușianu, apreciind în continuare că „istoria este totul”. El atrage atenția asupra faptului că în unele școli primare istoria nu se predă deloc, în altele era expusă doar sub formă de lectură, iar într-o a treia categorie de unități de învățământ există manuale vaste și complicate, elevii fiind siliți să învețe mecanic date și evenimente indiferent de importanța lor. „Metodele acestea nu numai că nu sunt practice, dar sunt cu totul greșite și nu pot duce la scop. Elevii-și vor petrece o mare parte din timp cu cetirea mecanică sau învățarea [pe] de rost, dar cunoștință istorică nu-și vor câștiga pentru că mintea lor va fi totdeauna legată de ordinea textuală a frazelor și nu sensul subiectelor ce tratează”, mai spune autorul, arătând că nimic nu este „mai practic decât a propune în școlile elementare istoria națională într-un extras bine combinat”, după cum este și cartea recenzată⁵⁸.

Din acest punct de vedere aprecierile lui Nicolae Densușianu sunt foarte favorabile, considerând că lucrarea lui Basiliu Drăgoșescu își va atinge scopul. Totuși, „două observări” sunt de făcut *vis-à-vis* de cuprinsul lucrării. Prima este legată de faptul că deși autorul și-a propus un extras din *Istoria Românilor*, el se ecupă doar de regiunile extracarpate, „lăsând cu totul neconsiderate evenimentele istorice a românilor transilvăneni”, printre ar merita amintite cel puțin „bătăliile pentru libertate” ale lui Horea sau Avram Iancu. Recunoaștem aici interesul, prin această argumentație incipientă, pentru un eveniment căruia îi va consacra, câțiva ani mai târziu, el însuși

56 *Ibidem*, p. 231.

57 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 58, p. 232.

58 *Ibidem*.

o monografie. A doua observație este legată de modul cum, „peste Carpați”, este percepută nomenclatura locurilor din Transivania: „chiar și Guvernul prin *Monitorul oficial* numesc orașele și satele din Transilvania cu numirile ungurești și nemțiești. Ast-feliu de eroări aflăm chiar și în estrasul sus amintit unde Hunedoara este numită Huniadu și Șelimber Sielimberg”. În aceste sens, Densușianu scrie că până când există denumiri românești, nu trebuie acceptate numirile străine și-l sfătuiește pe autorul extrasului să remedieze situația la o eventuală a doua ediție⁵⁹.

Un loc aparte în cadrul recenziilor îl ocupă, cel puțin prin întindere, de-a lungul a nu mai puțin de cinci numere de ziar, aprecierile asupra lucrării *Traianida. Poemă epică națională* de Dimitrie Bolintineanu, apărută la București în 1870⁶⁰. Explicațiile asupra poetului și operei sale sunt ample, presărate cu citate pe măsură, dar și cu interpretări originale: „Prin poema aceasta poetul Bolintineanu a voit să introducă și să desvolte în literatura română genul poeziei epopice și totodată să descrie în doine cucerirea Daciei și întemeierea noii patrii române prin marele Traian”⁶¹. Densușianu prezintă detaliat, pe cânturi, desfășurarea acțiunii în *Traianida*⁶², după care trece la interpretarea operei „din punct de vedere istoric, mitologic și poetic”. El arată că inspirația lui Bolintineanu se datorează Columnei lui Traian de la Roma, dar că poetul a lăsat deoparte unele episoade: „O sumă de gravuri de pe columna de învingere a lui Traian, parte sunt trecute cu totul cu vederea, parte amintite numai în treacăt cu o brevităte stoică”. Densușianu amintește și descrie pe larg scenele „ignore” de Bolintineanu, precum și faptul că, din punct de vedere mitologic nu sunt amintite preocupările dacilor pentru astronomie. Însă cea mai mare lacună, „ce-i lipsește *Traianidei* în privința istorică este cunoștința topografică a terenului de luptă, îi lipsește demarcarea și precisiunea locurilor unde se întâmplă acțiunile”. Critica merge și mai departe, regretul istoricului manifestându-se față de lipsa numirii locurilor în poem, pentru că în afară de Sarmizegetusa nu e amintită nici o altă cetate, deși „fiecare munte, fiecare deal este prevăzut cu câte un castel din acele timpuri remarcabile”⁶³. Densușianu este, după cum se cunoaște adeptul documentării asidue la fața locului, el comparându-l din această perspectivă pe Bolintineanu cu Vergiliu care a petrecut 12 ani în Sicilia pentru a putea ulterior descrie rătăcirile lui Enea în Latium.

Trecând ulterior la aspectele mitologice, se arată în recenzie că „se încearcă a compune din povestirile și tradițiunile populare o mitologie dacă și se adoperează în

---

59 *Ibidem*.

60 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 59, p. 236; 60, p. 239 – 240; 61, p. 244; 63, p. 252; 64, p. 256.

61 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 59, p. 236.

62 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 60, p. 239 – 240.

63 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 61, p. 244.

forma aceasta a introduce în literatura română elementul credințelor dacice⁶⁴, care se bazează pe doctrina lui Mithra ce a ajuns și în mijlocul coloniilor din Dacia. Nicolae Densușianu explică pe larg diferite aspecte ale problemei, însă spațiul nu ne permite să mai insistăm asupra lor, cu atât mai mult cu cât se cunosc preocupările ulterioare ale istoricului față de acest domeniu. Critica continuă până la final, Densușianu făcând apel inclusiv la Herodot pentru a-și susține ideile. Iar în final, sintetizează recenzia cu o remarcă amară, și anume că graba lui Bolintineanu, cu toată munca sa remarcabilă și rezultatul plăcut, a făcut ca poporul român să fie lipsit de o imagine mult mai frumoasă asupra unui episod din trecutul său istoric⁶⁵.

Următorul material, referitor la cartea lui G. Dem. Teodorescu, *Încercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român*, București, 1874⁶⁶, începe și el extrem de critic, anunțând că până la 1848 Europa ne considera de etnie slavă, necunoscându-se nici măcar ce limbă vorbim. „Atât din ignoranță și lene, cât mai mult din maliție, luminații scriitori străini ne-au întunecat cu totul istoria. Ei nu numai că ne falsificase istoria, ne redusese numărul, ne traversase acțiunile istorice, dar au mers până la a ne disputa și dreptul de anticitate pe acest teritoriu”, afirmă Densușianu, după care precizează că respectiva concepție nu a dispărut cu totul până la acea dată și că era rândul românilor să nu-și mai lase „pielea pe mâna străinilor”.

„În lipsa altor documente nu suferă îndoială că fântânile cele mai sigure ale vieții noastre istorice sunt credințele, datinile și moravurile poporului”. Regăsim în această formulare o nouă dovadă a preocupărilor sale ulterioare, cu atât mai mult cu cât Densușianu spune că, pe atunci, eram departe de a ne cunoaște pe deplin tradițiile, cum este cazul altor popoare; mai mult, „străinii, după ce ne-au falsificat istoria, s-au apucat în timpul mai nou a ne falsifica și credințele și moravurile”⁶⁷, enumerând în acest sens o suită întreagă de istorici. De aceea, cu atât mai importantă îi apare cartea lui Teodorescu, cu cât „legende, miturile, festivitățile și datinile conțin vechile noastre aspirațiuni naționale; în ele ni se află cristalizat caracterul istoric, în ele zac ca diamantul simbolurile poeziei noastre naționale”.

În sfârșit, mai poposim doar asupra ultimei recenzii, cea nementionată în listele bibliografice, și asupra volumului lui Constantin Petrescu, *Abecedariul turco – român*, tipărit la Rusciuc, fără mențiunea anului⁶⁸. Densușianu se folosește de prilej pentru a relua aici unele aserțiuni prin care deplânge soarta elevilor românilor de peste Dunăre. În opinia sa, lucrarea este cu atât mai valoroasă cu cât „relațiunile politice și comerciale

64 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 63, p. 252.

65 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 64, p. 256.

66 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 72, p. 288.

67 *Ibidem*.

68 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 47, p. 188.

care au existat între România și Turcia de multe secole au adus cu sine că multe fapte istorice și tratate să fie anotate numai în limba turcească; din care cauză este de lipsă a cunoaște limba turcească chiar și pentru completarea istoriei poporului român, atât de dincoace, cât și de dincolo de Dunăre⁷⁶⁹. Aprecierile asupra cărții sunt foarte favorabile, recenzia fiind îmbogățită cu o sumă de citate consistente.

În concluzie, colaborarea lui Nicolae Densușianu la ziarul *Orientul latin* reprezintă o etapă importantă în formarea scrisului său istoric. Pe lângă exercițiul scrierii propriu-zise, materiale prezentate conțin o serie de elemente ce pot fi considerate embrioanele viitoarelor sale direcții de cercetare. Ne referim aici la interesul pentru istoria veche, pentru tradiții și folclor, pentru românii sud-dunăreni și altele, interes manifestat printr-o serie de luări de poziție categorice, critice, documentate și, uneori, ironice. Poate că valoarea intrinsecă a unora dintre expunerile sale nu se ridică peste media concepțiilor prezente în epocă, sau e marcată tocmai de sensul general al acestora, însă pentru noi se constituie în adevărate surse de cercetare a formării ulterioare a discursului istoric la Densușianu. Plecând de la aceste scrieri de tinerețe, urmărind apoi, evolutiv, celelalte lucrări științifice, se poate creiona în cele din urmă un parcurs academic ce și-a lăsat amprenta asupra istoriografiei românești începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Căci Nicolae Densușianu nu poate, sau nu ar trebui să fie ignorat, atunci când se are în discuție o viziune de ansamblu asupra cercetării istorice din România.

NICOLAE DENSUȘIANU'S COLLABORATION AT NEWSPAPER *ORIENTUL LATIN* FROM BRAȘOV

Abstract

This work plays one of the early stages on Nicolae Densușianu career, Hunedoara's historian in his research that addressed a wide range of subjects and were interested in ancient history, ethnography and folklore, the history of minorities, the history of Romanians south of the Danube, church history, military history, history of reference events in the romanian evolution, last but not least, the gathering and publishing papers and documents in foreign archives, about the history of Romanians.

Thus, it is envisaged that collaborations of Nicolae Densușianu with the newspaper from Brașov, called the *Orientul latin*, and edited by his brother Aron in between 1874 – 1875 years. It is about scientific papers, one story and four reviews, one of them is missing at this time from bibliographic lists from Densuș village.

All these youthful writings contain incipient nature of the developed subjects in his later works, but they are extremely important to elucidate the evolutionary path of Densușianu's career, a historian who has had an impact on the Romanian historiography in the last century and a half.

---

69 *Ibidem*.

LUCRĂRI APĂRUTE LA EDITURA „MIRON NEAGU” DIN SIGHIȘOARA

Ancuța Moldovan

Scrierea a dat nemurire cuvântului, a salvat omul de la risipirea a ceea ce avea mai de preț. Încrustat în materia lutului, mătăsii, hârtiei, benzii magnetice, memoriei computerelor, *cuvântul – materie a spiritului* – i-a asigurat omului, biologic pieritor, succesiunea spirituală. Prin el s-a transmis ființa și înțelepciunea.

*„Cuvântul scris continuă, deci, să domine asupra imaginii în cărți menite să dăinuie, dar și în presa perisabilă, cu o tenace lucrare de constructor de civilizație, de atitudini și mentalități. Facerea lumii moderne stă sub puterea cuvântului devenit, prin invenția lui Gutenberg, durabil ca marmora statuiilor”*¹

Editurile românești, prin ampla activitate desfășurată, au avut o însemnătate deosebită în dezvoltarea cărții, a științei și culturii românești. Ele și-au îndreptat atenția în primul rând spre editarea acelor cărți care le asigurau un beneficiu material. Cartea științifică, a cărei difuzare era restrânsă, nu intra decât rar în preocupările editurilor noastre, fapt caracteristic, de altfel, tuturor editurilor organizate după principii capitaliste.

În România, la începutul secolului XX pe lângă cele câteva edituri mari deja existente („Casa Școalelor”, „Socec”, „Astra”, „Minerva”), își fac apariția și o serie de edituri mai mici, organizate de librari întreprinzători.

Încercările firave, abia s-au concretizat în câteva începuturi, iar acestea au fost destul de modeste. După cum era de așteptat, primele edituri s-au format în jurul revistelor care apăruseră, mai ales după 1930, într-o suită impresionantă, în majoritatea orașelor ardelene.

Spațiul cultural al orașului Sighișoara a fost marcat, în perioada interbelică, și de prestația tipografiilor locale. Activitatea editorială era, de fapt, organizată de librari întreprinzători (ale căror începuturi au fost uneori destul de modeste - *n.n.*). Amintim aici de: F. J. Horeth – tipografie, librărie, editură (1925); tipografia „Dacia” (1924); G. Markus – tipografie și librărie (1925-1937); F. Kamilli – librărie (1926?); V. Kotsch & Comp. – librărie, papetărie, articole de birou și agenție teatrală (1926); Miron Neagu – librărie, tipografie (1928-1947) și editură (1938-1940); Ilarion Braniște – librărie (1937); Roman Robu – librărie, tipografie, editură și compactorie (1940?-1944).

Împlinirea activității de librar cu cea de tipograf-editor este practică și în Sighișoara ca și în alte mari centre industrial-culturale din lume.

---

1 Victor Botez, *Comunicare și valoare în presă*. București, Editura Academiei R.S.R., 1987, p. 164.

Dintre editurile sighișorene, cea mai importantă s-a dovedit a fi, prin programul intelectual pe care l-a urmărit cu perseverență, cea condusă de Miron Neagu. Domeniul ei de activitate nu s-a rezumat doar la spațiul propriu-zis al localității, ci ea s-a implicat și în activitatea de susținere a efortului editorial românesc, depus și în alte așezări urbane de pe Valea Târnavelor.

Nu trebuie uitat caracterul românesc al editurii „Miron Neagu”, într-o vreme când în Ardeal minoritarii își aveau editurile lor, cum a fost, de pildă, aceea realizată de gruparea Erdélyi Helikon, la Cluj.

Omul și artistul Miron Neagu s-a născut în comuna Loamneș, de lângă Ocna Sibiului, la 2 noiembrie 1889. Avea 33 de ani când, în 1922, împreună cu un prieten, Ion Lazăr, tipograf de meserie, înființează la Făgăraș o tipografie. Cei doi asociați n-au reușit să agonisească prea mult capital. După șase ani se despart, iar Miron Neagu, luându-și partea sa, se stabilește la Sighișoara. Aici, înființează, în 1928, o tipografie și o librărie. Fire întreprinzătoare, tânărul tipograf s-a impus repede. Va mărturisi într-un memoriu, „*mi-am câștigat un capital frumusețel, cu care, în anii 1935-1936, mi-am clădit o casă în plin centru, pe strada Regele Ferdinand nr.25*” (azi, str. 1 Decembrie 1918, nr.25 - n.n.). În această casă nouă și-a organizat, începând cu anul 1936, „o librărie, tipografie și o legătorie, deservite de doi sau trei lucrători, una puitoare și unul sau doi ucenici”.²

Era o afacere rentabilă, dacă avem în vedere că deschidea și la Mediaș „prima librărie românească” de aici. Declarându-se mulțumit, că toate „mergeau din plin”.

Pe ultima pagină a ziarelor vremii, își făcea reclamă astfel: „*Tipografia – Librăria Miron Neagu, execută lucrări în această branșă, cu prețurile cele mai avantajoase, ca: imprimate oficiale, invitații de nuntă, petrecere, cărți de vizită, registre, plicuri comerciale etc. Este asortată cu tot felul de articole de papetărie, cărți literare, pedagogice, juridice și tot felul de articole de birou. Tot aici se primesc și cărți, registre și hărți pentru legat*”.

La venirea în orașul de pe Târnavă Mare, Miron Neagu este deja cunoscut și apreciat pentru activitatea sa de culegător de folclor și interpret al muzicii populare. Era considerat, în acea vreme, „cel mai bun interpret al doinelor din Ardeal”. Cu ocazia vizitei la Sighișoara, faimosul muzician îi va acorda și un autograf: „*Pentru domnul Miron Neagu, sinceră și admirativă amintire, George Enescu, 1931.*” Aprecieră va fi reprodusă pe foaia de titlu a colecției „Doine din Ardeal”, culese de Miron Neagu.

Om „voinic și frumos”, iubea cultura, cartea și muzica. S-a stins din viață la vârsta de 84 de ani, îndeplinindu-și acel vis de tinerețe, despre care vorbea Octav Șuluțiu: „*să facă el cărți, să le vadă tipărite frumos, ca niște flori*”.³ Din dragostea lui pentru carte s-a născut importanta editură sighișoreană.

2 Melinte Șerban, *Evocări istorice și literare*, Editura Media Print, Tg-Mureș, 2001, p.54

3 Octav Șuluțiu. *Editură la Sighișoara*, în „România”, Anul I, nr. 139, 1938, p. 2.

Miron Neagu recunoaște, însă că n-ar fi putut realiza singur această măreață împlinire, așa că „sufletul editurii” a fost poetul Emil Giurgiuca, numit, în toamna anului 1936, la Sighișoara, ca profesor. Numai că entuziasmul și acordul celor doi nu erau suficiente. Se cerea concursul scriitorilor transilvăneni - și nu numai al acestora - interesați în a furniza grabnic manuscrisele lucrărilor. Ocazia s-a ivit în vara anului 1937, când, s-a discutat pentru prima dată, la nivelul unui grup mai mare de scriitori (Ion Chinezu, Mihai Beniuc, Bucur Șchiopu, Ion Vlasiu, Ion Oancea, V. Copilu-Cheatră, Horia Teculescu, Emil Giurgiuca ș.a.) proiectul editorial sighișorean. Astfel, Emil Giurgiuca va deschide colecția „Abecedar” cu volumul „Soliloquii” al lui George Boldea, inițiativă secondată de ideea înființării editurii.

În toamna anului 1937, Emil Giurgiuca își informează prietenii despre rezultatul demersurilor sale, cerându-le concursul. Acesta intenționa să constituie un grup de scriitori recunoscuți, pentru a alege și a tria manuscrisele, imprimând astfel editurii seriozitate și prestigiu. Tot în această perioadă, editorul și principalul său colaborator se gândiseră la adaptarea și reutilizarea tipografiei.

Miron Neagu și Emil Giurgiuca s-au ocupat singuri, cu capitalul existent, de reutilizarea tipografiei. Astfel au comandat hârtie „filigran dungată” de la Petrești, cerneală specială, și mai ales, caractere de literă, iar prin intermediul unui sas din Sighișoara – o mașină plană, din Germania, model fiindu-le întrucâtva tipografia sibiană a lui Krafft și Drotleff: litere „Anticva Didot corp 12” - pentru numele autorilor, „Anticva Didot corp 36” - pentru titluri și „Garamond corp 10” - pentru text.

La începutul anului 1938 era conturat, în mare, planul editorial, așteptându-se reînnoirea tipografiei.

De la început, editura își propune două direcții de acțiune, și anume: continuarea colecției de poeme „Abecedar” - o colecție cu un caracter special, dedicată tinerei poezii ardeleni și întemeierea unei colecții generale, bogate și variate, cuprinzând poezie, proză, teatru, critică literară, traduceri și chiar jurnalistică pentru diverși scriitori. Cărțile din această colecție s-au tipărit concomitent cu cele din colecția „Abecedar”.

Primele două volume din colecția „Abecedar” au fost „*Soliloquii*” - poeme de George Boldea, cu o prefață de Emil Giurgiuca și un portret de Năsturel (1937) și „*Anotimpuri*” - poeme de Emil Giurgiuca (1938), însă acestea nu au apărut la Sighișoara, în editura „Miron Neagu”, ci la Sibiu, în tipografia „Krafft și Drotleff”.

La sfârșitul lunii februarie și începutul lui martie 1938, editura a început să tipărească primele cărți: *Maree* - roman de Vladimir Vecerde, și *Cântece de pierzanie* (colecția Abecedar) - poeme de Mihai Beniuc, sunt o realizare fără comparație în tehnica grafică a Ardealului românesc.

La apariția primelor cărți, Teodor Murășanu nota: „Din entuziasmul poetului Emil Giurgiuca, o nouă editură literară a luat ființă la Sighișoara. Partea materială și-a asumat-o librarul de inimă Miron Neagu.”⁴

Teodor Murășanu publică și planul editorial, destul de bine conturat: „*Vor apărea tot în această editură, supravegheată de gustul ales al lui Emil Giurgiuca*”⁵:

Pe margini de cărți - critică de Octav Șuluțiu, *Hanu roșu* - nuvele de V. Beneș, *Dictando Divers I* - eseuri de Perpessicius (nu a mai apărut! a apărut în anul 1940 la editura „Fundatii Regale”), *Zilele Domnului* de Gala Galaction, *Lilioară* (colecția Abecedar) - versuri de Teodor Murășanu, *Poeme* de N. Caranica, *Versuri* de Grigore Popa, *Obligația omului actual* - eseuri de Ct. Guțu, *Cronici literare* de Ion Chinezcu (nu a apărut), *Însemnări critice* de Romulus Demetrescu (nu a apărut), *Exigențele timpului* - eseuri de Mihai Beniuc, *Iarba lui Tanin și Am plecat din sat* (premiată de Academie pe anul 1938 cu premiul V. Adamachi de 5.000 lei), - povestiri de Ion Vlasiu, *Comedia fantasmelor* - teatru de Dan Botta, *Papucii lui Mahmud* - Gala Galaction, *Sub flamuri naționale* - proză de Octavian C. Tăslăuanu, *Tălmăcirii din Ady Endre*, *Varațiuni plastice* - de V. Beneș, (nu a apărut), *Studentii, Ceka și moarte* vol. I - de Alia Rachmaninova, (nu a apărut), *Sub flamuri naționale* - proză (memorii din timpul neutralității) de Octavian C. Tăslăuanu.

Pentru anul 1938 editura a avut un plan ambițios care a fost realizat doar în parte. În acest an, apar următoarele cărți: *Destine* - nuvele de Lucia Demetrius, *Poeme* (colecția Abecedar) - de Ștefan Popescu (Sabin Vasia), *Cartea anilor tineri* (colecția Abecedar) - poeme de Grigore Popa, *Povestiri către Bunul Dumnezeu* de Rainer Maria Rilke în traducerea lui Nichifor Crainic, *Legea munților* - proză de Corneliu Axinte.

De la începutul anului 1939, va apărea pe coperta I a tuturor cărților publicate blazonul editurii „Miron Neagu”, Sighișoara - un turn de cetate acoperit de inițialele tipografului - editor. Date cu privire la apariția cărților sunt notate pe coperta a doua, verso, a unora dintre volume.

Alte cărți care se pregăteau să apară vor vedea lumina tiparului în anul 1940:

Imnuri și ode (colecția Abecedar) - N. Caranica, *Brume* - poeme de Vlaicu Bârnă, *Cremene* - romanul lui Alexandru Ceușianu, *Ruguri* - Ion Bălan, *Cântece noi* - poemele lui Mihai Beniuc.

Mai apar în colecția „Abecedar”: *Marturia unui inculpat* - Paul Constant (P.Constantinescu) - 1942 și *Peisaj ardelean* - Grigore Popa (1943).

Câteva cărți apărute la Sighișoara nu sunt cuprinse în nici o listă a editurii. E vorba de *Spadă și călimară* - memorialistică de George Sbârcea, *Credințe ucise* - versuri de Ion Steriopol, *Petale risipite* - versuri de Simeon Crețu.

4 Teodor Murășanu, *Insemnări (O nouă editură literară)*, în „Pagini literare”, V (1938), nr.3, p. 144.

5 Melinte Șerban, *op. cit.*, p. 64.

Unele volume poartă în caseta tipografică specificația. „*S-a terminat de tipărit această carte la ... (data) în tipografia Miron Neagu din Sighișoara*”, spre deosebire de altele, în caseta cărora scrie: „*Această carte s-a tipărit în atelierele editurii...*” (n.n.).

Amintim câteva dintre lucrările importante pentru cultura românească din zona Sighișoarei, apărute în tipografia „Miron Neagu”: „*Pe Murăș și pe Târnave. Flori înrourate. (Doine și strigături)*” - 1929, „*Pe Târnava-n jos...Oameni și locuri*” - 1934, „*Anuarul Liceului <Principele Nicolae> pe anii 1927/28 și 1928/29*”, respectiv „... *pe anii 1929/30 – 1932/33*” - lucrări scrise de prof. Horia Teculescu și Monografia județului Târnava Mare (1943) - scrisă de un colectiv și tipărită cu prilejul celei de a 25-a aniversări a Unirii Transilvaniei cu patria mamă.

Prima lucrare este una din cele mai valoroase culegeri de folclor ale timpului, carte premiată de Academia Română în anul 1932. Autorul spune că a făcut această colecție de poezii poporane din „*intenția de a arăta și altora sufletul țaranului de pe Murăș și de pe Târnave, unde robia a fost mai grea, sărăcia mai mare și, poate, tocmai de aceea rezonanța durerii în suflet a fost mai puternică*”; cea de a doua lucrare prezintă o serie de evenimente istorice și politice locale și vorbește despre unele personalități de seamă de pe aceste meleaguri: Zaharia Boiu, Șt. O. Iosif, Aron Pumnul, Ilarie Chendi ș.a.

Tot în tipografia lui Miron Neagu au apărut și ziarele: „*Mișcarea Târnavelor*” – săptămânal 1931, „*Îndrumătorul satelor*” – Organ de luptă al „*Frontului Românesc*” din Valea Târnavelor” 1934-1936, „*Glasul Târnavei*” – Ziar al Partidului Național Liberal 1935-1937, „*Deșteptarea Târnavelor*” – Gazeta Organizației Partidului Național-Creștin pentru promovarea și apărarea intereselor naționale 1936-1938.

Apariția primelor cărți în editura sighișoreană a declanșat o puternică reacție în rândul scriitorilor și al oamenilor de cultură. Cuvinte de caldă apreciere la adresa editurii sighișorene au avut: Perpessicius, George Popa, Octav Șuluțiu, Cezar Petrescu, Ion Breazu, George Sbârcea, Ion Șugariu, Vlaicu Barnă, Ion Agârbiceanu, Ovidiu Papadima și alții.

Domeniul ei de activitate nu s-a rezumat la spațiul propriu-zis al localității, ci ea s-a implicat și în activitatea de susținere a efortului editorial românesc, depus și în alte așezări urbane de pe Valea Târnavelor.

Nae Antonescu l-a numit „*primul editor științific din Transilvania*” din perioada interbelică, Mihai Beniuc îl considera „*din toate punctele de vedere un adevărat Mecena*”, iar Emil Giurgiuca găsea în el „*un prieten adevărat, un camarad și un slujitor al culturii.*”

Cărțile editurii au fost laudate, nu o dată, și pentru frumusețea tiparului. „... *de aceea inițiativa sighișoreană a însemnat nu numai o dată în istoria tiparului și editurii, dar și un act de înaltă și temerară moralitate. Frumusețea grafică a tipăriturilor de la*

Sighișoara, simplitatea albă a copertelor și eleganța înflorată a literelor a afirmat și impus, dintru început, un stil, de la care nu s-a abătut niciodată” - spunea Perpessicius.⁶

„Inițiativa particulară a d-lui Miron Neagu, care realizează ceea ce Ardelenii nădăjduiau de decenii, a fost într-adevăr ceva uimitor”.⁷ Fiind un iubitor al cărții și un prieten al scriitorilor, remarcat prin cântec și frumusețea tiparului, el a investit încredere și, mai ales, capital. Iar pe lângă acestea, casa lui a fost deschisă în permanență scriitorilor care găseau la el sălaș de odihnă și masă pe timpul tipăririi lucrărilor. Tânărul poet din vremea aceea, Ștefan Popescu, a făcut drumul pe jos de la București la Sighișoara, neavând bani de tren, pentru a-i prezenta generosului editor manuscrisul unui volum de poeme.

Din cauza războiului, editura trecea prin momente grele. Miron Neagu face două împrumuturi în anul 1939, respectiv 1942 și cere chiar și un ajutor oficial, dar i se acordă suma ridicolă, de 2.000 lei.

Plecarea lui Emil Giurgiuca la Cluj, războiul, Diktatul, criza au dus la încetarea activității editurii, însă nu și a tipografiei care a funcționat încă câțiva ani după încetarea războiului (în anul 1947 lucrarea lui Ilie Hașeganu – „*Literatura cu tendință și literatura dirijată*” este tipărită la tipografia lui Miron Neagu - *n.n.*).

*„Pentru ardeleni a fost una dintre cele mai mari izbânzii culturale. Numele scriitorilor și condițiile grafice într-adevăr uimitoare, au atras atenția capitalei, Miron Neagu primind un premiu la o expoziție, pentru activitatea sa.”*⁸

Miron Neagu reprezintă o personalitate proeminentă a vieții culturale sighișorene și merită cu prisosință să fie cunoscut și prețuit de noi așa cum se cuvine. Recentă atribuire, pentru Școala generală nr. 3 din Sighișoara, a numelui omului de cultură Miron Neagu, ca și dezvelirea bustului acestuia în fața școlii reprezintă o binemeritată prețuire și un gest de noblețe.

Viața editorială românească din prima jumătate a secolului XX și îndeosebi după realizarea statului național unitar a reflectat avântul întregii societăți românești. Noile condiții socio-politice au favorizat o mare efervescență atât sub aspect cultural, cât și sub aspect economic.

6 Perpessicius. *Opere*, vol. 7. București: Minerva, 1975, p. 336.

7 George Popa. *Note. Editura „Miron Neagu”*, în „Revista Fundațiilor Regale”, Anul IX, nr. 240, București: Uniunea Fundațiilor Culturale Regale, 1942, p. 236.

8 George Popa, în „Monografia județului Târnava Mare”. Sighișoara: Tipografia „Miron Neagu”, 1943, p. 500

**BOOKS PUBLISHED BY THE „MIRON NEAGU” PUBLISHING HOUSE
IN SIGHISOARA.**

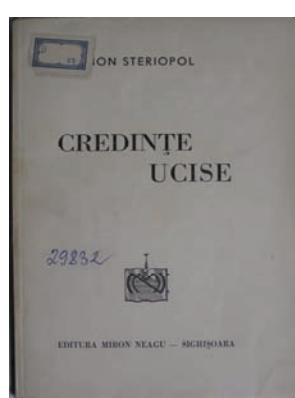
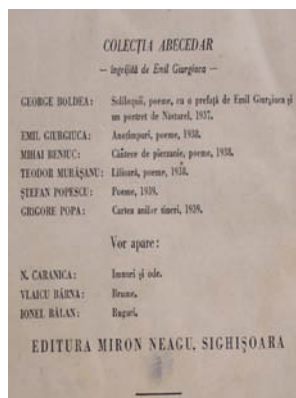
Summary

Although it functioned only for a few years, Miron Neagu Publishing House from Sighisoara remained in the history of printing and publishing from our country.

Besides publisher Miron Neagu, there has always been his friend and co-worker Emil Giurgiuca, who was also a writer. They succeeded together to publish over 20 volumes in a few years, manually choosing the letters and printing, with a flat machine, assisting in the printing room and proofreading.

Many of these volumes have an undeniable value mainly because some of them were debut works. The books of this publishing house have been praised many times also for the beauty of their print.

The writer Nae Antonescu named Miron Neagu the first scientific editor/publishes from Transylvania in the period between wars.

ASPECTE PRIVIND COLECTIVIZAREA ÎN ZONA SIGHIȘOARA

Claudiu Pop

Instaurarea regimului comunist în România are loc odată cu numirea guvernului Petru Groza (6 martie 1945). A doua zi după instaurarea guvernului, pe 7 martie a avut loc întâlnirea Anei Pauker cu Evgheni Suharov, în cadrul căreia i s-a înmănat planul de comunizare al României. Planul conținea directivele care urmau a fi urmate de către comuniști în următorii ani, pentru preluarea totală a controlului asupra României: desăvârșirea reformei agrare prin confiscarea moșiilor și ruina moșierilor, dezvoltarea industriei, lichidarea băncilor, desființarea micii gospodării țărănești, suprimarea relațiilor economice cu Statele Unite și Marea Britanie și canalizarea lor către U.R.S.S., suprimarea partidelor politice, abdicarea Regelui, desființarea armatei și înlocuirea ei cu una nouă pe nucleul diviziilor „Tudor Vladimirescu” și „Avram Iancu”, poliție de tip N.K.V.D., interzicerea intrării străinilor în România.

După proclamarea Republicii Populare Române (30 decembrie 1947) și naționalizarea principalelor mijloace de producție (11 iunie 1948) statul comunist și-a concentrat atenția asupra agriculturii, stabilind, la Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 3-5 martie 1949 cadrul politic privind colectivizarea agriculturii. Liderul partidului, Gheorghe Gheorghiu-Dej, declara cu acest prilej. *“Victoria deplină a socialismului, nu este posibilă atâta timp cât mai continuă să existe la orașe și la sate proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, inclusiv a pământului”*¹. Totodată se stabilea ca obiectiv imediat limitarea chiaburimii, urmând să se treacă la politica de *“desființare completă a exploataării chiaburești la sate, mobilizând în această luptă întreaga țărănime muncitoare, când condițiile vor fi pregătite”*².

O altă justificare a acțiunii este oferită de un articol din ziarul Drum Nou intitulat *„Chiaburul, dușmanul țăranului român”*, în care se spunea: *„Cine să dea mult dacă n-o da chiaburul, care toată viața lui a jefuit? El trebuie să dea, el trebuie să suporte greul”*³. Cu alte cuvinte, colectivizarea este prezentată ca un act de dreptate făcut țăranului român. În fapt *„chiaburul”* era o pătură socială creată artificial de ideologia comunistă. Potrivit acestei ideologii, chiaburii îi *„exploatează”* pe ceilalți

1 *** Documente cu privire la politica agrară a Partidului Muncitoresc Român, București, 1965, p. 21

2 Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, București, 1953, p. 302.

3 Drum Nou, numărul 7, 2 aprilie 1949.

agricultori, iar între aceștia și celelalte clase sociale rurale există o permanentă „luptă de clasă”.

Ca urmare, prima acțiune din cadrul colectivizării a fost reprezentată de crearea listelor cu chiaburi. În august 1949 s-a întocmit prima dată lista de chiaburi în județul Târnava Mare care cuprindea circa 1000 de familii de chiaburi.⁴ Întocmirea s-a făcut de către Comitetele Provizorii comunale, iar mai târziu de Sfaturile Populare. Această activitate a fost ”îndrumată” de către organizația locală de partid. Cu alte cuvinte, membrii partidului hotărau cine va fi considerat chiabur și cine nu. Aceasta putere oferită membrilor de partid a determinat numeroase abuzuri.

Odată identificat, chiaburul era pus la plata ”cotelor”. Aceste cote, în fapt impozite aberante, nu reprezentau altceva decât instrumentele necesare ruinerii țăranilor, astfel încât structurile colectiviste să li se înfățișeze ca singura opțiune viabilă.

Localnicii din zona Sighișoara își amintesc că au început să plătească cote încă din 1948, iar la început impozitele erau oarecum acceptabile⁵.

Barbu Eugenia⁶ : *”Îmi aduc aminte că eram mică și îmi aduc aminte că trebuia să deie cote, da. Și dădeau și de multe ori rămâneam fără nici, nimica, bucate și așa”*.

Treptat țăranii se obișnuiesc cu acest sistem sau mai degrabă îl acceptă neavând ce să facă.

Barbu Eugenia : *”Plângeau și când s-o înscris și ticu o plâns și mama o noapte întreagă și vai pământul ei și vai vacile ei și vai animalele și așa”*

Interesantă e o comparație între cotele date de un chiabur și de un mijlocăș. Chiaburul Pușcaș Ioan din comuna Apold, dă următoarele: grâu 6.467 kg, secară 1.689 kg, orz 396 kg, ovăz 396 kg, porumb 620 kg, iar un țăran mijlocăș din aceeași comună, la o suprafață arabilă de 3,09 ha: 138 kg grâu, 143 kg porumb, 24 kg floarea soarelui, 2 kg fasole, 120 kg lucernă⁷.

Sancțiunile pentru nepredarea cotei nu au întârziat să apară și erau extrem de dure: Decretul Lege 183/1949 consideră aceste situații sabotaj economic și le pedepsește cu închisoare până la 15 ani muncă silnică.

În paralel cu aceste acțiuni de ”convingere” a populației este creată infrastructura colectivistă: GAC-urile și SMT-urile. Din acest punct de vedere, județul Târnava Mare,

4 ANDJ Mureș, fond Comitetul Popular, dosar 33/1949, f. 4-6. Numărul exact al chiaburilor este foarte greu de stabilit. Cauze: reformele administrative din 1950 și 1952, unele liste lipsesc; în listele existente unele date sunt corectate fără menționarea datei; discrepanțe între liste. Numărul aproximativ al chiaburilor poate fi apreciat la aproximativ 1000 persoane.

5 Homorozan Eugenia, născută în 1936, Sighișoara, etnia română

6 Barbu Eugenia, născută în 1929, Sighișoara, etnia română

7 ANDJ Mureș, Fond Comitetul raional, Dosar cu procese verbale, corespondență, inv. 213, fila 2.

are onoarea de a găzdui una dintre primele 5 gospodării agricole create la nivel național, anume G.A.C. intitulat "Ogorul Roșu", situat în comuna Laslea.⁸(24 iulie 1949)

Iată cum descrie ziarul Drum Nou, organul Comitetului județean al P.M.R. și al Comitetului județean Brașov, acest eveniment: „207 familii țărani săraci și mijlocași din comuna Laslea au hotărât să rupă pentru totdeauna cu trecutul de întuneric și mizerie și să pornească pe calea făgăduitoare și luminoasă a socialismului, unindu-se de bună voie în gospodăria agricolă colectivă „Ogorul Roșu”. Cererea a fost înaintată Partidului Muncitoresc Român, de către 86 familii din comună. Numărul celor înscriși a continuat să crească ajungând ca lucrările să se încheie cu 207 familii înscrise, număr cu care s-a și inaugurat gospodăria”⁹

Amintirile martorilor, spun însă o altă poveste: ” În anul 1949, partidul a adoptat hotărârea istorică de a se trece la transformarea socialistă a agriculturii. Drept urmare, la 24 Iulie 1949 a avut loc în Laslea cu mare TAM, TAM și în prezența unor șefi de la județ și chiar de la Organele Centrale de Partid și de Stat din București, înființarea Gospodăriei Agricole Colective OGORUL ROȘU. Autoritățile au ocupat câteva case luate de la sași pentru sediu și au început activitatea. Atunci au fost lămuriți și convinși numai o parte din lăsleni, deoarece nu au vrut toți.”¹⁰

Pentru alții în schimb participarea la festivitatea de deschidere a GAC-ului este un motiv de mândrie: ”în ziua când s-a înființat C.A.P-ul, eu împreună cu fiica președintelui de atunci care avea și ea 10 ani, iar eu 11, am avut onoarea de a duce drapele în rând cu oamenii mari, care mergeau la secerat. După ziua de lucru, s-a făcut petrecere mare în curtea C.A.P-ului și pe urmă în zilele următoare au început lucrările.”¹¹

Opoziția țăranilor față de colectivizare a determinat autoritățile să caute metode de convingere a acestora și anume, că munca în colectiv este superioară celei individuale. Ca urmare, din 1951, accentul cade pe întovărașiri. Ele erau o etapă de acomodare pentru țărani, pentru ca înființarea Gospodăriei Agricole Colective să nu fie un șoc. În cadrul acestora, sătenii își păstrau proprietatea asupra loturilor, animale de tracțiune și uneltele, dar terenurile agricole se lucrau în comun urmând ca recolta să fie împărțită între membrii.

În 1956 în regiunea Stalin (din care Sighișoara făcea parte din 1952) erau 530 de întovărașiri. Apariția lor s-a datorat presiunii autorităților locale „realizată în general, fără violență, prin vizite numeroase a reprezentanților comuniști.”

8 GAC-ul era unul dintre primele cinci G.A.C.-uri din România. Celelalte erau: Zorile, din Turnișor – Sibiu, Drumul Nou, din Zăbrani – Arad, Victoria Socialismului, din Rășcani – Vaslui și Tractorul Roșu, din Lunca de Jos – Cluj.

9 Drum Nou, nr. 3, 28 iulie 1949.

10 Iliescu Veronica, născută la 1923, Laslea, etnie română

11 Diac Elena, născută în 1935, Laslea, etnie română

Barbu Eugenia¹² : *“Îi amenințau că îi duce la pușcărie că ce știu io, că trăbă și că trăbă ....”*

Pe acest fond, al acceptării de localnici a muncii în comun se produce ”colectivizarea”, înțeleasă de intervievați ca procesul de creare a CAP-urilor. Ea este reluată în zona Sighișoara, în 1960, comisia fiind compusă din Toma Niculae (țăran din Angofa, sărac și fără pământ), Dima Eimilian (originar din Întorsura-Buzăului, s-a stabilit în zonă ca soldat în trupele de transporturi-căi ferate) și Dariciuic Costică (și el un venetic). Fără a utiliza violența ei îi vizitează pe țărani prezentându-le situația:

Homorozan Eugenia¹³ : *“Ori serviciul ori pământul, pe două scaune nu poți sta”.*

În cazul altora, metodele folosite de autorități sunt mult mai subtile. Ele făceau apel la un subiect sensibil pentru orice om, anume, familia, mai precis viitorul copiilor. Simpla amenințare a eliminării copiilor din școală era suficientă pentru unii pentru a renunța la opoziție.

”Și eu și frații mei am fost în situație, de fapt părinții noștri s-au confruntat cu această problemă. Da...așa a fost și eu nu mi-am putut continua facultatea, nici eu nici frații mei. Ei au spus că părinții mei sunt chiaburi și trebuiau să plătească o sumă de bani, deoarece nu ne-au primit în cămin la Cluj, că trebuia să stăm la gazde și să plătim. Foarte greu era, și au venit acasă să-l lămurească pe tata, iar tata a spus să mergem înapoi la facultate. Dacă ne primea bine, dacă nu, o spus să venim acasă că avem pământ și avem unde lucra. El nu vroia să se înscrie în colectivă. Nu a spus toate astea pentru că era contra. Nu. Dar nu a vrut, pentru că tata o ținut foarte mult la pământu pe care l-a avut din moși-strămoși, care nu a fost primit cu japca, că a fost moștenit prin muncă.

Pe tata l-au dus la primărie și l-au închis câteva zile, până veneau copii de la Cluj să-l lămurească.

*În cele din urmă a trebuit sa se înscrie în colectivă și i-au luat tot ce a avut în curte, de la găini, cai, mânzi, iepe, oi, vaci și le-au dus acolo de au slăbit animalele era vai de el. Tot, tot i-au luat la tata.”*¹⁴

Poziția oficială a fost că, colectivizarea s-a făcut “de bunăvoie”, însă constrângerea a fost prezentă deoarece “cel neînscris nu avea dreptul la nimic”. În 1960 este creată Gospodăria agricolă Sighișoara. Tomulețiu Grigore¹⁵ : *“Înființarea ei s-a făcut pe bază de cerere, de bunăvoie și nesiliți de nimenea, cu un total de 710 membrii”*

Munca în cadrul colectivului se realiza în brigăzi, fiecare dintre ele conduse de un brigadier. Acesta era responsabilul cu realizarea normelor și atingerea planurilor

12 Barbu Eugenia, născută în 1929, Sighișoara, etnia română

13 Homorozan Eugenia, născută în 1936, Sighișoara, etnia română

14 Iliescu Veronica, născută la 1923, Laslea, etnie română

15 Tomulețiu Grigore, născut în 1931, Sighișoara, etnia română

stabilite de partid. Munca era stabilită prin așa numitele ”norme”, volum de muncă prestat obligatoriu de țăran pe pământurile colectivului.

În general o normă era de 8 ore muncă în GAC. ”*Ca să faci o normă dinasta, trebuia să mergi la fermă, iar tovarășu de acolo îți zicea ce trebuie să faci: să întorci grâul în hambare, să muți saci cu porumb dintr-un hambar în altu, să mergi la adunat de sfeclă, și altele.*”¹⁶. ”*Dimineața trebuia să te duci la lucru, lucrai toți la un loc; de exemplu la sapă, săpai toți zece insi... câți erau... cinci sau câți erau... Și seara veneau brigadierii... așa se numea... brigaderu... care măsură și împărțea pe fiecare persoană cât o săpat... și aia era ziua în care de lucru. Aveai o normă bineînțeles cât trebuia să faci norma pe care te-o puneă ei.*”¹⁷Pentru fiecare normă țăranul era plătit, însă suma era ridicolă, 1 leu pe normă.

”Banii se primeau o dată pe an, sau maxim de 2 ori. În vremea aia o pâine costa 4 lei, deci lucrai vreo 3 zile pentru o pâine.”

În cadrul colectivului, țăranul român nu era rupt în totalitate de vechiul sistem de proprietate, astfel fiecare colectivist primea din partea statului un lot de pământ de 15-25 arii pe care îl lucra în folos propriu.

Pe lângă toate acestea, CAP-ul oferea spre sfârșitul toamnei, fiecărui țăran colectivist, în funcție de normele prestate, o anumită cantitate de produse. ”*Aveau normele, și după norme le dădeau bucatele. Se dădeau alimente, deci nu se dădea bani. Adică alimente.. Cucuruz și grâu ..*”¹⁸

Nimeni nu se plângea de viața la colectiv, aceasta și deoarece furtul chiar dacă era considerat infracțiune, era tolerat. La sfârșitul fiecărei zi de muncă, țăranul venea acasă cu ranița sau găleata plină de cartofi sau de porumb, după cum lucra. ”*Umpleam plasa cu cartofi, peste ei puneam un laibăr (pulover) și așa veneam acasă de umpleam până în iarnă pivnița până la tavan de cartofi.*” Altă mărturie este mult mai amuzantă: ”*Într-o zi îl întreb: „Ce faci mă?” „Fur, zice el. Știi cum?!? Nevastă-mea ia nădragii ăia mari, ia cucuruzul, îl desface și pune 4-5 kg pe ea și se duce acasă. Vine înapoi și ia din nou, apoi iar se mai duce acasă. Și-așa furăm.*” La intrarea în iarnă, pivnița acestuia era plină de produse, care altfel nu ar fi putut fi obținute doar de pe delniță. Cu aceste produse se întreținea nu doar familia acestuia, ci și copiii acestuia stabiliți la oraș. De multe ori, părinții aflați la sat, muncitori în CAP, țineau mai multe animale, în special porci, iar cu ocazia Crăciunului ei erau sacrificați și fiecare copil aflat la oraș avea pentru masa de Crăciun, produse specifice.

16 *Ibidem.*

17 Chiriță Ioan, Sighișoara, etnie română

18 *Ibidem*

În aceste condiții, părerile vizavi de colectivizare sunt contradictorii mergând de la apreciere deschisă până la o negare indiscutabilă a procedeelelor și valorilor impuse de aceasta. Această negare nu reprezintă poziția țăranului din anii colectivului, ci este un sentiment, o atitudine care s-a format de-a lungul timpului, până în zilele noastre și probabil a fost influențată de retorica anticomunistă a regimurilor actuale. Într-o altă ordine de idei, sentimentul general este unul de apreciere, rezultatul probabil al destructurării societății țărănești și impunerea în timpul regimului comunist a statului cu un rol paternalist.

ASPECTS OF THE COLLECTIVIZATION IN SIGHISOARA

Summary

This article, is based entirely on archive material, found in the General Department of State Archives, the Mures county subsidiary and interviews. It shows some aspects of the process of collectivization in Sighisoara area, highlighting the impact that this process had on the common man.

Bibliografie:

- Documente cu privire la politica agrară a Partidului Muncitoresc Român, București, 1965.
- Ghe. Gheorghiu-Dej, Articole și cuvântări, București, 1953.

Documente de arhivă:

- ANDJ Mureș, fond Comitetul Popular, dosar 33/1949..
- ANDJ Mureș, Fond Comitetul raional, Dosar cu procese verbale, corespondență, inv. 213.

Periodice:

- Drum Nou, nr. 3, 28 iunie 1949, nr 7, 2 aprilie 1949

Interviuri:

- Homorozan Eugenia, născută în 1936, Sighișoara, etnia română
- Barbu Eugenia, născută în 1929, Sighișoara, etnia română
- Iliescu Veronica, născută la 1923, Laslea, etnie română
- Diac Elena, născută în 1935, Laslea, etnie română
- Tomulețiu Grigore, născut în 1931, Sighișoara, etnia română

DEPOPULAREA ȘAPARTOCULUI ÎN PERIOADA COMUNISTĂ

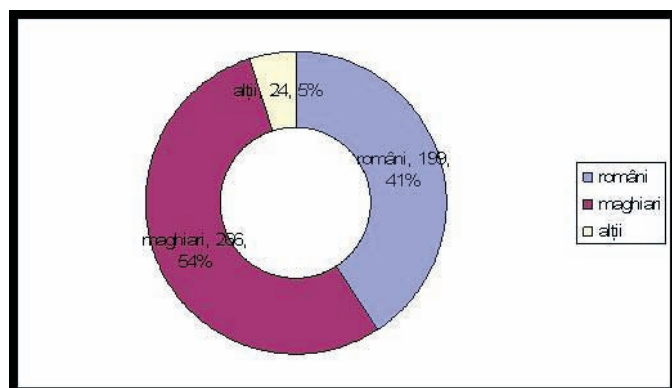
Ion Eugen Sârbu

Șapartocul este o localitate din comuna Albești județul Mureș, care la fel ca alte sate, s-a confruntat în perioada comunistă cu o depopulare masivă. Această depopulare s-a manifestat cu precădere după colectivizare. Fenomenul de depopulare totală sau parțială a unor sate, în perioada comunistă, este bine cunoscut. Mai ales satele care nu se aflau în apropierea unor drumuri naționale sau a unor centre urbane mai importante. Acest fenomen de depopulare și îmbătrânire a localităților rurale nu este specific doar României, ci s-a manifestat în general în toată lumea postbelică. Specific României este faptul că unele sate s-au depopulat masiv în urma procesului de colectivizare. Procesul de depopulare a unor localități rurale continuă într-o anumită măsură și astăzi.

Alături de Șapartoc din comuna Albești mai fac parte satele Boiu, Țopa și Jacul Românesc. Șapartocul este un sat izolat, la o distanță de 8 km de centrul administrativ al comunei, iar drumul nu este accesibil decât vara. În ultimele decenii comuniste a cunoscut o depopulare totală. Situația acestei localități este comparabilă cu cea din Jacul Românesc, unde mai sunt doar câțiva locuitori.

Acum 100 de ani satul Șapartoc avea o populație de 550 de locuitori (201 români; 345 maghiari, 4 germani), iar după recensământul din 2002 au fost înregistrați 43 de locuitori. În tot secolul al XX-lea acest sat a avut o populație majoritar maghiară. În secolul anterior maghiarii nu erau atât de numeroși comparativ cu românii.

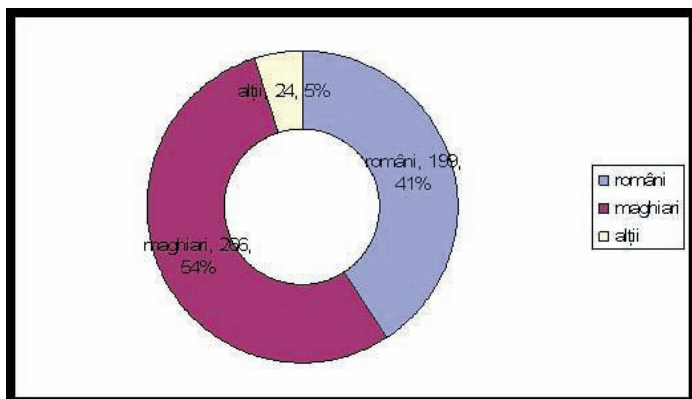
Recensămintele din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ne arată că cele două etnii erau sensibil egale. În anul 1850 din 413 de locuitori 200 români, 202 maghiari, 11 țigani¹. Tot în anul 1850 Șapartocul avea 78 de case.

Recensământul din anul 1850

1 *Recensământul din 1850. Transilvania, ediția a II-a*, în *Studia Censualia Transsilvanica*, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 356-359.

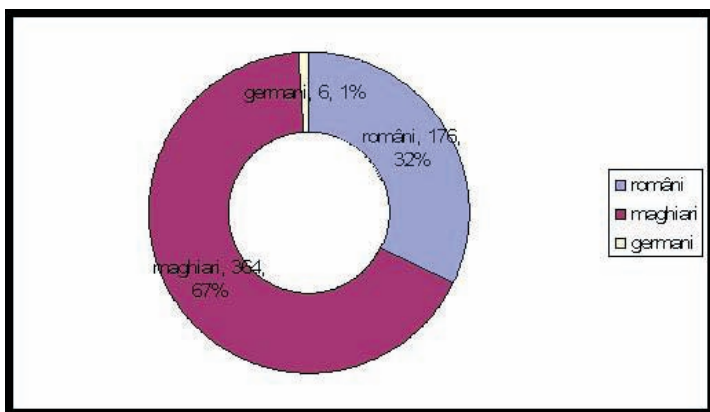
În trei decenii raportul s-a schimbat simțitor în favoarea maghiarilor. Deja în 1880 dintr-o populație de 449 locuitori avem: 199 români, 226 maghiari, 6 germani, 4 alții, 14 limbă maternă necunoscută².

Recensământul din anul 1880

Procentul a crescut mult în favoarea maghiarilor în perioada interbelică. În ciuda faptului că populația a crescut numărul românilor s-a redus comparativ cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.

Cea mai mare diferență se înregistrează în anul 1941 când dintr-o populație de 546 de locuitori avem 176 români, 346 maghiari, 6 germani³.

Recensământul din anul 1941

Sub aspect confesional existau 3 biserici una ortodoxă, una reformată și una catolică. Românii din Șapartoc erau ortodocși, greco-catolicismul nu a câștigat teren în aceste părți.

În ceea ce privește școala existau în perioada interbelică două școli. Școala de stat cu predare în limba română și școala confesională maghiară. În anul 1942 exista

² Recensământul din 1880, în *Studia Censuaria Transilvanica*, Ed. Staff, Cluj Napoca, 1997, p.244-245.

³ *Monografia Județului Târnava Mare*, 1943, p.357.

o populație școlară destul de numeroasă dacă ne raportăm la dimensiunile satului. La școala cu predare în limba română învățau 50 de elevi, iar la școala confesională maghiară erau înscriși 66 de elevi

În perioada comunistă, dar mai ales după colectivizare satul a cunoscut un proces de depopulare masivă, proces accentuat în anii 70-80 ai secolului trecut.

Sub aspect administrativ până în anul 1962 Șapartocul se afla în comuna Apold. După organizarea administrativă din 1968 a intrat în componența comunei Albești. Vechiul drum care lega Șapartocul de Sighișoara nu a mai fost întreținut (drumul orașului sau calea Sighișorii). Legătura satului cu centrul administrative este făcută și astăzi pe un drum inaccesibil cu mijloacele de transport moderne, mai ales iarna. Nici cu fostul centru administrativ, Apold, nu există o legătură mai bună, tot un drum de hotar.

Dintr-un document, aflat la primăria comunei Albești, referitor la date statistice privind populația, lista întreprinderilor și a instituțiilor reiese situația existentă în sat în anul 1973⁴. Pentru o imagine generală a localității în anul 1973 am redat aproape integral acest document

I. Populația

1. Total populație	384
2. Număr familii	121
3. Număr gospodării	110
4. Număr flotanți	—
5. Sporul natural în ultimii 10 ani	67
6. Sporul migratoriu în ultimii 10 ani	24
7. Numărul salariaților pe ramurile sc. naționale	
• Industrie	26
• Agricultură	41
8. Numărul membrilor cooperativelor meșteșugărești	1
9. Numărul membrilor cooperativelor de producție	253
• din care apti pentru muncă	104
• din care lucrează efectiv	86
10. Numărul activilor în deplasare din alte localități	—
11. Numărul activilor în deplasare spre alte localități	—

II. Lista unităților de pe teritoriul localității Șapartoc :

Școala generală de 4. ani

Cooperative de consum Șapartoc

Agenția PTTR

Căminul cultural

4 Arhiva Primăriei Albești, jud. Mureș, *Recensământul populației 1973*.

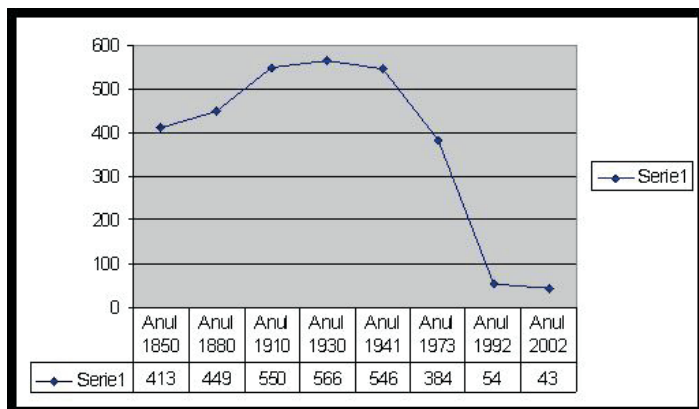
Din datele de mai sus se poate observa că populația s-a diminuat considerabil față de perioada interbelică, însă totuși localitatea avea încă instituții active și o oarecare activitate economică. Se mai poate observa că pentru autoritățile comuniste cele trei biserici din sat un existau, ele nu apar în nici un fel în această statistică.

Din anii '70 ai secolului trecut și până în anul 2002, de când avem ultimul recensământ satul a suferit transformări dramatice.

Potrivit recensământului din anul 2002 în Șapartoc mai erau 43 de locuitori dintre care 14 români și 29 maghiari⁵. Din cele 110 gospodării, înregistrate în 1973, au mai rămas în anul 2002 doar 25, iar în ceea ce privește populația activă avem înregistrată o singură persoană. Potrivit aceluiași recensământ mai există 79 de case, dar în majoritate sunt nelocuite.

Raportat în procente în anul 2002 a mai rămas 11% din populație față de anul 1973.

În graficul de mai jos se poate observa evoluția populației din Șapartoc în perioada 1850-2002⁶.

După cum se poate vedea o sensibilă scădere a populației se înregistrează încă din perioada interbelică, acest proces accentuându-se în deceniile următoare. În anul 2002 a mai rămas 7,5% din populație față de anul 1930, când se înregistrează cei mai mulți locuitori.

Depopularea masivă a dus și la desființarea școlii din sat care în anul 1976 nu mai funcționa. Cele trei biserici sunt deservite, atunci când este nevoie, de preoți veniți din alte localități. Preotul catolic vine din Sighișoara, cel ortodox din Daia, iar cel reformat din Albești.

Principala cauză a izolării localității este lipsa unei căi de acces, în ciuda faptului că nu se află la o distanță mare de Albești (8 Km). Chiar dacă satul a fost electrificat în anul 1962, lipsa drumului și a unui loc de muncă la oraș i-a determinat pe majoritatea

5 Primăria Albești, jud. Mureș – *Recensământul populației din anul 2002*.

6 Varga, E Arpad, *Erdelyi etnikai es felekezeti statisztikaja I*, Kovaszná, Hargita, es Marosmegye, Nepszamlalasi adatok 1850-1992, Budapest, 1998.

localnicilor să părăsească satul și să se stabilească în Sighișoara sau în localitățile învecinate. Suprafața totală a localității este de 675 ha, din care intravilan 27 ha, însă astăzi nu mai face aproape nimeni agricultură⁷. Populația rămasă astăzi este aproape în totalitate îmbătrânită.

Acest aspect de părăsire a satelor în favoarea orașului sau a unor localități aflate în imediata apropiere a unor așezări urbane este firesc, însă considerăm că procesul de colectivizare a forțat în bună măsură depopularea satelor. Ruperea legăturilor cu proprietatea privată, cererea de forță de muncă ca urmare a industrializării au fost factori care au grăbit acest fenomen.

THE DEPOPULATION OF SAPARTOC VILLAGE IN THE COMMUNIST ERA

Summary

Sapartoc is an isolated village, situated 8 km away from its administrative centre, Albesti, but the road between them is only accessible in summer.

In the communist era, but especially after collectivization, the village dealt with a process of massive depopulation. This process increased during the 70`s and 80`s of the last century.

During the 20th century the majority of the population in the village was Hungarian. The census made in the second half of the 19th century shows that the two ethnics are almost equal (in 1850 there were 413 villagers: 200 Romanians, 202 Hungarians, 11 gypsies)

One hundred years ago, the Sapartoc village had a population of 550 villagers (201 Romanians, 345 Hungarians, 4 Germans), but after the 2002 census there were only 43 villagers left.

---

7 Primăria Albești, jud. Mureș – Biroul agricol.

COMUNISMUL ȘI REVOLUȚIA DIN 1989 ÎN CONȘTIINȚA SIGHIȘORENILOR

Florina Ștefan

În cadrul unui muzeu modern, educația ocupă un loc important. Tot mai mult se vorbește în ultimii ani de educația muzeală, de educația interactivă adresată unor categorii de public extrem de variate. Educația interactivă este deja o necesitate în eforturile muzeului de a-și atrage publicul, pentru a-și prezenta și a-și face înțeles patrimoniul deținut, pentru a-și justifica rolul socio-cultural pe care îl deține în cadrul societății contemporane.

Muzeul nostru s-a impus în ultimii ani prin organizarea de evenimente culturale însemnate sub forma unor programe publice adresate în primul rând elevilor școlilor sighișorene. În acest calendar al programelor de educație muzeală am organizat în anul 2009, începând cu 15 octombrie până în 15 ianuarie 2010, campania-program : ***Comunismul și revoluția din 1898 în conștiința sighișorenilor.*** Am conceput acest program a fi unul de conștientizare-informare-educare și l-am adresat elevilor între 14 și 16 ani. Parteneri în acest program am avut Școala Generală "Radu Popa" și Colegiul Național „Mircea Eliade” din Sighișoara.

De ce campanie de conștientizare? Pentru că am dorit să aducem în prim-planul atenției elevilor (generației sighișorene născute după 1989), comunismul, viața cotidiană din acea perioadă, evenimentele din 22 decembrie 1989, așa cum s-au întâmplat toate în micul nostru oraș din inima Transilvaniei și să facem din asta o suită de teme de dezbateri, de analize a situațiilor, a atitudinilor.

De ce campanie de informare? Pentru că, în acest caz, pe lângă conștientizarea problemelor puse în discuție am urmărit și îmbogățirea informațiilor referitoare la specificul acelei perioade istorice.

De ce campanie de educare? Pentru că, am urmărit pregătirea publicului nostru pentru a analiza, pe baza cunoștințelor primite și a-și forma opinii proprii. Nu în ultimul rând, a fost campanie de educare pentru că o campanie de educare înglobează campaniile de conștientizare și informare.

Nu am dorit să judecăm și să dam verdicte, nu am dorit să împărțim lucrurile în bune și rele, am dorit să știm cum a fost, ce a fost, de ce a fost, de la oamenii care au trăit în acea perioadă, care au fost implicați în diferite structuri de conducere sau coerciție, de la oameni care au participat efectiv în acele zile începând cu 22 decembrie 1989 la schimbarea istoriei.

Programul s-a desfășurat pe trei planuri mari. Începând cu 15 octombrie 2009, până în 21 decembrie 2009 elevii au adunat la muzeu de la părinți, bunici, vecini, de la locuitorii orașului, foarte multe obiecte din perioada comunistă, pe care le-am grupat în mai multe categorii: documente originale ale unui tânăr sighișorean condamnat politic care a fost închis la Canal Dunăre-Marea Neagră (sentința de condamnare, biletul de eliberare din închisoare și o carte poștală pe care mama o trimite fiului ei de numai 21 de ani aflat în închisoare. Această carte poștală s-a întors înapoi purtând pe ea mențiunea "refuză să primească"...pentru simplul motiv că oficial, adresa scrisă de mamă : "colonia de muncă Peninsula", NU EXISTA!). O altă categorie de lucruri aduse la muzeu au fost obiecte folosite la școală: carnete de note, oracole, fotografii cu pionierii, uniforme școlare, uniforme de pionier, cravate cu tricolor, diplome, insigne de fruntaș în munca patriotică, manuale școlare, caiete, culegeri de probleme de matematică, etichete școlare, gume de șters maro, truse chinezești de geometrie, penare de lemn, etc. Altă grupă de obiecte au constituit-o cărțile, revistele, muzica : cărți din colecțiile copilăriei : Biblioteca pentru toți copiii, Povești nemuritoare, Povestiri istorice. Colecții de reviste : Șoimii patriei, Cutezătorii patriei, Luminița, Anticipația, Pif, ș.a.. Discuri-placi de vinil cu muzică sau cu povești. Din categoria obiecte folosite acasă, am primit o mulțime : ziare vechi (am avut ocazia să avem două numere speciale din ziarul „Neuer Weg”, unul din 21 decembrie 1989 și celălalt din 22 decembrie 1989, unul comunist, celălalt născut în libertatea zorilor zilei de după; diferența este șocantă...), sticle de lapte, telefoane cu disc, aparate de radio, diafilme, cărți poștale de pe litoralul comunist, jocuri : "Nu te supăra frate", "Piticot", bibelouri, tablouri, lămpi cu petrol (pentru serile lungi în care "ni se tăia curentul"). Am mai primit uniforme militare și de gărzi patriotice, având norocul să primim de la văduva colonelului care conducea Unitatea militară din Sebeș Alba, uniforma completă pe care acesta a purtat-o în ziua de 22 decembrie 1989. Am mai primit foarte multe fotografii din industrie (Întreprinderea de Faianță și Sticlă, Țesătoria de bumbac, Țesătoria de Mătase, care ilustrau munca plină de "entuziasm" a muncitorilor, aspecte de la ședințele de partid, vizitele tovarășului Nicolae Ceaușescu în fabricile sighișorene, etape de construcție a clădirilor, etc.), fotografii de la paradele de 23 August și 1 Mai unde sunt văzute autoritățile locale, tovarășa prim-secretar de atunci dând onorul armatei și mase mari de oameni defilând prin fața tribunei oficiale.

Un al doilea plan al demersului nostru l-a constituit strângerea mărturiilor din timpul ieșirii muncitorilor în stradă în ziua de 22 decembrie 1989, marșul acestora spre Primăria aflată în cetate, ocuparea clădirii primăriei și schimbarea echipei de conducere a orașului. Am reușit prin bunăvoința câtorva participanți la aceste evenimente să strângem aproximativ 80 de fotografii originale care surprind diferite momente ale acelor zile. De

asemenea am mai obținut un document foarte important, scris "la cald", o descriere a acestor evenimente sub titlul "*Expunerea evenimentelor din perioada 16-25 decembrie 1989, din municipiul Sighișoara*", scrisă imediat după 25 decembrie și semnată în original de cinci membri ai Organizației 21 Decembrie : Săvan Ioan, Irimie Ioan, Rohan Adrian, Pascu Ionim, Suciuc Ioan, Junie Vasile, Hurubean Ioan. Mai deținem și fotocopii ale unor documente care atestă statutul de "revoluționar" acordat ulterior domnului Săvan Ioan, unul dintre liderii acestor evenimente, care a mobilizat și a condus angajații întreprinderii Nicovale la această revoltă și a trimis emisari în toate celelalte fabrici sighișorene pentru a face cunoscute intențiile lor și a le cere participarea împreună la evenimente.

Al treilea plan al proiectului s-a derulat pe parcursul celor două luni (octombrie-decembrie 2009) timp în care, după un program bine stabilit, echipele de elevi s-au întâlnit la muzeu cu următoarele persoane : d-na Morăreanu, fost secretar de partid pe probleme sociale în vechiul Comitet de Partid aflat la conducerea orașului până în 22 decembrie 1989, dl. Șerban , fost comandant al Dispozitivului de Apărare din cadrul Miliției municipiului Sighișoara, dispozitiv constituit special din ordinul lui Ceaușescu (în toate orașele țării) având misiunea clară de a opri eventualele revolte ale maselor și dl. Săvan Ioan, lider al muncitorilor care au ieșit în stradă în ziua de 22 decembrie 1989. În cadrul acestor întâlniri persoanele invitate au povestit elevilor aspecte ale activității lor, au descris evenimente, lucruri, situații și apoi au răspuns la întrebările copiilor. S-au clarificat astfel multe dintre nelămuriri, direct de la "sursă", prin viu grai, persoanele invitate au dat dovadă de disponibilitate și au fost deschise și sincere față de copii. De asemenea, întrebările copiilor nu o dată i-au pus în dificultate pe invitați. Această comunicare directă, folosită ca metoda didactică în programul nostru, a constituit o sursă de informare importantă. Spre sfârșitul lunii noiembrie 2009 am vizionat cu elevii, la muzeu, filmul artistic *A fost sau n-a fost?* (titlu internațional în engleză: *12:08 East of Bucharest*), un film românesc în regia lui Cornel Porumboiu, o comedie satirică și o dramă în același timp.

Programul de educație muzeală "Comunismul și revoluția din 1989 în conștiința sighișorenilor" s-a finalizat cu organizarea unei expoziții temporare (21 decembrie 2009-15 ianuarie 2010) cu toate obiectele adunate de elevi pe parcursul campaniei noastre. O parte a expoziției a fost constituită din "amintiri din epoca de aur", iar cealaltă, paralelă, din fotografiile și documentele rămase din zilele de 22, 23, 24 decembrie 1989. Vernisajul a avut loc în ziua de 21 decembrie 2009, când se împlineau 20 de ani de la evenimente. Invitați au fost revoluționarii acelor zile, autoritățile locale, elevi, profesori și părinți.

Prin acest proiect, ca demers didactic, am încercat să "apropiem" elevii de o situație autentică de învățare. Acest proiect a fost o activitate personalizată, care a permis folosirea liberă a cunoștințelor însușite într-un context nou și relevant. "Produsul

finit” realizat în urma activității din proiect, adică expoziția care a fost vizitată de peste o mie de vizitatori, a creat elevilor sentimentul utilității a ceea ce au produs ei prin eforturile lor de strângere a obiectelor, organizarea spațiului de expunere și amenajarea propriu-zisă.

DER KOMMUNISMUS UND DIE REVOLUTION VON 1989 IN DEM BEWUSTSEIN DER SCHÄSSBURGER (Zusammenfassung)

Vorliegender Artikel beschreibt den Ansatz des Schäßburger Geschichtsmuseums, die Ereignisse von Ende 1989, sowie das Leben in der Zeit des Kommunismus, der jüngeren Generation näher zu bringen. Dieses geschah durch Zusammenarbeit mit Schäßburger Schülern, anhand von Dokumenten und Fotos, Aussprachen mit Schäßburger Teilnehmer an den Ereignissen vom 16. – 25. Dezember 1989, Filmvorführungen und Ausstellungen.

Fotografii: Emil Panaitescu

POLITICILE CULTURALE ALE UNIUNII EUROPENE

Adrian Sorlea

Europa este continentul numeroaselor comunități naționale, cu fizionomii, culturi și limbi proprii, un amestec de identități complementare în mod vital. Cultura a ajutat generații întregi de oameni să-și găsească sensul, identitatea, sentimentul de apartenență și respect reciproc.

În a doua jumătate a secolului XX, Europa divizată politic se găsea divizată și din punct de vedere cultural, cea din urmă fiind folosită și ca armă în arsenalele ideologice. Cu toate că divizarea politică dispare, încetul cu încetul de la an la an, sfârșitul războiului rece nu a adus cu sine și estomparea diferențelor culturale între Europa de Est și cea de Vest. Mai curând putem vorbi de o colaborare, sau convertire a Estului la valorile occidentale.

Pentru ca Uniunea Europeană să poată dezvolta o politică culturală viabilă și propice este nevoie de o cunoaștere temeinică a trecutului și de cultivarea unui respect pentru diversitate. UE se străduiește să impulsioneze colaborarea în domeniu, încurajează folosirea artelor în scopul implicării europenilor în viața culturală și promovează muzica drept un element distinctiv al civilizației europene în raport cu alte culturi. Exprimând diversitatea lingvistică și culturală, cărțile sunt o sursă vie de cunoștințe, acumulare și aprofundare. Din această cauză, se acordă ajutor editorilor europeni pentru implementarea noilor metode de distribuire a lucrărilor literare prin intermediul tehnologiilor digitale. În domeniul dansului, UE se axează pe instruirea artiștilor, pe răspândirea creațiilor acestora, evidențiind totodată rolul social al dansului. Teatrele reprezintă una dintre cele mai importante expresii ale vieții culturale și ale dezvoltării democrației, fapt recunoscut și de Consiliul de Miniștri în Rezoluția din iunie 1991 privind dezvoltarea teatrelor în Europa.¹

În ceea ce privește patrimoniul cultural, acesta este recunoscut ca un instrument al identității culturale, 34% din bugetul alocat programului „Cultura 2000” fiind folosit pentru protejarea și conservarea unor obiective de o importanță deosebită. Pentru încurajarea cooperării, s-a instituit și un premiu - „Europa Nostra”- oferit pentru cele mai inspirate și reușite proiecte de restaurare a patrimoniului cultural european.²

Politica culturală este guvernată de patru principii:

- promovarea identității naționale;
- respectarea diversității culturale;

---

1 Alice Mariana Apetrei, *Politica culturală în Uniunea Europeană...sau în căutarea unei Europe a culturilor*, eseu publicat la Facultatea de Drept Angers din Franța.

2 *Ibidem*.

- susținerea creativității;
- stimularea participării.

Măsurile concrete luate de U.E. în domeniul culturii se referă la :

1. Desemnarea unei capitale culturale europene. Practică aflată în uz încă din 1985. Programul își propune să pună în lumină bogata diversitate a culturii europene, desemnând în fiecare an 1 sau 2 orașe reprezentative din Europa.³ Acestea beneficiază de sprijin financiar pentru finanțarea expozițiilor și manifestărilor care pun în valoare patrimoniul cultural al orașului și al regiunii. Acest program și-a demonstrat eficiența în dezvoltarea culturală și turistică a orașelor și trebuia să se încheie în anul 2004, însă a fost prelungit pentru încă 15 ani.⁴

2. Prin Tratatul de la Maastricht -1993- articolul 128(151) se încerca asigurarea unei baze juridice pentru cooperarea interculturală. Cu toate astea, acțiunea comunitară europeană în domeniul cultural a rămas complementară politicilor naționale, fiind doar o completare a acestora.⁵

3. Între anii 1996-2000 s-au inițiat o serie de programe cu privire la cooperarea și dezvoltarea cultural europeană (Kaleidoscope, Ariane și Raphael).

Programul **Kaleidoscope** a fost inițiat în 1996 și a avut ca obiectiv încurajarea creației artistice și promovarea sensibilizării și diseminării culturii popoarelor europene, în special în domeniul artelor, prin schimburi și cooperare culturală. Programul a fost activ până în 31 decembrie 1998, fiind ulterior extins până la 31 decembrie 1999. Bugetul total al programului a atins în final 36,7 milioane de Euro.⁶

Programul **Ariane** a fost adoptat în 1997 pentru o perioadă de doi ani (1997-1998) cu un buget total de 7 milioane ECU și a fost extins până în decembrie 1999. Programul avea ca obiectiv creșterea cooperării statelor membre în domeniul cărților și lecturii, precum și promovarea unei cunoașteri mai largi a operelor literare și a istoriei popoarelor europene prin mijloacele traducerilor și a îmbunătățirii performanțelor profesioniștilor din domeniu. În plus, prin programul Ariane, Uniunea Europeană a contribuit la Premiul Aristerion, un premiu literar european pentru literatură și traduceri.

Programul **Raphael** a fost adoptat în 1997 pentru perioada 1997-2000, cu un buget total de 30 milioane ECU. El avea ca scop încurajarea cooperării statelor membre în domeniul moștenirii culturale cu dimensiune europeană.⁷

3 *European Capital of Culture*, document publicat pe site-ul oficial al UE la pagina : <http://europa.eu>.

4 *Decizia 1419/1999 a Parlamentului European și a Consiliului European cu privire la stabilirea unei acțiuni comunitare pentru programul European Capital of Culture pentru anii 2005-2019*, publicată în Jurnalul Oficial al UE la pagina 166 în data de 1 iulie 1999.

5 *Articolul 128 din Tratatul pentru instituirea unei Uniuni Europene*, semnat la Maastricht în 1992 și care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1993.

6 Alice Mariana Apetrei, *op. cit.*

7 *Ibidem*.

4. În anul 2000 toate aceste programe s-au unificat formând programul „Culture”. Acesta a funcționat între anii 2000-2006 cu un buget de 236,5 milioane de euro și se derulează și acum în perioada 2007-2013 cu un buget de 400 de milioane de euro.⁸ Acest program cuprinde toate activitățile fără caracter audiovizual și are ca obiective următoarele:

- promovarea acțiunilor de sensibilizare și conservare a operelor culturale de importanță europeană;
- promovarea mobilității transnaționale a persoanelor care lucrează în sectorul cultural;
- încurajarea circulației transnaționale a lucrărilor și produselor culturale și artistice;
- stimularea dialogului intercultural.⁹

Importanța culturii ca „deschizătoare de uși” în cazul unor blocaje politice sau economice este bine recunoscută de către U.E., care a integrat în politica ei externă aspecte legate de schimburi interculturale. Decizia Consiliului European din 16 decembrie 2008(O.J. C320) este concludentă în acest sens. Acesta prevede printre altele: promovarea culturii europene; dezvoltarea multilingvismului și realizarea unor alianțe cu țări terțe.¹⁰

5. Ca o completare instituțională, există în cadrul Parlamentului European o Comisie pentru cultură și educație competentă în chestiuni privind:

- îmbunătățirea cunoașterii și difuzării culturii;
- apărarea și promovarea diversității culturale și lingvistice;
- conservarea și protejarea patrimoniului cultural, schimburile culturale și creația artistică.¹¹

Tot în cadrul instituțional european funcționează din 1 ianuarie 2006 Agenția Executivă pentru Educație, Audiovizual și Cultură care are rolul de a: stabili condițiile pentru oportunitățile de finanțare; evaluarea aplicațiilor; managementul financiar; contactele cu beneficiarii; monitorizarea proiectelor; vizite la locații.¹²

Cu toate acestea putem vorbi de o politică culturală europeană, în sensul strict al cuvântului?

8 Decizia 1855/2006 a Consiliului și a Parlamentului European din data de 12 decembrie 2006 cu privire la stabilirea programului **Culture** pentru perioada 2007-2013, publicată în Jurnalul Oficial al UE la pagina 372 din data de 27 decembrie 2006.

9 Ibidem.

10 Decizia Consiliului European din data de 16 decembrie 2008 cu privire la abordarea domeniului culturii în relațiile externe ale UE, publicată în Jurnalul Oficial al UE la pagina 320 la data de 29 decembrie 2008.

11 Comisia pentru cultură și educație, informație publicată pe site-ul oficial la Parlamentului European la pagina: http://europarl.eu/committee/committee_for_education_and_culture

12 The Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, în site-ul http://eacea.ec.europa.eu/about/about_eacea_en.php.

Prof. Vincent Dubois de la Institutul de Studii Politice de la Strassbourg crede că nu. Acesta recunoaște existența tuturor activităților culturale ale Uniunii, însă nu consideră acesta o politică în acest sens.¹³ Faptul că toate măsurile europene luate în acest domeniu se subordonează politicilor naționale (lucru neschimbat nici de Tratatul de la Lisabona- Articolul 2E) îi susțin afirmațiile.¹⁴

Ce lipsește în viziunea sa? În primul rând revendicarea unei politici de către U.E. Termenii utilizați în toate documentele oficiale se referă la cooperare, *aplicare, acțiune, strategie culturală* și nu politică. În al doilea rând formularea unor obiective specific culturale-cele de acum sunt subsumate obiectivelor economice și de facilitare a relațiilor externe. Profesorul Dubois consideră că în politica culturală, nu e suficient un ansamblu de intervenții punctuale, ci e nevoie de acțiuni coordonate și unificate.¹⁵ Și aici putem da ca exemplu discrepanța enormă între bugetul alocat de ansamblul U.E. programului „Culture” 400 milioane de euro pe șase ani, și cei 3,5 – 4 miliarde de euro de care dispune Ministerul Culturii al Franței în fiecare an. Este clar că deviza Uniunii „Unitate în diversitate” trebuie să fie aplicată și în domeniul culturii.

În concluzie, se pare că activitățile culturale actuale ale U.E. converg spre ideea susținută de Samuel P. Huntington în cartea sa „Ciocnirea civilizațiilor” și anume când se întâlnesc francez și un german fiecare dintre ei se raportează la națiunea din care provine pentru a-și stabili identitatea, pe când atunci când se întâlnesc un francez, un german și un chinez, primii doi devin europeni și se raportează la cultura europeană din care fac amândoi parte.¹⁶

Bibliografie

1. Alice Mariana Apetrei, *Politica culturală în Uniunea Europeană...sau în căutarea unei Europe a culturilor*, eseu publicat la Facultatea de Drept Angers din Franța.
2. Bădescu Ilie(coord), *Geopolitica Integrării Europene*, Editura Universității din București, 2003
3. Bibere Octav, *Uniunea Europeană între real și virtual*, Ed. ALL, București, 1999
4. Centrul de resurse juridice, *Cultura și politica în domeniul audiovizualului*, București, 2004

13 Vincent Dubois, interviu pentru revista “Observator cultural” numărul 202 din data de 5-11 februarie 2009, jurnalist Adina Dinițoiu.

14 *Articolul 2E din Tratatul de la Lisabona*, intrat în vigoare la 1 ianuarie 2010.

15 Vincent Dubois, op. cit.

16 Samuel P. Huntington , *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Ed. Antet, Oradea, 1998.

5. Diaconu Nicoleta și Marcu Viorel, ***Drept comunitar partea specială- Politici Comunitare***, Ed.Lumina Lez, Bucuresti, 2003
6. Vincent Dubois, interviu pentru revista "Observator cultural" numărul 202 din data de 5-11 februarie 2009, jurnalist Adina Dinițoiu.
7. Guillaume Courty și Guillaume Devin, ***Construcția Europeană***, Ed. Coresi, București, 2001
8. Huntington P.Samuel, ***Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale***, Ed. Antet, Oradea, 1998
9. Prodi Romano, ***O viziune asupra Europei***, Ed.Polirom, București, 2001
10. www.europa.eu.int/pol/cult/index_en.htm.
11. www.infoeuropa.ro
12. *Decizia 1419/1999 a Parlamentului European și a Consiliului European cu privire la stabilirea unei acțiuni comunitare pentru programul European Capital of Culture pentru anii 2005-2019*, publicată în Jurnalul Oficial al UE la pagina 166 în data de 1 iulie 1999.
13. *Decizia 1855/2006 a Consiliului și a Parlamentului European din data de 12 decembrie 2006 cu privire la stabilirea programului **Culture** pentru perioada 2007-2013*, publicată în Jurnalul Oficial al UE la pagina 372 din data de 27 decembrie 2006.

THE EUROPEAN UNION'S CULTURAL POLICIES

(Summary)

In the second half of the 20-th century, Europe was divided not only politically but also culturally, the latter being used as a weapon in the ideological battles of the time. Although today, the political gap between countries seems to have slowly faded, the end of the cold war didn't also bring unity between the cultural differences of Eastern and Western Europe. We can at most talk about a "conversion" of the East to the values of the West.

The European Union has been trying since its creation to engage into some sort of policy in European culture, it has created programs such as Kaleidoscope, Ariane and Raphael, and now from the year 2000, the program „Culture”, which were meant to finance diverse cultural initiatives at a european level. The designation of a capital of Europe is also a practice in this area.

However, many voices say that the E.U. doesn't have a coherent cultural policy, because of the apparent lack of interest for this area; the interest appears only when foreign policy or something else the Union is concerned of, is involved. The discrepancy between the budget of France's Ministry of Culture (3,5-4 billion euro per year) and that of the E.U.'s programme 'Culture'(400 million euro for 6 years) is evident. It is clear that for progress to be made, the phrase "Unity in diversity" has to be applied to the cultural

PATRIMONIU

MONEDE GETO-DACE AFLATE ÎN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE SIGHIȘOARA

Mircea-Radu Iacob

Populația geto-dacică este ramura nordică a tracilor indo-europeni răspândiți în ținuturile dunărene și balcanice către sfârșitul mileniului II î.Hr.

Procesul de indo-europenizare a acestor teritorii este început încă în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului. Indo-europenii veniți aici găsesc mari unități de cultură formate în epoca neolitică. Venirea lor nu a însemnat o întrerupere a acestor culturi, ceea ce înseamnă că autohtonii n-au fost suprimați, ci s-au amestecat cu noii veniți.

Din amestecul triburilor indo-europeni veniți au rezultat geto-dacii cunoscuți, relativ, târziu în izvoarele literare antice.

Cel care a adunat și a analizat minuțios izvoarele literare referitoare la geto-daci a fost academicianul Constantin Daicoviciu. Din analizele lui reiese că prima menționare sigură, a geților în Dobrogea aparține lui Herodot, care îi amintește în legătură cu bine cunoscuta expediție a lui Darius din anul 514 împotriva sciților.

Academicianul Constantin Daicoviciu ajunge la concluzia că termenul de geți cât și cel de daci sunt nume colective desemnând aceeași populație compusă dintr-o mulțime de triburi care vorbeau, cu variații locale, aceeași limbă.

Termenul de geți (Getai) se referă la toți geto-dacii, dar în special la populația ce locuia în ținuturile din apropierea gurilor Dunării și în Nord-Estul Peninsulei Balcanice, populație cu care au ajuns mai întâi în contact grecii.

La sfârșitul sec. VI. î.e.n. teritoriul țării noastre este locuit de triburile daco-getice de neam tracic a căror cristalizare s-a făcut pe aceste meleaguri începând cu prima parte a mileniului I î.Hr.¹

Primele scrieri ale istoriografiei grecești evidențiază, în cadrul mării ramuri a tracilor nord-balcanici, pe geții și dacii care „vorbesc aceeași limbă”, „poporul nemuritorilor”, drept „cei mai dreپți și mai viteji dintre traci”. Ei locuiau „dincolo de Haemus de-a lungul Istrului”. După istoricii romani îndeosebi, „dacii sunt un vlăstar al geților”, și anume „geții de dincolo de Istru”. „Eu îi numesc daci pe oamenii pomeniți mai sus, cum își spun ei înșiși și cum le zic și romanii - nota Cassius Dio - măcar că știu prea bine că unii dintre helleni îi numesc geți, fie pe drept, fie pe nedrept”.

Vigurosul stat geto-dac creat în prima jumătate a sec. I î.Hr. de Burebista se întindea din nordul Munților Carpați până la Munții Balcani și de la cetățile de pe

---

1 Ion Horațiu Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, Editura Științifică, București, 1969, pp. 21-22.

țarmul apusean al Mării Negre, la Dunărea Mijlocie, influențând în multe privințe politica puternicului Imperiu roman.²

Acest nou stat a fost prima formațiune politică de tip superior din istoria spațiului românesc și printre primele din Europa, având un rol de seamă în dezvoltarea ulterioară a vieții pe aceste meleaguri.

Întemeierea primului stat dac centralizat și independent a constituit un moment de cea mai mare importanță în istoria milenară a poporului nostru, urmând apoi un ritm alert către civilizație, societatea geto-dacă cunoscând încă din sec. IV î.Hr. un salt calitativ în dezvoltarea sa. „Acest salt calitativ a fost pregătit de numeroasele legături statornicite între geto-daci și grecii din Pontul Euxin, încă din sec.VII î.Hr., apoi de contactele cu tracii de sud și cu celții.”³

Procesul de unificare a tuturor semințiilor dace a fost posibil pe fondul existenței unei persoane cu calități excepționale (Burebista), care a avut rol de unificator, precum și a unor formațiuni politice unite care aveau monedă proprie, a cărei arie de răspândire delimita și teritoriile lor.

Statul creat de Burebista a constituit cea mai mare putere politică a Europei antice. Referindu-se la Burebista, Strabon, unul dintre cei mai mari istorici și geografi ai antichității, scria: „În câțiva ani a întemeiat o împărăție (stăpânire) și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine; ba a ajuns să fie temut chiar și de către romani”.

Dezvoltarea rapidă a economiei a adus cu sine o sporire considerabilă a populației. În afara creșterii numerice a așezărilor, s-a înregistrat și o înmulțire a acelor aglomerări de tip protourban pe care geto-dacii le numeau în limba lor *dava*, iar grecii – *polis* (oraș). Davele erau în același timp centre militare, politice și religioase ale unor triburi sau reuniuni de triburi.⁴

Pe baza mărturiilor găsite în așezările *dava* s-a putut concluziona că stadiul primitiv sătesc fusese depășit de multă vreme. ”Nenumăratele descoperiri făcute în spațiul intra și extra – carpatic dovedesc că în sec.II î.Hr. și mai cu seamă în a doua lui jumătate, fierul era folosit din abundență.”⁵

„Geto-dacii, alături de celți, se numără printre puținele populații antice din afara lumii grecești și romane care s-au remarcat printr-o bogată activitate monetară proprie. Emisiunile primilor, despre care va fi vorba în continuare s-au impus în regiunile carpato-dunărene, în timp ce ale celților au dominat vestul și centrul Europei.

2 Cristian Popișteanu, Cuvânt înainte la *Strămoșii poporului român geto-dacii și epoca lor*, Editura Politică, București, 1980, p. 11.

3 Ion Horațiu Crișan, *Civilizația dacă sub domnia marelui rege Burebista*, Magazin Istoric, septembrie, 1977, pp. 2-5.

4 *Ibidem*

5 *Ibidem*

Și unele și celelalte sunt realizate într-o manieră proprie, caracterizată prin reprezentări schematice, prin lipsa aproape completă a inscripțiilor și prin varietatea tipurilor în funcție de perioada și locul de emiterie. Aceste particularități au pricinuit multă vreme dificultăți serioase în datarea și clasificarea monedelor geto-dacice și chiar în stabilirea triburilor cărora le-au aparținut.

Descoperirile și studiile din ultima vreme au dus la rezolvarea acestor dificultăți, identificarea diferitelor categorii de monede pe tipuri și pe regiuni, contribuind la cunoașterea istoriei economice și social-politice a populației care a trăit pe meleagurile noastre în secolele III-I î.Hr. Emisiunile locale din Dacia se dovedesc astfel un principal izvor al identificării și delimitării celor mai de seamă uniuni de triburi geto-dace din perioada anterioară domniei lui Burebista.

Pornind de la ipoteza confirmată de adâncirea cercetărilor, că fiecare tip monetar aparține unui trib și că principalele tipuri monetare urmează să fie atribuite uniunilor de triburi prin cartografierea, pe tipuri a tuturor descoperirilor de monede din Dacia s-a obținut o distribuire și delimitare teritorială destul de exactă a celor mai importante uniuni de acest fel.

Studiul monedelor dezvăluie faptul că evoluția diferitelor formațiuni politice – triburi și uniuni de triburi – se disting două etape cronologice. În prima, corespunzătoare sec. III și primei jumătăți a sec. II î.Hr. se întâlnește o mare varietate de tipuri monetare, reprezentate de cele mai multe ori printr-un număr mic de emisiuni. Pe această bază s-a conchis că, în perioada respectivă în Dacia a existat un număr relativ mare de triburi și uniuni de triburi, mai puțin încheigate și nu îndeajuns de definite teritorial, politic și economic. În etapa a doua cuprinsă între mijlocul sec II și primele trei decenii ale sec. I î.Hr. se constată o reducere a tipurilor monetare, crește în schimb numărul de emisiuni pentru fiecare tip în parte. Aceste schimbări în domeniul numismatic sunt o reflectare directă a modificărilor ce s-au petrecut pe plan economic și social politic în Dacia, geto-dacii fiind constituiți în uniuni de triburi distincte.

Monedele din această perioadă au permis identificarea a patru categorii monetare principale, fiecare dintre ele având un stil propriu, o arie de circulație bine definită și purtând numele localităților cu cele mai reprezentative descoperiri. Din rândul acestor patru categorii se impune prin numărul emisiunilor și aria de răspândire, tipul monetar cunoscut sub numele de **Vârteju- București**, care domina zona centrală a Munteniei de la Dunăre la Carpați și de la râul Ialomița până pe malurile râurilor Vedea și Teleorman. Izolat, monede de acest tip se mai întâlnesc pe valea Siretului în Moldova, de-a lungul Jiului în Oltenia, precum și la sud de Dunăre în regiunea Ruse. Aria principală de răspândire a monedelor de tip Vârteju corespunde uneia din cele mai bogate zone arheologice geto-dacice, în care au fost descoperite importante așezări de

la Popești, Crăsani, Tinosul, Cetățeni, Mosiștea, Mânăstirea etc. Și în care au pătruns în sec III-I î.Hr. numeroase produse ceramice, obiecte și monede grecești. Toate aceste date au dus la concluzia că în partea centrală a Munteniei a existat una dintre cele mai importante uniuni de triburi getice ce se caracterizează printr-o unitate politică bine încheiată, o viață economică dezvoltată și relații strânse și permanente cu lumea elenistică și traco-getică din sud. În această uniune trebuie să vedem de urmașii direcți ai geților de la Dunăre pe care îi găsim menționați de izvoare cu prilejul expedițiilor de la Dunăre, pe care îi găsim menționați de izvoare cu prilejul expedițiilor lui Alexandru cel Mare din anul 335 î.Hr. și care, la începutul sec III î.Hr. sub conducerea regelui Dromichete, au înfrânt armata lui Lysimach, regele Traciei.

Cel de-al doilea centru monetar, cu emisiuni de tip **Dumbrăveni** și **Ipoțești-Răcoasa**, se situează în nord-estul Munteniei și sudul Moldovei. Monedelor respective le corespunde, pe plan politic, o a doua mare și însemnată uniune de triburi getice, localizată pe valea râului Buzău și în cursul inferior al Siretului. De această uniune în care trebuie să vedem, probabil pesiensii amintiți, de asemenea, de Ptolemeu, se leagă importante așezări getice de la Poiana jud. Galați, Căndești jud. Vrancea, Cârlomanești și Pietroasele jud. Buzău. Se pare că aceeași formațiune getică a jucat un rol deosebit de important în viața economică și politică a orașului Histria, în sec III-II î.Hr. Din unele documente epigrafice, descoperite în ruinele acestei vechi cetăți de pe malul lacului Sinoe, rezultă că orașul a solicitat sprijin economic și protecție politică de la doi regi de origine getică, Zalmodegikos și Rhemaxos, care stăpâneau în nordul Dunării.

Al treilea tip monetar cunoscut sub denumirea de **Aninoasa-Dobrești**, aparține unei mari uniuni getice care a ocupat aproape întreaga regiune dintre Olt, Dunăre și Carpați- deci actualul teritoriu al Olteniei- și a întreținut strânse legături culturale și de schimb cu populația din dreapta Dunării și cu dacii de peste Carpați. Și aici se constată pentru prima etapă (a doua jumătate a sec. III și prima jumătate a sec. II î.Hr.) un număr mare de tipuri monetare, cu arii restrânse de circulație, ceea ce indică fărâmițarea politică în mai multe triburi; în etapa următoare (mijlocul sec. II până în primele două trei decenii ale sec I î.Hr.) rămâne un singur tip monetar pentru Oltenia (Aninoasa-Dobrești), ceea ce presupune o unificare a tuturor triburilor de la vest de Olt.

După indicațiile aceluiași geograf antic Ptolemeu și după interpretările lui V. Pârvan în această parte a Daciei s-ar fi stabilit două neamuri getice: potulatensii și buridavensii. În perioada la care ne referim a existat un singur tip monetar, așadar o singură uniune de triburi; ținând seama de interesantele descoperiri arheologice din așezarea getică de la Ocnița, probabil Buridava (jud. Vrancea), am putea identifica pe buridavensi cu uniunea de triburi Aninoasa-Dobrești.

Al patrulea și ultimul centru monetar principal a fost situat în Dacia intracarpatică, în partea de sud a Transilvaniei, cu precădere de-a lungul Mureșului și pe văile afluenților lui. Deși în această zonă se întâlnesc mai multe tipuri de monede (**Aiud-Cugir, Rădulești, Chereuș, Petelea**), ele se înrudesesc având trăsături comune și o arie de circulație unică. În ciuda unor deosebiri de stil a acestor patru tipuri monetare, nu încapă îndoială că cei care le-au emis au fost constituiți într-o singură formațiune politică. Această uniune de triburi ar putea fi pusă în legătură cu racatensii (sau ratacensii) din Geografia lui Ptolemeu.

Cele patru mari reuniuni de triburi geto-dace, identificate și localizate pe bază de monede, apar ca unități politice bine încheiate, cu o viață economică avansată. Suntem îndreptățiți să credem că aceste formațiuni geto-dace au stat la temelia regatului lui Burebista și că pe unitatea lor s-a sprijinit vestitul rege geto-dac în opera de făurire a unei Dacii mari și puternice.”⁶

Întâia etapă în evoluția monetăriei geto-dacice coincide cu împrejurările din prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr. când apar monede locale realizate de către traco-geții din spațiul balcano-dunărean, după tetradrahmele lui Filip al II-lea, etapă care începe aproximativ în jurul anului 300 î.Hr. și merge până către mijlocul sec III î.Hr.

Prototipul principal – cel mai răspândit – l-au constituit tetradrahmele regelui macedonean Filip al II-lea, având pe avers capul lui Zeus cu barbă și cunună de lauri, iar pe revers un călăreț și numele emitentului, însoțit adesea de sigle și simboluri. Într-o măsură mai mică – pe anumite zone – au mai fost utilizate ca model emisiile regilor macedoneni Alexandru cel Mare, Filip al III-lea Arideul și cele ale orașului Larissa din Thessalia.

Aceste imitații de tip Filip al II-lea sunt de un stil bun, foarte apropiat de original și cu urme de legendă. Sunt tetradrahme de argint superior și redau în majoritate tipul cu călărețul.

Imitațiile de genul respectiv se semnalează pe o arie foarte întinsă, pe ambele maluri ale Dunării și s-ar părea că majoritatea monedelor au apărut în dreapta Dunării.

Întâlnim o bogată monetărie de tip greco-macedonean mai ales în partea de nord și nord-vest a Transilvaniei, Banat, Moldova și zona de dealuri a Olteniei.

În raport cu perioada anterioară se constată înmulțirea descoperirilor cu tipuri monetare care se separă pe regiuni. Tetradrahma lui Filip al II-lea continuă ca model principal, dar se mai folosesc ca prototipuri tetradrahme tip Larissa, ori cu capul lui Janus.

Reprezentările de pe monede sunt supuse unor variate transformări, capătă diferite stiluri. În câmpul monedei apar sigle, monograme, simboluri. Toate sunt emisiuni de argint, tetradrahme cu greutate 12-14 g.

6 Constantin Preda, *Semnificative mărturii ale monedelor geto-dacice*, Magazin Istoric, mai, 1976, pp.38-39.

În această epocă se distinge mai multe tipuri principale care se separă, atât regional, cât și tipologic. Un tip aparte îl constituie monedele descoperite în partea centrală a Moldovei, cunoscute sub denumirea de Huși-Vovirești după numele localităților unde s-au descoperit.

Ele se caracterizează în mod special prin prezența unor tăieturi adânci care străpung adesea monedele pe toată grosimea lor și a unor contramărci. Tăieturile, ca și contramărcile au fost aplicate fie câte una, fie mai multe pe o singură presă. După unele ipoteze, tăieturile ar fi fost făcute în scopul scoaterii din circulație a acestor monede. S-au emis și ipoteze acordând acestui procedeu semnificația unui ritual religios cu ocazia solemnităților funerare.

Monetăria geto-dacă de tip greco-macedonean își încetează activitatea nu mult după primele două-trei decenii ale sec. I î.Hr. Încetarea activității acestor monetării a fost pusă pe seama pătrunderii în Dacia a denarilor romani republicani, monedă larg răspândită și mult apreciată în lumea antică.⁷

Descrierea monedelor:

Monedă geto-dacă; Nr. I.N.V. 5639; imitație tetradrahmă Filip al II-lea; Tip Aninoasa-Dobrești; Argint; Greutate: 13,55 g.; Diametru: 23,14 mm; AV/RV: 1. (FIG.1)

Descriere Avers: Capul lui Zeus în profil spre dreapta. Cununa este redată prin două șiruri de 12 și respectiv 13 globule, părul de deasupra frunții o linie curbă dublă, apoi spre spate o linie curbă simplă. Ochiul o globulă, într-un semicerc, conturul feței nu se distinge foarte clar.

Descriere Revers: Călăreț cu calul la trap spre dreapta, călărețul are capul triunghiular, capul cu două plete pe spate, o linie scurtă la frunte și ura cu bărbia o linie lungă prelungă ca un bot de câine, conturul corpului nu se distinge clar. Calul mult stilizat cu gâtul lung și arcuit, părul calului format din globule, botul în forma unui cioc de pasăre (rață), ca un D întors, picioarele din linii subțiri și cu copite triunghiulare.

Monedă geto-dacă; Nr. I.N.V 5635; imitație tetradrahmă Macedonia Prima; Tip Petelea; Argint; Greutate: 9,25 g.; Diametru: 30,97- 28, 75 mm.; AV/RV: 1. (FIG.2)

⁷ Octavian Luchian, George Buzdugan, Constantin C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, Editura Sport-Turism, București, 1977, pp. XXX-XXXV.

Descriere Avers: Capul zeiței Artemis în profil spre dreapta, în cadrul unui scut macedonean, în semicercul format de cocul în care e strâns părul zeiței se află un punct mare, sub bărbie se poate observa tunica zeiței legată cu un punct.

Descriere Revers: Cal și călăreț la trap spre stânga, totul înconjurat de un cerc de perle. Corpul călărețului format din două linii, capul nu se distinge deloc. Capul calului este îngust cu gâtul subțire. Piciorul din față format dintr-o linie curbă, iar picioarele din spate formate din două linii paralele. Crupa mai proeminentă decât pieptul. Sub cal apare un cerc.

Monedă geto-dacă; Nr. I.N.V. 5634; imitație tetradrahmă Filip al II-lea, Tip Huși-Vovirești; Argint; Greutate: 14,46 g.; Diametru 24,45 mm; AV/RV: 5. (FIG.3)

Descriere Avers: Capul Lui Zeus în profil spre dreapta, cu cununa alcătuită din două rânduri de frunze, părul coboară sub forma unor meșe din creștet pe cunună, iar pe ceafă cade în patru plete. Sub cap apare o linie dublă ușor curbată. Barba este alcătuită din bucle cu ondulații în sus. La vârful nasului apar două globule. Buzele sunt reprezentate de două globule. Pe monedă se observă două tăieturi proeminente.

Descriere Revers: Cal și călăreț la trap spre stânga, călărețul cu petasos poartă în mână o ramură. Botul calului nu se mai distinge. Corpul calului este voluminos, picioarele din spate sunt reprezentate de două linii. Copitele calului sunt reprezentate dintr-o globulă, coada este formată dintr-o linie dublă curbată. Deasupra călărețului se mai păstrează urme de legendă. În fața calului se află literele O și A răsturnată într-o parte. Sub cal se află o ramură și litera H răsturnată într-o parte. Pe monedă se observă două tăieturi proeminente.

Monedă geto-dacă; Nr. I.N.V. 5640; imitație tetradrahmă Filip al II-lea, Tip Huși-Vovirești; Argint; Greutate: 13,99 g.; 22,80 mm.; AV/RV: 12. (FIG.4)

Descriere Avers: Capul lui Zeus în profil spre dreapta, cu cununa alcătuită din două rânduri de frunze de laur, părul coboară spre ceafă sub forma a patru plete. Barba este alcătuită din bucle cu ondulații în sus, mustața este formată dintr-o linie curbă. La vârful nasului apar două globule. Buzele sunt reprezentate de două globule. Pe monedă se observă o tăietură.

Descriere Revers: Cal și călăreț la trap spre stânga. Călărețul ține cu o mână hățurile. Piciorul drept format dintr-o linie îi coboară sub burta calului. Capul nu se distinge. Botul calului este reprezentat de două creștături. Corpul este voluminos, coada este reprezentată dintr-o linie dublă curbată. Picioarele calului sunt reprezentate

de patru linii, copitele se termină fiecare cu câte o globulă. Părul reprezentat de raze. În spatele călărețului se păstrează litera Λ și patru globule mici. Sub gâtul calului litera Λ răsturnat-o într-o parte. Pe monedă se observă o tăietură.

Monedă geto-dacă; Nr. I.N.V. 5637; imitație tetradrahmă Filip al II-lea; Tip Huși-Vovirești; Argint; Greutate: 13,99 g.; Diametru: 25,30 – 24,70 mm.; AV/RV: 9.

(FIG.5)

Descriere Avers: Capul lui Zeus în profil spre dreapta, cu cununa alcătuită din două rânduri de frunze de laur, părul coboară spre ceafă sub forma a două plete. Barba nu se distinge foarte clar. La vârful nasului apare o globulă. Buzele sunt reprezentate de două globule. Sub cap o linie curbată. Pe monedă se observă o tăietură.

Descriere Revers: Cal și călăreț la trap spre stânga. Călărețul cu petasos ține o ramură în mână. Piciorul drept format dintr-o linie îi coboară sub burta calului. Botul calului nu se distinge. Corpul este voluminos, coada este reprezentată dintr-o linie dublă curbată. Picioarele calului sunt reprezentate de patru linii, copitele se termină fiecare cu câte o globulă. În spatele călărețului se păstrează o cruce formată din patru globule și. Sub gâtul calului un cerc cu raze. Sub picioarele din față o ramură. Pe monedă se observă o tăietură proeminentă. Exerga este goală.

Monedă geto-dacă; Nr. I.N.V. 5638; imitație tetradrahmă Macedonia Prima?; Tip Petelea?; Argint; Greutate: 9,66 g.; Diametru: 33,50 mm.; AV/RV: 3.

(FIG.6)

Descriere Avers: Cap omenesc în profil spre dreapta, înconjurat de un cerc format din liniuțe. Părul capului este redat prin mai multe linii curbe, care se termină cu un semicerc cu un punct. Din semicerc pornesc patru linii, ca niște raze. Nasul o linie simplă care se îngroașă la bază. Fruntea este reprezentată de o linie dublă. Urechea în formă de cerc. Sub bărbie sunt reprezentate patru puncte, un punct și o linie dublă.

Descriere Revers: Cal și călăreț la trap spre stânga. Capul călărețului format din mai multe linii curbe. Corpul format din două linii. Corpul calului este voluminos. Capul este îngust cu gâtul subțire. Piciorul din față format de o linie curbată. Picioarele din spate formate de linii unite între ele cu puncte. Coada o linie ușor curbată, simplă din care pornesc mai multe liniuțe.

GETO DAKISCHE MÜNZEN
IN DER SAMMLUNG DES SCHÄSSBURGER GESCHICHTEMUZEUM
(Zusammenfassung)

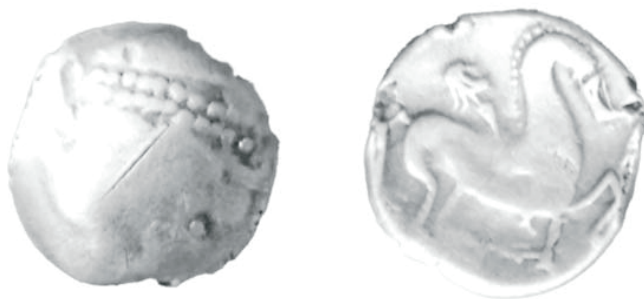
Über geto-dakische Münzen ist wenig bekannt, obwohl zahlreiche Funde die Existenz der Geto-Daken innerhalb und außerhalb des Karpatenbogens bestätigen.

Der Wissenschaftler Constantin Preda ist einer der wenigen Historiker, der sich mit numismatischen Studien zu geto-dakischen Münzen und deren Rolle im vorrömischen Dakien beschäftigt hat.

Durch seine Forschungen kam es zur Identifizierung von vier Münzkategorien, jede mit eigenem Stil und Verbreitungsgebiet, und zwar:

Münztypus

- a) Vârtelju-București
- b) Dumbrăveni und Ipotești-Răcoasa
- c) Aninoasa-Dobrești
- d) Aiud-Cugir, Rădulești, Chereluș, Petelea

FIG.1

FIG.2

FIG.3

FIG.4

FIG.5

FIG.6

RESTAURAREA UNUI VAS HABANĂ (SEC. AL XVII-LEA)

Sorina Parchirie

Anabapțiștii, mai târziu numiți habani, erau o sectă religioasă care a apărut în secolul al XVI-lea, după Reformă, în Tirol. Ei considerau că un copil nu își poate alege singur religia, astfel că se rebotezau la maturitate. Rebotezarea era însă interzisă de catolici, drept urmare habanii au fost goniți din Tirol în Moravia și Slovacia. De aici au ajuns în Transilvania (secolul al XVII-lea) la Vințu de Jos și la Criț, între Sighișoara și Rupea, iar mai apoi la București, în Ucraina, în America și în cele din urmă în Canada.

Habanii au fost purtătorii unei tehnologii superioare de producere a ceramicii și ai unei ornamentații caracteristice Europei centrale și de vest. Meșterii olari habani au devenit renumiți în foarte scurt timp, iar ceramica lucrată de aceștia a ajuns să concureze porțelanul chinezesc.

Stabilirea habanilor la Vințu de Jos a constituit o cotitură în istoria și economia zonei, impulsionând dezvoltarea olăritului, deoarece ei produceau o faianță de lux.

Olarii habani și-au practicat meșteșugul pe baza unor Regulamente,¹ în acord cu concepția lor religioasă. În acest sens putem aminti:

- Regulamentul anului 1584, care interzicea realizarea de forme noi și folosirea culorilor intense pe vase, olarii fiind obligați să rămână fideli formelor și cromaticii de până atunci;
- Regulamentul din 1588 - interzicea folosirea culorii albastre pe smalt alb;
- Regulamentul din 1594 - accepta folosirea culorii albastre pe smaltul alb și decorarea mijlocului piesei cu o cunună, în care să fie înscris anul de fabricație, precum și inscripționarea numelui comanditarului pe vas.
- Regulamentul din 1612 - accepta folosirea decorării vaselor cu negru, roșu, verde, albastru și galben, dar interzicea folosirea motivelor zoomorfe, avimorfe și antropomorfe.
- Regulamentul anului 1641 - datorită faptului că a apărut un grup de olari tineri, a permis unele "libertăți necuviincioase".

Procesul de producție al ceramicii habane a fost bine organizat. Atât tehnicile de ardere, cât și pregătirea smalturilor era strict secretă, rețeta fiind transmisă pe cale orală și în foarte puține cazuri prin scrisul secret al habanilor.

Meșteșugul lor a fost recent reconstituit pe baza unor studii în chimia analitică. Vasele din argilă erau acoperite după prima ardere cu un smalt, peste care erau aplicate

---

1 K. Roșca, H. Klusch, *Ceramica de breaslă, habană și manufacturieră din Transilvania*, Sibiu, Ed. Honterus, 2010, pp. 24-42; M. Bunta, *Habanii în Transilvania în Acta Musei Napocensis*, VII, 1970, pp. 201-224.

ornamentele, în patru culori diferite, care după a doua ardere se fixau pe vas. Argila a fost amestecată cu nisip, sare și salpetru pentru a oferi o plasticitate, care a permis obținerea unor vase cu pereți foarte subțiri. În funcție de culoare și compoziție s-au deosebit trei tipuri de glazură:

- glazură albă de cositor;
- glazură gabenă de antimoniu;
- glazură albastră de cobalt;

În prima jumătate a sec. al XVII – lea habanii au folosit smaltul de cositor care asigura o culoare opacă, albă ca laptele, asemănătoare porțelanului. Materiile prime necesare glazurilor de fond erau prelucrate din minereuri extrase din minele din Transilvania. Din minereul de cobalt se putea extrage, prin metoda “focului mic” și ulterior a “focului mare” un cristal numit oxid de cobalt, care amestecat în glazură dobânda culori de la albastru deschis la albastru închis. Deosebit de frumoase erau vasele obținute prin amestecarea unor părți mici de cobalt, fosfați, arsenafi în adaos de oxid de mangan și cositor, oferindu-le un aspect atât de plăcut, încât meșterii au renunțat la ornamentare.

Inundațiile din anii 1771 și 1850, produse de râul Mureș, au distrus în totalitate gospodăriile, atelierile și cuptoarele habanilor și nu s-a mai putut reconstitui cu exactitate forma cuptoarelor.

La habanii din Vințu de Jos cuptoarele erau aprinse de patru ori pe an, întotdeauna noaptea, ceea ce pentru oamenii din afara comunității constituia un mister. După ardere vasele erau considerate piese rare.²

Una dintre piesele din inventarul Muzeului de Istorie din Sighișoara este o cană habană, care datează din sec. al XVII-lea. Vasul a fost realizat din pastă alb gălbuie, lucrat la o roată rapidă și are o formă globulară, suprafața exterioară fiind împărțită în mai multe sectoare, prin caneluri verticale, care îi conferă o formă ușor ondulată. Marginea vasului este înălțată, ușor înclinată și este prevăzută cu o buză ascuțită, de sub care pornește o toartă cu canelură laterală, care coboară până în treimea inferioară a vasului. Suprafața exterioară a vasului a fost smălțuită integral, utilizându-se un smalt alb și galben de fond peste care s-a aplicat un decor marmorat de culoare albastru cobalt. Decorul, executat într-o compoziție cromatică modestă, apare expresiv, chiar fascinant prin aplicarea lui asimetrică, ceea ce îi conferă tensiune artistică și dinamism.

Vasul a fost descoperit în cadrul săpăturilor arheologice din anul 1995 efectuate la „Casa cu Cerb” din Cetatea Sighișoara. Presiunea solului și umiditatea au acționat asupra piesei, fisurând-o în 35 de fragmente, cana habană necesitând restaurare completă începând cu îndepărtarea depunerilor, prin spălare cu detergent neutru Romopal OF în concentrație de 1%, curățire mecanică cu o perie moale, spălări succesive în apă distilată pentru îndepărtarea

---

2 *Ibidem.*

detergentului. Piesa a fost lăsată la uscare la temperatura ambiantă, pe hârtie de filtru în poziție de repaos, urmând identificarea și reasamblarea fragmentelor ceramice, de la bază spre buza vasului, cu Aracet (acetat de polivinil). Vasul a fost lăsat la uscare la temperatura ambiantă, după care s-a trecut la completarea cu gips a vasului prin metoda negativului de ceară. După uscare s-a realizat integrarea cromatică cu culori tempera. (vezi *Anexa*)

Conservarea piesei a fost făcută prin pensulare fină cu nitrolac diluat.

Piesa restaurată se află în expoziția de bază a Muzeului de Istorie Sighișoara, sala de ceramică transilvăneană.

THE RESTORATION OF A HABAN POTTERY VESSEL (17TH CENTURY)

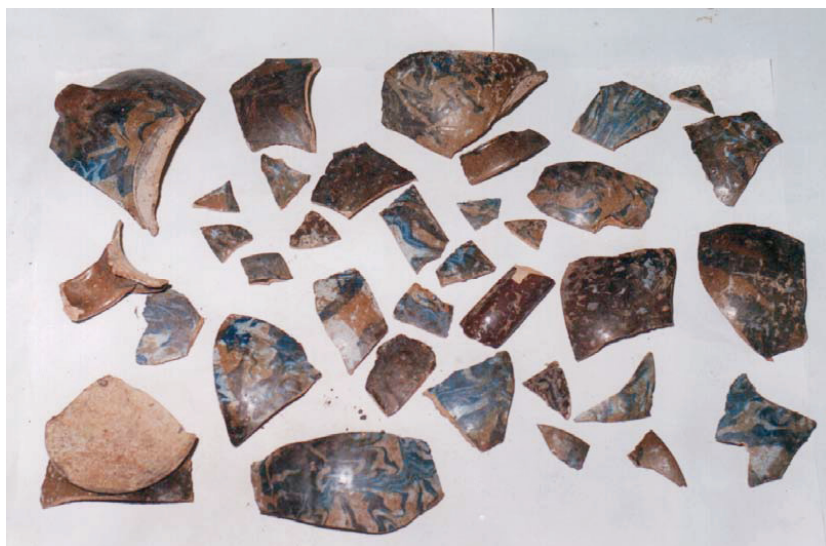
(Summary)

The article presents the restoration of a Haban pottery vessel discovered in Sighișoara Citadel, in the year 1995, during the excavations from “Casa cu Cerb” (“The House with Stag”). The Habans, also known as Anabaptists, were a religious sect that arose during the Reformation. They rejected papal authority and the idea of private property, and lived in communes. They came in 17th Century in Transylvania. There are also mentioned the Haban regulations to produce the pottery.

The author describes the parts of Haban pottery vessel, the steps of the complex restoration process and the methods used for that.

The restored piece is displayed today at the History Museum from Sighișoara, the Transylvanian pottery exhibition.

Anexa

Fragmente de vas.

Cana habană în timpul restaurării.

Cana habană după restaurare.

VECINĂTĂȚILE SĂSEȘTI IERI. ÎNSEMNE DE VECINĂTATE AFLATE ÎN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE DIN SIGHIȘOARA

Lavinia-Carmen Avram

Vecinătățile sunt o instituție socială, instituție bazată în primul rând pe principiul tradiționalității. Acest tip de organizare a fost adus la noi de sașii transilvăneni odată cu sosirea lor aici între anii 1141-1161.¹

Prima menționare a vecinătăților din Transilvania în istoriografie a fost o știre din anul 1498 din comuna Tartlau (Prejmer). În anul 1543 este menționată pentru prima dată „Burggässer Nachbarschaft” din Brașov, iar în Sibiu în anul 1563. Vecinătățile din Sighișoara sunt menționate pentru prima dată în documente în anul 1526. Chiar dacă documentele nu sunt accesibile oricui, am putut citi în Neuer Weg (Cotidian, 17.1.1986) titlul „Grădini, serbări, buni vecini... vecinătatea din strada Șaeșului (Schaasergässer Nachbarschaft) atestată documentar din 1526.” Autoarea, Hannelore Baier nu ne precizează sursa. Ea scrie: „Vecinătatea din strada Șaeșului (Eminescu) este considerată ca fiind cea mai veche din Sighișoara - fiind menționată pentru prima dată în anul 1526, sărbătorește azi 460 de ani de la înființarea ei - și este una dintre cele mai mari din orașul de pe Târnava.”²

În anul 1906, în Sighișoara, sunt atestate documentar 20 de vecinătăți săsești: Obere und Untere Marktnachbarschaft (Piața), șase vecinătăți pe Baiergasse (Berigas), Siechhof, Albertstraße (Strada Spitalului), două pe Mühlgasse (Strada Morii), Burg (Cetate), Spitalsgasse, Kleingasse (Tache Ionescu), Hüllgasse (Ilarie Chendi), două în Schaasergasse (Strada Șaeșului), Hintergasse (St. O. Iosif) și Untere Galtberg (Galtbergul inferior). La periferii existau în același timp 12 vecinătăți românești: Două în Hanfau (Cânepii), Grund, Hennerberg (Avram Iancu), Seilergang (George Lazăr) și Bunergasse (Libertății), Kokelgasse (Târnavei), Cornești, Wench (Venchi), Wiesenberg (Zaharia Boiu), Ungefug, Oberer Galtberg (Galtbergul superior) și Lehmgrube (Pe Groape).³

Inițial îngrijirea fântânii comune și organizarea funeraliilor erau în centrul atenției vecinătăților. În decursul timpului, administrațiile comunale transilvănene au încercat să impună vecinătăților din orașe și sate anumite sarcini publice, pentru a le face astfel dependente de ele. Dar vecinătățile s-au putut impune întotdeauna în fața

---

1 W. Schunn, *Die Nachbarschaften der Deutschen in Rumänien*, Sibiu, Ed. Krafft & Drotlefft, 1936, p.5.

2 H.R.Lienert, *Die Nachbarschaften der Stadt Schäßburg*, în „Schäßburg. Bild einer siebenbürgischen Stadt”, Helibronn, 1998, p.304.

3 *Ibidem*, p.321-322.

autorităților, ca entități sociale de sine stătătoare. Din secolul al XVII -lea biserica evanghelică ca fiind biserica sașilor transilvăneni, a folosit în mod conștient vecinătățile ca instrument al educației morale, al controlului și al sancțiunii.

Din vecinătate făceau parte inițial toți bărbații sași căsătoriți și „posesori de gospodărie”. Stăpânul casei reprezenta în vecinătate gospodăria sa, și era sprijinit - dacă era cazul de tatăl său, sau de către fiul său căsătorit. Femei, copii și oameni fără pământ sau casă erau excluși de la participarea nemijlocită. La oraș condiția pentru a fi membru, era să ai propria casă. Toți membrii aveau drepturi egale, și aparțineau pe viață instituției.

Fiecare parohie a sașilor era împărțită în mai multe vecinătăți, unde fiecare bărbat aparținea vecinătății locale din zona căreia se afla ferma - sau, la oraș casa sa. Datorită sarcinilor și îndatoririlor fiecăruia, nu exista posibilitatea de a alege o altă vecinătate. Fiecare vecinătate, independent de mărimea ei era divizată în subunități mai mici, “Zehntschaften”. O “Zehntschaft” cuprindea la sate cam 16-20 de gospodării țărănești alăturate, iar la orașe aproximativ zece familii săsești.⁴

În fiecare vecinătate săsească “ältere Nachbarvater” (tatăl mai în vârstă al vecinătății) era conducătorul vecinătății care era ales la “Richttag”-ul (balul) anual. Sarcina lui era pe de o parte să vegheze asupra comportamentului vecinilor, pentru ca acesta să corespundă normelor transmise și stabilite din bătrâni, pe de altă parte trebuia ca prin activitatea sa să exemplifice prevederile statutelor. Printre îndatoririle lui se numărau: convocarea și conducerea întrunirilor, repartizarea vecinilor pentru activități de ajutor bisericești sau sociale și supervizarea acestora, transmiterea de hotărâri și ordine de la prezbiteriu, parohie, sau autoritățile comunale, informarea instituțiilor corespunzătoare asupra greutăților sociale și economice din vecinătatea sa, aplanarea conflictelor dintre vecini, păstrarea moralei și tradițiilor în comunitate, transmiterea valorilor și normelor tineretului, împiedecarea vânzării gospodăriilor și terenurilor săsești către alte etnii, reprezentarea vecinătății în cazuri sociale la prezbiteriu și pedepsirea vecinilor în cazurile abaterilor de la normele vecinătății.

La îndeplinirea sarcinilor și obligațiilor sale, lui „ältere Nachbarvater” îi stătea alături ca locțiitor și ajutor „jüngere Nachbar(schafts)vater” (tatăl mai tânăr al vecinătății). Acesta era ales ori de adunarea generală a vecinilor prin chemare, sau era numit de tatăl vecinătății. În afară de sprijin și de conducere, “jüngere Nachbarvater” se ocupa și de gestiunea casei vecinătății, păstra unele obiecte cumpărate de vecinătate și contabiliza veniturile și cheltuielile. Mai târziu aceste sarcini au fost preluate de către un casier.

4 R. Hochstrasser, *Die siebenbürgisch-sächsische Gessellschaft in ihrem strukturelle Wandel 1867-1992*, în „Transylvanica”, Hora Verlag Hermannstadt und Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e. V. Heidelberg, 2002, p.201.

Pe cei doi demnitari putea să-i sprijine și „Altschaft”, care era un fel de consiliu format din bărbații cei mai vârstnici ai vecinătății.

Formele cooperării în cadrul unei vecinătăți cuprind toate activitățile, care în mod obișnuit nu pot fi îndeplinite doar de un singur individ, ca de exemplu construirea unei case sau alte lucrări, care presupun în mod necesar întrajutorarea reciprocă a vecinilor. După cum am menționat deja, vecinătățile au luat naștere mai ales din această nevoie interioară, din dependența individului față de vecinii săi. Toate obiceiurile și sărbătorile care sunt strâns legate de vecinătăți, trebuie așadar privite ca fenomene secundare ale acestei determinante principale. Desigur, mai târziu multe din obiceiurile vecinătății au regulile lor proprii și pot fi cu greu recunoscute ca fiind un reflex al factorului determinant. În afară de aceasta relația dintre formele de cooperare, și obiceiuri ale vecinătăților nu este doar simplu cea de cauză și efect, ci există aici o adevărată interacțiune. Astfel Richttag-ul nu este altceva decât un bilanț al anului care a trecut, adică asupra felului în care muncile comune au fost executate de membrii vecinătății. Dacă existau vecini care nu și-au îndeplinit datoriile în anul respectiv, atunci bineînțeles aceștia erau amendați la Richttag. Aceasta contribuia la corectarea comportamentului vecinilor, și asigura ca formele de cooperare să fie mai adecvate sarcinilor vecinătății.

Astfel este ușor de înțeles de ce o mare parte a statutelor se referă preponderent la ajutorul reciproc în cadrul vecinătății.

Și pentru ca această constatare de netăgăduit să fie și mai credibilă, avem ca exemplu în acest context comuna Bratei, ale cărei statute ale vecinătății garantau în mod explicit fiecărui vecin dreptul la ajutor tovarășesc, ori de câte ori „are ceva greu de ridicat, care este prea greu pentru el, orice ar fi, la cinste, bucurie sau necaz”.⁵

O altă formă a ajutorului în cadrul vecinătății era „împrumutul” diferitelor obiecte la diverse ocazii. Astfel de exemplu: „Cel care nu ajută vecinul la nunți cu farfurii, lighene, bănci, mese și recipiente pentru băutură, sau care nu prăjea bine carnea ce i-a fost trimisă” plătea în conformitate cu statutele din Seleuș 6 Denari. O regulă asemănătoare exista și la Arkeden (Archiud):” Cel care nu frige o friptură în mod cinstit, sau o arde, sau nu vrea s-o frigă plătește 6 Kreuzer” (Statutele din anul 1838). Referitor la acestea, deja articolele vecinătății din Katzendorf (Cața) din anul 1895 prevăd: „Dacă cuiva i se cere ceva, masă, scaun sau alte vase, când se face o nuntă, iar acesta nu vrea să le dea, va da amendă Den. 6”. Cât de adânc sunt ancorate aceste obiceiuri în tradiție, ne arată constatarea pe care Fr. Fr. Fronius a putut-o face

5 P. S. Stein, *Die Nachbarschaften bei den Siebenbürger Sachsen*, în Horst, Klusk „*Aus der Volkskunde der Siebenbürger Sachsen*”, Ed. Honterus, Sibiu, 2003, p. 65.

cu mai mult de un secol în urmă. În cartea sa apărută în anul 1879, „*Bilder aus dem Sächsischen Bauernleben in Siebenbürgen*” scria: „Încă și astăzi fiecare gospodar îi pune la dispoziție vecinului său din stânga sau dreapta nu doar cuptorul, când trebuie copt pentru nuntă, dar consideră și ca o ușurare de la sine înțeleasă, demontarea sau mutarea gardului, pentru a-i permite accesul pe cel mai scurt drum la cuptorul său”.⁶

Vecinătatea avea sarcini importante și la păstrarea ordinii și liniștii publice. Elocvente în acest sens sunt statutele hotărâte de consiliul german săsesc pentru Transilvania.

Tatăl vecinătății i se dădea lada și semnul vecinătății. Lada (*Nachbarschaftslade*), care era de cele mai multe ori o operă de artă, conținea statutele și registrele vecinătății, și bani. Cheia rămânea în păstrarea adjunctului, „*Jungältester*”. La „*Richttag*” lada era deschisă într-un cadru festiv și ținută „*judcata*”. Un simbol deosebit în cadrul fiecărei vecinătăți era „*Nachbarzeichen*” (Semnul vecinătății), care era păstrat de tatăl vecinătății. Era de regulă o bucată de lemn sculptat și servea la transmiterea știrilor despre evenimente survenite neregulat, cum ar fi înmormântările, ședințe, „*Versöhnabende*” (seri de împăcare) înaintea împărțășaniei, lucrări de construcție de drumuri sau case. El trebuia să fie purtat din casă în casă într-o ordine anume, nu trebuia să rămână nicăieri peste noapte, și parțial nici nu trebuia să treacă pragul curții. Trebuia depus pe banca din fața porții, curierul transmițând știrea oral. Nu doar la sate, dar și în vecinătățile orășenești, era o mare onoare pentru copii atunci când le era permis să ducă semnul de vecinătate. Mai târziu veștile au fost transmise și în scris. Evenimentele care se repetau periodic, cum ar fi începutul muncii la câmp sau slujba de duminică, erau anunțate de clopotul bisericii. Mai târziu acest semn de vecinătate a fost înlocuit cu așa numitul „*Läufer*” (sectorist), care aducea veștile.

Această *tablă de convocare* avea, am putea spune, un rol operativ. La început era folosită cu rol de întărire a mesajului transmis de tatăl de vecinătate, însă o dată cu dezvoltarea scrisului, pe tablă era scris mesajul tatălui de vecinătate. Cu ajutorul acestui „*însemn de vecinătate*” membrii vecinătății puteau fi repede mobilizați. Ca și însemnele de breaslă, și însemnele de vecinătate au fost la început niște bucăți de lemn alungit, însă cu trecerea timpului și datorită influenței barocului, acestea erau asemănătoare cu o inimă.

În colecția Muzeului nostru există 14 însemne de vecinătate care au aparținut diferitelor vecinătăți ale orașului Sighișoara. Prezentăm doar câteva dintre ele, pe cele mai elocvente. Sunt din lemn și au forma unui scut; unele au aversul decorat fie cu flori (cum ar fi lalele), fie cu cercuri, care puteau fi colorate, fie cu inscripții în germană („*Erste Baiergässer Nachbarschaft 1925*”; „*UNTERMARKT NACHBARSCHAFT*”

6 *Ibidem*, p. 66.

1913”, etc.) sau fie simplu. Reversul poate fi simplu, cu inscripții sau să fie prinsă o hârtie, pe care se poate observa lista cu membrii aflați probabil în consiliul vecinătății - „Altschaft” („HEREN: Johann Kisigmann, Haner Hans, Ligner Holunti....”). Chiar la început însemnele erau decorate și pe margini cu frunze care formau volute, însă cu timpul nu au mai fost așa decorate, simplificându-se atât de mult ca au ajuns simple plăcuțe sub formă de scut. Ca dimensiuni au o înălțime de aproximativ 20cm, o lățime de aproximativ 12cm-13cm și o grosime de aproximativ 2cm.

Printre valorile materiale pe care le-au adus, sașii transilvăneni au adus cu ei un lucru care nu are greutate și nici nu ocupa loc în valize, și anume spiritul comunitar, deschiderea spre ajutorul reciproc, acceptarea celui alt și participarea la viața sa. Astfel putem spune că vecinătățile sunt dovada puternicului spirit civic și a solidarității sociale, fapt ce a caracterizat populația de origine germană.

**SAXON NEIGHBORHOOD YESTERDAY
THE NEIGHBORHOOD BOARD
LOCATED IN THE MUSEUM'S COLLECTION OF SIGHIȘOARA
(Summary)**

This article presents aspects from how the Saxons neighborhood works, who is the leader and stops a little more at one of there objects that they used, the so-called “neighborhood board”.

We try to explain how this “board” was used, from what it was made and how it looks, and how it change over the time.

NI 1280

NI 2814

I Vecinătate de pe str. Berigas 1925

NI 1281

II Vecinătate de pe
str. Berigas 1930

NI 2079

II Vecinătate de pe str. Berigas 1931

NI 2080

Vecinătătea din zona PIEȚEI de JOS 1913

NI 2087

Vecinătătea din zona
PIEȚEI de JOS

NI 2088

A DOUA VECINĂTATE de pe STRADA MORII 1936

NI 2838

A DOUA VECINĂTATE de pe STRADA MORII 1936

NI 2839

MISCELLANEA

Ion Eugen Sârbu, *Monografia localității Boiu*, Târgu Mureș,
„Casa de Editură Mureș”, 2010, 244 p

Lucrarea „Monografia localității Boiu”, a profesorului de istorie Ion Eugen Sârbu de la Grupul Școlar de Industrie Ușoară din Sighișoara, apărută la Casa de editură „Mureș” din Târgu-Mureș în acest an, lansată la Școala Generală din Boiu în 21.03.2010 și la Biblioteca Municipală „Zaharia Boiu” din Sighișoara în 22.03.2010, este un studiu monografic al localității Boiu din comuna Albești, județul Mureș.

Studiul întrunește elementele unei monografii istorice datorită demersului științific realizat de autor printr-o serioasă muncă de documentare, cercetare și analiză a informațiilor geografice, arheologice, istorice, administrative, economice, bisericești, demografice și nu în ultimul rând cele legate de aspectele vieții tradiționale din localitatea Boiu.

Lucrarea are 244 de pagini, fiind structurată în cincisprezece capitole care analizează istoria satului Boiu, pornind de la cele mai vechi dovezi arheologice descoperite aici până în perioada contemporană, la care se adaugă un bogat corp de anexe și bibliografia cercetată.

În primul capitol ne este prezentat cadrul geografic, așezarea și descrierea satului Boiu. Tot aici sunt amintite câteva elemente de toponimie locală, capitolul finalizându-se cu descrierea reliefului, climei, vegetației, faunei și solurilor. Capitolul al doilea supune atenției populația și evoluția demografică a localității începând cu secolul al XVIII-lea până în prezent, atât pentru populația românească cât și pentru cea maghiară.

Evoluția istorică este cercetată și analizată în capitolele III-IX, debutând cu perioada epocii bronzului (perioada tracică), intitulată sugestiv în titlul capitolului III, parafrazându-l pe arheologul sighișorean Gheorghe Baltag, „Boiu înainte de Boiu”. Aici sunt prezentate dovezile arheologice descoperite în perioadele bronzului și fierului (perioada dacică). Evul Mediu este analizat în capitolele IV-VI, unde sunt tratate și prezentate obiectiv, pe documente istorice, atestarea documentară a satului, numele satului, domeniul nobiliar de la Boiu personalitățile din familia Bethlen care s-au născut aici și castelul Bethlen, precizând cauzele care au dus la ruinarea acestui monument istoric de către autoritățile comuniste.

Evoluția localității din punct de vedere administrativ este descrisă în capitolul al VII-lea, unde autorul face o analiză a evoluției apartenenței administrative a localității Boiu în Evul Mediu, epoca modernă și epoca contemporană. Aici au fost amintiți primarii și consilierii locali din perioadele interbelică și comunistă până în anul 1968, când localitatea a trecut în componența comunei Albești.

Aspectele istorice din trecutul satului, legate de perioadele modernă și contemporană, ne sunt prezentate în capitolul VIII. Aici întâlnim elemente de istorie locală păstrate în documentele istorice și în memoria colectivă a comunității. Așadar ne sunt menționate câteva dintre acestea cum ar fi: inundațiile din anii 1639, 1643, invaziile de lăcuste în 1642 și 1651, în perioada medievală. Pentru perioada modernă autorul pune în valoare informații despre așezarea satelor Boiu și Țopa în harta realizată între anii 1769-1773 (prima ridicare topografică austriacă din timpul împăratului Iosif al II-lea), fiind un element de noutate în cercetarea istorică locală. De asemenea sunt amintite ecourile răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan în 1784 în zonă, revoluția de la 1848-1849 din Transilvania (bătălia de la Albești din 31 iulie 1849) precum și alte aspecte legate de perioada dualismului austro-ungar și primul război mondial. O analiză pertinentă a făcut-o autorul asupra perioadei întrebелice, unde este prezentată participarea la Unirea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, viața politică locală, activitatea primarilor și a principalelor partide politice (P.N.L., P.N.Ț. și mișcarea legionară), și asupra perioadei comuniste, unde sunt surprinse cu obiectivitate: naționalizarea, deportările, reforma agrară, colectivizarea, etc..

Legăturile satului Boiu cu satele, Țopa, Jacul Românesc și cătunul Bârlibășoia din punct de vedere istoric, administrativ, economic, cultural și bisericesc, sunt evidențiate în capitolul al IX-lea. Aici sunt expuse aspecte legate comuna Țopa și depopularea satului Jacul Românesc.

Învățământul este cercetat în capitolul al X-lea, cercetarea istorică s-a focalizat pe școlile confesionale ortodoxă (română) și reformată (maghiară), învățământul interbelic și din regimul comunist, prin date statistice, surprinzându-se evoluția istorică a școlii celor două etnii.

Capitolul al XI-lea este rezervat studierii evoluției istorice din punct de vedere religios a confesiunilor ortodoxă și reformată, unde sunt menționate aspecte din viața spirituală bazate pe analiza documentelor istorice.

Viața economică este tratată în capitolul al XII-lea, cercetarea s-a axat pe rolul gospodăriei tradiționale, căile de comunicații, ocupațiile de bază ale locuitorilor, agricultura, creșterea animalelor, meșteșugurile și comerțul.

Aspectele vieții tradiționale și cultural-artistice românești și maghiare sunt expuse în capitolele XIII-XV, autorul oferind un studiu comparativ al elementelor de folclor, tradiții, obiceiuri, port, al celor două etnii.

Lucrarea se încheie un bogat corp de anexe, care arată dovezile aduse se autor în documentarea, cercetarea și analiza istorică realizată în demersul său științific. Bibliografia se bazează pe un mare număr de surse arhivistice inedite, interviuri, documente editate, lucrări de specialitate, autorul a apelat și la surse bibliografice în

limba maghiară, toate acestea dând o valoare științifică deosebită lucrării. Stilul de prezentare este obiectiv, clar, neutru, științific, argumentat cu dovezi, autorul evitând subiectivismul și opiniile personale.

Un mare merit îl are autorul prin faptul că a realizat un studiu comparativ al istoriei celor două etnii, români și maghiari, de pe poziții obiective și pertinente. Studiul monografic al localității Boiu respectă „canoanele” școlii sociologice a lui Dimitrie Gusti, din perioada interbelică, deoarece îmbină elementele geografice, istorice, economice, culturale și bisericești într-un tot unitar, oferind cititorului o sursă de documentare, de informare și o imagine clară despre localitatea cercetată.

Desigur că despre satul Boiu s-au mai scris lucrări, atât în limba română cât și în limba maghiară, lucrarea „Monografia localității Boiu” vine să le completeze prin valoarea deosebită a informațiilor inedite expuse și prin calitatea demersului istoric realizat, fiind o contribuție științifică de valoare la istoriografia locală.

Gheorghe Drăgan

Serinela Pintilie, Claudiu-Lucian Topor,
Istoricii români și lumea germană în a doua jumătate a secolului XIX.
Indice general de Alexandrina Ionită, Iași, „Demiurg,” 2008, 236 p.

Nu este pentru prima dată, când se abordează în istoriografia românească de astăzi diferite etape și momente din evoluția relațiilor culturale romano-germane. Până la un moment al demonstrației științifice, cercetarea de acum, datorată Serinelei Pintilie și lui Claudiu-Lucian Topor, acordă câștig de cauză afirmației lui Ion Budai-Deleanu, exprimată în anul 1818, în *Lexiconul românesc-nemțesc*, unde *Aufklärer*-ul atrăgea atenția asupra apropierea și interesului românilor față de cultura și istoria poporului german¹, la care am putea adăuga interesul cultural efectiv pentru „mundus alemanicus”, surprins câțiva ani mai târziu, în paginile unor periodice brașovene², întemeiate – se știe - de George Barițiu. De data aceasta, după cum rezultă din cartea recent parcursă, suntem în fața unei investigații pe cât de moderne, pe atât de necesare, axată - inspirat și inteligent - pe binomul *istoricii români – lumea germană*, raportat la a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De altfel, de un real folos în perceperea discursului istoric diseminat de autori în paginile cărții este cuprinzătoarea *Introducere* (pp. 7-16), care nu poate fi înțeleasă și valorizată din perspectivă istoriografică, fără secvența de *Concluzii* (pp. 175-178), numită în corpul narațiunii *Încheiere*. Însă, se cuvine să subliniem importanța fondurilor documentare, la care au apelat autorii: *Arhivele Naționale Istorice Centrale – București (Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice; Fond Nicolae Iorga, Fond Hurmuzaki)* și, desigur, *Arhivele Naționale – Filiala Iași (Fond Universitatea „Al. I. Cuza” – „Rectorat”; Fond „Petru Poni”)*. Din astfel de fonduri, autorii publică, într-o selecție, doar opt piese documentare.

Lectura volumului nu poate să nu aibă în vedere, pentru a înțelege subtextul actualelor investigații, următoarea afirmație a autorilor din paginile introductive: “Cercetarea noastră reflectă evoluția istoriografiei românești din a doua jumătate a secolului XIX, sub raportul influențelor școlii germane de istorie. Problema fost abordată în *subsidiar* de către exegeții fenomenului istoriografic românesc. Atenția lor a fost acaparată de viziunea de ansamblu sau de tendința de a sintetiza și subsuma întregul subiect problematicei culturale *sui generis*, după cum au existat și situații în care chestiuni distincte au fost <sustrase> acestui cadru generos și analizate în detaliu, fără a mai beneficia ulterior de prezentări exhaustive. Tocmai de aceea ne-am propus să surprindem modul în care școala germană (mediul academic și universitar) a oferit sugestii pertinente istoricilor români, timp de mai bine o jumătate de secol”. (p. 8)

1 Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*. Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu. Introducere și note de Ion Gheție, București, Edit. Șt., 1970, p. 169.

2 George Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. Bibliografie analitică, cu un studiu monografic, București, Edit. pt. Lit., 1969, *passim*.

După opinia noastră, lectura volumului de acum trebuie să pornească de la această precizare, indiferent care din cele 9 capitole – destul de echilibrate în privința consistenței discursului istoric - le-am discuta, începând cu I. *Mihail Kogălniceanu și mediul istoriografic german* (pp. 17-34), II. *Junimea și influența germană în cercetarea istorică din România* (pp. 35-55), III. *Etnopsihologia și discursul istoric: teoretizări germane și inițiative românești* (pp.57-73), continuând cu IV. *A. D. Xenopol și istoricii germani* (pp. 75-92), V. *Cercetări în arhivele central-europene și colecția de documente „Hurmuzaki”* (pp. 93-110), VI. *Școala critică sub impactul istoriografiei germane: I. Bogdan, D. Onciul și N. Iorga* (pp. 111-130) și încheind cu VII. *Istorici transilvăneni în spațiul german* (pp. 131-147), VIII. *Influențe germane în didactica istoriei românilor* (pp. 147-162), IX. *Considerații teoretico-metodologice* (pp. 163-174).

Parcursarea paginilor introductive ale lucrării este de natura să faciliteze cititorului contactul nu numai cu concepția ori metoda folosite de Serinela Pintilie și Claudiu-Lucian Topor, ci și cu o serie de probleme, care au conferit un profil aparte discursului istoric propus de cercetători. Reținem, dintre acestea: particularitățile istoriografiei românești în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, care a înregistrat instrumentalizarea domeniului, mulți dintre istoricii perioadei ajungând fondatori de școală (așa-ziși *Begründer-i*); complexitatea nebănuită a raporturilor istoricilor transilvăneni cu universul german, dacă avem în vedere și varietatea etnică a spațiului; efortul permanent al autorilor de-a stabili elementele definitorii ale celor două spații culturale, care au influențat maturizarea istoricilor de mai târziu, de unde și o justificată analiză comparatistă a textelor fundamentale ale istoricilor germani și români, între care se insistă asupra lui Leopold von Ranke, Georg G. Gervinus, Karl Lamprecht, Mihail Kogălniceanu, A. D. Xenopol și Nicolae Iorga; scanarea perioadei studiilor universitare ale istoricilor români, înainte de analiza și interpretarea lucrărilor efective, prin valorificarea unei generoase documentații din fondurile arhivistice ale Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice; identificarea unor principii și teorii adoptate de studiosii români în epoca formării în medii universitare germane, regăsite în majoritatea cazurilor în texte istorice reprezentative din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; dialogul științific între lumea istorică din Regatul României Libere și Germania, ilustrat între alții de A. D. Xenopol, N. Iorga – la care s-ar putea adăuga și Nicolae Densușianu (prin colaborările la *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*)³ – și îndeosebi Karl Lamprecht, ceea ce a condus la o adevărată emulație sub raport istoriografic; virtuțile explorărilor comparative în abordarea dialogului dintre istoricii români și lumea germană, având în vedere nu numai pregnantă dezvoltare culturală ori efortul de afirmare identitară la români, ci și particularitățile

3 Cf. Daniel Iancu, *Discursul istoric a lui Nicolae Densușianu reflectat în paginile revistei berlineze „Jahresberichte der Geschichtswissenschaft”*, ms.

mișcării de unificare națională la germani în perioada wilhelmiană; modelul cultural german rămas în permanență în atenția intelectualilor români, facilitat și de urcarea lui Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen pe tronul României dar și de alianțele politice de după anul 1883 (funcționarea Triplei Alianțe); colaborările frecvente în sfera economică între români și germani, înlesnită de Regele Carol I care a reușit să mențină un echilibru între interesele României și obiectivele politice externe ale Germaniei, au facilitat consecințele imediate și îndepărtate ale „modelului german” în evoluția către modernitate a societății românești, inclusiv în ceea ce privește maturizarea discursului istoric etc.

La îndemâna notațiilor de mai sus, discutăm unul din segmentele interesante, sub raport interpretativ, din cartea *Istoricii români și lumea germană în a doua jumătate a secolului XIX*, și anume capitoul VII. *Istorici transilvăneni în spațiul german* (pp. 131-147). Afirmția Serinelei Pintilie și-a lui Claudiu-Lucian Topor vis-à-vis de statutul aparte al Transilvaniei, marcat de modelul spiritului al Europei apusene, ne permite lectura în cheie corectă și generoasă a conținutului dezbaterii istoriografice propuse. O enumerare a problemelor dezbătute, aici și acum, este de natură să ne demonstreze o vastă plajă documentară și o corectă formulă interpretativă, peste care nu se va putea trece la o eventuală reluare a temei, chiar dacă unele completări documentare s-ar ivi, fără doar și poate. Interesul studioșilor transilvăneni pentru instituții universitare din spațiul lingvistic german, de pildă Berlin, Jena, Leipzig, Tübingen ș. a., mulți dintre ei fiind susținuți financiar de instituții ori asociații culturale din Transilvania (Romanțai, Gojdu, Șuluțiu, Bunea ș. a.), fără să lipsească ajutorul din partea Regatului României Libere; pasiunea constantă a istoricilor ardeleni dovedită, chiar în contact cu rigoarea spiritului universitar și a culturii germane, pentru istoria regională, în subtextul căreia este identificabil efortul pentru specificul național, în cautarea identității raportată – de cele mai multe ori - „à l’image de l’autre”; scrisul istoric al unor intelectuali precum Simion Bărnuțiu, George Barițiu, August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian, Iosif Hodoș ș. a., pe firul unei indiscutabile „historia militans”, care a contribuit la afirmarea idealului național, în spiritul dezideratelor rostite la Adunarea Națională de la Blaj (3/15 mai 1848), pregătind societatea pentru „Unirea de la Alba Iulia” (1 Decembrie 1918); prezența constantă în scrierile erudiților ardeleni din această perioadă, inclusiv a istoricilor care au avut un contact - direct ori indirect - cu „modelul german”, în spiritul binomului *trecut – prezent*, chiar dacă majoritatea nu avea o pregătire specială în domeniul patronat de Zeița Clio; mulți dintre cărturarii români din a doua jumătate a veacului cercetat au onorat calitatea de *istorici participanți* la evenimente (*Teilnehmer*), după cum reiese din tomurile de profil alcătuite ori din colecțiile de documente strânse; admirabilul dialog între năzuințele istoriografice ale românilor ardeleni și complexitatea „lumii germane”, la cumpăna veacurilor XIX-XX, ilustrat de scrisul competent și verbul

înaripat al preotului și istoricului Ioan Lupaș, influențat de instanțe istoriografice precum Henrik Marczali, Leopold von Ranke, Eduard Gans ș. a.; rosul publicației de la Iași, „Convorbiri literare” în anumite medii intelectuale transilvănene în amplul proces al renașterii spirituale, inclusiv în răspândirea unor concepții și metode pentru cercetarea istoriei, revista din Capitala Moldovei tipărind nu o dată informații și diverse notițe despre producția de carte ardeleană⁴; amploarea investigațiilor istorice din Transilvania conferită de contribuția intelectualilor sași, care au militat - prin modul în care au scris și prin temele abordate - pentru recunoașterea statului politic al conaționalilor, și din acest punct de vedere se impune atenției lectorilor discursul istoric admirabil ilustrat de Friedrich Schuler von Libloy, Georg Daniel Teutsch, Friedrich Teutsch, ultimul abordând istoria și din perspectiva etnopsihologiei ș. a. sunt doar câteva din chestiunile cu care se confruntă cititorul acestui capitol. Firește, substanța capitolului poate fi completată, pornind chiar de la problematica esențială dezbătută de autori, cu alte și alte aspecte care ar da un plus de culoare discursului diseminat în secvența *Istorici transilvăneni în spațiul german*. Un singur exemplu, din mai multe posibile, ar fi raporturile dintre eruditul bibliofil, colecționar și filolog Timotei Cipariu din Blaj și reputatul istoric al Romei antice, Theodor Mommsen, vis-à-vis de tăblițele cerate, pentru care eminentul cercetător german a vizitat „Mica Romă” și, desigur, pe fostul Director al Gimnaziului din Blaj⁵.

O lectură cu creionul în mână asupra lucrării Serinelei Pintilie și-a lui Claudiu-Lucian Topor nu poate omite paginile finale, care trasează câteva *Concluzii*, pe care le-am fi dorit mai ample, după care urmează binevenitul *Zusammenfassung* (pp. 179-186), secvența cu o impresionantă dar perfectibilă *Bibliografie* (pp. 187-203), judicios structurată în I. *Izvoare* (*Izvoare inedite; Izvoare editate; Presă*), II. *Lucrări de referință*, III. *Scrieri de epocă. Metoda și teoria istoriei*, IV. *Lucrări generale*, V. *Lucrări speciale*. Intemeiatul apel al autorilor la izvoare, pe urmele sfatului lui N. Iorga, este dovedit, între altele, de paginile cu *Anexe* (pp. 205-222), pentru ca partea de *Indice general* (pp. 223-236), datorat Alexandrinei Ioniță, să contribuie la consultarea eficientă și rapidă a rezultatelor cercetării.

Parcursul cu atenție și, mai ales, cu înțelegere a lucrării Serinelei Pintilie și-a lui Claudiu-Lucian Topor, *Istoricii români și lumea germană în a doua jumătate a*

4 Cf. Biblioteca Centrală Universitară – București, *Convorbiri literare*. Bibliografie, București, Edit. Șt. și Enc., 1975; Pompiliu Marcea, „*Convorbiri literare*” și *spiritul critic*, București, „Europa Nova”, 1995.

5 Timotei Cipariu, în *Analele Gimnaziului din Blaj* pe 1855, 1857, 1858; idem, în *Arhivă pentru filologie și istorie*, 1867, II-VIII (*Table cerate*); *Inscripțiile Daciei romane*, I, *Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tablițele cerate, Adunate, însoțite de comentarii și indice*. Traduse în românește de Ioan I. Russu. Prefață de Acad. Prof. Ștefan Pascu, București, Edit. Acad., 1975.

secolului XIX, este benefică nu numai din perspectiva cititorilor avizați dar și pentru iubitorii istoriei culturii în spațiul românesc. Pe firul dialogului neconținut între erudiți români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care s-au ocupat și de istorie, în cuprinsul Regatului României Libere ori în Transilvania, așezarea cu bună știință a unor învățați precum Mihail Kogălniceanu, A. D. Xenopol, Vasile Pârvan, Ioan Lupaș ș. a. în tovărășia de idei a unui Karl Lambrecht, G. G. Gervinus, Leopold von Ranke ș. a., mărturisește, acum, în plin proces de globalizare, valențele spirituale europene ale scrisului istoric românesc, pe drumul împlinirii naționale.

Iacob Mârza

PATRIMONIUL MUZEAL ȘI PREDAREA-ÎNVĂȚAREA ISTORIEI. CÂTEVA CONSIDERAȚII GENERALE.

Dumitru Botoș

Istoria nu există doar în manuale și lucrări de specialitate, ea poate fi privită expusă în muzee. De aceea, având în vedere apetitul publicului larg pentru istorie a apărut în ultimii ani, o situație nouă, creată de o cerere tot mai evidentă din partea publicului și anume mișcarea de valorificare a patrimoniului specific muzeelor de istorie.

Confruntarea între acțiunea muzeografică și practica istorică supune istoricul probei imperativelor ambivalente ale cererii muzeografice și transmiterea cunoștințelor proprii. Mai mult, această îl obligă pe istoric și pe muzeograf să se adreseze publicului cu un mesaj clar, inteligibil care le angajează totodată identitatea profesională în sânul lumii academice vizavi de o anumită manieră de exercitare a meseriei sale.

Școala și-a restrâns, în anii de după decembrie 1989, interesul față de muzeu. Ca atare, posibilitățile educative și de învățare oferite de acesta au fost insuficient utilizate în activitatea educativă și practica didactică a profesorilor de istorie. Există o rezervă atât din partea profesorilor care ținea de aspecte legate de bugetul de timp dar și de cunoașterea metodicii desfășurării unor astfel de activități dar și din partea muzeografilor care aveau tendința de a trata colaborarea cu școala ca pe o activitate colaterală în cadrul preocupărilor lor științifice.

Totuși, publicul școlar este cel mai statornic destinat și consumator al mesajului muzeal.

Depășirea treptată a perioadei de definire a rolului și locului sistemului de învățământ și a sistemului instituțiilor de cultură în cadrul societății, a oferit școlii și muzeului oportunități pentru a-și integra acțiunile și pentru a găsi punțile de legătură care să le optimizeze acțiunile care, în final, se adresează aceluiași beneficiar.

La aceasta a contribuit și faptul că didactica istoriei și pedagogia muzeală constituie o ramură specifică ale pedagogiei care au ca scop instruirea și educarea tinerilor. Ele sunt responsabile de precizarea obiectivelor și conținuturilor acțiunilor instructiv-educative în cadrul activităților comune școlii și muzeului, ele stabilesc metodologia și formele de organizare a activităților comune.

Considerăm că problema colaborării dintre școală și muzeu presupune câteva condiții obligatorii¹:

- din partea muzeului:

---

1 Opreș, I., *Transmuseographia*, Editura Oscar Print, București, 2000, p. 359.

- cunoașterea adecvată a programelor școlare, a competențelor generale și specifice, a conținuturilor științifice pe care ele solicită a fi formate la elevi pe toată perioada școlarității lor;
- realizarea de către muzeu a unor programe educative care să aibă în vedere valorificarea propriului patrimoniu, dar și cerințele formulate de documentele școlare pentru disciplina istorie, nevoile școlii de a desăvârși educația elevilor.
- din partea școlii:
- deschidere pentru activități didactice realizate într-un cadru educativ nou, pus la dispoziție de sălile de expoziție ale muzeului de istorie;
- cunoașterea corespunzătoare a metodologiei de proiectare și dirijare a activităților didactice într-un astfel de cadru.
- din partea ambelor factori implicați:
- acordul între muzeograf și profesor pentru colaborarea în vederea realizării obiectivelor educative specifice;
- un acord între muzeu și școală în ceea ce privește modul de realizare concretă a acestei colaborări și a modului de evaluare a rezultatele de o parte și de alta.

Ca urmare se impun o serie de elemente care favorizează o colaborare eficientă între cele două instituții. Dintre acestea menționăm:

- obiectivele prioritare ale școlii și muzeului sunt comune și se referă la implicarea și participarea conștientă și activă a elevului la propria formare, la regularitatea și continuitatea în studiu, la inteligibilitatea materiei studiate;
- posibilitatea muzeului de a demonstra problematici legate de evoluția civilizației umane, a temelor iconografice etc.;
- activitățile educative comune, integrarea activităților educative ale muzeelor în programele instituțiilor de învățământ sporesc prestigiul amândurora, le ameliorează și optimizează metodele pedagogice;
- muzeul are posibilitatea de a fi prezent permanent în viața elevilor, inclusiv în timpul vacanțelor școlare.

Problema colaborării dintre școală și muzeu este tratată mai intens de către muzeografi decât de către profesori. Lucrările de didactica istoriei², cele mai accesibile profesorilor, au consideră, în general, vizita organizată, vizita tematică și lecția desfășurată la muzeu ca mijloacele cele mai eficiente activități didactice desfășurate în acest cadru. Este necesar însă, ca activitățile didactice realizate la muzeu să nu se mai axeze pe date și evenimente transmise și ilustrate

---

2 Felezeu, C. , *Didactica Istoriei*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000; Ioniță, Gh., *Metodica predării istoriei*, Editura Universității București, București, 2000; Păun, Ș. , *Didactica Istoriei*, Editura Corint, București, 2001; Tanasă, Gh. , *Metodica predării-învățării istoriei în școală*, Editura Spiru Haret, Iași, 1997.

de profesor sau muzeograf, ci pe descoperire, demonstrație și experiment direct într-un mediu tridimensional.

Ioan Opreș³ demonstrează că oferta muzeului poate fi mult mai consistentă și mai diversă. Aici sunt repertoriate nu mai puțin de 10 posibilități pe care profesorul le are la dispoziție pentru a-și diversifica oferta educativă prin colaborarea cu muzeul:

1. vizita organizată la inițiativa școlii;
2. vizita pregătită de responsabili celor două instituții (profesor-muzeograf), de regulă conform programei școlare;
3. ora de curs desfășurată în școală cu material didactic muzeal având funcția complementară în studiu;
4. ora de curs desfășurată în muzeu sub conducerea profesorului;
5. cursuri suplimentare sau de inițiere pe teme de istoria culturii și civilizației, arheologie, tehnică, critică artistică, istoria artei, estetică etc, organizate în muzeu fie în perioada anului școlar, fie în vacanță;
6. săli de muzeu folosite ca laboratoare de creație sau de joc artistic cu programe adecvate scopului propus;
7. activități expoziționale realizate prin colaborare la sediul școlii sau al muzeului în săli special afectate;
8. lectorate;
9. participarea la activitățile muzeului (serii muzeale, concerte, spectacole, concursuri, filme etc);
10. promovarea valorilor cultural-artistice prin cartea de artă, setul publicitar, caseta video, CD, CD-ROM, jocuri pentru copii.

Astfel disponibilitatea elevului pentru schimbare și inovare are în muzeu un cadru adecvat de manifestare, altul decât cel pe care îl oferă conveniențele spațiului tradițional al clasei.

Pentru optimizarea relației dintre școală și muzeu este necesară o coordonare a acțiunilor educative care ar trebui să vizeze câteva domenii prioritare.

Deoarece reglementările juridice, care să stabilească faptul că activitățile didactice realizate în muzeu aparțin programei școlare lipsesc, este necesară reglementarea relației dintre școală și muzeu pe baza unor parteneriate educative care ar trebui să cuprindă:

- un program precis (tematică, durată, etape), diferențiat pe categorii de vârstă și niveluri de școlaritate și chiar pentru specializări în cazul învățământului liceal;
- atribuțiile, obligațiile și responsabilitățile părților;
- modalitățile concrete de colaborare.
- o ofertă fundamentată științific.

3 Opreș, I. *op.cit.* , p. 361-362.

Pentru realizarea acțiunilor specifice, muzeul trebuie să dispună de un spațiu pedagogic (atelier, sală) și de dotările necesare.

Compartimentul de relații cu publicul să aibă o componentă sau chiar cu o secție educativă sau pedagogică, care să își propună o mai eficientă activitate de sensibilizare a profesorilor și elevilor, în general a mediilor școlare; în aceste compartimente să fie incluse cadre didactice.

Realizarea de acțiuni comune de formare și perfecționare a personalului didactic și muzeal în sensul realizării procesului educațional prin și în muzeu.

Diversificarea ofertei educative a muzeului prin organizarea de ateliere pedagogice muzeale, filme video, expoziții-atelier, ateliere de restaurare, cluburi de prieteni ai muzeului etc., toate pe niveluri de școlaritate.

Activitățile educative să fie realizate în acord cu cerințele programelor școlare.

Muzeul se înscrie în procesul educativ ca un factor care nuanțează competențele și cunoștințele dobândite în școală. Acestea pot fi vizualizate în muzeu sub forma unor reprezentări concrete și directe, oferind elevului posibilitatea de a opera selecții și asocieri, de a realiza relaționări sau experimente concrete ca parte a unei învățări deschise și active.

Este necesar ca școala și muzeul, prin acțiunea lor comună, să faciliteze o cunoaștere științifică, realizată prin metode pedagogice moderne. Muzeul nu se poate substitui școlii, dar aceasta va putea utiliza spațiile sale în scop didactic. Colaborarea între profesor și muzeograf poate fi considerată o soluție modernă și eficace de diversificare a ofertei școlare, de optimizare a procesului de predare-învățare a istoriei.

SIGHIȘOARA: ARMONIA INIMII TALE. HANDBALUL SIGHIȘOREAN

Stelian Larga

Miracol?..... Nu.

**Ci : - talente din generație în generație
dragoste față de un oraș nepereche
nemăsurata pasiune
și foarte, foarte, foarte.....multă muncă**

Este îndeobște cunoscut că Sighișoara, acest oraș atât de drag nouă are numeroase conotații la superlativ, dintre care amintim doar două: este denumit "Perla Transilvaniei" iar turiștii germani care l-au vizitat i-au zis Rothemburgul Transilvaniei" comparându-l cu Rothemburg ob der Tauber de pe Romantische Strasse din Germania.

Din evul mediu renumele orașului Sighișoara a fost asociat cu așezarea geografică deosebită, stilul istoric unic, cu performanțele în plan economic, cultural, istoric, iar în ultimele 7 decenii cu performanțele în handbal, astfel încât spunând Sighișoara devenise sinonim cu a pronunța handbal.

Este interesant cum s-a ajuns la simbioza Sighișoara-Handbal. Istoria acestui sport ne duce la origini în Germania (vezi denumirea handbal) când în Berlinul anului 1917-Turnrath, profesorul Max Heiser imaginează acest sport în special pentru femei, iar în anul 1919 Karl Schelenz alcătuiește regulile de joc și deja în 1936 handbalul era prezent la Jocurile Olimpice de la Berlin. Handbalul ca joc sportiv a fost "importat" la Sibiu unde se practica în anii 1920-1921. În deceniile 3 și 4 leagănul handbalului era în Siebenbürgen mai ales în triumphiul Sibiu-Brașov-Sighișoara dar și în Mediaș, Agnita. Deși handbalul se practică mai ales de către elevi, putem considera această perioadă ca fiind startul neoficial pentru noi. Dar din păcate perioada celui de al doilea război mondial a fost improprie pentru dezvoltarea handbalului. Imediat după terminarea războiului însă, începe o emulație pentru sport în general. Adevăratul start a fost în această perioadă când menționam activitatea plină de conținut și responsabilitate în întreaga viață sportivă a profesorului Hans Kraus și în handbal mai ales a tripletei de fondatori reprezentată de : Hans Maurer, Walter Schmidt și Rodolf Eder. Prin tenacitate, dăruire și multă seriozitate, sprijiniți de către avocatul I. Muntean și comisarul de poliție Cornel Popa, cei trei au pus bazele echipei de handbal Viktoria GSMS, echipă care nu peste mult timp se va umple de glorie în handbal și va impune respect și apreciere pentru toți adversarii. Rudi Eder devine primul antrenor care a pregătit simultan o

echipă de băieți și una de fete. Rezultatul chiar în anul 1946 a fost cucerirea primului titlu de campion național de handbal masculin de Viktoria GSMS Sighișoara care a învins pe Karres Mediaș cu scorul de 2 la 1, chiar la ea acasă, în finală, și asta după ce Viktoria câștigase campionatul lejer cu un golaveraj de goluri 176 marcate și 81 primite, Walter Ligner devenind campion național la vârsta de 16 ani cu 10 goluri marcate.

Anul 1947 este asemănător în rezultate, Viktoria câștigând campionatul cu un golaveraj de 184 de goluri marcate și 73 primite, golgeterul Wale marcând 41 de goluri. Însă în drum spre finală, temuta securitate face arestări din rândul jucătorilor (exemplu, Rudi Eder este arestat și apoi întemnițat pentru 13 luni) și prezența noastră în finală este compromisă. Anul 1948 în schimb reprezintă o premieră pentru handbalul românesc, credem unică : campioane naționale la handbal în 11 devin atât echipa masculină cât și cea feminină din același oraș : Sighișoara.

Până la jocurile din finală evoluția echipei noastre a fost "en Fanfare" cu 194 goluri marcate și 89 primite, iar Wale a marcat 48 de goluri. Spicuim din presa vremii: *"GSM Sighișoara a dispus de echipa Româno- Americană Ploiești cu 4-1 la handbal.... gazdele în mare formă s-au impus și au câștigat cu 4-1 prin punctele marcate de Ligner (3) și Wulkesch (1). "* Era în 23 mai 1948 și a urmat finala cu echipa Arsenal din Sibiu. În primul joc disputat la Sighișoara echipa noastră obține victoria la 6 puncte diferență. Returul a avut loc la 1 august 1948 la Sibiu. Mai întâi câteva titluri din presa sportivă a timpului : *"GSM Sighișoara a devenit dublă campioană la handbal"... "Un examen reușit" și din cuprins : " PUTEM AFIRMA, DECL, FĂRĂ RISCURI CĂ DIVIZIA NAȚIONALĂ DE HANDBAL DIN ACEST AN A CONSACRAT HANDBALUL SIGHIȘOREAN".....*

Campionii au în echipă câteva elemente de certă valoare. *"Înaintașii Eder și Ligner s-au dovedit atât de buni creatori cât și realizatori."* Toate aceste aprecieri laudative veneau după returul câștigat chiar la Sibiu cu scorul de 3 la 2 : "Matschul de handbal contând pentru finala campionatului național a revenit lui GSM Sighișoara care a dispus de arsenal Sibiu cu 3-2 (1-1). Au marcat pentru învingători Eder (2) și Ligner."

Dacă vorbești sau scrii despre handbaliștii Sighișoarei nu te poți rezuma doar la date, cifre, statistică în general. Intrând în profunzimea lucrurilor înțelegi că handbalul la Sighișoara a fost un fenomen social cu reverberații complexe și cu răsunet în conștiința și personalitatea tuturor. Echipele de handbal ale Sighișoarei au fost și rămân în conștiința personală și colectivă o proprietate a locuitorilor ei, pe care nu le-o poate lua nimeni. Oriunde te afli pe glob, în orice țară, și întâlnești un sighișorean, vei afla de la el că handbalul l-a învățat să fie mai bun, mai performant, intolerant la xenofobie. Întotdeauna va găsi resurse să-și promoveze orașul, să-l ajute să crească și-ți va mărturisi că folosește orice oportunitate pentru a-și revedea cetatea și prietenii.

Nu este o exagerare considerând că de fapt, aceasta este ce vrea și Europa de la locuitorii ei.

Pornind de la premiza că handbalul este un joc dinamic, de mare angajament fizic, spectatorii sighișoreni erau o prezență constantă la meciurile Viktoriei, în număr mediu de 1.500-2.000. Adulți și copii veneau cu speranța în victorie, având ca argumente: seriozitatea și priceperea lui Hans Maurer, forța și precizia în aruncare la poarta a lui Wale, admirând calmul olimpiian, conducerea mingii în stil de mare senior de către Zuli, în rol de realizator și distribuitor, ingeniozitatea în alegerea soluțiilor tactice ale lui Rudi Eder, care cu siguranță le pregătise la antrenamente, mobilitatea lui Mozsi Balasz și contribuția valorosului și interiorizatului dar cu un mare suflet de copil care era Hans Lehni. Cum l-am putea uita pe Butzi Schmidt, omul cu moral de oțel, capabil de execuții de mare efect la public, dar și efortul conjugat depus de apărători. De fapt echipa de aur campioană era compusă din : Hans Wulkesch, Hans Lehni, Hans Maurer, Rudolf Eder, Walter Ligner, Walter Schmidt, Hans Theil, Richard Loew, Horst Muller, Heinz Kartmann, Hermann Kamili, antrenor Hans Kraus, la care se adaugă în 1948 : Schuster, Zultner, Balasz, Adleff, Stoian. Se cuvine să amintim și pe campioanele naționale : Enyedi, Sancu G, Wonerth, Siegmund, Roth, Herberth, Sancu A, Depner, Theil, Ehrmann.

Pentru contribuția deosebită la dezvoltarea handbalului, personalități ca Wale cu biografia sportivă va fi postată pe site-ul Primăriei Sighișoara. Motivele sunt multiple: cel mai galonat handbalist în echipe de 11 jucători din Sighișoara și între primii din România, primul internațional sighișorean, 18 selecții în naționala României, multiplu campion național: 2 cu Viktoria-GSMS Sighișoara și 9 cu CCA București. Text editat deja și publicat în presa sighișoreană: "O biografie de mult anunțată. Un model de urmat – Walter Ligner".

De asemenea o altă biografie editată în anul 1997 cu titlul : "Un senior la Curtea Măriei Sale Handbalul: Rudi Eder", va fi la dispoziția cititorilor pe același site. Este de cunoscut o declarație emblematică făcută în 1997 de Rudi Eder : "Am jucat handbal cu o bucurie de nemaipomenit. Dragă Stelian, după un interval de 25 de ani m-am întors încă o dată acasă. Am crezut că nu mă mai cunoaște nimeni: sașii au plecat mai toți, dar, de cum am ieșit pe stradă toți vecinii și mulți prieteni, mai ales din Cornești, m-au recunoscut și mi-au strigat : domnule Rudi, domnule Rudi, bine ați venit acasă!"

O sarcină deosebit de ingrată este aceea de a evita omisiuni dintre sutele, chiar peste o mie de jucători. Astfel, că oricând pot fi reținute nume ca: Zay, Falk, Flechtenmacher Aka, Kramer, Camili Kurt, Hans Martini, Michael Orend, Csika Adorf, Keul Zurli, Keul Rike, Keul Ioan, Keul Werner, Heda Fabritius, Markel Manfred, Bloos I, Rheich Udo, Geiswinkler Hans, Hetrea Virgil, Bokor Ștefan, Emil Rosner, Gliga Ioan, Navrotescu G, Lucian Albu, Cohut Mihai, Larga Stelian, Duca Dan, Lala

și Gheorghe Buiuc, Ferz Fazakas, Cârlig Ioan, Pereteatcu Radu, Popescu Alexandru, Toeroek Tiberiu, Florea Ioan, Florea Lucian, Schuler Fritz, Șatruc Aurel, Breihofer H, Hitsch Walter, Keul Werner, Lokodi I, Wolf K, Huegel Hans, Hurubean Ștefan și Hurubean Emil, Alberth M, Ivanescu S, Ligner Ali, Filipescu Kurt, Artz G, Wonerth H, Enyedi M, Schmidt Klaus, Roth H, Keul I, Kraus R, Bokor S, Pereteatcu E, Kraft J, Martini Milaf, Dan Duca, Zăblău S, Thalmann G, Stretfeld W, Yiegler M, Konradt Helmuth, Mircea Hetrea și mulți alții.....

Handbalul sighișorean devenise un fenomen și cu greu se puteau vedea în alt oraș imagini cu sute de copii venind de la școală și exersând pe străzi aruncarea la poartă din săritură folosind mingi improvizate sau chiar castane.

Aderența prin pasiune și înțelegere la acest minunat joc poate fi exemplificată prin meciul internațional Viktoria-Dinamo Berlin care a adus la stadion adulți și copii, scoțând din case chiar și toți pensionarii cetății.

Pentru că școala de handbal sighișoreană a produs continuu noi și noi jucători de calibru și antrenori, a făcut ca numai în anii '70 să activeze la o populație de 18.000 locuitori 41 echipe de handbal în campionatele: naționale, regionale, municipale, departamentale, școlare, etc. Practic nu exista în această perioadă echipă din România fără vreun jucător din Sighișoara.

În perioada de glorie a handbalului românesc încununată cu 4 titluri mondiale, titluri mondiale universitare, medalii olimpice și europene, școala de handbal sighișoreană a furnizat stele de primă mărime: pentru sighișoreni este o mândrie să cunoască că în anul 1951 în premieră mondială Moise Balasz a executat o aruncare la poartă din plonjon și săritură, procedeu folosit azi pe toate meridianele (vezi "Manualul de tehnică a jocului de handbal" autor Ioan Kunst Ghermănescu, teoreticianul de vârf al handbalului românesc, care denumeste în acest manual "**procedeu Balasz**").

În handbalul feminin sighișorean în echipe de 11 jucătoare, o personalitate de primă mărime a fost Lucia Dobre, componentă a naționalei feminine și câștigătoare a două campionate mondiale la edițiile Budapesta 1956 și Amsterdam 1960.

Rudi Eder a pregătit pe cel mai bun produs și portdrapel al handbalului sighișorean al deceniului 7 și care face trecerea de la jocul în 11 la jocul în 7, pe Aurel Bulgaru, campion mondial cu echipa României la Dormund 1961 și golgeter al campionatului mondial, multiplu campion național, maestru al sportului.

Tot un elev pregătit de Rudi Eder, Ioan Bogolea a devenit portar al echipei naționale și campion mondial.

Anul 1962, o altă premieră sighișoreană: profesorul Hans Zultner, fostul mare jucător, obține cu echipa Liceului nr. 2 (Bergschule) titlul de campioni naționali școlari

(echipa: Roland Gunesch, Duca Dan, Reich, Markel Manfred, Bloos, Mircea Hetrea, Panțiru Constantin). De remarcat ca Zuli efectiv i-a pus mingea în mână lui Roli Gunesch, care după ani de divizie A, pregătit de profesorul Buiuc, a devenit component al echipei naționale și cu aceasta campion mondial universitar, vicecampion olimpic. Presa sportivă internațională l-a desemnat pe Roland Gunesch cel mai bun apărător din handbalul mondial, în deceniul 8.

La fete, un antrenor deosebit de competent Heinz Kartmann a menținut în divizie peste un deceniu echipa de fete, urmat ca antrenor de Feri Fazakas, Bokor Istvan, Cărlig Ioan. Cea mai valoroasă handbalista s-a dovedit a fi Zurlz Keul, componentă a naționalei României și participantă la Cupa Campionilor Europeni cu o tehnică de vis în handbalul în 7.

Elev al profesorului Lucian Albu, Radu Voina este unanim apreciat ca cel mai galonat handbalist plecat din școala sighișoreană. Introdus în focul primei divizii încă de la 14 ani, a devenit pe rând component al naționalei de juniori, multiplu campion național 10 cu echipa "Steaua" București, câștigător al Cupei campionilor Europeni, 12 ani component al echipei naționale din care 5 ani căpitan, campion mondial la Berlin, campion mondial universitar, medaliat olimpic, antrenor emerit. În prezent pregătește naționala feminină a României. În anul 1973, presa sportivă internațională l-a desemnat *cel mai bun handbalist din lume*.

Mircea Grabovschi, descoperit și crescut de profesorul Vasile Spataru, a devenit cu echipa României, campion mondial, campion mondial universitar, medaliat olimpic.

Handbaliștii O. Mihăilă și A. Dragomir pregătiți de profesorul Forsea au fost ultimii componenți ai lotului României.

În prezent în Sighișoara funcționează un centru național de handbal dar din păcate fără rezultate pozitive.

În 2008, echipa colegiului "Mircea Eliade" a câștigat campionatul național școlar, profesor Gabriel Dunduc, reeditând performanța obținută de Zuli, iar în anul 2010 aceeași echipă de la "Mircea Eliade" a obținut în Portugalia medalia de bronz la campionatele mondiale școlare.

A scrie despre handbalul sighișorean este o mare provocare și o mare onoare în încercarea de a cinsti memoria celor trecuți în eternitate, iar noi cei rămași în viață să ne bucurăm de imaginile și amintirile din handbalul sighișorean, fără echivalent pe alte meleaguri.

LISTA AUTORILOR

1. AVRAM LAVINIA CARMEN, muzeograf, Muzeul de Istorie Sighișoara, e-mail: avraml2004@yahoo.com
2. BARNA CARMEN – bibliotecar, Biblioteca Județeană Deva, e-mail: barnaby20032001@yahoo.com
3. BOGOȘEL CONSTANTIN – profesor de istorie, Gimnaziul "Dacia", Tg-Mureș, e-mail: constantinbogosel@yahoo.com
4. BOTOȘ DUMITRU – profesor de istorie, Colegiul Național "Al. Papiu Ilarian" Tg-Mureș, e-mail: botos.dumitru@yahoo.com
5. CÎMPEAN LIVIU – drd. istorie, Arhiva și Biblioteca "Johannes Honterus" a Comunității Evanghelice C.A., Brașov, e-mail: campeanuliviu@yahoo.com
6. CIOCÎLTAN VIRGIL – prof.univ.dr., Academia Română, Institutul de Istorie "Nicolae Iorga", București, e-mail: geluciociltan@yahoo.com
7. CIOTLOȘ NICULINA – drd. istorie, conservator, Muzeul de Istorie Sighișoara, e-mail: ciotlos61@yahoo.com
8. DRĂGAN GHEORGHE – director, Gimnaziul de Stat "Octavia Goga", Sighișoara, e-mail: ghe_dragan@yahoo.com
9. GAVRILĂ GHEORGHE – profesor de istorie, Colegiul Național "Mircea Eliade", Sighișoara, e-mail: gavrilaghe@yahoo.com
10. GROZAV GABRIEL – profesor de istorie, Grup Școlar "Gheorghe Marinescu", Tg.-Mureș, e-mail: istoriems@yahoo.com
11. IANCU I. DANIEL – drd.istorie, muzeograf, Muzeul de Etnografie și Artă Populară din Orăștie, e-mail: danieliancu@yahoo.com
12. IACOB RADU MIRCEA – muzeograf, Muzeul de Istorie Sighișoara, e-mail: radu4korn@yahoo.com
13. LARGA STELIAN – medic primar cardiolog, Sighișoara
14. MĂRCULEȚ VASILE – dr.istorie, profesor, Colegiul Tehnic "Mediensis", Mediaș, e-mail: vasilmarculet@yahoo.com
15. MÂRZA IACOB – prof.univ.dr. la Catedra de Istorie a Facultății de Istorie și Filologie a Universității "1 Decembrie 1918", Alba Iulia, e-mail: iacob_marza@yahoo.com
16. MIHAI P. ADONIS – drd.istorie, muzeograf, Muzeul de Istorie Sighișoara, e-mail: mihaiadonis@yahoo.com
17. MOLDOVAN ANCUȚA – bibliotecar, Colegiul Național "Mircea Eliade", Sighișoara, e-mail: ancuta.moldovan@email.ro
18. MUNTEAN VASILE – dr.istorie, preot paroh Archita, e-mail: munteanv@yahoo.com
19. PARCHIRIE SORINA – restaurator, Muzeul de Istorie Sighișoara, e-mail: sorinaparchirie@yahoo.com
20. POP CLAUDIU – drd.istorie, profesor, Liceul Teoretic "Josef Haltrich", Sighișoara, e-mail: claudiusighisoara@yahoo.com

-
21. SÂRBU EUGEN ION – profesor de istorie, Grup Școlar de Industrie Ușoară, Sighișoara, e-mail: ioan.sarbu@yahoo.com
  22. SORLEA ADRIAN – profesor de istorie, Școala generală Sânpaul, e-mail: sorlea_m_adrian@yahoo.com
  23. ȘTEFAN FLORINA – bibliograf, Muzeul de Istorie Sighișoara, e-mail: hentzina@yahoo.com
  24. TELEA CORALIA – lector univ.dr. la Catedra de Limbi Moderne a Facultății de Istorie și Filologie a Universității "1 Decembrie 1918", Alba Iulia, e-mail: corahandrea@yahoo.com
  25. TEȘCULĂ NICOLAE – dr.istorie, director, Muzeul de Istorie Sighișoara, e-mail: nicolaetescula@yahoo.com
  26. ȚARĂLUNGĂ LUCIA – director, Biblioteca Municipală "Zaharia Boiu", Sighișoara, e-mail: taralungalucia@yahoo.com
  27. URIAN COSMIN – drd.istorie, Facultatea de Istorie și Patrimoniu "Nicolae Lupu" a Universității "Lucian Blaga", Sibiu, e-mail: mcurian@gmail.com

PENTRU CONȚINUTUL LUCRĂRILOR
ȘI FORMULAREA REZUMATELOR ÎN LIMBI STRAINE,
RĂSPUND AUTORII

